ЄВГЕН ГУЦАЛО

5

Євген Гуцало.

ТВОРИ В П'ЯТИ ТОМАХ

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ТВОРИ В П'ЯТИ ТОМАХ

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ТОМ П'ЯТИЙ

ПОЕЗІЇ
СТАТТІ

Київ
Видавництво
художньої літератури
"ДНІПРО"
1997

ББК 84УКР6
Г97

До п'ятого тому творів
визначного українського письменника,
лауреата Державної премії України
ім. Т. Г. Шевченка ввійшли його поезії
різних років та вибрані статті.

Упорядник Леся ВОРОНИНА

Редактор М. Н. МОСКАЛЕНКО

Г $\frac{4702640201-016}{205-97}$ Без оголош.

ISBN 5-308-01673-9

© Склад. Спадкоємці
Є. П. Гуцала, 1997.
© Художнє оформлення.
І. М. Гаврилюк, 1997.

СЛОВО ПРИ ОДЕРЖАННІ ПРЕМІЇ
ФУНДАЦІЇ ТЕТЯНИ ТА ОМЕЛЯНА АНТОНОВИЧІВ

Сьогодні важко сказати, коли я почав писати: здається, я писав завжди.

Згадується таке. У початковій школі, в селі, українську мову та літературу нам, дітям, після війни викладав мій батько. Якось ми написали твори на вільну тему. Батько прочитав мою вільну тему — й на весь клас запитав:

— Ти оце звідки списав?

Я став запевняти, що ні в кого не списував, що написав сам,— і він слухав недовірливо... Але цей спогад — не на якусь похвальбу собі, так запам'яталося. Зрештою, він завжди ставився дуже критично до того, що я писав...

За нашою хатою, в кущах бузку, я сам збив неоковирного стола з грабових жердин — і спекотного подільського літа, сховавшись у затінку, писав тут оповідання, вірші. Свої писання заклеював у конверти — й посилав у Київ, який тоді був для мене значно більше Києвом, ніж нині, хоч і нині залишається Києвом, але — вже не тим. І чекав тоді, в своєму дитинстві, відповідей з редакцій. Усі відповіді — без винятку — були негативні, й ні дитячі тодішні журнали, ні дитячі газети не вмістили жодного мого рядка, а я писав — і слав, писав — і слав.

Мав мрію вступити на факультет журналістики Київського університету імені Шевченка. Було п'ятнадцять вступників на одне місце. На останньому екзамені з географії, яку я знав чудово, мені поставили четвірку, і, маючи з інших екзаменів п'ятірки, я десь через місяць одержав у селі відповідь з університету: "вас не зараховано з причин конкурсу." Вперто бажаючи стати журналістом і письменником, через рік я вступаю в Ніжині до педагогічного інституту імені Гоголя, де на останньому вступному екзамені — знову з географії, мені ставлять "відмінно", й таким чином я стаю "ліцеїстом". Тут я також пишу й пишу, мої віршовані імпровізації на тему "Слова о полку Ігоревім" вміщує стінгазета філологічного факультету, і, мабуть, тут я зазнаю чи не найнещаднішої критики від студента фізмату Кучми (тоді ми з ним жили в одному

гуртожитку на вулиці Богуна). Прочитавши ці мої вірші в стінгазеті, студент Кучма (до речі, теж із Чернігівщини) був доведений до дикого сміху та весело кричав мені під гуртожитком:

— Ума нема — так шапку на́!

Я писав на лекціях, писав у кімнаті гуртожитку, писав у старовинному, Графському — ще Безбородька — саду, писав у міській бібліотеці, посилав написане в Київ, але звідти — себто звідси — одержував одні й ті самі відповіді, негативні, стандартні. Пам'ятаю своє студентське:

Неомріяний, нерозгаданий,
вийшов, став на площинах днів.
Мої очі плодами падали —
і зростали у тишині.

Як бачите, майже авангардист зразка будапештських подій 1956 року.

Тоді у нашому інституті викладачем зарубіжної літератури появився молодий ленінградський аспірант Д. С. Наливайко, тепер уже київський академік, і я вдячний йому за той вплив, який він справив на мене своєю ерудицією, своїми смаками.

Мені чомусь вкрай була потрібна підтримка тодішніх класиків, визнаних кумирів. Послав я свої вірші В. Сосюрі — й таки одержав відповідь, написану від руки. Він порадив звернутися до Тичини, бо, мовляв, ми з Сосюрою пишемо в несхожих ключах, що мені має бути близький Тичина.

Я послав вірші й Тичині, й Рильському, але корифеї не відповіли.

Можливо, тому, що, крім віршів, я в коротких листах до них просив надіслати гроші, аби за їхні гроші купити велосипед — і на велосипеді об'їхати всю Україну. Можливо, їм обом не сподобалися мої вірші. Можливо, не сподобалося прохання дати гроші на велосипед. Можливо, не сподобалося те й те, цілком зрозуміло.

Пам'ятаю, за порадою Д. С. Наливайка я звернувся й до Л. Первомайського. На диво, від нього одержав — досить швидко! — приязного й прихильного листа, де він, зокрема, писав, що мені буде нелегко в літературі. Закінчивши навчання в інституті, я наніс йому візит до Києва, в квартиру на вулицю Леніна. Стояла страшна спека літа 1959 року. Л. Первомайський був лише в чорних трусах, худорлявий, довгообразий, понурий. Кілька разів перепитавши, хто я такий ("Ви Гусєв? Ви не Гусєв?"), він прямо заявив, що нічим не допоможе моєму входженню в літературу, що його рекомендації тільки зашкодять. Я спершу не міг зрозуміти, чому це рекомендації Л. Первомайського мені зашкодять, але пізніше таки збагнув, що казав він правду, бо входження в тодішню літературу було важке, й можна не вдаватися в деталі, вони відомі.

Й тут хочу добрим словом згадати двох письменників — Миколу Руденка та Павла Загребельного.

Микола Руденко прочитав мої перші оповідання — й допоміг опублікувати в журналі "Дніпро", це був дебют з чотирьох оповідань. Та ще

й рекомендував мою першу книжку видавництву "Молодь", де в 1962 р. побачили світ мої "Люди серед людей".

А імпульсивний Павло Загребельний повівся й зовсім не так, як будь-які інші київські письменники. Він десь в обласній газеті прочитав моє оповідання, й коли я прийшов до нього, головного редактора "Літературної газети", проситися на журналістську роботу, несподівано сказав:

— Виходь післязавтра.

І вийшов я на роботу в нашу теперішню "Літературну Україну" 10 травня 1961 року. Було мені тоді двадцять чотири роки.

Мені не було тридцяти, коли написав повість "Мертва зона". М. Бажан прочитав у "Вітчизні" — подзвонив по телефону, говорив захоплено. Спілка письменників висунула на Шевченківську премію. Й тут передрукувала "Сучасність", мовляв, оце є справжня проза. Господи, що тут почалося в Києві! Які гнівні статті появилися, з якою тільки ідеологічно-лікувальною гряззю не змішували!

Уже було тридцять, коли я написав повісті "Сільські вчителі" та "Шкільний хліб" — про своє село, про своїх батьків-учителів, про післявоєнну убогість їхнього буття. "Сільські вчителі" вийшли російською в Москві у "Дружбе народов", у видавництві "Молодая гвардия", переклали в Білорусії — в журналі та у видавництві, надрукували німецькою в Берліні, румунською в Бухаресті, чеською в Празі. Й лише на Україні мені цю книжку випустили через п'ятнадцять літ, бо ж стала дибки ідеологічна рать. Улюблений аспірант академіка Шамоти, спущений академіком з його академічного ланцюга, побачив у повісті схиляння перед абстрактним гуманізмом, а не перед класовим.

У тридцять п'ять років я написав повість "Двоє на святі кохання" — сам академік Шамота сичав, що я стою не на тих платформах, тобто не на "наших", а його улюблений аспірант — уже кандидат — так і бризкав слиною з його ж таки академічного ланцюга.

Маючи за сорок, написав я "Позиченого чоловіка", сприйнятого порізному, і я вдячний, що знайшлися й достойні поціновувачі — М. Бажан, Л. Костенко, М. Вінграновський. А той самий улюблений шамотинський аспірант — здається, доктор, — знову захлинався від люті на своєму улюбленому шамотинському ланцюгу. (До речі, тепер він один із найпалкіших борців за національну справу й незаангажованість літератури).

І все ж таки я писав — і пишу. Написав "Блуд", "Імпровізації плоті". І знаєте, цей шамотинець із шамотинського ланцюга знову вп'явся. Дістав! А може, його ікла защемило на моїх сідницях? Співчуваю... у жалобі і скорботі.

Чому я все це розповідаю? Ви знаєте, що коїться нині. Деякі вчорашні літературні ідоли самі падають, але чи варто в цій драматичній ситуації вести аж таку хворобливу боротьбу з тими, хто був не так фальшивим ідолом, як жертвою системи? Хто все-таки своїм словом, яке хочеться порівняти з "досвітніми вогнями" Лесі Українки, світив у темряві нашого

комуністично-соціалістичного буття, освічував людську свідомість, допомагаючи, може, не так жити, як вижити? Здається, ніхто не осмілюється кидати камінням у в'язнів Освєнціму чи в'язнів Заксенгаузена, то чи треба аж стільки кидати каміння у письменників, які порятувалися з газових печей соціалістичного реалізму, з крематоріїв мистецько-філософських догм, з цього страхітливого комплексу смертельної чорнобильської естетики? А чи не краще помовчати в жалобі та скорботі? Зрештою, весь наш народ пройшов усі ці, як співалося, "этапы большого пути",— й не йшов він весь таки з гордо піднесеною головою, зрештою, весь народ нині не існує у своєму ідеальному вигляді після, скажімо, чотирьохсотлітніх обіймів, то що — не той народ? Ні, той — і не інший, й ми всі в літературі — ті, а не інші, то, мабуть, і про самих себе годиться помовчати в жалобі й скорботі.

Мабуть, я сам — такий, як є,— не зміг би раніше написати "Ментальність орди", яка статтями друкувалася в "Літературній Україні", яка ще не закінчена, яку обіцяє опублікувати книжкою наша "Просвіта". Але ж гріх було не задуматися над співжиттям, з дозволу сказати, російського та українського народів на українській таки землі, гріх було не задуматися над російською ментальністю, яка не є такою сама в собі чи сама по собі, а яка силоміць заклала в свою дуже специфічну структуру нашу українську ментальність, нашу по-своєму дуже специфічну структуру української вдачі. Силою агресії, силою зброї, силою патологічної брутальності і патологічного розбою нам постійно нав'язувався культ російського народу, нам постійно нав'язували цивілізацію брехні, пияцтва, ненависті до праці, нав'язувалася цивілізація безгосподарності, хаосу, безперспективності, цивілізація мародерства. Зрештою, ота війна в Чечні, яку бачимо сьогодні. Така сама чеченська війна велася на Україні завжди. Тут завжди вистачало отих контрактників, які прибували на заробітки, як нині приїжджають контрактники з усієї Росії на заробітки — вбивати! — в Чечню. І хіба Україну не закладено в цю страхітливу цивілізацію постійного пограбування і мародерства, геноциду, хіба сьогодні, як і завжди, Україна не є отією шевченківською покриткою? Україна була і є "рабою рабів", бо такою "рабою рабів" є Росія, іншою вона бути нездатна, але чи можемо ми змиритися й сьогодні з роллю "раби рабів" — України? І чи може тут наша література грати пасивну роль?

А щодо "Позиченого чоловіка"... Мені завжди хотілося написати українську душу, український характер — та ще ж і українською мовою, яка відповідала б і цій душі, і цьому характеру, і, звичайно, душа й характер мають відповідати українській мові. Коли я писав "Позиченого чоловіка", то відчував щастя — щастя писати такого героя з української Яблунівки. Хоч би й які часи нині пливли й спливали, але український характер має перебути вічно.

1995

ПОЕЗІЇ

"ПИСЬМО ЗЕМЛІ"

(1981)

* * *

Древо поезії під небеса виростає,
скільки птахів над цим древом завжди пролітає:
голуб-синяк. Голуб сизий. І припутень-голуб.
Винно-рожеві у припутня груди і воло.

Древо поезії — дерево рідного краю,
скільки птахів у гіллі його завжди співає:
дятел зелений. І дятел строкатий. І сивий.
Дятел трипалий. Сірійський. Та ще й білоспинний.

Древо поезії — під голубим небокраєм,
скільки птахів на верхах його гнізда звиває:
дрізд-омелюх. Чорногрудий. Співочий. І чорний.
І чикотень-дрізд. І дрізд білобровий проворний.

Древо поезії — завжди його наслухаю,
бо ні вночі, ані вдень древо не затихає:
голосом ремеза. Сорокопуда. Синиці.
Ластівки. Славки. Оляпки. Та іншої птиці.

Древо поезії — небо вгорі неокрає
з виру блакиті щоднини до нас промовляє:
жайвором сірим. Малим. Польовим. І чубатим.
Жайвором чорним. І жайвором також рогатим.

Древо поезії — скільки ти знаєш і знало,
скільки тобі сповідається і сповідалось:
Пугач. Сова яструбина. І сич волохатий.
Сич хатній. Дрімлюга. Також зозуля чубата.

Древо поезії — ти в небеса досягаєш,
де у майбутнє з минулого перелітають:
чернь білоока. Сорока. І стриж-серпокрилець.
Чирок-тріскунок. Боривітер. Птахи без крилець.

Древо поезії — дерево рідного краю,
скільки птахів у гіллі твоїм завжди співає!
Ті прилітають... Ті з вирію не повертають...
Древо співає в віках, древо не замовкає...

НА БЕРЕЗІ БЛАКИТНОГО І ЗЕЛЕНОГО МОРІВ

(Цикл ранніх віршів)

ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ ВЕСНИ

В перший місяць весни стань на чистий рушник дороги
і грудьми припади до грудей березневих вітрів.
Подивися, як зірка за дуб зачепилася рогом,
і послухай, як думка заборсалась в копанці слів.

Гуси плещуть крильми в чорну ніч кригоходу,
а в колодязі темряви шерхнуть і в'януть сніги.
Скоро ранок зіпнеться на сині, розбурхані води,
що затоплять городи, забувши свої береги.

Буде плямою сірою зводитись батьківська хата,
і забухає в скроні гаряча і збурена кров.
Щось казатимуть в снах незвичайне дівчата
і спішитимуть в снах по стежках до дібров.

Ще й за яром зведеться до неба долина горбата
і простелить долоню тужаву із жилами борозни.
Перший місяць весни буде в неї зірками кидати —
перший місяць весни.

ПІСНЯ ПРО ПІВНЯ

Грудка багряного крику,
в чоботи взута червоні,
ходить подвір'ям широким,
мов по зеленій долоні.

Косу тримає на крилах,
косу веселу й іскристу.
Добре її наточили
сонячні промені чисті.

Грудка багряного крику,
в чоботи взута червоні,
ходить подвір'ям широким,
мов по ласкавій долоні.

Так повелося одвіку,
так і тепер не минає —
ранку прозорого квітку
тою косою стинає.

Грудка багряного крику,
в чоботи взута червоні,
ходить подвір'ям широким,
мов по щасливій долоні.

Хори летять журавлині,
як споконвіку літали,
а за лозиновим тином
скільки вже квітів зів'ялих!..

Грудка багряного крику,
в чоботи взута червоні,
ходить подвір'ям широким,
мов на зеленій долоні.

* * *

Опали з яблунь визрілі слова,
і з груш слова дозрілі теж опали.
І поля недоорана глава
натхнення, як метелиці, заждалась.

Епітети пожовкли — біля тину
клубки рудого полум'я лежать.
Неначе квіти, засинають рими
і, наче діти, на долоні сплять.

Із клена вітер голосні покрав,
і приголосні вкрав з берези вітер.
Серед отав, немов серед октав,—
останні ритми бабиного літа.

Затихнув на найвищій ноті лист,
немов повітря дихати не стало...
Мелодії у вирій подались —
мелодії з деревами зостались.

* * *

Мандрує день за літніми вітрами.
Поля... Поля... Не видно ні душі.
Село з долини дзвонить криницями,
і шарудять пошерхлі комиші.
Веслує літо в хмарну обологу
по заводях просмоленим човном,
і, натомивши у мандрівці ноги,
лягає день спочити за горбом.

* * *

До мене грім у хату залетів.
Веселий грім з веселими очима,
з веселими крильми поза плечима
і з синюватим мерехтінням брів.

Така поява! І такий проява!
Ми з ним сиділи за одним столом,
горіло в нього полум'ям чоло
так, як горить скороминуща слава.

...Ті спомини давно уже схололи.
Що то було? Чи й, може, справді грім
навідався у мій забутий дім,
чи то до мене прилітала доля?

Чи смисл життя, нікому невідомий?
Минуле чи майбутнє то було?
Буває, що присяду за столом —
і раптом здасться, що сиджу із громом.

НА БЕРЕЗІ БЛАКИТНОГО І ЗЕЛЕНОГО МОРІВ

Моря — зелене та блакитне.
Зелене в обріях стоїть.
Блакитне над зеленим квітне,
іскриться і палахкотить.

Зелене — жайворонком сяє,
смарагдом ллється і кипить,
і наслухає, наслухає,
як угорі мовчить блакить.

Блакитне — світиться й палає,
блакитне — котиться, тіка,
крильми напруженими має —
од вибалка аж до горбка.

Зелене — солодко, врочисто
завмерло — й на коротку мить
хор жайворонків променистих
пречисто угорі гримить!

І сум у радість переходить,
і в ласку переходить гнів...
Течуть, течуть органні води
моїх небес, моїх полів.

Моря — блакитне і зелене...

* * *

Дитинство? Казочка про білку.
Дитинство? Хвої срібна гілка.
Дитинство? Радощі — і тільки.
Дитинство? Жалощів — ніскільки.

Дитинство? Білка промайнула
по споминах, як по сучках,
двома жаринами сяйнула
по стовбуру і по очах.

Дитинство? Золоті горіхи,
і шкаралупи золоті,
і зерна золотого сміху,
і ядра золотих утіх.

Усе — і всує, і не всує,
усе — історія проста.
...І знову вогником пульсує
Для когось білочка руда.

* * *

Черничка-ніч запалить свічі
весняних воскових беріз.
Зимі подивиться у вічі,
що повні сліз, останніх сліз.

Розстеле зоряну хустину,
розкрає чорний хліб землі
і стане слухать, як з долини
клекочуть
перші
журавлі...

БІЛИЙ ВІРШ
ПРО БІЛИЙ МАРМУР

У брилі мармуру із прожилками нервів
живе мій дух. Уранці, вдень і ввечері,
узявши в руки молоток сліпий,
я оббиваю мармур, а сліпим різцем
намацую небачене й незриме. Облітають
осколки й скалки з брили. Облітають
із мене молодість, снага й завзяття.

Щодня — все той же молоток в руках сліпий,
щодня — різець сліпий в руках той самий...
Лиш брила мармуру поменшала моя...

* * *

Половіє тиша в веснянім житі.
Обізвешся — і з слова живого
вилетить жайворон...

* * *

Зазирну в душу волошки — побачу блакить.
Зазирну в душу джерела — побачу прохолоду.
Моє почуття так освітило сонячний день,
що було видно в небі падучу зірку.

РОЗУМІННЯ

Мене п'янить природа, як вино,
пробуджує в свідомості прадавнє.
...бо квітка ця — сльоза, яку давно
зронила на валу княгиня Ярославна.

З природою найліпше навзаєм:
слід за любов платити їй любов'ю.
...бо зараз я схилюсь над ручаєм,
нап'юсь з долоней предківської крові.

З природою — одвіку й на віки,
не підкорить її і не змінити.
...бо листя шелестить, немов думки,
яких ніколи нам не зрозуміти.

ОСЕЛЯ ГРОЗИ

Не знаєм, де грози оселя,
чи є туди які стежки.
Підем по променю веселім,

бо так, напевне, навпрошки.
Легкі од радості й прозорі —
бо нас трудний покликав шлях —
перебредем блакитне море,
що дихає у небесах.
Коли притомить нас дорога —
дорога не у рік, а в вік —
нап'ємось грому молодого,
як п'ють з беріз холодний сік.
Коли зневіримось і схочем
вернути у земні гаї,
то блискавицями доточим
гарячі блискавки свої.
І де кінчається веселий
той промінь, — мабуть, там стоїть
грози усміхнена оселя
із вікнами в прийдешній світ!..

* * *

Запилені музейні черепки,
голки з кісток, німі кремінні стріли
і витесані з каменю віки,
які аж до сьогодні долетіли...

Кремінну ніжність, глиняну любов,
камінну ласку годі тут шукати,
бо нелукаві пращури, либонь,
не вміли їх на огляд виробляти.

Зате ножів тупих кремінний ряд
у вигаслих вогнях чужої крові —
як експонати ніжності, лежать,
як втілення безмовної любові.

* * *

Осінь.
Полетіли брови в теплий вирій,
і в чорних водах твоїх очей
заходить сонце.

* * *

Взимку
я назвав тебе квіткою. І навесні
ти зелене пагіння пустила угору
і зацвіла. Прилетіли пташки,
посідали на плечі твої, защебетали...

* * *

Я не знаю, хто ти, звідки ти,
із яких прийшла країв —
дні грудневі стануть свідками
серед скошених полів.

Я не знаю, де кінчається
спраглий дотик уст і рук,
де глибинно починається
щастя радості і мук.

Нерозгублено, зачаєно
щось у серці бережу,
посміхаюсь неприкаяно
і нічого не кажу...

ЛЕБЕДІ У ПОЛІ

Знову ледве мріють лебеді у полі,
а навколо білий холод і зима,
і, як мати, стала за селом тополя,
що чекає сина, а його нема.

Знову ледве мріють лебеді у полі,
сіється донизу лебединий пух,
а тополя, змерзши, вітами поволі
б'є себе у груди, щоб зігріти дух.

ПТИЦІ

З мого серця вилітають птиці.
Вилітають. І летять, летять.
В небі їм ніде не зупиниться
і не повернутись їм назад.

Білі й жовті птиці вилітають,
а за ними — чорні й голубі.
Вилітають. В голові ж лишають
тільки біль і пустку по собі.

Повернись у серце, біла птице!
Жовта птице, там гніздо твоє!
Й чорній птиці є де притулиться,
й голубій пташині також є!

Вилітають — і летять. Згасають.
Чи кому вгадати їхню путь?
І мене по частці забирають,
і мене по крапельці несуть.

НАРОДЖЕНІ СОНЯЧНИМ ВІТРОМ

* * *

Ми живемо отут, на землі, край Чумацького Шляху,
на узбіччі, де пахне полин і блакитний чебрець,
де кропива глуха вироста із космічного праху,
де на пил обертається Місяця срібний вінець.

Край Чумацького Шляху живемо — у зорях пшениці,
живемо у вівсяних, ячмінних та житніх зірках.
Із блакиті небесної маємо рубані лиця.
Вени, наче пороги дніпровські, гудуть на руках.

Нам рідною доводиться скіфська, з піщаника, баба,—
скільки мали і маєм рідні у ковильних степах!
Цю рідню не убити нікому, й цей степ не загарбать,
і не стерти кургани, насипані в наших серцях.

Кожен з нас — мов курган край Чумацького битого
Шляху,
де поховано списи, щити і двосічні мечі,
де поховано коней, волів, де поховано птахів,
що, поховані, прагнуть однак позбиратись в ключі.

Кров, як магма, скипає у жилах. Темнішають лиця,
блискавками зміїться журба на солоних губах,—
бо комета з хвостом пролітає, немов кобилиця,
по євшаном пропахлих, далеких небесних горбах.

Наші чола високі, немов степові небосхили,
і по цих небосхилах, що криють розгадку буття,
час-шуліка летить на твердих, перетруджених крилах,
час-шуліка летить, і немає йому вороття.

Наші груди — це гнізда для грецьких міфічних грифонів,
що уперто для вічності наші серця бережуть.
Простір має кордони. Та час був завжди безкордонний —
у майбутнє з минулого наша прослалася путь.

Наша мить — це краплина, в якій віддзеркалилась
вічність.
Вічність — присуд природи, якому підвладні усі.
Край Чумацького Шляху жили і живем на узбіччі,
в галактичному поросі, на галактичній росі...

* * *

Весь світ — це музики руда тверда й сувора.
Руда — повітря й полум'я, вода й земля.
В первісній цій руді мелодії прозорі,
ще не народжені, німі ще, глухо сплять.

В граніті сплять вони, в його кремінних брилах.
В стихії мармуру — мелодія проста.
В одземку явора. В тугих волячих жилах.
І в волосіні, що із кінського хвоста.

У білому піску. У глині. В грунті чорнім.
В фіалках голубих, що по лісах цвітуть.
На них заждалися задумані валторни.
На них давно заждались ліри. Арфи ждуть.

Кларнети ждуть давно. Гобої ждуть. Фаготи.
І флейти дерев'яні ждуть також давно...
Природний вловлюється такт... Природні ноти...
Вже ллється першої мелодії вино!..

О магія збагненна коливальних рухів,
що втілюються в гармонійний звукоряд.
О первородне таїнство людського слуху,
вкраїнський лад журби, гіркий любові лад!

Звучить твердий граніт, звучать кремінні брили,
й холодні мармурові брили не мовчать.
Одземок явора звучить. Волячі жили
й волосся з кінського хвоста — також звучать!

Ладотональність трав. Ладотональність жита.
Мажорний лад життя. Весни мінорний лад.
Невинністю березки білої сповито
червоні маки, що над шляхом хлюпотять.

Поліфонія стуливуса й конюшини.
Поліфонія мишію і ковили.
Музична драма — це палка волошка синя
в цупких обіймах молодої бугили.

Вже не руда тверда, вже не руда сувора
цей світ навколишній, який рудою був,—
він обернувся на мелодії прозорі,
які несуть любов, які несуть журбу...

* * *

Що ластівка у небі написала
крилом — достоту пушкінським пером?
Що розчерком крила намалювала
на хмарі, що біліє над селом?

Від Бога даним хистом блискавичним,
що криє ум граційний, неземний,
вона весни послання феєричне
вручала нам від імені весни.

Крилом вручала й балістичним летом,
бо тільки так могла вона й вручить,
високопарним будучи поетом
у самознищення прекрасну мить.

Читаймо ж те послання в небі чистім
на хмарі, що біліє над селом,
із пушкінським, із артистичним хистом
пташиним намальоване крилом.

І раптом ластів'їне те натхнення
відкриється в небесній глибині,—
і звідаємо ластів'їний геній,
що пушкінському генію зрідні...

* * *

Вознесіння квіток і трави, вознесіння пташок і любові!..
За велінням Ярила і теплих весняних дощів
вознеслися кропива й чебрець, вознеслась вероніка дібровна,
вознеслися петрові хрести, вознеслися хвощі,

Вознеслося на водах латаття в коронах, що жовті та білі,
жабурник і кушир, водопериця теж вознеслась!
Ряска триборозенчаста, рдесник, різуха — все зілля й
тройзілля
із небуття проросло, у наш заглядаючи час.

Вознеслись лисохвіст і наземний куничник, а ще вознеслися
тонконіг і вівсюг, осока, ситняги, комиші...
Вознеслись — і явили свої нам натхненні вознесені лиця,
і явили нам таїнство вознесеної душі.

Добре жити із чистою вірою у вознесіння правічне
ковили й біловусу, череди та нечуйвітрів.

Добре знати зимою, що знов навесні ти побачиш обличчя трав, які повмирали під саваном білих снігів.

Добре жити із чистою вірою у вознесіння весняне
жайворонків над яриною, солов'їв та беріз.
Добре жити із чистою вірою у вознесіння кохання,
у вознесіння ніжності, і поцілунків, і сліз...

* * *

В океані повітря, що хлюпа на долах земних,
що безкрає сьогодні і завтра пребуде безкрає,—
приміські електрички, достоту підводні човни,
від причалів столичних в осінню плавбу вирушають.

В океані повітря вони припадають на дно,
де між рифів зубчастих, що, може, дібровами звуться,
вже опалого листя проллялось додолу вино,
ізумрудне — з вишень, а з тополь і з осик — світло-русе.

Пропливають вони між птахів, що у вирій летять,
між дівчат, що до вирію теж полетіти б хотіли,
між комбайнів, що в полі, неначе релікти, стоять,
мов релікти, що вирієм навіть ніколи не снили...

В перископах у них — гайвороння крилата орда,
і базар її східний — високий, крикливий, летючий:
заштормить, мабуть, скоро повітря, неначе вода,
і на гребенях бурі гойднуться нетонучі тучі...

В перископах у них — понад траурним крепом ріллі,
над багряною биндою вчора ще синього гаю —
кабалістика зрима вкраїнських сумних журавлів,
що неначе летять — і неначе додому вертають...

* * *

Як добре жити при свічках каштанів!
Ярцвіт-яранка світить по садах.
А по лісах присвічують шафрани,
і заверблянник світить по річках.

Як добре жити в сяйві анемонів!
Боза коральна — мовби жовта гать.

Агави дивна мерехтить корона
й корони маків, наче кров, горять.

Як добре жити в спалахах будянок,
що не згасають і в осінній час!..
Всміхаються русалки деревляні,
й волові очі дивляться на нас...

Як добре жити під брусничні дзвони,
під вересу блідо-рожевий спів,
і наслухать тройзілля білі тони
і сині обертони синяків!

Як добре жити — світить цвіт шовковиць,
і конич дикий полум'ям горить.
І тернослив терновим каже словом
про те, як добре в цьому світі жить!

* * *

Із Марфою ми стали гомоніти
про родичів, яких уже нема.
Брати і сестри повмирали в тітки —
з усіх вона зосталася сама.

Марія стала маком на городі —
щороку вироста і зацвіта,
видзвонює дзвінкоголовим плодом
її жіноча врода золота.

Тетяна в небі ластівкою стала,
й немов колись — тепер також співа,
таки своє ще не відщебетала
на світі цім її душа жива.

Гордій став вітром — з лісу а чи з лугу,
став криком чайки у досвітній млі
над полем тим, де він колись за плугом
ходив і кланявсь батьківській землі.

Ликера стала конопляним цвітом,
який гірчить так, як весняний дим,—
він проплива над акварельним світом,
що був, що є, що буде молодим.

Життя близьке стає життям неблизьким,
і тишею стає колишній грім...
Десь Тилимон — братерським обеліском
і зіркою червоною на нім!..

На Марфу жде — канупер і любисток.
Крушина й глід. Горобина чека.
Верба чека в леваді сиволиста.
Чекає ліс. І поле. І ріка.

* * *

Хто пісню для гледичії склада?
Хто прославляє дерево тернисте
і в колючках парнопериcте листя?
Мабуть, оцих музичних бджіл орда!

Оркестр палає, мерехтить, блищить...
І пісня, і мелодія — в польоті!
Вздовж пасіки розквітлим живоплотом
гледичія усміхнена стоїть...

Ця пасіка — доісторичний стан.
Ці вулики — доісторичні знаки.
Так само знаки — дерева і злаки.
І дивним знаком чуюся я сам.

Цей день — неначе золотий щільник,
де в вічках — пташка, квітка, бадилина,
де в вічках — кінь, козуля і людина,
і промінь сонця, наче чортомлик.

І пісню для гледичії склада
оцей оркестр, в якому грають бджоли.
Ця вічна пісня не помре ніколи,
як не помре музичних бджіл орда!

* * *

Ромашко — Офеліє з рідного отчого поля,
дівочносте й цното моєї святої землі!
Сьогодні з тобою зустрівся — і душу загоїв
та ще й заспокоїв не приспані часом жалі.

Ромашко — Офеліє з цвітом ясним непорочним,
що сонечком сходить і сонечком в травах горить,
озватись до тебе й тобі осміхнутися хочу
і тільки тобі розказати про те, що болить.

Ромашко — Офеліє смутку й гіркої досади,
звеличений образ любові й палкого жалю,
із сонечка твого пелюстка, кружляючи, пада
на землю зелену, неначу на душу мою.

Ромашко — Офеліє чарів і розчарування,
всміхнися мені, я у відповідь також всміхнусь.
Ген ще одна пада пелюстка — пелюстка кохання,
мов слово зірвалося з сонечка радісних уст.

* * *

Зелена плоть садів, осяяних плодами.
Зелена плоть трави по берегах річок.
Блакитна плоть небес, що світяться над нами.
Рожева плоть квіток. Музична плоть пташок.

Це червня торжество. Це буйне свято плоті.
Це сатурналії природи, у яких —
і соняхи в віночках бджіл, золотороті,
й неначе пущені пращею ластівки.

Все прагне квітнути, втішатися, радіти,
свідоме молодих своїх минущих прав.
Язичницька жага язичницького світу,
що християнства візантійського не знав!

Червневі оргії настурції і м'яти,
п'янить канупер, наче ритуальний дим,
у кожному селі, десь на причілку хати,
немов на галактичному краю крутім...

* * *

Ми народжені сонячним вітром. Дбайливо сповиті
в пелюшки, тонкотканії із конопляних зірок.
Ми у літеплі місяця купані. Вчились ходити
ми у звірів печерних і вчились літати в пташок.

В наших жилах блакитних, в червоної крові потоках,
в мезозойськім підгрунті, в прадавній жаскій глибині,
птеродактиля пам'ять, напевне, живе темноока,
звіроящера пам'ять, напевне, таїться на дні.

Гострі звивини мозку іще пам'ятають бізонів,
гострі звивини мозку, що в'ються, немов ковила.
Очі мружаться й досі, бо потом мисливським солоним
їх гонитва за вепром у пущі колись залила.

Наша кров увібрала круту запахущість катрану,
пахне кропом вона, материнкою і чебрецем.
Кров світає в серцях так, як сонце світає ізрану,
так, як сонце світає задуманим, мудрим лицем.

Ми зрідні яворам. Ми квіткам і птахам побратими.
Ми на покуті в серці садовим не зло, а добро.
Ми пізнали минуще і суще. Незриме і зриме.
Ми пізнали галактику. Ми розщепили ядро.

В епіцентрі буття, в епіцентрі безмежного світу,
у космічній імлі, на крутих галактичних шляхах,
ми народжені сонячним вітром. І сонячний вітер
віє в наших думках, віє в наших речах і ділах.

Ми народжені сонячним вітром. І нині і прісно
нам судилося сонячним вітром у світі цім жить.
Ми — лиш сонячний вітер. Ми вітру лиш сонячна пісня,
що з таким невимовним трагізмом довкола звучить.

* * *

Із кожним роком дальшаєш мені —
так зірка в чорну безвість часу пада...
Ти — мов любистку золота досада,
яку колись я звідав навесні.

Таємний вісник пізньої весни —
скрізь папороть у лісі зустрічала.
І кров моя в аорті щебетала,
мабуть, на всі пташині голоси.

Твоє біблійне, наче мла, ім'я
мені розквітло раптом серед лісу,
коли мої й твої вуста злилися
й ми звідали знемогу забуття.

Спинився час. Спинилася земля.
Спинився космос угорі горбатий.
Була мені ти вічністю. Була ти
усім — чим ти насправді не була.

Із кожним роком дальшаєш мені —
так зірка в чорну безвість часу пада...
Ти — мов любистку золота досада,
яку колись я звідав навесні.

Та не забув. Забути не зумів
той щебет в торрічелевій аорті.
Таємну в лісі папороть. Когорти
у темряві таємних солов'їв!..

* * *

Гей, Остапе Вересаю, наш Гомере невмирущий,
що сидиш на роздоріжжі і співаєш у віках!
Гей, Остапе Вересаю, вчора сущий, нині сущий,
бо і суща, й невмируща дум твоїх крута ріка.

Мов ріка, що між народу голубим біжить Дунаєм,
Мов ріка, що між народу голубим біжить Дніпром.
Гей, Гомере український, гей, Остапе Вересаю,
низько кланяюсь і низько б'ю тобі своїм чолом!

Гей, чоботи, коломаззю густо змазані! І свитка!
Гей, сорочко-вишиванко, що розквітла, наче луг!
Без волів та ще без нивки — то не збитки...
Справжні збитки —
то не бачити: так землю не оре й не бачить плуг.

З роду-племені якого ти, Остапе Вересаю?
З чинбарів. Із смолокурів. З пастухів. Із ковалів.
Із козацького ти моря. Із чумацького ти краю.
Із Сіркової когорти. Батько ти Кармелюків.

Ти сидиш на роздоріжжі, на високому кургані,
на могилі побратимській, де сріблиться ковила.
Маєш брови — мов шаблюки. Наче місяць ятагана —
оселедець твого чуба не згаса біля чола!

Твоя посестра — це кобза, що, мов чаєчка, кигиче,
то співає так, неначе сталь дамаська молода.
Кобза, посестра, в минуле озивається і кличе,—
і стоять у небі хмари, мов татари, мов орда.

Твоя посестра — це кобза, що співає про неволю,
в кожнім звуці біль нелюдський не таїться, не мовчить.

І над шляхом, наче паля, вознеслась увись тополя,—
на тополі, мов на палі, серце кров'ю струменить.

Гей, Остапе Вересаю, наш Гомере невмирущий,
на Кургані Слави сівши, будеш грати у віках.
Гей, Остапе Вересаю, вчора сущий, нині сущий,
твоя дума не зміліла й не зміліє, мов ріка!

* * *

На хмарах горбатих громи роз'їжджають возами,
громи роз'їжджають у хмарах — вози гуркотять.
Від воза загубиться колесо — й грима над нами!
За колесом колесо — громом пекельним дзвенять!

Вогню обручі, в обручах блискавки — наче шпиці,
і, впавши грудьми на солому в лункий передок,
дитинство за віжки трима яблукасту лошицю,
що дишло задерла в полин вечорових зірок.

Чиє то дитинство летить на драбинчастім возі
отам, в небесах чебрецевих, між хмар-ковили?..
Кигикнула чайка, неначе заграла на кобзі,
чаїні жалі дощопадом на діл пролились.

Чиє то дитинство — отам, в замінованім небі,
отам, де громи вибухають на полі війни?..
А може, й не треба... А може, і справді не треба
будити в своїй підсвідомості марення-сни...

Та як же не треба, коли на драбинчастім возі,
отам, в небесах чебрецевих, між хмар-ковили,
воно підірвалось на міні, і чайка на кобзі
заграла — й чаїні додолу жалі пролились!

Та як же не треба, коли яблукаста лошиця,
що досі іржала у небі,— тепер не ірже!
Та як же не треба — розсипались блискавки-шпиці
із колеса, з воза, який не покотиться вже.

Та як же не треба, коли в передку, у соломі,
затиснувши віжки, дитинство лежить горизнак,—
воно вже не чує убивчої музики грому,
воно в небесах вже довіку лежатиме так!

В отих небесах, що одвіку цвітуть чебрецями,
в отих небесах, де бандурами грози гримлять...
На хмарах горбатих громи роз'їжджають возами,
громи роз'їжджають у хмарах — вози гуркотять!

* * *

Ластівки літають над водою,
і черемхи в'ється білий дим.
Пожурися, дівчино, за мною,
коли був я в світі молодим.

Теплий грім у синій хмарі грима
дрібен дощик сіється в траву...
Пожурись медовими очима,
у журбі зламай тонку брову!

Пожурися так, як ти умієш —
жестом і похиленим плечем.
Хай тебе навіда ностальгія
за моїм давно прожитим днем.

Сяє дощик на зеленім листі,
наче сльози капають на лист.
Ми з тобою в часі розійшлися,
а тепер, зустрівшись, не зійшлись.

Ластівки літають над водою,
і черемхи в'ється білий дим...
Пожурися, дівчино, за мною,
коли був я в світі молодим!

* * *

Спомин про нічку-петрівочку видивом встане хрещатим...
Часто в дитинстві здавалось — за річкою Овлур свистить.
Як тоді пахли під хатою рання настурція, м'ята!
Щиро здавалося — зірка із неба у душу летить.

Ні, не відмарилось. Не відболіло. І не відстраждалось...
Є ще русалки на світі, хоч, може, й не стрілись мені.
Папороть є чародійна, хоч, може, мені й не траплялась.
Там, де легенди й казки. У дитинній моїй стороні.

Коники є горбоконики — водяться, як і водились...
Мій горбоконик не зрадив — і досі ірже з далини.
Як нам в дитинстві далекому — в нинішню зрілість хотілось!
Чи не для того, щоб нині дитинство приходило в сни?

Нині приходить дитинство — замурзане, трохи голодне...
Через плече — череднича торбинка з окрайцем висить.
Важко усім нам себе упізнати у ньому сьогодні...
Овлур в дитинстві свистів за рікою.
Тепер не свистить...

* * *

Весна зіткала вчора гобелен
у лузі — з трав, із квітів, з верболозів.
Зіткала вітер і зіткала клен,
грози зіткала молоді погрози.

Не відпочивши, вдосвіта весна
сьогодні знов за голубим верстатом —
в святому невдоволенні вона
свій гобелен взялася переткати.

І спалахнула полум'ям трава,
і заряхтіли, як веселка, квіти,
і сонця вогнеуста голова
пророком проповідувала в світі!

Навівши скрізь на гобелені лад,
весна під зорями поклалась спати,
бо завтра знов за голубий верстат,
щоб гобелен свій ще раз переткати!

* * *

У тирлича весняного — бельканто:
розцвів — немов звучить, немов співа.
Мов промовля на мові есперанто
пелюстка кожна в тирлича жива.

Ген обізвався тирлич язичковий.
І тирлич-лихоманник обізвавсь.
На цій барвистій і строкатій мові
природа озивається до нас.

І тирлич озивається крапчастий,
і вирізаний тирлич не мовчить,
щоб берегли, щоб не дали пропасти,
самі себе не сміли сиротить.

Вони ще грають — наче оркестранти,
іще співають — цвітом і стеблом,
і тирлича весняного бельканто
на вітрі ніжнім хлюпає крилом...

* * *

Не води весняні, а музика флейти розлита,
а музика флейти синіє у чорних лугах.
І в чорних полях зеленіє, напевне, не жито,
а віща жага. Невмируща весняна жага.

Та ще зеленіє безсмертне весняне натхнення —
осяяння чистого ясна і благосна мить...
І кожен росточок на дудочці грає зеленій,
і дудочка кожна зеленим мотивом звучить...

* * *

Я сьогодні погляди збираю —
карі, сині, темно-голубі —
і неначе проліски зриваю,
в пам'яті складаючи собі.

Таємничий, радісний, святковий —
навіть сам себе не впізнаю! —
погляди збираю чорноброві,
наче ряст в весняному гаю.

Не для втіхи і не для забави
(а навіщо — знаю, не скажу)
погляди збираю нелукаві
і в душі врочисто бережу.

Погляди збираю, наче квіти,
погляди зриваю, наче цвіт,
на безмежних велелюддях світу —
і від того не бідніє світ...

* * *

Защебетала за вікном ластівка,
збудила в ліжку синову усмішку,
збудила в ліжку синові обійми,
здатні вмістити всю безбережність світу.

* * *

На тоненьких гілках надії,
які завжди зеленіють в моїй душі,
спочиває сьогодні лазорівка — голуба синиця,
щоб завтра податись у мандри.

* * *

Мій син малює крила літакам,
лелекам, диким гусям і орланам.
Син крила домальовує квіткам —
кануперу, любистку і катрану.

Конваліям, півоніям бучним,
фіалкам, мальвам і холодній м'яті,—
малює крила тоном голубим,
червоним чи барвінково-хрещатим.

Квітки на крилах ринуть із землі,
квітки на крилах вище хмар злітають,
квітки щебечуть в піднебесній млі,
збираючись у піднебесні зграї.

Перейняли свій спів у солов'їв,
у жайворів перейняли весняних,
у ластівок перейняли свій спів,
у дятлів, одудів і коноплянок.

Спасибі тобі, сину, за квітки,
яким ти долю дарував крилату,
за незабудки, ряст і нагідки,
що в піднебессі вміють щебетати.

* * *

Весна. Розквітнув ломикамінь. М'ята.
Розквітла заполоч. Нечуйвітри цвітуть.
Зацвів комиш... І зацвіли дівчата.
Про їхній цвіт сьогодні тільки й чуть.

Цвіте барвінку видиво блаватне.
Цвіте повитиця і водяний жовтець.
Й цвітуть дівчата... Як цвітуть дівчата
під сонцем, що палає, мов вінець!

Цвіте верблянка й знітовець мохнатий,
калачиків плескаті калачі...
Й цвітуть дівчата... Так цвітуть дівчата,
що видно вдень і видно уночі.

Цвіте водянка дика — колінцята,
що по лісах, біля струмків росте...
Й цвітуть дівчата... Так цвітуть дівчата!..
Й бодай одна для мене хай цвіте!

Цвіте "кров панська" — іванок крилатий —
івановець — іванова кровця...
Й цвітуть дівчата... Так цвітуть дівчата,
що це життя здається без кінця.

* * *

Стриножені коні хропуть уночі за горою.
У травах, над обрієм, місяця жовта чалма.
То крадеться тьма?.. Хтось прикинувся темною тьмою?..
То пугач озвався?.. То пугачем скрикнув чумак?..

У небі зоря — білотіла слов'янка броваста.
І мажі за шляхом — з мазницями й сіллю стоять.
О степ половецький, криваве розбійницьке щастя,
о степ половецький, людського життя сіножать!

Зійшлись ятаган в поєдинку і дишло-незграба,
і хрип передсмертний, та ще й передсмертні слова...
В камінних руках у камінної скіфської баби
відрубаним сміхом сміється чиясь голова...

Схмеліють полин і чебрець від пролитої крові.
Розсипана сіль нагадає різдвяну пургу.
Зорю-полонянку гуртом на аркані шовковім
візьмуть у ясир — білотілу, бровасту, нагу.

На огирах диких відкотиться степ. Ковилою
чумацький уранці гойднеться сплюндрований стан.
І гірко заплаче зажурений Див за горою,
й Дніпро у жалобі спечалить блакитні вуста...

Дівочеє тіло зорі мені й досі біліє,
і досі сивіють полин та чебрець, наче біль,
і там, на Шляху на Чумацькім, у небі зоріють
чумацькі кістки і чумацька розсипана сіль...

* * *

Експромт грози, її палке натхнення —
це блискавка раптового рядка,
що світлом ярим вибухає з мене,
що з підсвідомості аж витіка.

Поезія — експромт грози улітку,
коли, здолавши больовий поріг,
мелодія калинової вітки
тремтить і пахне на устах моїх.

Поезія — це грому гнівне слово,
це грому пафос, пристрасний, терпкий,—
вони втямки лише болиголову,
вони лише кануперу втямки.

Експресії смородини і м'яти.
Експресії тройзілля і хвощів.
О асонанси ластівок крилаті
й чіткі алітерації шпаків!

Передчуваю блискавку у серці,
передчуваю формотворчу мить:
вона по жилах на свободу рветься,
вона вогнем по жилах струменить.

Пульсуюча, знервована пожежа!..
Жорстока, мефістофельська краса!..
Ця блискавка зненацька опереже
моє чоло, неначе небеса.

Поезія — прозріння трав і глоду.
Поезія — прозріння солов'їв.
Це світла інтуїція природи,
З якою б я зрівнятися хотів...

* * *

Бузки. І дощ. І солов'ї хмільні
співали в димних гронах фіолету.
Вигойдувались трав кордебалети
у танці, що минає в напівсні.

Цвіли бузки? То солов'ї цвіли
сузір'ям грон, пахучим синім димом,
цвіли у точну і в неточну риму,
бенкетували тільки як могли.

Скипали краплі, як окріп скипа.
Скипали звуки, як скипають краплі.
І цвіт скипав — о магія поквапна,
поезії знервована стопа!

Крізь той панічний солов'їний цвіт,
крізь ті музичні солов'їні грона —
прийшла до мене мрія ілюзорна,
мій вимріяний ілюзорний світ.

Коли її вуста поцілував,
коли її поцілував у брови —
мов солов'їним впився безголов'ям
і щастя солов'їного зазнав!

* * *

Нарядившись у квіти й любисток, весна веселилась.
Солов'єм щебетала, і маяли коси дощів.
Семибарвна веселка у косах, мов бинда, світилась —
Семибарвна вістунка любові і радісних днів.

У весни місяць сяяв на лобі, немов у царівни.
Ще й на грудях палали падучих зірок дукачі.
Їй співали осанну в лугах ластівки богорівні,
Богорівні фіалки вітали удень і вночі.

Якби навіть хотів, то не зміг би я не закохатись
На моє безталання, що стало моїм таланом.
Якби навіть хотів, то не зміг би я їй не зізнатись
У любові священній і зрілим схилитись чолом.

Ані слова у відповідь я не почув. Ні півслова.
Семибарвна веселка у косах дощів одцвіла —
І зосталась весна в моїм спомині квітом любові,
Бо, напевне, цим квітом насправді вона і була...

* * *

Хто де живе, а я — у неба дзвоні,
мій дім — це є вселенський неба дзвін!
Я народився у дзвоні — і до скону
мені за дім служити буде він.

Живу у дзвоні, наче у геєні,
живу в пекельній музиці його,
і сам я став мов музика вогненна,
і сам я обернувся на вогонь.

І сам лунаю у небеснім дзвоні,
із ранку аж до вечора звучу:
лазурним сяйвом, пурпурним, червоним —
від обрію до обрію свічу.

Живу у дзвоні неба — нині й прісно,
чи ще комусь щастило так в житті?
Моє життя у дзвоні — наче пісня,
яку вогонь співає в забутті...

* * *

Конвалії цвітуть у молодій траві,
тремтить роса на вічках дзвонів білих.
І зацвіла весна у мене в голові,
і в почуттях, і в мріях повесніло.

Метафори весни, гіперболи її!
Так знов кортить у вас повірить свято!
Повірити кортить, що справжні солов'ї
й барвінок справжній стелеться хрещатий...

Метафори весни — оці старі дуби
не перший вік не знають супокою.
Живіть, революційні гасла боротьби
весни з віджилим світом — із зимою!..

Гіперболи весни — оцей брунатний джміль,
який пряде мелодію сувору.
Гіперболи весни — це лоно рідних піль,
що вруняться й заполовіють скоро...

Мій вірш росте поміж конвалій і поміж
листків торішніх — золотих і карих.
Немов на квітку, джміль сідає на мій вірш
і в пелюстках шука перги й нектару...

* * *

Ніч прилітає надвечір, коли починає смеркати.
Ніч прилітає, мов чайка, а то — наче сокіл-сапсан.
Часто не відаєш, звідки сумного прильоту чекати,
де свій розіб'є у світі похмурий, нерадісний стан.

Мабуть, розіб'є повсюдно — в лісах і широких долинах.
Мабуть, розіб'є в душі, моє серце узявши у бран.
Буде таємним мовчанням мовчати в мені соколиним —
схожим мовчанням, напевне, мовчить тільки сокіл-сапсан...

* * *

На бе́резі мого серця,
не полетівши в вирій, зимували
дві пісні, наче птиці! А сьогодні
до них вернувся з чужини журавлик,
і я радий: тепер вони утрьох —
дві пісні, наче птиці, і журавлик!

* * *

Чого ти приходиш до мене уранці, удень і вночі?
З'являєшся в полі. З'являєшся в лузі. В діброві.
То, наче листочок, впадеш — і замреш на моєму плечі
То смутком далеким озвешся в немовленім слові.

Навіщо стрічаєш мене криком чайки в доранішній млі?
То поглядом квітки всміхаєшся десь на галяві.
Ввижаєшся скрізь ти мені — в небесах, на воді, на землі.
Повсюдно зі мною твоє почуття нелукаве.

Твоє почуття. І журба. І натхненний твій сум. І печаль.
Твоєї брови лебедине ячання в польоті...
Невже ти — колишнє життя моє? Ні, ти майбутнього
даль.
Минула любов — є майбутня любов. І скорбота...

* * *

Де ти, хато бабина стріхата?
Де твій бовдур в сажі, чи димар,
що курівся димом волохатим
до осінніх чи зимових хмар?

Де ти, хато, польовий причілку,
в жовту глину вмазане вікно,
у яке ясна вербова гілка,
наче пташка, билася давно?

Де ти, хато, де поріг дубовий,
що лежав, нікуди не спішив,
до якого місяця підкову
я, на жаль, в дитинстві не прибив?

Де ти, хато з вогняною піччю,
що завжди ділилася добром,
що всміхалась золотим обличчям,
материнським гріючи теплом?

Там колись цвіла моя голівка
пелюстками радощів і мрій...
Де ти, хато, глиняна долівко,
дерев'яний сволок угорі?..

* * *

Я знов сьогодні археолог.
Уранці в сивий степ прийшов.
На полині сіріє порох,
немов подертий в клоччя шовк.

Ген блима волошковим зблиском
прибляклий місяць-ятаган...
Минулого глуха колиска —
доісторичний цей курган.

На тім'я срібне полинове,
мабуть, і вік мене привів,
археологія любові,
археологія чуттів.

Лопату взявши, відкопаю
у степовій землі твердій
те, що ніколи не минає
і не мине в душі моїй.

І явиться у цьому світі,
щоб я зачаруватись зміг,
твій голос — мов ковильне світло,
і твій — немов ковильний — сміх.

Спасибі долі за дарунок —
його й віддячить не берусь:
гіркий ковильний поцілунок
твоїх гірких ковильних уст.

І доля не пошкодувала —
так, як у неї й попросив:
твоїх очей ковильний спалах
та ще ковильний сплеск сльози...

В степу — в кургані полиновім —
відкрить для себе я зумів
археологію любові,
археологію чуттів...

* * *

...І враз на чужині постане,
мов спалах, в пам'яті моїй:
Вітчизна — соняшник весняний
цвіте на грані польовій.

Вночі і вдень не одцвітає
у сяйві срібного вінка,
і грань за даллю не зникає,
і грань у серці не зника.

Вітчизно, в гордій пекторалі,
Вітчизно, в рідній стороні,
чим залечу від тебе далі —
тим ближча ти стаєш мені...

Коли я до своєї грані
наближусь — спалахне в душі:
Вітчизна — соняшник весняний
цвіте на крайнім рубежі...

* * *

Так знай, шо став я Місяцем твоїм,
так знай, що я не сходжу із орбіти
з пори, що згасла у космічній млі
й передувала сотворінню світу.

Так знай, що море Ясності моє
весь час штормами темними бунтує,
і ревність, наче хвиля, в груди б'є
й скелясті береги душі руйнує.

Так знай, що море Смутку навесні
затьмарене підозрами щоднини,
й не оживають простори страшні
від скриків передсмертних лебединих.

Так знай, що в апогеї — бо люблю!
Так знай, що в перигеї — бо страждаю!
Я навіть світла власного не ллю,
я лиш твоє весь час відображаю...

Не розлюблю тебе я, на біду,
як позабуть тебе я не зумію!..
Так знай, що я з орбіти не зійду,
так знай, що я морями не змілію!..

* * *

Відро защебетало у криниці.
Совою глухо ухнула вода.
Ні місяця. Ні зірки. Ні зірниці.
І мла — мов горе! Горе ж — не біда...

Де стежки світло фосфоричне, кволе?
Де чорний ліс? Де лісу чорний шум?
Де небокрай, землі де видноколо,
й старі дуби, згорбатілі від дум?

У скронях кров, як циган, бенкетує...
І так мені у темряві нічній —
немов за дужку не відро несу я,
а всю планету. І себе на ній...

* * *

Шукаєм папороть. Усе життя шукаєм.
Шукаєм цвіт. Шукаєм віщий знак.
Шукаємо тоді, коли смеркає,
таємний, темний цвіту зодіак.

Шукаєм папороть — нащо нам приболотник!
Нащо білокорінник-білоніг,
нащо нам глід — весняний заколотник,
нащо папірник — проскурень — слизник...

Шукаєм папороть — у небі ані зірки!
Ось звіробій — іванова крівця...
Ось ягоди — вовчалича, глупірник...
Веслин дволітній — свічка без вінця...

Шукаєм папороть — в житті, немов у пісні.
Шукаєм цвіт. Шукаєм віщий знак.
Десь тут росте. Десь тут росте у лісі
безсмертя цвіт і долі зодіак...

* * *

Ти — мов галактика. До того ж — чорноброва.
Ти — мов галактика. До того ж — у вінках.
Така близька у кожнім своїм слові —
й така у кожнім слові неблизька.

Так добре йти веснянними лугами!
Ген марево на обрії курить.
Мільйони років світлових між нами,
спресованих в одну коротку мить.

Таки нешвидко долинають вісті —
вгадати їх не зможе і звіздар.
Ти — мов галактика... І споконвічна відстань...
Ти — мов галактика... І споконвічний чар...

Цвітуть луги. Цвітуть рожевим, білим.
Цей світ — як луг — не можна не любить.
Твоє до мене світло долетіло,
моє ж до тебе, видно, ще летить.

Ти — мов галактика. До того ж — чорноброва...
Ти — мов галактика. До того ж — у вінках...
Колись моє почуєш щире слово,
яке летить у світлових роках...

* * *

Малиново. Хрещато. Бузково.
У дитинстві, в дитячі роки.
Я сиджу на порозі кленовім
і годую пташок із руки.

Прилетіли з веселого світу,
з того світу, що сам — наче птах,
щоб сузір'я достиглого жита
на моїх позбирати плечах.

Прилетіли зі світу — світлиці,
що простора, як радісний сміх,
щоб зірки золотої пшениці
на бровах позбирати моїх.

Я сиджу на кленовім порозі,
а пташки все летять і летять,
щоб добірне, щоб сонячне просо
на колінах моїх позбирать.

Я сиджу на порозі кленовім.
Між пташок я і сам, наче птах.
А вони посідали на брови,
примостились вони на плечах.

Малиново було. І бузково.
У дитинстві, в рожеві роки.
Десь поріг мій — край світу кленовий,
там пташок годував із руки.

* * *

Мов купальське гильце, в срібну нічку на Йвана Купала
зодягав колись в трави і в квіти тебе зодягав.
Десь зоря в полинах, наче біла лебідка, ячала,
білим лебедем місяць посеред латаття ячав.

Дарував тобі пахощі липи і дев'ятисилу,
дарував тобі сяйво роси, що зібрав на щирці.
І зеленого коника скрипку зелену двокрилу
я тобі дарував, щоб в твоїй гомоніла руці.

Бурштиновий струмок, наче стрічку, заплів у волосся,
а в струмку бурштиновому рибок холодних заплів,
і в струмку попливли твої темні, розмаяні коси,
карий погляд в струмку, наче човник, за ними поплив.

Я тебе обіймав — твої квіти і трави холодні.
До грудей пригортав і тулив до зсудомлених уст
твою трепетну й ніжну, твою загадкову безодню,
ту, яку і сьогодні розгадувати не берусь.

Й ти мене обіймала у нічку на Йвана Купала
гіркотою квіток, гіркотою настояних трав.
Десь зоря в полинах, наче біла лебідка, ячала,
білим лебедем місяць посеред чатаття ячав.

* * *

Блакитний час, прикинувшись водою,
тече в піщаних, чистих берегах,
тече із величавою журбою —
так, як тече високий в небі птах.

Над водами блакитними схилюся
своїм веселим місяцем-чолом,
в холодні води часу задивлюся —
очима гляну, серцем і умом.

Напіврозмиті вічним водоплином,
між осоки й повільних срібних риб
мої гойднуться очі, мов пір'їни,
якими бавиться річковий глиб.

Напівосяяні блакитним світлом,
з річкової німої глибини
стебельця брів гойднуться над очима,
стебельця брів — зелені плавуни.

Напівосяяні блакитним світлом,
в глухому фосфоричному вогні
латаття губ тремтітиме розквітле,
латаття губ цвістиме десь при дні.

Я сам собі всміхнувся безпричинно
у цю гірку, безповоротну мить,—
і усміх мій нікуди не полине,
і усміх мій на водах затремтить...

* * *

Діти улітку складають гербарій:
пелюстка ромашки й цвіт ведмежого вушка;
зозулині черевички й сині лісові дзвоники;
волові очі та ще й горлянка повзуча;
материнка й дивина скіпетровидна...
Квітка до квітки, листок до листка, корінь до кореня...
Взимку гербарій обернеться на досьє.
Досьє на літо, яке минулось, яке не знайдеш —
оголошуй чи не оголошуй всесоюзний розшук...

* * *

Невже тобі забудеться — колись ми,
йдучи між полину і сокирок,
читали неба сині афоризми,
які світилися поміж хмарок?

Невже тобі забудеться, як потім
ударив грім — і афоризм грози
нову утвердив істину істотну
й чоло її сльозою оросив?..

Невже тобі забудеться — по тому
гроза ущухла, наглий дощ затих,
та не забулись афоризми грому
між афоризмів неба голубих...

* * *

Сосни гудуть на шоломі піщаного згірка...
Може, й не сосни, а вітер між сосон гуде...
Видно, як в небі серпневому падає зірка —
падає так, наче в душу із неба гряде.

У берегах, мов на шкурах ведмежих горбатих,
київським князем Дніпро вінценосний лежить.
Що ж, хай гряде мені в душу! Зорею багатий,
буду горіти, як зірка падуча горить...

* * *

Ти — віра й надія. А може, жар-птиця,
що тільки ввижається, мариться, сниться?
Що тільки палає у пітьмі ночей,
і брови летять над морями очей!

Ти — ласка,
ти — ніжність,
ти — втіха,
ти — щастя.
Ти — мука, яку перебути не вдасться.
Ти вічна загадка — й солодка розгадка.
А може, ти вигадка,
може, ти згадка?

Я ревно ридаю. Я палко молюся.
Я серцем у серце твоє переллюся.
Я зір свій у зорі твоєму втоплю,
бо сумно,
бо гірко,
скорботно люблю!

Ти — пристрасть, яку я не вип'ю ніколи.
Ти — радість моя, що зріднилася з болем.
Ти — слово, народжене серед ночей...

І брови летять над морями очей!

* * *

Пітони. Тритони... У клітці дріма ягуар.
Жирафи. Верблюди. Приручені зебри. І поні.
Хоча й невеличкий, а все-таки це зоопарк,
в якім опинилися навіть Пржевальського коні.

Фазан. Тетерук... І, звичайно, барвистий павич!
Ведмідь гімалайський. І бурий. А також полярний.
Макаки зібрали чимало цікавих облич —
людиноподібні завжди у людей популярні.

В вольєрах щебечуть колібрі... Орлани. Орли.
Ось грифи — похмурі й величні, немов бюрократи.
А ось журавлі вінценосні у затінку лип.
Фламінго — мов марево ніжне. І чапля чубата.

І мало людей, де вовки, їжаки і кроти...
Й нікому чомусь не цікава звичайна лисиця:
узявши у зу́би маля, йому нору знайти
запрагла вона і по клітці тісній метушиться.

Знайшлося у клітці, а мало знайтись у норі.
Знайшлося в неволі, а мало знайтися на волі.
Знайшлося у місті о цій дітородній порі,
а мало знайтися у лісі чи в чистому полі...

Лисиця по клітці все ходить з малям у зубах,
бо прагне потомство у місце безпечне сховати.
Не віда про те, що по світлих залізних кутках
ніколи їй місця безпечного не відшукати.

Інстинкт піклування!.. Лисиця снує і сну́є.
Шукає у клітці так, наче шукала б на волі...
Інстинкт піклування мале лисенятко уб'є,
лисиця носитиме труп у зубах несхололий!..

В вольєрах щебечуть колібрі... Орлани. Орли.
Ось грифи — похмурі й величні, немов бюрократи.
Макаки зібрали чимало цікавих облич.
А їй, рудохвостій, нема кому поспівчувати.

Стоять при жирафах. Стоять при верблюдах. Слонах.
Вибух дикого реготу шимпанзе викликає...
Лисиця із мертвим своїм лисенятком в зубах
все ходить і місце безпечне у клітці шукає!

* * *

Дзвіночок сміху — мій син — прокидається вранці.
Будить сонце — хай світить. Будить трави — нехай ростуть.
Будить пташок — хай співають... Будить ніжність мою...

Дзвіночок сміху — мій син — не вмовка цілий день.
Щоб сонце світило. Щоб трави росли і цвіли.
Щоб співали пташки... І щоб ніжність була зі мною...

Дзвіночок сміху — мій син — засинає увечері в ліжку.
Засинає за обрієм сонце. І трави поклалися спати.
Пташині пісні задрімали... Тільки ніжність моя не засне...

* * *

Рятуємо чисте повітря. Рятуємо воду —
в морях. В океанах. В малих і великих річках.
Рятуємо рідкісних птахів — не всі ще породи,
а ті, що зникають в полях, у лісах, у лугах.

Рятуємо злаки. А потім рятуємо квіти.
Рятуєм світанки — від кіптяви, гару й димів.
Рятуємо тишу, щоб в тиші мовчати й радіти.
Рятуємо вулицю від голосних двигунів.

Рятуємо землю. А також рятуємо небо.
Рятуємо мрії. Кохання солодкий мотив.
Рятуємо ніжність... Від кого рятуєм? Від себе.
Поки ще не пізно і можна хоч щось зберегти...

* * *

Я твоя... шепотіли вуста, шелестіли, мов трави.
І ця ніч шепотіла, і грім шелестів за вікном.
Я твоя... шепотіли вуста, й шелестіли заграви,
й блискавки феєричні згоряли над сонним селом.

Я одвіку твоя... шепотіли вуста, наче морок.
Шелестіла тополя в шалених обіймах грози.
Я одвіку твоя... у любові, у щасті, у горі
і в оновленні, явленім чудом гіркої сльози.

Я твоя назавжди... шепотіли вуста, й шелестіла
ніч липнева, коли грім ось-ось, як пророк, загримить...
Я твоя назавжди... І на серці моєму горіла
так, як блискавка, в небі пульсуючи, страшно горить.

* * *

Грались патронами. Грались гранатами. Грались затворами.
Грались снарядами й бомбами. Грались кинджалом і тесаком.
Гралися толом і мінами. Грались червоними зорями.
Грались війною і миром так, наче злом, наче грались добром.

Грались рушницями і кулеметами. Грались атаками.
Грались боями і перемогами. Ранами гралися ми.
Грались у батькову смерть, опечалені тим і заплакані.
Грались у повернення батькове з глухої воєнної тьми.

Грались стражданням і голодом. Жахом і розпачем гралися.
У сиріток дрібних грались. В сльози і горе знедолених вдів.
І в матерів, що додому синів своїх вже дочекалися.
Грались і в матерів, що чекали й чекають додому синів.

Грались планшеткою. Грались бинтом. Грались також і каскою.
Грались селом довоєнним, а не сплюндрованим чорним селом.
Грались батьковим поцілунком. Обіймами грались. Ласкою...
А хто грався рукою, якої у батька уже не було...

* * *

Лежачий камінь у траві лежить.
Вода під камінь, кажуть, не біжить.

Лежаче в цього каменя життя.
Отож лежачі в нього почуття.

Лежача в цього каменя душа,
нікуди в світ вона не поспіша.

Лежачий спокій. І лежачий біль.
На нім лежача виступила сіль.

Лежача пісня. І лежача честь.
У каменя лежачі мрії єсть.

У каменя лежачі є думки
про те, що він лежить отут віки.

Лежача гордість! І лежачі сни.
Лежачі в цього каменя сини.

Сини лежачі теж завжди лежать
й життям своїм лежачим дорожать.

Лежачий камінь у траві лежить.
Лежачий камінь завжди буде жить.

* * *

Княгине картопле, як народ наш тебе поважає,
як в тобі віднедавна народ наш не чує душі!
Коли землю орють. І тоді, коли в землю саджають
і кладуть твої бульби у борозни під лемеші.

Княгине картопле, як народ наш тобі догоджає!
Як у неба благає для тебе дощів і тепла.
В люту сушу він хмарою ладен прослатись над краєм
і дощами проллятись, щоб ти виростати змогла.

Княгине картопле, як народ наш тебе доглядає —
срібним заступом любить і любить сапою тебе.
Навесні пошарує, а влітку, дивись, підгортає,
і радіє на цвіт-ряботиння твоє голубе.

Княгине картопле, як народ наш завжди пам'ятає,
що з чорнозему ти. Що із супіску ти. Із піску.
Що розсипчаста. Біла. Солодка. І ревно благає,
щоб такою була і зосталась на довгім віку.

Княгине картопле, як народ наш тебе величає
за білок, що будує, а також лікує усіх.
Недарма тебе яблуком хтось земляним називає —
скільки яблунь-городів повсюди у нас земляних!

Княгине картопле, як народ тебе не забуває —
восени на городи всією сім'єю ідуть.
Той упав на коліна. Той голову низько схиляє.
Всі копають. Збирають. І в погріб мішками несуть.

Княгине картопле, як народ тебе благословляє —
всі сорти, які є: бородянський, веселку і темп.
Ані олев, ні сулев, ні поліську не забуває,
як він вдячний землі, що сортами такими росте!

Княгине картопле, як народ наш тебе прославляє!
Кожна хата — це храм, що твоїх прихожанів збира.
Скільки храмів таких у безмежному рідному краї!
Ми живемо під сонцем картоплі — під сонцем добра.

* * *

Куди б поїхати, скажіте,— в світи близькі, в світи далекі?
У Яловець, Лопушну, Шепіт — на верх який, в село яке?
Щоб знов послухати на волі гірських струмків орлиний клекіт,
відчути знов бескеття неба на грудях — дике і стрімке?

А може, в Альпи Мармароські, на гору Петрос, де у зворах
чекає рись на мене хижа й чигає беркут в вишині?
В Білотисянському лісництві понюхати б мисливський порох,
в Чивчино-Гринявському краї послухати б струмків пісні!

А може, до Попа Івана — так, як колись, в юначі роки?..
До Чорногори, а вже звідти гайнути далі, у Буркут?
Пройтись слідами молодими дозрілим обважнілим кроком,
навідатися у Путилу, не обминуть Розтоків, Кут?..

Куди поїхати? У Кострич?. А чи в Космач? А може, в Косів?
На гору Стіг? В Кіз'ї-Улоги? А чи на річку Перкалаб?..
Щоб зорі падали із неба й згоряли у моїм волоссі,
і щоби місяць, як опришок, торкався до мого чола?

Як добре знати: не забули! Як добре знати, що чекають!
І Луковиця! І Говерла! І Ясиня! І Піп Іван!
Колись в юначих сподіваннях у гордому гірському краї
до сонця в небі доторкнулась моя весела голова!

* * *

У дереві кожному скрипка, говорять, живе,
у дереві кожному скрипка живе і співає.
Спинись і послухай, як скрипка до себе зове,
спинись і послухай, як скрипка тобі промовляє.

Та скрипка зросла з насінини колись навесні,
вона брунькувала і бростю вона дивувала.
Не соки пила із землі, а майбутні пісні,
зелені, як рута, і сині, як небо, хорали.

Музична снага їй дівочий вигонила стан,
снага, що зрідні лиш безсмертній сназі Страдіварі,
снага, що з граніту у прірві, бува, проростa,
снага, що завжди із натхненним безумством у парі.

У ночі травневі скрипкове зелене гілля
цвіло солов'ями, світилося шалом пташиним,—
і вічним органом здавалася вічна земля,
що в космосі лине на крилах слабких, солов'їних.

А в ночі осінні скрипкові пожовклі листки
спадали, мов ноти, міняючи всю партитуру,
був запах опалих мелодій терпкий та гіркий,
цей запах опалих мелодій приносив зажуру.

На зиму ледь-ледь затихали чотири струни,
ледь-ледь затихали її серцевинні октави,—
і скрипка біліла під місяцем в небі ясним,
і скрипка біліла під сонцем у небі яскравим.

О, скільки скрипок у цім світі дерева таять
і ревно від ока стороннього оберігають!
Ростуть не гаї — то скрипкові оркестри стоять,
шумлять не ліси — то скрипкові оркестри луна́ють...

* * *

В посушливе літо — в душі чебреці вигоряють,
в душі чебреці вигоряють і в'януть в душі полини.
В посушливе літо — у серці гвоздики конають,
й зривається з уст, мов молитва, загублене ім'я весни.

В посушливе літо — в душі надвечірні пожежі,
в бушовисько їхнє птахи надвечірні летять, щоб згоріть.
В посушливе літо — я серцем тобі лиш належу
і спрагу любові й страждання лиш ти мені можеш втолить.

В посушливе літо — блакитні в душі небокраї,
блакитні пустелі, де вівцями вовняне майво біжить.
В посушливе літо — тебе, наче зливу, чекаю,
чебрець і полин у душі прагне квітнути і зеленіть...

* * *

Вчора ще недоспілі, а нині уже переспілі
і одспівані, наче далекі пташині пісні,
твої губи невмілі, а нині такі вже умілі,
мов листки, опустились на губи кленові мої.

Наморились і змерзли... В кленовому грійтеся листі!
Щебечіть, відігрівшись, про те, як літалось в світах...
Ще учора була ти — весною в бруньках, як в намисті,
а сьогодні вже — літом ти стала в рум'яних плодах.

Твоє літо, твій сад — семибарвна минуща хвилина,
що бринить, наче промінь, і хутко, як промінь, летить...
Ось подме вітерець — твої губи зірвуться й полинуть,
моє листя кленове журбою услід затремтить...

* * *

Осінь ходить на милицях, дзвонить медалями.
І протези погупують так, наче яблука.
І вдовиця-шипшина палає коралями.
І листочки за вітром пуска, мов кораблики.

Руки вітру старого — натруджені, зболені.
І сплюндровано поле навалою вражою.
Сонце в небі здається, либонь, бараболею —
для дітей недоступною і недосяжною.

Хата — наче бабуся без костура — хилиться...
І зозулі нема — віщувати добро мені...
Осінь дзвонить медалями, ходить на милицях...
Знов до мене вернулися спогади й спомини.

Знов до мене вернулись вони і розказують
чи то вранці, чи вдень, чи ночами безсонними,
як дитинство в дитинстві прощалося з казкою
і як гралось гранатами, гралось патронами.

Оглянуся назад — і побачу на відстані:
замінованим лугом, під хмарами — маками
повертається з лісу дитинство розхристане
із березовим соком, у гільзу накапаним.

* * *

Чи вам не здається, що гру ви програли, маестро?
Програли тоді, коли тільки затіяли гру.
І спільно із вами у грі тій програли оркестри
беріз срібногорлих у чорнім сосновім бору,

Чи вам не здається, маестро з пожовклого саду,
що ваше натхнення зів'яло й опало давно,
хоча й народило бездомні пісні листопаду,
які летаргічним зимовим обернуться сном...

Де ярість таланту, де проблиски імпровізацій,
безумство осяянь, смертельна жага потрясінь?!
Дерева темніють — як витвір сліпих стилізацій.
Як витвір сліпих стилізацій — сліпа світлотінь.

Була інтуїція. Чиста була підсвідомість.
Було самозречення теж — від зорі до зорі.
А зараз, маестро, ви вже не потрібні нікому:
ви мали програти — й програли в безпрограшній грі.

Зостануться спомини — в поля, і лісу, і саду.
Зостануться спомини — у перелітних птахів...
Усі ми програєм колись. Діждемось листопаду
для мрій, для натхнення і для поетичних рядків.

Ви плачте, маестро, хай дощ ваші сльози змиває,
Хай буде вам гірко, хай вечір ваш буде сумним.
Безсмертя?.. Останній листок із тополі злітає —
й ніякого сліду в повітрі не видно за ним...

* * *

Колись давно тобою марив,
та розлюбилися чомусь
твоїх очей тумани карі
і охололий попіл уст...

А в згадці, радістю повитій,
ота любов чомусь свята,
й горять під попелом щомиті
твої калинові уста.

А з того карого туману,
мов яре сонце, постає
моя любов — моє страждання
і самозречення моє...

* * *

Губи жіночі, ждучи поцілунку,
схожі на очеретяну суху сопілочку,
що ось-ось забринить ув осінньому лузі,
немов павутинка бабиного літа...

* * *

Притулюся щокою
до щоки вересневого сонця —
і згадаю матір свою.

* * *

Такі близькі чомусь мені —
вечірні небеса імлисті
і непорочно чистий сніг,
мов думка непорочно чиста.

До щему дороге чомусь —
усе, що поміж нами сталось,
і слово, що зірвалось з уст,
і слово те, що не зірвалось.

Собі навічно в душу взяв —
зорі тонку над лісом пряжу,
і те, про що тобі сказав,
і те, чого ніяк не скажеш...

* * *

Осінь — у барвистому намисті.
Як циганка — з бубоном в руці.
Поцілунок — чистий і вогнистий
на моїй зоставила щоці.

Не забуду: вчора в бубон била,
танцювала, дика і палка,
і, немов на картах, ворожила
на кленових зоряних листках.

Я платив грошима їй немало,
потім серце вийняв — і віддав,
і вона мені тебе вгадала
так, як я того і забажав.

Де циганка? Де відьомські коси
у стрічках, квітках і дукачах?..
Так, тебе наворожила осінь
на кленових зоряних листках...

* * *

От і все... Мов зоря, одгоріло кохання...
Одцвіло, облетіло, мов з дерева лист.
Хай очистить страждання. Хай зцілить страждання.
Хай воно воскресить!
Ти поплач, пожурись...

В наших зустрічах криються наші розлуки.
Наше щастя гірчить, як полин навесні.
Хай тебе возвеличать цей біль і ці муки.
Не забудься мені!
Пам'ятайся мені...

Пам'ятайся обличчям, ходою і станом.
Не забудься сльозою гіркою, мов дим.
Ми сповна заплатили за пізнє кохання.
Хай воно помира,
щоб зостатись живим...

* * *

О пів на шосту, ввечері, в селі,
коли сніги ряхтять так, як ряхтять жар-птиці,
і сонце догоря, неначе колісниця,
у надвечірніх хмарах, як в золі.

О пів на шосту, ввечері, коли
дуби в пурпурній ожеледиці палають,
і льодорубами на річці лід рубають,
а ген блакитну кригу повезли.

О пів на шосту, ввечері... В цей час
не сонце в небі — ти за обрієм зникаєш,

не землю — а мене холодна мла проймає,
бо до світанку розлучає нас.

О пів на шосту, ввечері, в селі
прозорим інеєм печаль в душі синіє,
і вогник проліска з-під інею біліє,
й опосідають голову жалі...

ТАЙНОПИС ПРИРОДИ

* * *

В дні першотворення Всевишній повелів
знайти ім'я зелу з стеблом круглястим,
і я ослухатись Всевишнього не смів
і звідав муки, що зрідні зі щастям.

Це золото квіток в вінках чашолистків
пойменував спочатку я буйваном,
а потім деревом адамовим хотів
назвати, а вже згодом — дерев'яном.

Хай буде діробій! Древесник! Чи древник!
Чи зілля іванделеве! А може,
хай буде здоровник віднині? Чи звірник?
Бо й звірником йому назватись гоже.

А чи іванівцем я назову його,
напівбіблійним іванком крилатим,
бо чом галактики квіток шпаркий вогонь
іванком-криванком і не назвати!

А може, кров'ю панською пойменувать?
Хай, може, заячою кров'ю зветься?
А чи кровляника ім'я криваве дать?
А чи івансликом хай наречеться?

Кровця іванова... кров панська... діробій...
звірник... древесник... іванок крилатий...
І враз — осяяння: хай буде звіробій!
Так, звіробоєм слід його назвати!

Хай буде звіробій!.. Але чому, скажіть,
відмовитись не хочу від буйвана,
чому живою раною в душі болить
іванделеве зілля і кровляник?

Нелегко почуватися першотворцем:
всі імена — то мозку твого квіти,
поцілувати кожну хочеш у лице,
любити кожну хочеш і жаліти.

Нехай собі живуть — вони одна сім'я,
одна сім'я у батька-звіробоя,
й оцій сім'ї, цьому зелу життя дав я,
таки своєю напоївши кров'ю...

* * *

Тайнопис бузини — коральної та бжини.
І вероніки — гадячих очей.
Тайнопис краснокореня. Ожини.
Тайнописом наділено шалфей.

Його читають — горлиця кільчаста.
Червонодзьобик. Чайка. І крячок.
Його на спів уміють перекласти
зозуля, дерихвіст і куличок.

Тайнопис еспарцету й стулиуса.
Тайнопис буркунзілля і гуньби...
Його вивчають — дикі сірі гуси,
Казарки. Шилохвости. Голуби.

Тайнопис трісковербиці. Ліщини.
Кривого зілля. Гадових квіток.—
Доступний тільки мудрості пташиній.
Підвладний лиш свідомості пташок.

* * *

Цей ліс і луг, це поле — предковічні!
Сюди приходив і приходжу знов,
читаючи письмо піктографічне,
читаючи язичницьке письмо.

Ось сонцева трава. Гонько. Дидорця.
Биль синя. Коробачник. Голубій.
Всі знаки склав — і потягнувсь до сонця
цикорій! Верецельник луговий!

Ось бодькавка. Дзябкаливець. Восятник.
Востак і вуличник! Колячина й дзябник!
Я склав слова — і прочитав: осатник!
Осот-оса куслива — враз возник!..

Блават синюк. Блаватець. Блакитянка.
Лоскутниця. Синюрик. Головчадь.
Я знаки склав — і прочитав, як ранком
волошки сині у полях горять.

Напутник. Ранник. Язичок вужовий.
Трипутник. Ключка. Рябник. Отроцел.
Складаю знаки — і читаю слово...
Звичайне слово — подорожник це...

Ходім в поля! Ходім в луги й до лісу.
Ходім завжди! Ходімо знов і знов.
Лиш подивись під ноги, оглянися —
яке письмо в землі! Яке письмо!

* * *

Ведуть мене до лісу молодого
через луги, через крутий горбок
легкі імпровізації дороги
й трудні імпровізації стежок.

Цвітуть фіалки і цвітуть морелі.
Над дзеркалом весняної ріки
мовчать беріз струнке віолончелі
й зеленолисті скрипки осоки.

Здається, час завмер — і не минає.
Здається, що й життя тут не мина.
Лиш чутно, як у грудях тонко грає
мотив, якому й імені нема.

Благословенні — лісові чертоги,
благословенні — тиша ця, мій крок,
легкі імпровізації дороги
й трудні імпровізації стежок.

* * *

Луги читаю я по нотах
шалфею, м'яти, бузини.
Мені близькі — кульбаби злото
й дівочий ляк горобини.

І дуб — філософ. Дуб — оракул.
І дуб — пустельник у лісах.
І ластівок готичні знаки
у праслов'янських небесах.

І яворів бандури сиві,
і жайворів кобзарський спів,
та ще громів речитативи
і медитації дощів...

Лелеки — білі менестрелі —
сурмлять у сурми по лугах.
Ромашки слухають веселі,
і сміх тремтить у них в очах...

* * *

В темряві не видно солов'я,
тільки видно гілку ясенову,
а тому й здається, що вона
голосом співає солов'їним.

* * *

Журавель серед бабиних конопель
через екзотичну тростину своєї шиї
п'є вечоровий напій, у якому
плавають лимонні крижинки зірок,
що пахнуть матіркою.

* * *

Ген кульбаба — себто баба біла,
кульбавка, летючник, молочник!
Хто твоє мінливе ніжне тіло
іменами різними нарік?

Чимсь відьомським треба володіти,
щоб такі наймення віднайти!
Бабакуля! Бабка ти і дідик!
Кукульбаба й курибабка ти!

Таліянська, кажуть, ти шалата!
Ще й комусь — милайниця, кісник!
Ще й комусь — бульбабка і хрещатник.
Кирибаби маєш ти язик!

Ти для когось обдувайка, мабуть,
що летить далеко й високо.
Полудняшка ти комусь. Прабабка.
Бабине для когось молоко.

А насправді ти — крильбаба світла,
правдибабки й прадідів слова.
Ти — рембаба золотого квітня
й світобаби слава світова!

Кульбавко, милайнице, шалато,
кирибабо й світобабо, — знай:
від людей зуміла ти узяти
те, чим славен у віках наш край...

* * *

Це літо почалось з містифікацій,
із феєрії слів та почуттів.
Мене п'янить солодкий дух акацій.
Я сам, немов акація, розцвів!

Луна громів розбійницьке крещендо,
не замовка мелодія проста:
гроза полям розказує легенду,
як ти до мене йшла через жита.

На тебе жайвір виставляв мережі
своїх пісень. Ловив — та не зловив.
Ти йшла через волошкову пожежу,
і німб палав довкола голови!..

Минеться все... І в літо невідоме,
не втримавшись од щирої сльози,
почуєш раптом ти легенду грому,
святу неправду літньої грози...

* * *

Дівчинка зі скрипкою біжить.
Дівчинка сама — неначе скрипка.
На вустах у дівчинки тремтить
усмішка, немов дзеркальна рибка.

Дівчинко, мелодіє очей,
дівчинко, мелодіє чекання,
як у тебе в'ється за плече
чорних кіс беззоряне смеркання!

Іскра тополиного листка
над чолом натхненним промайнула...
Дівчинко! Мелодіє!.. Яка
у моїй свідомості сяйнула!..

Зачекай! Благаю... Та тобі
не дано й на хвилю зупиняти
свій граційний, свій священний біг,
не дано стояти і чекати.

Ти біжиш крізь пізній листопад,
крізь вечірні сутінки заснулі —
і не обертаєшся назад,
і не оглядаєшся в минуле...

* * *

Білим пухом тополиним все застелено довкола —
сад, подвір'я, шлях, леваду. Пух біліє на ріці.
І куряться, і димують сніговійниці-тополі,
і купаються в пороші галасливі горобці.

Білим пухом тополиним замітає людям очі,
пух біліє на волоссі, на острішках гострих брів.
І сіда на хвилю пуху свійський селезень, мов хоче
поплисти і попірнати поміж хат і між дворів.

Білим пухом тополиним мерехтить в яснім повітрі,
застила часник, цибулю, кріп, картоплю, буряки.
Пух прозориться ефірний, пух гойдається на вітрі,
і літають поміж пуху, як між снігу, ластівки.

Білим пухом тополиним заміта й мене поволі,
замітає груди, плечі, чуб і скроні заміта.
Все куряться, все димують сніговійниці-тополі,
серед літа став я білим, бо прийшли мої літа.

Білим пухом тополиним заміта мої бажання,
заміта мої надії, наче їх уже й нема.
Серед літа почалося й обірвалося кохання,—
так, мабуть, наворожила тополина ця зима,

Білим пухом тополиним заквітчаю тихий смуток,
заквітчаю ополудні я свій полудень життя
і, зібравши, наче сльози, того пуху білий жмуток,
я пущу його за вітром — хай летить без вороття...

* * *

Рідне все мені в ріднім краю...
Мов кришталь — місяць квітень і вечір.
Я, безлистий, в діброві стою,
щоб обсіли птахи мої плечі.

Так забутись кортить! Хай гряде
забуття — я журитись не буду:
білка очі — горіхи вкраде,
дятел дзьобом ударить у груди...

Я простою в діброві роки,
щоб діждатись і звідать колись там:
проростають у тілі бруньки
і суремлять у сурми сурмисті...

* * *

В душі моїй передчуття живе:
в саду, де голубі від яблунь тіні,
де голуб горлицю по імені зове,
когось удень я неминуче стріну...

В моїй душі живе передчуття:
коли уранці з поля повернуся,
то в теплих малахітових житах
таки із кимсь, мабуть, не розминуся...

Живе передчуття в душі моїй,
живе передчуття — і не минає,
що там, у сивій хащі лісовій,
увечері на мене хтось чекає...

* * *

З-під лісового корча б'є джерельце русявої, чистої тиші.
Можна тишу зачерпнути в долоні — і вгамувати спрагу.
Можна тишею хлюпнути в обличчя — і змити втому.
А можна подивитись, немов у чарівне дзеркальце,
і побачити: на гусях-гусенятах летить Івасик-Телесик,
схожий на тебе в дитинстві.

* * *

Де колись ти опустила погляд
на весняну землю — зацвіла
музика блакитного барвінку.

* * *

...сонце вечірнє,
мовби козацька голова з оселедцем,
здригається на списі далекої тополі,
стікаючи кров'ю, й слово зухвале
шепоче скаліченими від болю губами.

* * *

Це воли полові надходять із поля чи сутінки?
На гострих їхніх рогах палає по зірочці,
наче по свічечці...

* * *

Скупаюсь у небі, яке у воді голубіє,
скупаюсь у сонці, яке у воді мерехтить...
Як добре тому, хто плисти небесами уміє,
як добре тому, хто у сонці горить — не згорить!

* * *

Врубелівські кольори дощового вечора в червні:
глибокими синьо-ліловими налягає крайнебо
над глибокими зелено-ліловими небокраю.
Дрімота. Дурман. Заціпеніння.
Шелест дощу — наче демон незримий летить.
Летить —
не зникаючи,
не пропадаючи,
не відлітаючи...

* * *

Береза хвалиться жіночим сяйвом кіс,
і кожна гілка у верби — сопілка...
Як добре мати однодумця — ліс!
Цілком природна з лісом наша спілка.

Тут не задумуюсь про те, що вже було,
як не задумуюсь про те, що буде потім.
Тут сойка феєричним гра крилом
і соловей стріля раптовим шротом.

Як добре мати побратима — ліс!
Не ошука ніколи і не зрадить.
Я вірю в почуття його незлі,
в його зелені вірю я поради.

Кудись біжить верхами чистий шум,
над лісом небо, як фіалка, квітне.
Розкаже ліс мені про заповітне,
і я про те нікому не скажу.

Доземно, брате, кланяюсь тобі!
Ти розумів мене і розумієш.
Зріднились ми по крові і судьбі.
Зріднились ми по вірі і надії.

* * *

Валторни вітру сяють в небесах,
валторни вітру неповторно грають,
вони до нас весною прилітають
із вирію — на ранніх журавлях.

Валторни вітру сяють у полях,
гойдаються разом з озиминою.
Валторни сяють — грою неземною
заслухалась удосвіта земля.

Валторни вітру сяють у лісах,
вони на першокві́ті білим сяють.
Мелодія із грунту виростає
отак, як в небі виростає птах.

Валторни вітру сяють у лугах...
Весна оця — також немов валторна.
Життя також валторна неповторна
у неповторних батьківських краях!

* * *

Мідний дзвін озвався... Мідні звуки,
наче птахи мідні, полетіли
зграєю на придніпровські луки
і на луках придніпровських сіли.

Там блукають по траві високій,
грають крилами, немов смичками,—
зграя мідних звуків мідноokих
з мідними граційними ногами.

Мідні звуки — мідних птахів зграя —
п'ють росу із вічок горицвіту,
з вічок нечуйвітру й іван-чаю
та іще з зозулиного цвіту.

Зграя мідних птахів — мідні звуки —
у промінні вечоровім сонця
скубають на придніпровських луках
сонця вечорові волоконця.

Мідні звуки — мідних птахів зграя —
походжають поміж тонконогу,
поміж біловусу походжають,
поміж лисохвосту лугового.

Мідні звуки — птахи мої мідні!
Волею я вас благословляю
тут, на придніпровських луках рідних,
під священним рідним небокраєм...

* * *

Прийди, як мла весняна. Як туман...
Бо вже давно тобі зізнатись мушу,
що я, мов Льодовитий океан,
замурував у кригу свою душу.

Явись руном у лузі. І руном
у чистім полі — я тобі зізнаюсь:
небачену, нестрінуту, давно
тебе, немов месію, виглядаю.

Прилинь, мов клекіт журавлів, немов
ячання лебедине,— я не стану
таїтися, що ти і є любов,
хоча б тому вже справжня, що остання...

* * *

Ця ніч прийшла так, як Мамай приходив.
Так, як колись приходила орда.
У небесах вляглись небесні води,
лиш по землі іще текла вода.

Із переляку зорі не світились;
здавалося, що не росте трава,
бо, бризкаючи кров'ю, покотилась
за обрій сонця буйна голова...

Катраном пахло. Вже було нерано.
І тиша — наче в вуха влито віск,
бо місяць золотого ятагана
над піснею цвіркунчика заніс.

Лиш не скорився чебрецевий вітер
та не здавався вільний небокрай.
Шатро небес розкинувши над світом,
стояла ніч так, як стояв Мамай...

* * *

Липовий чай із медом, липові пахощі літа,
тихий медовий погляд тихих медових очей...
Скоро поосеніє... Осінь збиратиме мито
з усмішок наших. З ніжності. З шепоту. І речей...

Осінь збиратиме так, як споконвіку збирає,—
ця споконвічна доля нас також не обмине...
Прощаючись, літо на груди мої припадає,
прощаючись, літо у губи цілує мене...

* * *

Село.
Обійстя.
Мальва край воріт.
І сам, мабуть, не відаю як слід:
чому подумалось мені не без вини —
як мальва
постаріла
ще з війни!

* * *

Город — це розкішна проза, написана в стилі бароко.
Городу вельми пасує оцей бароковий стиль!
Полин і чорнобиль на межах — патріархальних опоках.
Сонце висить над городом, немов солом'яний бриль.

Які у картоплі природні й багаті внутрішні рими!
О неповторна граційність живих картопляних строф!
Скільки прекрасних тут образів — образів радісних, зримих:
образ, скажімо, маку, його розкуйовджена кров.

Образ, скажімо, березки, яка між корчами снується.
Образ, скажімо, бджоли, що з березки натхнення п'є.
Сонях дістав із грудей золотаве, задимлене серце
І, закохавшись у ластівку, ластівці віддає.

Скільки тут музики чується — пахне ця музика кропом,
Дурманні мелодії хрону втямить лиш меломан,
І лиш меломан утямить квасолі рожеві синкопи...
О гарбузове суцвіття, де задрімав барабан!

О дисонанси мурах, вас у музиці є забагацько,
Але музиці бути, напевне, без вас — не з руки...
О корогви кукурудзи, що схожа на військо козацьке,
О перначі часнику, цибулі дзвінкі бунчуки!

Город — це розкішна проза, написана в стилі бароко,—
Стільки таланту вмістити б лиш Гоголь колись зумів...
І, старомодна, ця проза стає новомодна щороку,—
Пафос картоплі й кропу, естетика буряків!..

* * *

Десь вулкан могутній діє. Як він зветься? Невідомо...
Може, Осінню. А може, Листопадом зветься він.
За Ключевську сопку дужчий, бо по світу діє всьому,
бо по світу діє всьому на мільйон мільйонів гін.

Магма ллється по байраках, по лісах і по діброві.
Затопила жовта магма ясну музику шляхів.
Затопила бура магма дальній обрій темнобровий.
Вщерть хлюпоче чорна магма в чорних кухлях вечорів.

Літо магмою залито, тільки спогади видніють —
літом бабиним леліють в теплім дзеркалі душі.
Запеклись слова у магмі. Запеклись у магмі мрії.
Запеклись небес священні, неприступні вітражі.

Вкарбувалися у магмі — айстри білі і рожеві.
Профіль місяця. І профіль високосної зорі.
Відобразили у магмі танок свій — кущі й дерева.
Записали в магмі щебет — і дрозди, і глухарі.

Магма ллється дні і ночі. І руда. Й вишнева. Й сіра.
Пахне листям. Пахне тліном. Віє смутком і жалем.
Десь у ірій відлітає навіть думання про ірій.
Віє вітер... Віє... Вітер — з ніжним, страдницьким
лицем...

* * *

Послухайте, як солов'ї співають!
У співі кожен полум'ям горить.
Вони мені на плечі присідають,
немовби в лісі на дубову віть.

О, як вони палають — не згоряють,
о, як вони у полум'ї живуть!
Мені в відкриту душу залітають
і там, в душі відкритій, гнізда в'ють.

І там, в душі, в її гіллі зеленім,
увечері, вночі, уранці, вдень
вони співають в забутті для мене
своїх смертельних, радісних пісень.

Радію їм думками і чуттями,
радію, як ніколи не радів,
що там, в душі, високими свічками
горить і не згоряє їхній спів.

У тім вогні вмираю й воскресаю,
щоб знов умерти, щоб воскреснуть знов!..
Послухайте, як солов'ї співають,
як палко дзвонить солов'їна кров!

* * *

В траву осінню забріда гончак.
Мисливець вслід з рушницею рушає.
Над головою привид пролітає
і карка так, як карка тільки грак.

Нависла хмара, мов холодний дим.
Горить шипшина. Тоскно пахне лохом...
Гончак зненацька зайця наполохав
і голосом повів його дзвінким.

Вухань петляє. Поверта назад.
Управо! Вліво! Вгору підлітає!
Гончак майстерно слід його читає
увосени, у місяць листопад.

І враз рушничний постріл обпіка
і біг його, і молоде завзяття.
І голосне, немов гроза, багаття
йому в очах гуркоче й не змовка.

І по траві осінній він біжить,
вже неживий, хоча іще й не мертвий.
Якихось сто... якихось двісті метрів
ще серце мертве заяче гримить!

Мов привид, пролітає чорний грак...
Горить шипшина... Тоскно пахне лохом...
Він упаде в кущах чортополоху,
і тут його знайде прудкий гончак.

Лише знайде, а не наздожене...
Не зайця. Тільки те, що зайцем зветься.
І переможним голосом заллється
в повітрі, що солодке й запашне.

Мисливець до трофея поспішить.
Він цей трофей ніколи не забуде:
як вбите серце ще гримить у грудях
і вбитий заєць ще вперед біжить!

* * *

Так, відчуття втрати. Звідки воно? Не знаю.
Мовби могильна брила груди гнітить мені.
Настрій, як мжичка осіння, не відпускає —
ані увечері не відпускає, ні в сні.

Вересень, може? Вересень був — і не стало.
Тризна яблукопаду звершилась у садах.
Знову природа себе нам офірувала.
Щастя врожаю — її неминуча біда.

Вересню, скіфе, похований у кургані,
маєш у жертву найвродливішу із жінок:
шістнадцятилітню маєш Весну весняну,
маєш її підвінечний весільний вінок.

Маєш у жертву ти мужніх, відважних воїв.
Що найвірніший тобі — Колосом зветься той:
сам на вогонь прощальний зійшов із любов'ю —
щасливий самопожертвою, радісний вой.

Вересню, скіфе, маєш у жертву і коней —
огирів маєш, табун кобилиць, лошаків:
звуться туманом коні твої невгомонні,
звуться сльотою і леготом літніх дощів...

Так, відчуття втрати. Вчора. Сьогодні. Завтра.
Вересень болісним болем все не відболить.
В грудях не гасне і досі жертовна ватра.
В грудях жертовна ватра гірко полуменить.

* * *

Десь пробігла тут куниця по сніжку по голубому,
по сніжку проторочила свій тонкий, химерний слід,
що по вулиці прослався, що веде до того дому,
де криниця, де тополя лебедить біля воріт.

Слід залишила — в повітрі, на листках рудих, опалих.
Слід залишила — на травах, на співучому льодку.
Слід — мов блискавка, зостався. Слід залишився —
мов спалах
у замислену годину, повечірню й нелунку.

Очі гнались, наче кібці, за куницею — ловили!
За куницею бажання бігли так, немов хорти!
Та хіба ж ти її зловиш, коли є в куниці крила,
коли бігла так, що, мабуть, вже ніколи не знайти.

Слід залишила — у мріях, що зросли весняним рястом.
Слід залишила — в вогненній магмі вибухлих сердець,
Бо пробігла по жаданнях чоловічих — втіхи й щастя,
через їхню кров пробігла — навмання і навпростець.

Утекла. Сховалась. Зникла... Та на слід її бентежний
вже ловці виходять юні із рушницями в руках.
Йдуть по сліду обережно. І вистежують. І стежать.
Слід читають — у повітрі. На льодку. І на листках.

Хоч і як би прудко бігла по сніжку по голубому,
хоч яка була б моторна, хоч яка була б метка,—
та закохані мисливці не минуть отого дому,
де сховалася куниця й нетерпляче їх чека...

* * *

Вночі збирають пшеницю в колгоспі. Комбайн,
здолавши хлібну загінку, сягнув серпневого обрію —
і, перебравшись із поля на загінку Чумацького Шляху,
підбирає й молотить стародавній космічний валок.
Забиває зірками бункер, і на ниву стернисту,
наче одвійки, наче полова, летять метеорити,
що пахнуть землею, пшеницею і полином.

* * *

Увечері, на барикадах світла й мли,—
де полягли у прах розбиті хмари,
де сонця прапор золотаво-карий,—
день голову приречено схилив...

Удосвіта, на барикадах світла й мли,—
де хмари, як повстанці й мужні вої,—
червоний прапор сонця у двобої
одвічну битву на свій бік схилив...

* * *

Парча заморська і єдваби
летять під ноги. Оксамит,
подертий об дуби та граби,
також летить. А ще летить,

немов корона, шапка-бирка,
колчан, домаха і стріла...
Люциперської втіхи зірка
в очу́ примруженім пала...

І лук летить, сакви дорожні,
і ногавиці, й сагайдак...
Гай роздягається вельможний,
немов причмелений козак.

Такі вікторії позаду
були — і Літо, і Весна!
Гай роздягається — досади
у тому не було й нема.

Було в житті — і квітка рясту,
і різьблений ліщини лист.
Було — і горлиця кільчаста,
і іволги весільний свист.

Було в житті — політ лелеки,
а ще — похмурі вроки сов.
І був — шпарких конвалій клекіт,
жовтневе майво корогов!

Журитись, плакати? Навіщо!
Гай роздягається, аби
усім явити танець віщий
веселої, мов сміх, журби,

явити золоту зажуру,
яка язичницькій зрідні,
коли почуєш від бандури
веселі і сумні пісні.

Танцює гай на оксамитах,
парчу заморську підім'яв.
Щасливий і несамовитий,
який в житті усе спізнав.

Ногами топче шапку-бирку!..
По бунчуку, по перначу!..
Люциперської втіхи зірка
пала в примруженім очу́!

В цій учті життєлюбній, дикій,
в барвистій оргії оцій,
осінній гай — такий великий,
що він ні в чім не лицедій!

Як жив — так з нами і прощався,
себе не зрадив, не забув...
Бо він таким насправді вдався,
бо він таким насправді був!

* * *

Полином зацвіло ім'я любові.
Притулись губами до вітки — й відчуєш
смак останнього поцілунку.

* * *

Грудка землі б'ється у грудях.
Торкніться пальцями жилки на скроні —
почуєте пульс батьківщини.

* * *

Із кринички польової випив
очі свої, погляд свій і губи...
Зосталося тільки синє небо.

ПІСНЯ
ДЛЯ ОЛЕКСАНДРА БІЛАША

Днів щасливих ніколи не вдасться забуть.
Рук не вдасться забуть, що мене обнімають.
Губ не вдасться забуть, що любов мою п'ють,
Що любов мою п'ють
І ніяк не спивають.

Бо як серце моє відпочинку не зна,
Як воно ані вдень, ні вночі не змовкає,
Так в любові моїй не дістанешся дна,
Не дістанешся дна,
Не добачишся краю.

В теплий вирій летять восени журавлі,
В теплий вирій летять, а весною вертають.
Та любов зостається на рідній землі,
Та любов зостається
І нас зігріває!

Слався, вірність любові, її чистота,
Слався, ніжності повінь, що все прибуває.
По калиновім мості життя проліта,
А любов не минає,
Любов не минає!

* * *

Заклинаю почуттям і словом,
викликаю, щоб явилась ти...
Образом журливої любові
вечір мій зимовий освяти!

Освяти бажання і жадання,
освяти моє життя, мій дім,
освяти мої розчарування
материнським образом своїм...

* * *

Свої крила сьогодні віддав за коріння —
за коріння рослини, за порив її простий.
Своє вміння літати — окрилене вміння —
я віддав за уміння у землю рости.

Своє вміння витати ген-ген в емпіреях
я життям оплатив, найдорожче віддав.
Та щоб нині і прісно лиш бути з землею —
за коріння я крила собі обрубав...

* * *

Учора в лузі пасся білий кінь —
поміж проміння, ластівок і квітів.
І падала на луг прозора тінь,
щоб на траві тремтіти і бриніти...

І нині білий кінь у лузі знов —
у троянзіллі, у громовім зіллі
увечері до водопою йшов,
біліли пелюстками боки білі...

А завтра — між проміння, у квітках,
у троянзіллі, у громовім зіллі —
як нині, як учора — ми в лугах
зустрінемось з тобою, коню білий?..

* * *

Любове, де ми будем жити?..
Мабуть, в отому курені,
де стіни зведено з блакиті,
а долом — простори земні.

Любове, що тобі сказати?
Мабуть, тобі сказати слід,
що почуття мої хрещаті —
немов барвінку щирий цвіт.

Любове, як ми будем жити?
Либонь, як жайвір у полях —
він срібним колосочком жита
гойдається у небесах.

Любове, як тебе обняти?..
Мабуть, обняти треба так,
як запах лугової м'яти
у полі обіймає мак.

Любове, чим собі присвітим?..
Нехай у небі не згоря
ота свята корона світла,
яким увінчана зоря.

* * *

Нумізматика осені кличе мене в нумізмати.
Коли кличе, то справді — чому в нумізмати не йти,
щоб опалих листків золотий паритет визначати,
щоб опалих листків золотий паритет берегти.

Ассірійського срібла березові круглі монети,
вавілонського срібла вільшані легкі кругляки,—
срібні в листя берези потрібно знайти паритети
і в вільшаного листя знайти необхідно таки.

Грецька мідь із вишень опадає із дзвоном студеним.
Римська мідь із черешень під ноги зліта без журби.
Нумізматика осені — втіха і смуток для мене,
бо чи зможу зібрати оці планетарні скарби?

Тож топчу дукачі, що на землю із липи опали,
тож по гривнах ходжу, що опали із яблунь в садах,
тож смарагди топчу, сердоліки топчу і опали,
тож по яшмі ходжу, що лежить на осінніх стежках.

Безголов'я — та й годі горіхові куни топтати,
безголов'я — кленові гульдени топтати, а ще
безголов'я — осики топтати зів'ялі дукати,
що з холодним зітханням на діл опадають дощем.

Нумізматика осені — справді таки безголов'я,
та який там із мене у світі цьому нумізмат!
Чутно шерех монет — яворових... дубових... кленових...
Не зібрати повік, тож нехай під ногами дзвенять.

* * *

Де небо? Де баштан?.. І там, і там — сузір'я!
Розкраєш кавуна — і місяць у руках!
Безмір'я у душі, у просторі — безмір'я,
у душу з простору перелітає птах.

Перелітає спів його золотоперий
і сяє сяйвом у душевній глибині.
Хто зна, який і ким мені судився жереб,
хто зна, дістався комусь той жереб чи мені...

Немов чумак, заснув лиман; дрімають плавні;
в росі завмер, не сколихнеться цілий світ...
Гірчить чебрець в степу — мов заповідь прадавня,
і степ оцей лежить, мов сивий заповіт...

* * *

Осінь карбує по міді. По золоту осінь карбує.
Карбований смуток під ноги з дерев обліта.
Осінь волхвує у балці. У вибалку осінь волхвує.
Чорну книжку, немов чорнокнижниця, перегорта.

Виготовляє напої гіркі з приворотного зілля.
Варить коріння й кору, в'ється блакитний димок.
Таки начаклує вона своє із зимою весілля
під музику самотніх, неперелітних пташок.

Осінь заломлює руки, як жінка, що вже набулася,
що вже навтішалась, що вже нажурилась в житті.
Дивиться осінь: у далеч за вітром, а може, за часом
летять карбування — надії її золоті...

* * *

Діапазон голосу — діапазон твоєї пристрасті:
наче соборний купол ранкового неба
увінчав усю землю, смислу всьому надав.
Навіть найсамотнішій стеблинці трави,
якою сам собі видаюся...

* * *

В полях минулого жовтіють копи
нажатих днів мого життя.
У житньому снопі всміхається волошка.

* * *

Дуби прийшли із сивого століття,
спинились у діброві за селом.
Як побратими, обнялися віттям
під небокраю голубим крилом.

Дуби — неначе лірники. Й неначе
із кобзами осліплі кобзарі...
Берези мовчки слухають — і плачуть
у присмерках вечірньої зорі...

* * *

Студене слово шепотом печальним
завмерло на вустах трави...
Дай ім'я тій печалі — й поріднишся
з весняною травою по ярах.

* * *

І світло першої сніжинки,
що заіскриться на твоїм чолі,
осяє те, чого ми не забули...

* * *

На породіллю схоже надвечір'я...
Летить і квітне у промінні птах.
Горять, горять калинові сузір'я
в моїй душі, немов на деревах.

Ген місяць — серп у місяці у серпні —
як на стерні, у небі хтось згубив.
Вечірня прохолода скоро стерпне
на головках капусти голубих.

Елегію бджола на скрипці грає
і сонях гра на кобзі золотій.
Блакить поволі глибшає. Смеркає —
в селі, у полі і в душі моїй...

* * *

У вересні цвіркунчики сюрчать, мов затялись.
Сюрчання їхнє — спів не під копірку.
У кожного цвіркунчика — свої уміння й хист.
Свій досвід історичний. І сокирка.

У кожного цвіркунчика сокирка у руках,
сокирка із легованої сталі.
Сокирка у цвіркунчика в руках не замовка,
співає так, як у віках співала.

Увечері і поночі лунає їхня річ,
яку, либонь, утямить лиш Всевишній.
Цвіркунчики сокирками рубають цілу ніч
холодну брилу зоряної тиші.

Чоло в сокирки кожної є срібне і обух.
В цвіркунчиків є воля і завзяття.
Цвіркунчики сокирками січуть дурманний дух
кануперу осіннього і м'яти.

Цвіркунчики з сокирками постали проти мли,
січуть, мов затялись, не спочивають,—
і вже, дивись, цвіркунчики весь морок посікли,
і вже, дивись, світанок наступає!

* * *

Осіння тиша ходить на пуантах,
прославши з листя тканий гобелен.
Врочисто і священно, мов куранти,
ось-ось озветься на узліссі клен.

Осіння тиша, мов прозора крига,
розіб'ється,— і за невловну мить
дубів слов'янська бойова квадрига
на вітрі вересневім полетить!

* * *

Пульсує вуж у сірім бур'яні
так, наче тиша шарудить осіння:
невловним, таємничим звуком тіні
у напівтемряві, у напівсні...

Й зникає в хащах...
У кублі глухім,
кільцем згорнувшись, спатиме всю зиму:
із неживими, мертвими очима,
з застиглим серцем в тілі крижанім...

І час, як вуж, кільцем згорнувшись теж,
аж до весни дріматиме у хащах:
і мовби сущий, і немов пропащий,
під голосіння снігових пожеж...

* * *

Яблука на голому гіллі
світяться спокійно серед саду
в сумовитій надвечірній млі
в сумовиту пору листопаду.

Чи вертаюсь, чи іду куди,
кваплюся, а чи не поспішаю,—
сяйвом переповнені плоди
мерехтять,
палають,
не згасають...
Чим не зорі тут ось, на землі?..
Усміхнуся, вдячний їм і радий,
в сумовитій надвечірній млі,
в сумовиту пору листопаду.

* * *

Пора прощання — осінь — надворі...
Горобина прощається зі мною!..
Таємним листолетом на зорі
почався день в діброві за горою.

Пора прощання — осені пора...
Птахів прощальні чуються привіти!..
На жовті крила моститься гора,
в прозору далеч прагне відлетіти.

Пора прощання — осінь золота...
Цей світ одцвів, як одцвітає сонях!..
З душі моєї смуток обліта,
і павутинки сріблятьсѧ на скронях.

Пора прощання — осені пора...
Прощаюся — з осінньою порою!..
Ось-ось у вирій полетить гора,
і я слідом полину за горою.

* * *

Як мороз той у сурми сурмив — були сурми блискучі й холодні,
були сурми прозорі, магічні були, крижані.
І які в його музиці чулись — пустельні, смертельні безодні,
і душа в тих безоднях тонула й конала на дні.

Непорочна й цнотлива, у розтрубах сурем гойдалася тиша,
на русалку у розтрубах сурем скидалась вона.
І в дівочності тиші тієї, напевне, було найдивніше —
що в безоднях її не було ані краю, ні дна...

Оберталася тиша на музику — орди морозні сурмили,
праслов'янських мелодій язичницький віщий мотив!
Підсвідомість проснулась, свідомість прокинулась — дрожем їх било:
щось я в світі знайшов, а ще більше, мабуть, загубив...

Слалось поле, як стан половецький. І ліс був, як стан печенігів.
Орди сурем морозних сурмили звідтіль і звідсіль...
В теплій скроні моїй, в капілярчику теплому бігав і бігав
молодий, як земля ця, й старий, як земля оця, біль...

* * *

Малював твоє обличчя на веселому снігу,
малював твоє обличчя у зимовій заметілі.
Все було у тебе біле: брови білі, очі білі,
був і білий, і пухнастий дорогий малюнок губ.

І біліли твої коси, наче проліски в гаю,
і світились твої коси, як весняні першоквіти.
З ними, наче із живими, білозубий грався вітер —
мої ревнощі зневажив і закоханість мою.

Малював твоє обличчя на веселому снігу —
заметіль усе помалу на малюнку замітала:
твої очі пропадали, твої брови пропадали,
пропадав пухнастий, білий, дорогий малюнок губ.

Я, закоханий, від того анітрохи не губився.
Брався заново обличчя в заметілі малювати:
погляд твій, який здавався мені барвінковим блаватом
і над усміхом хрещатим у натхненні бився та бився.

Малював твоє обличчя на веселому снігу,
і, мабуть, що незбагненно так мені весь час хотілось:
цілувати брови білі, цілувати очі білі
і припасти в поцілунку до малюнка білих губ...

Та, на жаль, не пощастило, та, на жаль, і не вдалось:
заметіль твоє обличчя так трагічно замітала —
білі брови пропадали, білі очі пропадали,
невблаганно пропадало біле маєво волось...

* * *

Графічно різьблена картина
зими слов'янської лежить...
Співа синицями калина,
вогнями їхніми горить.

В людське безсмертя я не вірю,
та вірю: не вмира краса!
Жарких ягід горить сузір'я
й синиць сузір'я не згаса.

Оці синиці, й цю калину,
і їхні барви, співи — все! —
зими слов'янської картина
через століття донесе...

* * *

Новорічна ялинка — напевне — таки птеродактиль,
новорічна ялинка — таки безсумнівний релікт.
Приліта птеродактиль щороку до нашої хати,
цей релікт нам дорожчий, святіший стає з року в рік.

В сатанинських тріумфах не хочемо відати впину!
Сатурналії снігу, зими і морозів шпарких!..
Є в ялинки врочиста жіночність і сум лебединий —
із яких вона зграй лебединих явилась, яких?..

Прикрашаємо — Плодом і Звіром, Зерном і Зорею.
Прикрашаємо — Білим, Червоним і Синім Вогнем.
І, узявшись за руки, безпечно танцюєм під нею,
у миттєвому танці гуртом біля неї живем.

Прикрашаєм її — не за простором і не за часом,
прикрашаєм її, щоб сміятись, любити і жить...
І планета Земля — найніжніша, найтонша прикраса —
на ялинці отій новорічній висить і тремтить...

* * *

Знову білі верети снігів на ялинах та буках.
Мов опришок з опришком, стоїть із горою гора.
Знову дятел гримить — кулеметні трасуючі звуки
у повітрі звучать, і летить яворова кора.

Щось говорить до мене синиця у формі сонета —
верховинська Сафо, поетична пташина жага!
Лось виходить із пущі — стоїть над глибоким бескеттям,
едельвейси сніжинок цвітуть на високих рогах.

На Говерлі лунають зелені смерекові речі,
от би в світі оцьому отак, як Говерла, нам жить:
небо, наче свитину, вона зодягнула на плечі,
на крутій голові шапка сонця смушева горить!..

Черемош відіграв на гуцульській тужливій трембіті —
коломийки води в берегах срібним льодом взялись.
Знов зима. Знов Карпати. Знов гори — мов дереворити.
Мов майстерна різьба. Мов народної вишивки блиск...

* * *

Ілюзії інею — білі і чисті, святкові —
потрібні деревам і тихим осіннім птахам,
потрібні ріллі у розораним полі, дібровам.
А також і нам.
Безсумнівно, потрібні і нам.

Немає обману. І містифікацій немає,
Є магія інею в пору осінню, сумну.
Природа себе у прощальному сяйві являє,
щоб скоро лягти до зимового, сніжного сну.
Дерева у лісі — неначе малюнок наскальний...
Тріпнувся листочок — неначе ожив мадригал...
Прощальна краса і незаймана врода прощальна,
ілюзії інею —
язичницький ритуал!..

* * *

Зимою — блискавка! Зимою — грім ударив!..
Немов гора кремінна обвалилась.
І злива-оргія не забарилась
на білий сніг упасти, мов на смертні мари.

Немов провісником содому і гоморри!
І я відчув: у серці — в передсерді! —
цибулька проліска, жива, уперта,
проснулась, чуючи уже весняну пору.

Гриміла блискавка! Світився грому спалах!
Яка велична і жаска поема!..
Цибулька проліска у серці темнім
стеблом-мелодією проростала...

* * *

Пора! Мені пора давно завчити
те, що завчить донині не зумів:
весни уроки і уроки літа,
уроки цвіту й золотих плодів.

Пора! Мені пора освоїть тему,
яку колись освоїти не вмів:
кульбабок вогняні філософеми
й гіркі філософеми полинів.

Пора! Бо є пекуча в тім потреба:
узяти те, що вже давно хотів:
скрижалі поля. І скрижалі неба.
Скрижалі долі. І скрижалі днів.

Пора! Давно насущний маю клопіт,
якого перше збутися не смів:
не вірить у словесні гороскопи,
а вірить в гороскопи почуттів...

"ЧАС І ПРОСТІР"

(1983)

В ТЕРНОВОМУ СВІТІ

* * *

Земля із відстані великої — зоря,
хоча вона й лишається Землею,
і кожен з нас також стає зорею,
що в галактичних не минається морях

Земля із відстані — неначе інтеграл,
що все по-філософськи інтегрує,
і в зоряних ми вимірах існуєм:
Земля ж бо з відстані — неначе інтеграл.

За часом зоряним жили ми і живем,
речовиною зоряною ставши,
та, зоряної вічності надбавши,
минущі ми, у неминущу Землю йдем.

Минущі є ми? Ні, ми на зорі — зоря,
і на зорі ніхто з нас не зникає,
і ми зорею у безмежжі сяєм,
у галактичних не зникаючи морях.

За часом зоряним, хоча й не за земним,
ми неминущі в світі неминущім,
учора сущі, нині й завтра сущі
за часом зоряним, але не за земним.

* * *

Оправу вбрано у небачений орнамент.
Дошки — темно-червоний оксамит.
Помилувана мором, війнами, віками,
вона — мов заповідь. І заповіт.
Вона — мов заповідь і заповіт, ця книжка,
ця древня птаха у руці моїй.
Карбовані наріжники на верхній кришці,
карбами облямовано краї.
На корінець покладено три срібні бляхи
з орнаментом із листя і плодів.
Не мавзолей цей ветхий стародрук, не плаха
для пристрастей людських і почуттів.
Чи майстер переяславський її чеканив,
чи майстер київський за неї бравсь,—
він, видко, добре знавсь на черні, філіграні,
й на тисненні таки він добре знавсь.
В оправу срібну — в срібні фунти й срібні лоти —
в прозріння мить, велику і гірку,
він радість вклав людську і вклав людську скорботу
і на добро надію надлюдську.
І не Григорій-чудотворець! Не Варвари-
великомучениці в книзі смерть.
Тут мій народ, що чудотворцям єсть до пари,
великомученикам рівний єсть.
Оправу вбрано у небачений орнамент.
Дошки — темно-червоний оксамит.
Помилувана мором, війнами, роками,
вона — мов заповідь. І заповіт.

* * *

В терновому світі, де в терну і щастя тернове,
де в терну і радість тернова, й тернові жалі,
вділи мені, доле, страждання тернове любові
і горе тернове вділити мені не жалій.

Комусь хай калинове світло на долю проллється,
комусь хай калинова музика грає в словах,
комусь хай калинова кров просуремить у серці,
комусь хай калиновим сонцем горить голова...

Вділи мені, доле, за обрій тернову дорогу
і зорі тернові вділити також не забудь,

щоб терном із неба вони опадали під ноги,
щоб в зоряних тернах терновий верстався мій путь.

Когось хай калина обійме калиновим віттям,
когось хай калина цілує у спраглі вуста,
комусь хай цей світ обернеться калиновим світом,
комусь хай завжди по калинових мчати мостах...

Вділи мені, доле, тернового чесного слова,
тернової муки на роки тернові мої,
вділи мені, доле, тернової рідної мови,
а в ній хай співають тернові мої солов'ї!

Коли ж відцвіту я у цьому терновому світі,
коли ж відгорю у колючих тернових словах —
із лугу хай прийде калина з похиленим віттям,
хай прийде калина і стане мені в головах...

* * *

Співа зозуля — птаха сіробока,
якась іржаста і якась руда...
Скажи, зозуле, скільки мені років
ще жити,— і вона відповіда.

Вологим голосом відповідає,
той голос — мов з вербової дуди.
А я стою, зозулю наслухаю,
як наслухав зозулю я завжди.

Напевне, чисто все зозуля знає
і вділить віку — тільки попроси.
Вона віщує — й серце завмирає
на голос без музичної краси.

І вмить замовкла, наче й не співала,
вербова пісня в лузі не луна.
Мов голосом зозуля підупала
чи похлинулась піснею вона.

А я прошу озватися, прошу я
навіщувати ще мені років...
Мовчить зозуля так, немов не чує
чи в грудях їй погас вербовий спів.

Ходжу в лугах, шукаю, виглядаю —
де птаха та, іржаста і руда?
В калини про зозулю я питаю,
але й калина не відповіда.

Немов мене калина не розчула,
бо я колись їй заподіяв зло...
Шукаю, та ніде нема зозулі,
немов її ніколи й не було.

Неначе й не лунало віщування —
вербовий голос птахи не звучав.
Неначе й не було мого чекання,—
бо хто б в те віщування віру йняв?

І острах на душі за сіробоку —
за птаху, що іржаста і руда.
Земля спитає: "Скільки іще років?!" —
а їй зозуля не відповіда.

А їй зозуля не відповідає,
бо стали прахом голос і крило,
тож віще віщування не лунає,
мов віщування того не було.

* * *

А я нітрохи з того не дивуюсь,
що всі птахи сьогодні цілий день
малюють весну так, немов малюють
іще ніким не бачений шедевр.

Весна цвіте вівчариком весняним —
зелено-жовті, бурі кольори.
Малює весну й крихітна вівсянка —
весна вівсянкою також горить.

Весна цвіте і має солов'ями,
що розмальовують отой шедевр
крильми, грудьми, надхвістям і боками
в яскраво-синє, біле та руде.

Синиці зграбним феєричним тілом
в польоті віртуозному, в плавбі
малюють весну в тони чорні, білі,
у лазурові, в сині, в голубі.

Малюють дятли. В чорне — чорна жовна.
Зелений дятел — весну зеленить.
Строкатий дятел — у сірчано-жовте.
Вділяє сивий дятел сивини.

А ластівки — у металево-синє,
у металевий фіолет — шпаки.
Які рухливі кольори пташині,
мінливі й нехолонучі які!

Яке натхнення, і яке терпіння,
і пафос, і окриленість митців,
довершеність, і досконалість ліній,
і остаточна зваженість мазків!

Малюють весну — річку, луг і небо.
В хорал злились пташині голоси.
Яка свята вимогливість до себе,
яке жадання правди і краси!

Вечеряли — з солов'ями,
спали — з солов'ями,
зоставалися до ранку
солов'ї із нами.

Зоставалися до ранку,
усю ніч співали
і, на груди сідаючи,
в губи цілували.

І, на груди сідаючи,
в губи цілували,
а ми до них усміхались
і їх обіймали.

Пригортали їхню пісню
до грудей безсонну,
таку щиру, довірливу,
таку безборонну.

Ніч минула, зійшло сонце,
солов'їв не стало,
наче всю ніч поміж нами
вони й не літали.

Наче вони й не літали,
нас не цілували,
наче ми їм не всміхались,
їх не обіймали.

Ти, здивована, дивуєш
дивними словами:
— Вечеряли — з солов'ями,
спали — з солов'ями...

Я, здивований, дивую
дивними словами:
— Зоставалися до ранку
солов'ї із нами...

СЛОВНИК ПРИРОДИ

Словник природи розгортає розум,
який до всяких словників ізвик.
Яка розкішна й самобутня проза
оцей зелений, цей живий словник!

Словник цей пахне. Цей словник співає.
Бджолою грає чи гримить, як дзвін...
Він за оправу — синє небо має,
й безмежну чорну землю має він.

У срібло й злото вбрано ту оправу,
її вбирали голуби й орли —
їх імена на неминущих таврах,
у вічних монограмах збереглись.

Які заставки і які гравюри,
багатий аркуш титульний який,
рослинного орнаменту структури
й тваринного орнаменту зразки!

За красну літеру тут сонце править.
На аркуші на титульнім горять
Калина, Вивільга, Куниця, Трави.
Вода. Повітря, Прах. І Головчадь.

На тлі тельця мальовано слова тут,
мальовано слова на тлі орла,
на лева тлі мальовано багато
і янгола узято тут для тла.

Він унікальний, цей словник природи,
ця тьмуща тьма яскравих сторінок.
Словник природи — раритет народу.
Та ще птахів. І звірів. І квіток.

Його читають — горлиця й синиця.
Його читають — соняшник та кріп.
Його читають — дощ та блискавиця.
Його читають — яблуні та хліб.

В нім кожне слово слід оберігати,
нехай то — ковила чи чистотіл,
нехай то — рута чи холодна м'ята,
нехай то — хвощ, вовчуг а чи підбіл.

Словник природи — золота скарбниця,
словник природи — невичерпний зміст,
довершеність сюжетних композицій,
краса і врода семантичних гнізд.

Втішається щасливо спрагле око
цим словником — старим і все ж новим! —
оцим природним, радісним бароко,
природним, ясним рококо оцим.

Природи розум — цей словник природи,
душа землі живої — цей словник,
безсмертний геній нашого народу,
душі народу неповторний лик.

* * *

Чому, скажіте, не мартин сріблястий
а чи чорноголовий хохотун?!
Могли б вони ім'я крячка прикласти,
бо добре знали також птицю ту.

Гніздилась і чегвара на лиманах —
червоний дзьоб, надійних двоє крил.
Але, немов зізнавшись у коханні,
ім'ям чаїним човен нарекли.

Зелено-оксамитний полиск спини,
і чорних крил зелено-синій блиск,
і на потилиці струмить невпинно
чуб довгоперий, мов ковильний сплеск.

Хіба самі на чайку ту не схожі
з чубами-оселедцями вони?
Тому в своєму творчому всеможжі
назвали чайками свої човни!

І хай з верби чи з липи їх стругали,
і хай смолили — як же без смоли?! —
і хай на них вітрила напинали,
і хай гармати й порох там були,

і хай із липи чи з черешні ликом
кріпили очерет біля бортів,
щоб навіть у смертельний шторм великий
човни тримались між морських валів,

і хай з собою ядра й воду брали,
пшоно в бочках і сухарі везли,—
все ж чайками човни ті називали,
бо чайками човни ті і були!

Бо по Дніпру, мов чаєчки, летіли,
бо через Чорне море — мов птахи,
і вже — Стамбул, і вже — мечеті білі,
і вже — руді турецькі береги!

І хоч дніпровське гирло замикали
і Дарданелли теж на ланцюги,
та перепони ті турецькі брали
козацькі чайки-лодії — птахи.

Галери і залога не лякають —
вони штурмують кріпості, вони
своїх братів-невольників звільняють,
до рідної вертають сторони.

До Міусу, до Вовчих Вод, Самари,
до Кодака козацький кіш верта.
Той пам'ята про шаблю яничара,
а той — півмісяць вражий пам'ята.

Той пам'ятає абордаж і січу,
як мертвий ворог падав за корму,
як прямо він дивився смерті в вічі
і як дивилась в вічі смерть йому.

Таке було, що навіть не насниться,
не вірив би, якби хто розказав:
той з ворогом рубався без десниці,
а той без шуйці з ворогом рубавсь.

Та що оті злигоди і пригоди,
коли з чужих турецьких берегів
на ясні зорі і на тихі води
привозили невольників-братів!..

Птахи є всякі — побережник білий.
Є щоголь. Поручайник. Є травник.
Та чайками козацтву захотілось
свої назвати бойові човни.

Зелено-оксамитний полиск спини,
і чорних крил зелено-синій блиск,
і по потилиці струмить невпинно
чуб довгоперий, мов ковильний сплеск.

Й коли побачу чайку над водою,
й коли її гіркий почую крик —
з історією стрінуся самою,
живою й незабутньою повік.

* * *

Щоб мене зневіра не скосила,
щоб не подолали вороги,—
земле рідна, влий своєї сили
і вділи цілющої снаги!
В цю погожу вересневу днину
прямо в душу ти мені хлюпни
полум'ям оранжевим грабини —
ріби — рябчика — горобини.
Бунтівним калиновим здоров'ям
назавжди благослови мене,
щоб я цвів калиновою кров'ю,
щоб я цвів калиновим огнем.
І на роки, ще не відшумілі,
дай мені тяжкий, невбувний дар,
щоб у слові не цвіло зрад-зілля —
золотник — свиріпа — судопар.
На здоров'я, не на безголов'я,
на добро, не на невбувне зло
уділи мені болиголову —
розмарин — багно — головолом.
Дай мені оману-дивосилу,
горицвіту-гориквіту дай.
Дай всього, у чому твоя сила,
дай всього, чим дужий рідний край.
Лісове вділи з горіха зерня,
а коли вділятимеш вінець —
на вінець вділи колюче терня —
терницю — тернину — теренець.

* * *

Гордине лісова, черлена гілко,
калинова, незрізана, жива,
чи відаєш про те, що ти — сопілка,
що у тобі жива душа співа?

Черлена гілко, лісова гордине,
квіток пахучих — кошиками — дим,
чи відаєш про те, що ти єдина
озватись можеш голосом людським?

Побійся осінь — балакучу сваху,
що сватати за явора прийде,
побійся й тих, котрі на шевські цвяхи
твоє б згубили тіло молоде.

Я слухати, мабуть, не перехочу
твоїх пісень мелодію просту,
бо ти — калина, врода ти дівоча,
бо ти — жіноча доля у цвіту.

* * *

Минаючи, дитинство не минало.
Минала, не минаючи, весна...
В дитинстві ми в колодязі кричали —
й колодязі відповідали нам.

З колодязів летіли гострі луни,
немов відповідала нам земля.
Колодязі гриміли, наче струни,
які лише в бандури так гримлять.

В колодязі кричали, де глибоко
відображалось небо у воді,
й вода небесна таємничим оком
землі
усім здавалася тоді.

Земля тим оком з глибини дивилась,
і циклопічна магія його
таку непереборну мала силу,
неначе спопеляючий вогонь.

По тих вогнях-колодязях літали,
літали по очах-колодязях
і, кличучи, у глибину кричали,
і клич тремтів, мов квітка, на вустах.

Кого ми кликали в дитячі роки,—
хтось зна про те а чи ніхто не зна?..
Земля на нас дивилась темним оком,
з колодязів котилася луна.

Колодязі бриніли, наче струни,
землі-бандури струни басові...
Заплющусь нині — і згадаю луни:
мелодії колодязів живі,

мелодії колодязів глибокі
колись в дитинстві, посеред весни,
і циклопічне те підземне око,
що світить з неземної далини...

* * *

Скажи мені, березо в ріднім краї,
що у душі таїш і не втаїш:
кому свої надії ти звіряєш,
до кого шлеш і шлеш листи свої?

Листи з гілля спадають і спадають,
а ти не плач за ними, осміхайсь.
Листи над рідним краєм пролітають
і відлітають ген за рідний край.

І їх читає ластівка в блакиті,
і їх чита зоря — небесний цвіт.
Листи собі летять по білім світі,
і їх собі читає білий світ.

Чи знаєш ти, березо в ріднім краї,
що я тебе забути не зумів,
що я давно вістей твоїх чекаю,
що я давно від тебе жду листів?

Пришли осінні вісті пожовтілі,
пришли зів'ялі і гіркі листи:
чи молодість мою там не зустріла,
бо молодість не можу я знайти.

Вона пішла у світ, не оглянулась,
без неї я самотній залишивсь...
Вона, напевне, в рідний край вернулась,
ти напиши, березо, напиши...

* * *

Ватра у саду подібна жінці.
Магма кіс угору пролилась.
Яворові кидаєм червінці,
щоб обрала одного із нас.

Серце ватри — наче у циганки,
губи ватри — то пекучий біль,
Ось до мене потяглась нежданo,
ось уже вклонилася тобі.

Молода, захмелена, іскриста,
полум'ям її скипає кров.
Ватра — це незгасна, хижа пристрасть,
ватра — це невтолена любов...

Яворові кидаєм червінці
і кленових дукачів рої
ватрі — цій золотоокій жінці
і жіночій таїні її.

Молода, розбещена, зухвала,
втілення краси й палкого зла,
скільки вона золота надбала,
скільки вже його перевела!

Ватра — мов мінливий образ танцю,
магма кіс угору пролилась!
Матиме і персні, і сап'янці —
одного хай обере із нас...

Ватра сміхом сяє білозубим —
і тобі сміється, і мені.
О, які гарячі в неї губи,
о, які обійми вогняні!

Вся вона — неначе дика птиця,
що в саду горить і не згоря,
ватра-жінка, ватра-таємниця,
загадкова, поки нічия.

Не проникну у її стихію
і таки умом не осягну
ні її обійми вогнянії,
ні її жіночу таїну.

* * *

Усе це — ми... Такі ми є, як хочем.
Такими і пребудем на землі.
Це в нашім горлі музика клекоче,
це пахнуть помаранчі наших слів.

Як Чорне море, наша воля грає.
Як нас в усі підносило часи
моцартіанське прагнення осяянь,
моцартіанське прагнення краси!

Ми любимо шпаків речитативи,
продуті вітром неба вітражі
і павутин люмінесцентне диво —
життя усі манливі міражі.

Серця, немов вулкани, не згасають.
Вогонь біжить із кратерів сердець.
Чоло нам ярий місяць прикрашає.
Ми ярі зорі маєм на вінець.

Немов Славутич, сила наша грає,
смага космічна шерхне на устах.
Чумацький Шлях долали і долаєм,
бо нам пройти судилося цей шлях.

Співаємо про весну і про ладо.
Нас косить, та не скосить зорепад.
Ми зорецвітних цих небес балада,
високий пафос і високий лад.

Стаємо тишею й стаємо громом.
І сяєм в помаранчевих словах.
Ми — вічний рух, небес ясна свідомість,
ми — космосу пульсація жива.

Бо ми — це все... Такі ми є, як хочем.
Такими і пребудем на землі.
Як музика у горлі нам клекоче,
як пахнуть помаранчі наших слів!

* * *

Не писанкар, не ткач і не мосяжник,
не вишивальник, а таки різьбяр!
Таки митець, а не питух чи бражник,
божественний від Бога мавши дар.

Він міг піти в кравецтво чи бондарство,
виготовлять барила чи ракви,
міг кинутись в знахарство, та й знахарство
його не полонило голови.

Бо дар — для серця золота неволя,
той дар його, а не когось обрав.
Він прикрашав і кріси, і пістолі,
хоч, може, сам зі зброї й не стріляв.

Орнамент клав гуцулам на окісся.
О суголосся гір і косаря,
коли коса звучить, неначе пісня,
а в пісні сходить дівчина-зоря!

Чи різьблення сухе, чи жирування,
чи викладання — в нього в діло йшли
кістки, і перламутр, і ріг бараній,
шматочки з груш, із тису чи зі слив.

Не був ні характерником, ні магом,
не кланявсь ідолам від догм і норм.
Бочівки, свічники, фляшки, баклаги —
довершеність і неповторність форм!

Порохівниця, топірець чи мисник —
усе таке, мов пісня із пісень,
усе таке природне й ненавмисне,
як ненавмисне у природі все.

Він так різьбив, мов слово клав до слова,
робочий будень святом йому став.
А що родився у славнім Яворові,
то явір верховинський і вживав

на ополоник, ракву а чи келеф...
І залишав на їхньому лиці
мотиви всякі — там гачки, кочела,
письмо ільчате, сонечка, зубці.

Мотиви всякі — кучері чи хрещик,
трилисник, чи підківки, чи звізда.
Бо дар митця — то, може, водохреща,
а то різдво — в митця той Божий дар.

Він майстер, що спізнав письмо ільчате,
він майстер, що бараній ріг спізнав,
він майстер, що умів інкрустувати,
що перламутр та бісер шанував.

Із дня у день різьбив він свою долю,
різьбив, не піднімаючи лиця.
Бо дар митця — то золота неволя,
що повсякчас безсмертя обіця.

* * *

Пливуть віки, мов кораблі Колумба,
у берег часу хвиля б'є важка...
Хвала вам, астролябії і румби,
що помагають кораблям-вікам!

Пливуть по лоціях. Пливуть без лоцій.
Пливуть по зорях. І без зір пливуть.
Вони звіряють путь свою по сонцю,
по місяцю свою звіряють путь.

Були хрестові — і такі походи,
не гаснув інквізиції вогонь,
були терцини, мадригали, оди
й тепло жіночих зніжених долонь.

Алхіміки над тиглями схилялись
в середньовічні, як в усі, часи,
одні про філософський камінь дбали,
а інші — про безсмертний еліксир.

Й на неоглядну завтрашню всечасність,
а не якусь дрібну, минущу мить
Роланд хотів затримать мить прекрасну,
хотів у небі сонце зупинить!

Були канцон середньовічні ритми.
Рабле сміявся так, як він умів.
Був Мефістофель. Фауст. Маргарита.
І Лорелеї неповторний спів.

Хто мав талант — той знався із талантом.
Були великі — і були малі.
І їхав Дон-Кіхот на Росінанті,
й тюпачив Санчо Панса на ослі.

Було вже все... Чому ж тоді здається,
що не було, що так і нині є:
Трістан з грудей своє виймає серце
й Ізольді злотокудрій віддає?

І чола ми над тиглями схиляєм
в оці нейтронно-атомні часи,
і філософський камінь добуваєм,
а може, і безсмертний еліксир.

Є Лорелея в водах Рейну синіх.
Рабле сміятись не перестає.
І людство має Фауста понині,
і в людства Мефістофель також є.

З талантом є, а більше — без таланту.
Раз є великі, то і є малі.
І їде Дон-Кіхот на Росінанті,
за ним тюпачить Санчо на ослі.

Він лицар. Дон-Кіхот!.. А хто ж то ворог?
То ворог вітряком там маячить?!
Ось списа Дон-Кіхот підносить вгору —
й на ворога на Росінанті мчить.

У сурму бойову натхненно грає,
ніхто ще в сурму не суремив так!
І лицар Дон-Кіхот про те не знає,
що то — вітряк. Та — атомний вітряк!

Що атомні здіймає вгору крила
і смерть на Дон-Кіхота там чека,
бо атомна, бо непоборна сила
у того атомного вітряка.

То витвір маньякального Прокруста,
бо і в двадцятий вік живе Прокруст...
Послухався б здорового ти глузду,
коли у тебе є здоровий глузд!

Але не спинить глузд його ніякий,
не визнає ніяких перешкод.
На атомний вітряк піде в атаку.
Він — лицар! Він — з Ламанчі Дон-Кіхот!

Він Росінанта шпорить, підганяє!
Як благородством дихає чоло!
Він списа дерев'яного всаджає
у вітрякове атомне крило...

Вітряк його підніме над землею,
і в мить оту, прекрасну і страшну,
у небі він згадає Дульсінею,
її згадає вроду неземну...

Спливуть віки — по лоціях, без лоцій,
та у майбутньому не буде дня,
щоб він під апокаліптичним сонцем
зійшов на землю з вірного коня.

Під апокаліптичним сонцем чорним,
ступаючи завжди в його сліди,
лукавий Санчо Панса — чічероне —
із нього глузуватиме завжди.

* * *

Знаєш ти про те а чи не знаєш,
що в оці весняні гожі дні
я птахів до тебе посилаю,—
і вони зникають в далині.

Посилаю солов'їв до тебе
з дальньої своєї далини,—
і вони зриваються у небо,
і до тебе квапляться вони.

Посилаю жайворів співочих,
хай летять у небо голубе,
бо й вони також до тебе хочуть,
бо й вони не бачили тебе.

Ластівок я посилаю синіх,
найвірніших посестер весни,—
і вони летять по Україні,
і тебе шукають скрізь вони.

Я птахів до тебе посилаю,
погляд мій за ними вслід летить,
світла заздрість душу мою крає:
їм з тобою стрітись пощастить.

Їм з тобою стрітись поталанить,
тож птахів од мене привітай —
ти, моє нестрінуте кохання,
що блукає досі по світах.

Посилаю — і назад чекаю,
щоб уже верталися вони,
з неба голубого виглядаю,
з дальньої твоєї далини.

В жайворів про тебе розпитаю,
в синіх ластівок і в солов'їв,—
і вони про тебе заспівають,
і мене той зачарує спів.

* * *

Мимоволі сьогодні здається,
що цей світ у багрянім вогні
твоїм голосом всюди сміється,
твоїм голосом дзвонить мені.

А тому оцю осінь у шатах,
павутини сріблястої нить
твоїм іменем хочу я звати,
твоїм іменем хочу любить.

Це життя, що минає не всує,—
цю осінню багряну свічу!—
твоїм іменем благословлю я,
твоїм іменем я освячу.

Хай віднині ця осінь у світі,
що глухий до добра і до зла,
твоїм радісним іменем квітне,
твоїм ясним іменням пала.

* * *

Мов дівчина, ласкава ця вода,
яка мене між берегів гойдає,
яка мені на груди припада,
якій і я на груди припадаю.

Мов дівчина, сміється і тремтить
блакитноока ця вода ласкава,
і усміх її чистий мерехтить
поміж тройзілля, м'яти і купави.

Мов дівчина, вода ця обійма,
мов дівчина, вода оця голубить,
вона якась неначе не сама —
тривожні руки і тривожні губи!

Тривожні руки — в берегах пливуть,
тривожні губи — в берегах минають,
мене кудись ведуть, кудись несуть,
мене забрали — і не відпускають.

Зникають, тануть, гаснуть береги —
уже погасли, зникли, вже пропали...
Блакитноока — скільки в ній жаги!
Блакитноока — скільки в неї палу!

Блакитноока, завжди молода —
вона, мов скрипка, у гнучкому стані,
мов дівчина — у берегах вода:
вся кличе, вся усміхнена, весняна...

* * *

Послухаймо, як в рідній краї
ув українських небесах
"Скажи, хто ти?" — питає жайвір
в такого жайвора, як сам.

Строкатий дятел в темнім гаї
а чи зелений пролетить,—
в таких, як і самі, питають:
"Скажи, хто ти?"
"Скажи, хто ти?"

Лише на світ благословиться,
як шлюбні пристрасті киплять:
пита синиця —
у синиці
і соловей —
у солов'я.

Вони питають, мов палають,
вони співають, мов горять,
і їм у відповідь лунає:
"Це я!"
"Це я!"
"Зі світу я!"

Синиця так відповідає,
і жайвір так відповіда,
чечітка й дятел так співають,
так дрізд співає до дрозда.

І соловейко так щебече,
щоб слухав їхню шлюбну річ
у шлюбну пору — день чи вечір,
у шлюбну пору — вечір, ніч.

Немов сама весна питає —
й відповіда сама весна...
"Скажи, хто ти?" — гримить над краєм.
"Це я!" — у відповідь луна.

* * *

Ще не відлітувало красне літо.
Літує хміль, літує чистотіл,
цикорію літують сині квіти,
літують деревій, спориш, підбіл.

І ще літує вивільга барвиста,
що барвами у вітті мерехтить,
літує чорна жовна поміж листя,
про літо чорна жовна ще дзвенить.

Літуймося і ми з тобою влітку —
літується ще літо на вустах! —
отак літуймось, як розквітла квітка,
отак літуймось, як розквітлий птах.

Літуймося ж, як дивина ведмежа,—
літуймось, як ведмежа дивина! —
бо літо ще — як море безбережне,
бо літо — наче моря глибина.

Те безбережжя не візьмеш у жмені,
не втримаєш у прихистку долонь...
Ще літо — наче вивільга пісенна,
ще літо — наче вивільги вогонь.

Ще красне літо не відлітувало,
ще грає жовна, ще цвіте підбіл.
Не відцвіли ще ми й не відспівали,
як вивільга,
як дивина,
як хміль!

* * *

Увечері цвіте в саду калина,
мов на калині білий цвіт — парча!
І плаче свічка тонко, мов дитина,
й дитина плаче тонко, мов свіча.

Чи не тому, що, може, напівсонна,
вона жар-птицю мала у руках,
але жар-птиця вирвалась з долоней
і зникла, згасла, канула в світах?

Жар-птиця десь, немов веселка, в'ється,
тому-то й точить душу ревний жаль,
тому-то плач такий прозорий ллється,
тому-то плач, немов гірський кришталь...

Калина у саду одквітне з часом,
на діл обтрусить білий цвіт — парчу,
але дитячий плач той не погасиш
і не задуєш так, немов свічу.

Вбереться з часом в ягоди калина —
із білої — коралова парча!
Але дитина в завтрашній людині
все ж плакатиме тонко, мов свіча.

Бо їй довічно суджено журиться
за тим, що таки мала у руках,
і що ота веселкова жар-птиця
у неоглядних канула світах.

* * *

Озвися словом, наче шелест рути,
хай забринить брова, немов струна.
Всміхнися синій ластівці — у смутку
тобі на груди припада вона.

Та й все, іди... Гойднись гойдливим станом.
Плечем, неначе хвилею, гойднись.
Коли ж на перстень — дальній обрій — станеш,
назад бодай на хвильку обернись.

Полинь душею до душі моєї,
до ластівки до синьої полинь,—
тут ми разом з вишневою зорею
п'ємо вино розлуки, мов полин.

Гірким вином розлуки п'яна птиця,
зоря вишнева п'яна трунком тим,
і я вином гірким також упився —
і наче обернувсь на срібний дим.

І наче обернувся я на мево
у світі, що без тебе — наче перст,
де тільки в небі ще зоря вишнева
та ластівки летючий синій хрест...

* * *

Кому повім?.. Кому повім,
що словом звемо — й не назвемо?..
Що в імені тобі моїм,
що в імені мені твоєму?..
Що словом звемо — й не назвем,
бо наче слово є — й немає,
бо наче словом тим уб'єм,
бо наче в слові поховаєм...
Що в імені мені твоїм,
яке в повітрі тонко ллється,
яке сріблиться, а по нім
і слід ніде не зостається?
Що в імені тобі моїм,
у імені, яке шелесне
в повітрі літнім, запашнім,—
і, наче шелест листя, щезне?
Що світу в наших іменах
і що з тобою нам до світу,
як наша канула весна,
як скоро наше кане літо!
Кому повім?.. Кому ж повім,
бо хочеться комусь повісти
і віднайти розраду в тім,
немов у музиці троїстій.
Немов у музиці, яка
розрада й наче не розрада,
яка, немов полин, гірка,
яка немов смертельна знада...

* * *

Добре тобі — маєш крила дощів за плечима,
добре тобі — свої ноги узула у вітер,
світ цей видивляєш солов'їними очима,
бо лиш солов'їними і роздивишся світу.

Музика: так колись в Греції музи співали.
Музика: так на Вкраїні ти нині співаєш.
Музика: руки твої мов священні хорали.
Спрагу свою вдовольняю — тебе я співаю.

Звешся любов'ю і звешся коханням-чеканням.
Звешся ти звабою. Знадою теж називають.
Всі твої йменння є знані — і наче незнані.
Всю твою ніжність я знаю — і наче не знаю.

Ти народилася з радості, радосте рада.
Ніжносте ніжна, із ніжності ти народилась.
Лада тебе народила у любощах, ладо.
Маєш не губи, а маєш ти любощів крила.

Правда, що я тебе бачу, що я тебе чую?
Правда, що музику ясну твою обіймаю?
Правда, що я із тобою до ранку зорюю?
Правда, що зорі у зорі твоїм засинають?

Ти — наче вивільга, що у руках опинилась.
Ти — наче вивільга, що у руках моїх сяє.
Ти — наче вивільга, що у світи задивилась.
Ти — наче вивільга: маю тебе, мов не маю.

* * *

Весняною червневою порою,
яка ще не минула, ще жива,
ходімо липу слухати з тобою,
що під вікном розквітла і співа.
Вона співа чи бджолами, чи цвітом,
бо неспроста здається нам щомить:
між листя бджоли квітами розквітли,
а цвіт між листя бджолами бринить.
Вона якась зажурено весела,
журу веселу уділяє й нам...
Не липа, а співаюча капела,
невигаданий ритуальний храм.

І як нам із тобою не зрадіти,
коли в червневу пору пощастить:
можливо, білка спалахне між віття
чи вивільга між віття заблищить.
Ходімо ж в гості — липа нас чекає,
ходімо ж в гості — липа іще жде,
вона ще медом пахне, медом грає,
медами музики іще гуде.
До цього ритуального собору
прийшла весна, божественна й земна,—
до липової музики, котора,
минаючи у світі, не мина...
Ходімо в гості так, як ходять бджоли,
як білка чи як вивільга ота,—
і захмеліємо від меду-болю,
що вділить щедро липа золота.

* * *

Зізнаюся — нічого вже не треба,
хіба що пригірщ первородних слів
та ще верстат! Верстат алмазний неба
і тиглі української землі.

Слова б знайти у найдревнішій пущі,
слова, що увібрали вічну суть,
слова, що з первовіку невмирущі,
слова, що вже вовіки не помруть.

Слова такі — неначе то каміння,
слова такі — неначе то метал.
Негаснучі, нев'янучі, нетлінні.
Гармонія і мудра простота.

Ото й усе. Ото й усе, що треба,—
хіба що пригірщ первородних слів
та ще верстат!.. Верстат алмазний неба
і тиглі української землі...

* * *

Знову осінь, знов у дальній вирій
птаство з України відліта,
у високім піднебеснім вирі
піднебесну путь свою верста.

Полетіла пісня солов'їна,
десь вона у небесах пливе.
Як же солов'їна Україна
без тієї пісні проживе?

Полетіла пісня лебедина,
десь вона у небесах летить,
Як же лебединій Україні
без ячання лебедів прожить?

Полетіла пісня журавлина,
журавлино-український спів.
Як же журавлиній Україні
зиму зимувать без журавлів?..

Осеніє у душі, смеркає.
Вітер смеркнув, смеркнув пізній сад...
Мов душа у вирій відлітає —
і не повертається назад.

* * *

Пожуримось, бо чом не пожуритись,
коли у небі місяць — мов журба,
коли до кого є де прихилитись:
нехай то вітер, птаха чи верба.

Розрає вітер шепотом прозорим,
розрає птаха співом голосним.
І, співчуваючи в чужому горі,
верба заплаче листям золотим.

Бо ми у цьому світі не забуті,
нас вітер не забув, верба і птах.
Таки до кого є де пригорнутись
якщо не на землі, то в небесах!

* * *

Осінь усміхається, зітхає.
Золотом стіка додолу клен.
Сутінками року називають
місяць листопад іще здавен.

Красне літо в вирій відлетіло,
мов його й ніколи не було,
і вода у річці потемніла,
ніби чорне ворона крило.

Все міняє ритми й біоритми,
бо якийсь тепер химерний день:
ще не встигне він і народитись,
як уже чіпляється за пень...

Сойка-непосида метушиться,
дбає про запаси для зими:
під коріння, в мох, в опале листя
все хова й хова свої корми.

Де озоном в хащах лісу віє,
де струмить по стовбурах смола,
вже шишкар сосновий червоніє
і шишкар ялиновий пала.

А калина, у дозрілих гронах,
а калина, вся у снігурах,
мов окропом бризкає червоним,
барвами окриленими гра.

Дуб стоїть, як витязь древньоруський
у шоломі, і вартує шлях...
Скоро, скоро перелітні гуси
нам притягнуть зиму на хвостах.

Вечоріє сонце непривітне,
опливає воском, як свіча...
Скоро, скоро осінь перелітна
зиму перелітну постріча...

* * *

Ще день, ще два — і осінь обнесе
усе з душі, чим влітку багатіла.
Й зимі під ноги опаде те все,
чим навесні втішалась і раділа.

Злетять з душі надії і жалі,
розвіються, що не даси і ради.
Ще день, ще два — й на голому гіллі
душі моєї снігурі присядуть.

І чутиму в листопадову ніч,
котра, мов космос, без кінця і краю,
як зорі пролітають мимо віч,
морозом по душі моїй черкають.

Ще день, ще два — і сніговий прибій
ударить в душу, наче хвиля в берег,
і в скрижанілій у душі моїй
сухий і мертвий чутиметься шерех.

А поки що цвіте душа моя
осінньою палітрою скупою,
а поки що горить і не згоря
все те, що нас єднає із тобою.

І хай цвіте, і хай горить, поки
із душ листки надій не облетіли
і неминуча біла заметіль
на зиму нас іще не посріблила...

* * *

Згадую, як опадало листя,
як тебе побачив восени...
Стрілись наші очі — й розійшлися,
наче не стрічалися вони.

Згадую, як через небо сиве
пропливали гуси восени...
Стрілись наші губи — й розлучились,
наче не стрічалися вони.

Згадую, як осінь осміхнулась
так, неначе жінка восени...
Стрілись наші руки — й розминулись,
наче не стрічалися вони.

Згадую, як листя опадало
так, як опадає восени...
Стрілись наші мрії — і розстались,
наче не стрічалися вони.

* * *

Не ходіть на руїни любові,
на руїни розбитих сердець,
де нема вже ні жесту, ні слова,
де по всьому розквітнув чебрець...

Не ходіть на руїни кохання,
на руїни розбитих надій,
де ні клятви не чуть, ні зітхання,
де по всьому розцвів деревій...

Не ходіть на руїни ілюзій,
на руїни розбитих чуттів,
де нема ні кохання, ні друзів,
де по всьому полин забілів...

Де по всьому — лиш дух полиновий
а чи дух чебрецевий струмить.
Не ходіть на руїни любові,
на руїни сердець не ходіть...

* * *

Небо осені — мовби ломами нарубана крига,
небо осені — мовби холодна плавуча шуга...
Сиве листя в повітрі стіка, мов дзеркальна то риба,
між дзеркальної риби червона й лілова шуга.

День — неначе Везувій, що магмою ллється і ллється,
і мене оцей день до надії чомусь наверта,
мов до берега мого іще не замерзлого серця
припливе не дзеркальна, а риба таки золота.

Хай собі відпливає червона й лілова зникає,
хай і риба дзеркальна у водах осінніх зника,
а душа — із дитинства! — лише золотої чекає,
а душа — ще й сьогодні! — лише золотої чека.

Виглядала душа — й не стомилась душа виглядати,
хоч не раз видавалось — нема золотої ніде,
а нема золотої, то й марно на неї чекати,
знать, бери оту рибу, яка самопливом пливе.

Тож не дивно хіба, що сьогодні ізранку здається,
коли води осінні в душі засурмили моїй,
що до берега мого іще не замерзлого серця
золота пливе риба, що я дочекався її?..

* * *

Чи я релікт з епохи міоцену,
чи я воскрес з прадавньої золи,
що кожний день дивуюся із кленів,
які пожовклим листям зацвіли?

Мабуть, не здивувався з динозавра
чи з бронтозавра за вікном моїм,—
а потерпаю, чи ті клени й завтра
горітимуть у полум'ї рудім.

Немов од того, що вони погаснуть —
осінні клени, тлінні кольори! —
погасне і збіднє світ прекрасний
цієї невимовної пори.

* * *

Так діялось в усі часи — й тепер
містерії природа дочекалась:
прийшла пора осінніх самоспалень,
вернулася пора самопожертв.

Самозайнявся кущ горобини
у зорях ягід спілого корала.
Птахи ті зорі весело клювали —
і не згоряли в корчах мук страшних...

Благословляю ранній листопад,
містерію осінніх самоспалень,
коли в ім'я весняних вдосконалень
згоряє поле і згоряє сад.

Коли в ім'я оновлення земля
прощається таки ж сама з собою...
Погляну — над моєю головою
останній лист із дуба кружеля.

І, як ніколи, чую я тепер,
і, як ніколи, чутиму й надалі:
поезія — це свято самоспалень,
містерія трудних самопожертв.

* * *

Хто скаже, хто пояснить, розтолкує?..
Ця мить — звичайна. Є, хоч не стоїть.
І ми з тобою через ліс простуєм,
і лине шум по хвилях верховіть.
По стовбуру стріляє дзьобом дятел —
трипала птаха, жовта голова,
і папороть задумалась крислата,
немов розгадка загадки жива.
Неначе бісер, під ногами глиця.
Знайомий жест знайомої руки.
І мерехтять на сонці наші лиця,
як мерехтять медові стільники.
Картина, може, в чомусь пасторальна.
Здається, можна кращу змалювать,
І мить звичайну і таку реальну,
либонь, таки не варто зупинять...
Але мине півроку — і нежданo
ці мандри через ліс увосени
у пам'яті легендою постануть —
мов фантастичні слайди а чи сни.
Згадається: стріляє дзьобом дятел —
трипала птаха, жовта голова,
і папороть задумалась крислата,
немов розгадка загадки жива.
Згадається: блищить, мов бісер, глиця,
знайомий жест знайомої руки,
і мерехтять на сонці наші лиця,
як мерехтять медові стільники...

* * *

Час минулий вже не воскресити,
час минулий проминув давно,
юності моєї Атлантиду
опустив на океанське дно.

Океан над нею хвилю стеле,
в небесах горить Південний Хрест,
може, десь у морі Уедделла
а чи, може, на Бермудах десь.

Наче ж обійшлось без землетрусу,
але то хіба не катаклізм,

коли час твою розквітлу душу
затопив у потойбічній млі?

Заглянуть би в води океану,—
чи в його беззоряних ночах
з мармуру шліфовані атланти
ще її тримають на плечах?

Чи ще мають мармурову силу,
не осліпли від сліпої мли?
Може, ті атланти розкришились
чи підводним мохом поросли...

Та про те ніколи вже не взнати,
хоч до себе юність зве і зве...
Віють там мусони і пасати,
голкошкіра риба там живе.

І літає риба там тропічна,
веслонога грає в глибині,
де улігся попіл вулканічний
на мої колись прожиті дні.

Океан над ними хвилю стеле,
в небесах горить Південний Хрест,
може, десь у морі Уедделла
а чи, може, на Бермудах десь.

* * *

Мій вересню, мій князю, мій владико!
Сьогодні з мене данину береш!
Пригнав тобі я днів табун великий —
від обрію до обрію, без меж...
Мій вересню, оружний світлий князю,
береш оце багатство — й не журись.
Слов'янською клинописною в'яззю
на пергаменті в тому розпишись.
Мій вересню, мій князю, мій владико,
я твій одвічний і слухняний кметь.
Схилившись низько перед грізним ликом,
чекаю на життя а чи на смерть.
Твоя десниця — чи то гнів, чи милість
і шуйця — чи то милість, чи то гнів...
Повір своєму кметю, що у милі
пригнав тобі табун прожитих днів.

Оце й усе, що надбано! Ні злота,
ні срібла, ні кришталю, ані кун!
Лиш на душі — утома і скорбота,
але ж не візьмеш данину таку!
Я б відкупивсь — та кістка де слонова,
я б заплатив, та грецьке де вино?..
Але ж не візьмеш ти печаль зі слова,
бо тільки ту печаль мені й дано!
Мій вересню, оружний світлий князю,
ото й усенька данина тобі:
слов'янською клинописною в'яззю
увічнений життя прожитий біль.

* * *

Ізнов, черкнувши гострими крильми, злітають
над обрієм душі, немов птахи, думки:
так хто ж той селянин, що небо засіває,
так хто ж той селянин, що розсіва зірки?

Чи він у личаки у липові озутий,
а чи ступає босоніж по небесах,—
він зорі житні розсіва багатокутні,
зірками житніми блищить Чумацький Шлях.

Чи світлолиций він, чи з праці темнолиций,
журлива в нього чи весела голова,—
добірні ярі зорі ярої пшениці
з руки, неначе з свого серця, розсіва.

Лляне у нього чи конопляне волосся,
з очей щасливий ллється погляд чи гіркий,—
він щедро розсіва зірки вівса і проса,
ячменю й маку розсіває він зірки.

Й зірки складаються в сузір'я Козерога,
в сузір'я Водолія чи в сузір'я Риб
і в небесах йому означують дорогу
так, як лиш зорі і означувать змогли б.

Й вони складаються — в ясне сузір'я долі,
в ясне сузір'я галактичної мети,—
він завше сіятиме в галактичнім полі,
яке йому в віках судилося пройти...

Так хто ж той селянин, що небо засіває,
так хто ж той селянин, що розсіва зірки?..
Не знав учора і сьогодні я не знаю —
над обрієм душі, немов птахи, думки.

Та знаю: в небі сіяти не перестане —
нехай співа птах радощів чи птах журби! —
зірки пшеничні й житні і зірки вівсяні —
зірки своєї хліборобської судьби.

* * *

Завчу напам'ять голоси журавлів піднебесних;
звук бруньки, що тріснула вранці на вишні;
білу мелодію проліска на лісовій галяві.

Завчу напам'ять розквітлу поезію пахучої гречки;
рухи соняшника, що витанцьовує під дощем;
народнопісенні ритми дозрілого жита й пшениці.

Завчу напам'ять звук павутинки у бабине літо;
прогіркле струмування опалого жовтого листя;
горлову музику пересохлої бадилини край шляху.

Завчу напам'ять чисте віршування сніжинок над гаєм;
холодну патетику чорних хурделиць опівночі;
ясний клекіт води, що стікає із хати по ринві...

* * *

Я — пішохід. Я — піша пішаниця.
Комонним — не товариш і не брат.
Мене вітають в піднебессі птиці,
і я їх також привітати рад.

Летять слідом, летять — і проводжають,
неначе я до них не повернусь,
бо до гори іду на небокраї,
яка до мене не іде чомусь...

Мої думки і почування — піші,
йдуть по траві ранковій босоніж.
Мені у цьому світі наймиліший
мій юний син — мій босоногий вірш.

Він вирізав із верболозу гілку,
жива душа проснулася у ній —
співа імпровізована сопілка,
звучать імпровізовані пісні...

Я — пішохід. Я — піша пішаниця.
Прошкую від села і до села.
Моя душа — це ніжність, а не криця,
моя душа — це срібна ковила.

Як радісно мене птахи стрічають,
як радісно гримить пташиний грай,
а я все йду, все йду до небокраю,
хоч дальшають гора і небокрай...

ЛИСТИ

На ясні зорі і на тихі води —
під ярих буднів реактивний грім! —
до нас листи з минулого доходять,
щодня — листи, щодня — утіха всім...

Оті листи, що писано на скелях,
що папороттю писано в лісах,
що жайворонком писано веселим
у небесах — на синіх небесах.

Тополі, пензлем писані на вітрі,
що хлюпа на Батиєвій горі,
що у нічному творені повітрі
жаским пером падучої зорі.

Оті листи, що, може, від зозулі,
від горлиці а чи від глухаря,
оті листи, які нам шле минуле,
оте минуле, що не помира...

Пишімо й ми — нехай летить в майбутнє
оте, що ми напишем від руки
на кетягах калини, м'яті-руті,
на течії невмерлої ріки.

Оте, що ми напишемо на вітрі,
на голубих пергаментах небес,
оте, що ми напишем у повітрі,
в майбутнє посилаючи себе.

Пошлім полів ранкові акварелі
і солов'їв наструнені смички,
розмаяних беріз віолончелі
й такі тендітні скрипки осоки!

Пошлім в майбутнє роси на отавах,
що сріблом осявають сіножать,
і коників, які сюрчать у травах,
немов ті трави так самі сюрчать!

Нехай про нас у далечі космічній
сердечним щемом серця розповість
земля — цей найщиріший лист у вічність,
з минулого в майбутнє тепла вість...

У ЮВЕЛІРНІЙ МАЙСТЕРНІ ОСЕНІ

Осінь — наче майстер срібних справ,
наче майстер золотого діла...
Скільки майстер золота надбав,
а які запаси в нього срібла!
Пурпурні, кармінові листки
з вишень, мов рубіни, облітають
на смарагд — ворсисті ліжники,
що жовтневу землю покривають.
А топази — жовті з ясенів,
з осокорів падають димчасті,
ген червоний з дуба полетів,
ген зелений прагне з в'яза впасти.
Сіро-синім кварцом будяки,
наче очі світять соколині,
а кошачі очі — буряки,
їхній кварц сивіє по долині.
Чорно-білі ріллі — мов агат.
Скільки жовто-золотих опалів,
що, опалі, вздовж шляхів лежать,
що з кущів на діл поопадали!
Бірюза, що, мов зелена мідь
а чи світло-голуба, тендітна,
обвисає із вербових віт,
обвисає на тернових вітах...
Яшма вечоріючих заграв,
аметисти лагідних світанків...
Осінь — майстер ювелірних справ,

знається на черні й філіграні.
Золото без тиглів виплавля,
срібло теж без тиглів виплавляє,
цвіт-каміння в золото вправля,
цвіт-каміння в срібло оправляє.
І без примусового різця,
як без штрихувального верстата,
осінь монограми без кінця
на усьому прагне малювати.
Хто б іще так, як вона, зумів,
маючи фантазію багатшу,
золотом каштанових листків
срібло полинів інкрустувати?
Хто б іще відгранив так, як слід,
гребенясті північні корали,
щоб вони, здається, на весь світ
полум'ям кораловим палали?
Карбувань несосвітенний сонм
в лісі, де карбовано і тіні:
пластика і досконалість форм,
філософська загадковість ліній!..
Осінь — наче майстер срібних справ,
наче майстер золотого діла.
Душу б я цій осені віддав,
щоб її відгранити зуміла.
У натхненні хай не поспіша,
трудиться увечері і рано,
хай відгранить душу, щоб душа
показала небувалі грані.

* * *

Цей світ, либонь, олюднювався сам,
а заодно олюднював людину...
Духовий цвіт — звичайна материнка,
її проста й непоказна краса!

Є правдибабка — скрізь кульбаба знана.
Трава андрієва. Трава грудна.
Іван-трава є. І трава є п'яна.
І є нещасник — просто бузина.

Є піпка дідова — льонок звичайний.
Лучний комонник — вірний чортогон.

І шавлія кільчаста є — дрімайло,
й смородини смородиновий сон.

Росте в діброві вероніка — зрадник.
Росте убрідник — м'ята по лугах.
Цикорій дикий — синій коробачник.
Зозулина онучка є в лісах.

То не ожина стелиться — чорниці.
Ген сплячий мак. А ген стоячий мак.
Винце є дике в лісі у брусниці.
У мачухи зростає сиротняк.

Дудник — веснуха виросла дурилом.
Дурлавкою — малиновий настій.
Відкасник виросла дев'ятисилом.
Росте крилатим йванком звіробій.

"Люби мене!" — говорить миколайчик.
Кадилом кінським хвастає чистець.
В зозулі паска — мальвовий калачик —
у медоносний вцвічена вінець.

Зростає пессім деревом крушина.
Попова нуд — це вовчих ягід цвіт...
Олюднений живе довкола світ,
який весь час олюднює людину.

* * *

Весна без пострілів — минулась. Час приплоду —
минувся. Місяць тиші — відійшов.
Вже серпень дзвонить і пала червоним глодом,
що увібрав червону сонця кров.

Повсюдно — полювання по перу. Полюють
з човнів, убрід — бекасів, дупелів.
Ночами небо чисті зорі шеретує
і сіє в лоно зораних полів.

З рушниці! Пострілом!.. У буслову сопілку,
в яку сурмила й плакала душа...
У бункерах комбайнів гинуть перепілки
і злотом крові скроплюють врожай...

І в осінь молоду, коли кленові зорі
підпалять світ, що звиклий до пожеж,

то гинуть селезні у шлюбному уборі,
чорнухи й шилохвости гинуть теж...

На пізній сполох б'ють дуби у пізні дзвони.
Немов листки, пливуть кудись човни.
Звучить, звучить калини лейтмотив червоний,
і не згаса мотив горобини...

Березовий у жовтні місяць, білокорий,
у небесах займеться горілиць...
Вже скоро... Ми підем по чорнотропу скоро,
й, можливо, пощастить нам на куниць...

* * *

А день — як вестерн. Не стиха й на мить
розгнуздана пташина канонада.
Ген спалахнула іволга — й горить,
на гілку з гілки у польоті пада.

А кулеметні черги солов'їв,
трасуючих пісень густі потоки!
І пролетів чи то промайорів
кудись лякливий вертоліт сороки.

В ліщині тужить горлиця. Вона
оплакує зів'ялий цвіт конвалій.
Десь тут своя сховалась сторона,
і десь ворожа тут замаскувалась.

Ген промінь сонця скошений упав,
тамує біль і зводиться на ноги...
В оправі круглій лісових галяв
ростуть кропиви чорні некрологи.

* * *

Бджілка вилетіла з зимівника
і, немов господиня в світлиці,
вже запалює квіти на травах:
лучний лиховіст і собачу мітлицю,
куничник наземний і грястицю збірну,
стоколос безостий, чаполоч, бромус,

болотний ситняг і пухівку піхвову.
Різнобарвними полумінцями
зайнялася трава. І турботлива бджілка
з лугової веселки цієї невдовзі
буде мед веселковий збирати:
жовтий, оранжевий і золотий.

* * *

Причувається, мабуть: гримлять у саду кастаньєти...
Ох, які кастаньєти гримлять по весняних садах!
Промайнули у темряві два молоді силуети —
білих яблунь розквітлих на вітрі нервова хода...

Не причулося, ні,— солов'їв кастаньєти рокочуть.
Звідки в них андалузький, як магма розпечена, шал?..
Мов співає порок у шаленім своїм всепороччі —
І як того пороку розбуджена прагне душа!

Причувається з саду квапливий, гамований шерех,
причувається шепіт і чується мова без слів...
Місяць світить над обрієм — юний, палкий романсеро,
золотого плаща розіслав по щасливій землі.

Він — у позі, а так — мов без пози та ще й без
бравади,
обернути на пісню вогонь свій космічний зумів...
Не вмовкайте, звучіть, серенади вкраїнського саду,
не вмовкайте, звучіть, кастаньєти палких солов'їв!

МУЗИЧНИЙ ДВОВІРШ

I

Немов орган у Домському соборі,
оця верба, яка росте в лугах.
Мелодію прядуть бджолині хори
на цвіті, що жовтіє на гілках.

Немов орган, верба ця попеляста.
І як її не слухать, не любить:
вона куляста — й спів її кулястий,
і музика куляста у верби.

Немов орган, верба ця медоносна,
що бджолами удосвіта співа...
І в небі сонце пряжу тче на кроснах,
і обертом хмільна йде голова.

Немов орган у Домському соборі,
оця верба. Собор для неї — світ!
А музика — рясні бджолині хори,
які озвучують вербовий цвіт!

II

Отак мені привиділось сьогодні,
коли вертавсь уранці від ріки:
каштан — неначе церква великодня
у сяйві грон, що схожі на свічки.

Й, димком туману оповиті млистим,
заслухались і небеса, і діл:
птахів гриміла літургія в листі,
звучала в світі літургія бджіл.

І щоб ніхто не впав тут на коліна,
і щоб ніхто молитись не посмів,—
лунала марсельєза солов'їна,
гримів палкий революційний спів!

* * *

По хвилях натовпу вечірніх,
як дві лілеї по воді,
веселі, буйні, непокірні
пливуть обличчя молоді.

Палають білим, чистим світлом,
яке горить для багатьох,
і щирим полум'ям розквітли
вуста усміхнені в обох.

Вечірній натовп обминає,
вечірній натовп наплива...
Про щось говорять — і палають
його слова, її слова...

Він усміхається до неї,
немов води з лиця напивсь...
Ясні гойдаються лілеї,
пливуть увечері кудись.

* * *

Поезіє, хто батько твій? Хто мати?..
Пісок. Чорнозем. Глина. І граніт.
Оці яри. Долини ці горбаті.
Драговина. Пустеля... Цілий світ!

А в світі цьому — жито і пшениця.
Півонія. Черешня. Виноград.
Часник. Квасоля. Сонях жовтолиций.
Город. Левада. Пасіка. І сад.

А в цьому світі — перепела пісня,
і дрохви свист, і стрепета політ,
сови й сича нічні зізнання пізні
і солов'я швидкий, смертельний шріт.

А в цьому світі — світло буркун-зілля,
білотатарки сяйво у полях.
Глуха кропива. Й конюшина біла,
якою усміхається земля.

А в цьому світі марево любові,
яке весь час на обрії тіка...
Та ще надія, що брунькує в слові,
й терпкої віри гілочка терпка...

* * *

Уже пора. Пора гасити
свічки каштанів. Білий віск
скорботно капає на плити,
поміж яких спориш поріс.

Яка висока й горда свічка,
що хлюпа полум'ям: хлюп-хлюп...
Прощальним смутком білі вічка
у душу дивляться мою.

Зламаю цю гарячу квітку,
її гарячі промінці,
й нестиму великоднє світло
в тремтячій, радісній руці...

* * *

Світить місяць — пройда та безбожник —
там, де небо — мов чумацький стан...
Чи мене згадають подорожник,
лядвенець рогатий і калган?

Чи мене згадають вероніка
і солодколистий астрагал?..
Може, не ішов я в ногу з віком,
може, сам від себе відставав.

Може, падав. Помилявся часто.
Із гіркими сумнівами знавсь.
Може, ревно поклонявся рясту
й ковилі хвилястій поклонявсь.

Просто був я в світі — подорожник,
просто в світі свій шукав талан...
Був, як місяць — пройда та безбожник,—
там, де небо — мов чумацький стан!

* * *

Ця яблуня — галактика космічна.
Висить плодів сузір'я на гілках.
Вона сьогодні, наче космос, вічна.
І, наче космос, змінна й нетривка.

Здається — недосяжна та безжурна,
немов безмежжя розділяє нас.
Те яблуко спалахує Сатурном,
а те горить, як войовничий Марс.

Сріблє листя міжпланетним прахом,
пробуджує в мені щемливий біль.
Ген яблука — немов Чумацьким Шляхом
розсипалась крута сиваська сіль.

Я, зупинившись, стежу із веранди,
як час на кроні яблуні лежить,
а ластівка у темному скафандрі,
мов космонавт, круг яблуні летить.

* * *

Гончарний сонця круг! Гончарний сонця круг!
Яке у сонця ремесло високе!
Яка знайшлася світова морока
для золотих його, для ремісничих рук!

Гончарний сонця круг ніколи не згаса,
гончарний сонця круг не відає утоми,
він творить світу магію знайому —
у пахощах п'янких, у барвах, в голосах.

Гончарний сонця круг — майстерне ремесло,
судилася йому безсмертна доля —
ген амфорами зводяться тополі,
й стару вербу у лузі глечиком звело.

Гончарний сонця круг — творить йому й творить
із року в рік ті самі пори року,
творить землі поезію високу,
яку ніколи нам не розлюбить.

* * *

Зима десант на білих парашутах
висаджує, а навкруги весна...
Цвітуть сади, дурманно пахне рута,
і соловейко спокою не зна.

Зима десант висаджує, а в полі
тремтять тонкі вуста озимини,
бо хмари затягнули видноколо
й холодний сніг летить із вишини.

Зима десант висаджує — раптово
на анемони, жимолость, перстач,
на шавлію, на квіти бузинові
й калачика розквітлого калач.

Зима десант висаджує — і густо
покрито все, що вже пішло у ріст:
розсаду помідорів і капусти,
і лікарський покрито живокіст...

Ця нагла операція тривала
лише уранці. В полудень весна
повстала, мобілізувала
усіх під прапори свої вона!

І грянув бій! І заряхтіли квіти!
Хто в'яв, хто падав, хто підводивсь знов.
Боролися — хто запахом, хто цвітом,
а соловейко піснею боровсь!

Була в афекті шавлія кільчаста!
І анемони! Жимолость! Перстач!
І за своє просте боровся щастя
калачика розквітлого калач.

Плече в плече — смородина червона,
цикорій дикий, і розрив-трава,
і коронарії ясна корона,
ожина сиза й м'ята польова!

Вода в яругах чорна клекотала,
у бурчаках і рівчаках ревла.
І здався сніг. Розтанув сніг. І стала
весна священна вільна, як була.

Хвала вам, груші, яблуні і сливи!
Хвала вам, анемони й звіробій!
Хвала весні, що вірить в справедливість
і йде за неї на смертельний бій!

* * *

Жінку звати Кометою... Так записали дитину
батько з матір'ю ще в довоєнні далекі часи.
Ходить в спідниці Комета. Ходить Комета в кохтині...
Над усе любить слухать пташині вона голоси...

Жінку звати Кометою... Так у селі й називають:
"Комето Іванівно, на правління в колгосп ідіть!"
"Комето Іванівно, вас по радіо вихваляють!"
"Комето Іванівно, хоч трохи у будці поспіть!"

Комета вранці доїть корову і спішить на бригаду,
механічний буй-тур тут на неї ізвечора жде.
Механічний буй-тур господині своїй дуже радий,
і від радості голосом він механічним гуде.

Грізних гусениць грім замість ратиць у цього буй-тура,
замість гриви в буй-тура бензиновий стелиться чад.
В заводського буй-тура хмільна і пісенна натура,
і буй-туру підспівують поле, і річка, і сад.

Із-під грому тих гусениць борозни стеляться чорні —
їх засіває зерно й калібровані чисті зірки.
Навесні тут співатимуть стебла — пшеничні валторни,
а між ними синітимуть волошки і сокирки.

Жінку звати Кометою... Є у Комети і діти,
чи то пак астероїди,— Віктор, Микола, Максим.
І як у селянськім космосі дітям не порадіти,
що нажила з чоловіком — то добрим, а то лихим.

Жінку звати Кометою... Так вона — жінка як жінка.
Такими земля багата була в усякі часи...
Як стомиться вдосвіта, скінчивши нелегку загінку,
трактор спинить і слуха пташиці вона голоси...

* * *

Раненько по снігах прийди до мого дому.
Зорю не розбуди — зоря іще хай спить.
І снігурі хай сплять у небі голубому,
і небо хай іще із місяцем лежить.

Рум'янцем хай пашать твої з морозу лиця,
хай усміх на вустах, немов снігур, тремтить...
Сніжинку не струси — хай на брові іскриться,
сніжинка на брові нехай собі горить...

* * *

Хто я, звідки? З-за ріки, з-за моря?
Був я тут а чи сюди прийшов?
Повростали половецькі зорі
у мою густу слов'янську кров.

В мої очі верби повростали,
степ в душі прослався і лежить,
і козацька сотня диким чвалом
прямо через серце стугонить...

То після невдалого повстання
я іду до палі чи хреста,
й наді мною сходить місяць ранній —
яничарська шабля золота...

Бо така судилася дорога,
бо такий завжди судився степ,
де тепер мій передсмертний стогін
ковилою й тирсою росте.

Хто ж чебрець той? Хто курай? Хто вітер?
Може, Наливайко?.. Залізняк?..
Не почуть ніякого одвіту,
і на вітрі облітає мак...

* * *

Так позавчора, вчора, нині
живу і жив. Живу і жив.
Не сотворив собі гордині
та ідолів не сотворив.

Я не ломився ні в які двері,
неправді я не бив чолом.
Лиш знав поезії галеру
й на цій галері був рабом.

Я знав, що раб живе без права.
Я знав: добра нема без зла.
Сам прикував себе до лави,
сам приневолив до весла.

Отак і житиму до скону
з веслом в натрудженій руці,
бо правда — піт терпкий, солоний,
який холоне на щоці...

* * *

Народивсь любити і страждати,
падати й триматись в стремені,
народився небо прихиляти
у своїй вкраїнській стороні...

Народився сумувать не всує.
Посумую — й осміхнуся знов.
Україно! В жилах моїх, чую,
золота твоя бунтує кров.

Народився для слова на світанні,
народився для добра, не зла.
Україно! Ти в мої жадання
полином любові проросла.

І любов та освятилась болем,
і любов'ю освятився біль.
Україно! На твоєму полі
буду вірним ратаєм тобі!

Україно, у гербі — колосся!
Чи мені судилось на віку,
щоб колись моє життя збулося
зерном у твоєму колоску?

* * *

Кину грудочкою снігу у вікно твоє вечірнє,
хай зійде твоє обличчя, мовби місяць, у вікні.
На обличчі хай посходять твої брови непокірні,
очі хай твої посходять — невеселі й несмутні.

Задивлюся на обличчя, як на тепле літнє небо,
як на тепле літнє небо у зимовім Ірпені.
Усміхнуся і, всміхнувшись, слово вимовлю до тебе,
хоч тобі ж бо не почути у кімнаті, у вікні...

Навесні, а може, влітку знов знайду вікно вечірнє,
де колись в зимовий вечір ти привиділась мені.
Зупинюся: чи побачу твої брови непокірні,
чи побачу твої очі — невеселі й несмутні?

Зупинюся в сподіванні, але марно буду ждати —
не зійде твоє обличчя, мовби місяць, у вікні.
Запечалюсь і, самотній, буду щиро сумувати
за тим вечором зимовим у зимовім Ірпені.

* * *

Питаєте, із ким живу? Зізнаюсь.
Живе зі мною рідна сторона,
де я і по сьогодні пригортаю
лелеку, що скалічила війна.

Питаєте, кого люблю? У полі
люблю я жита сизого стебло,
що виростає у народну долю,
бо не з землі, а із сердець зійшло.

Питаєте, куди іду? Хай мовить
про це стежина білим язиком,
Чумацький Шлях хай мовить древнім словом
і горлиця у лісі за горбом.

Що я читаю? Читанку природи
й апокаліпсис миру та війни,
вивчаю хрестоматію народу
і віршами захоплююсь весни.

Питаєте про мрії? Мої мрії
в степу гірким сивіють полином —
вгорі хороми неба височіють,
чаїним розмальовані крилом!..

* * *

Осінній вечір заховав під крило голову,
підігнув одну ногу — й так стоїть,
очікує завтрашній холод.

* * *

Осінній день такий журливий вдався,
що навіть рушники, де вишито пташок,
повідлітали б у далекий вирій...

СПОМИН

Усміхнувся — пригадав, як влітку
біла хустка у вечірній пітьмі
голосом сміялася жіночим.

ВІРШІ ТИЧИНИ

Слово "мак" загубило пелюстку —
клаптик вітру червоний летів!

"ЖИВЕМО НА ЗОРІ"

(1984)

ВІРШІ З ЧУМАЦЬКОГО ШЛЯХУ

АЛМАЗ ЗОРІ

Обдумай все. І зваж, як треба.
На чистім аркуші душі,
алмаз зорі діставши з неба,
алмазом вірші напиши.

Безсмертя віднайдеш назавше,
безсмертя в вік, а не у рік,
алмазом вірші написавши,
алмазом срібної зорі.

Безсмертя в просторі і часі,
яке — і смисл, яке — й рушій,
безсмертя, писане алмазом
на чистім аркуші душі.

* * *

Це дивина, що ми їх не напишем,—
несправедлива дивна дивина! —
оті найкращі, наймудріші вірші,
які безсмертя обіцяють нам.

Якби ж їх не було на цьому світі,
а то ж на цьому світі є вони,—
і геніальні, і талановиті,
з сердечної святої глибини.

Із підсвідомості отих копалень,
де нашої свідомості обрив,
ці вірші — акт жертовних самоспалень,
ці вірші — акт жертовних самовбивств.

Ми пишемо ці вірші сяйвом крові,
громами й блискавицями життя,
ці вірші пишем барвами любові,
надіями, журбою, каяттям.

Ми пишемо... Та де ж вони, ці вірші?..
Чи до снаги колись нам осягнуть,
чому безсмертні вірші наймудріші
і досі не написані живуть?..

* * *

За суттю вітер — мармуровий,
ця мармурова плоть жива,
він не безплотний, як і слово,
бо з плоті — всі живі слова.

Його родовища — відкриті,
цвітуть вони із краю в край,
рубай на плити цвіт блакитний,
а з брил усе, що хоч, рубай.

Хай явить мармуровий вітер
мистецтвом магії святим:
прозору мармурову квітку,
пелюсток мармуровий дим.

Хай мармуровий вітер явить,
магічним скорений різцем:
в екстазі мармурові трави
до сонця світяться лицем.

Хай вітер явить мармуровий,
натхнення схмелений вином:
мов космос — мармурове слово,
немов галактика — воно.

І вся безмежність цього світу
в земній красі й позаземній
живе у мармуровім вітрі,—
лише відчути все те вмій.

ЧОБОТАР

Світилося вікно зеленим оком,
і каганець зіницею горів...
Тут в повоєнні журавлині роки
колись безногий чоботар сидів.

І чи сирицю чоботар той краяв,
каблук а чи підметок прибивав,
а тільки чули — чоботар співає,
а тільки й справді чоботар співав.

— Отака в мене робота —
до дівок завжди охота:
в понеділок — сорок дівок,
а в вівторок — дівок сорок!

На грудях в нього сяяли медалі,
цвіли на грудях в нього ордени,
і милиці напохваті лежали,
й протези — подарунки від війни.

— Отака в мене робота —
до жінок завжди охота:
у середу і в четвер
ходитиму, хоч би й вмер!

Його на руки брала рідна мати
і, мов дитя, несла в вишневий сад,
він і в саду продовжував співати —
її кровинка, син її, солдат.

— Отака в мене робота —
до жінок завжди охота:
у п'ятницю, у п'ятницю
мене люблять молодиці!

На сонці в ночвах мати воду гріла,
сльозами розцвітаючи сама,
у ночвах мила біле його тіло
і мила ноги ті, яких нема.

— А в суботу — не робота,
а в суботу — неохота,
неробота — неохота,
неохота — не робота!

Як синові хотілося співати,
співати пісню, а не голосить!
В сльозах рясних його купала мати,
в її рясних сльозах купався син.

— А в неділю я не хочу
цілувать уста жіночі,
а неділя — на бездільля,
а неділя — на бездільля!..

КАМЕНЕРУБИ

Каменеруби лиш камінь в каменеломнях знають,
тому каменерубів каменерубами й звуть.
В каменеломні камінь вони ломами ламають,
в каменеломні зранку й допізна ломи гудуть.

Ломи вибалакують залізними голосами.
Гаркавий, гортанний довкола стоїть передзвін.
На колір конопляний була нарубаний камінь.
Червоний, рожевий і жовтий трапляєтьсся він.

Ломи вибалакують — у грудях не чутно серця,
лиш чутно гуркіт і грім твердих нарубаних плит.
Ламають каміння, яке білооким зоветься,
й каміння, що дуже скидається на оксамит.

Ломи все гуркочуть — яка переконлива мова,
погримують брили — яка орфоепія в них,
і слово камінне ляга до камінного слова,
в каменеломні уже багато слів кам'яних.

Їх наче нарубано в душах — каменеломнях,
бо ж каменеломнею в каменеруба душа.
Бриласті й кутасті темніють брили довкола,
мов фрази бриласті й кутасті довкола лежать.

Тулиться брила до брили, наче рима до рими.
Немов дисонанси, лягають кути до кутів.
Сірооке каміння сірими зорить очима.
Каміння зорить очима чайок і солов'їв.

Бо каміння іспоконвіку видюще і зряче,
у некліпливих очах думку таїть не одну.
І сонце у небі — відрубана брила неначе
бризнула з-під залізного лома у вишину.

Каменерубам в каменеломнях робота люба —
камінними віршами брили камінні лежать.
В каменеломнях душ впоруються каменеруби,
в каменеломні неба погляди їхні летять.

В каменеломнях неба каменеруби зуміли б
потрудитись ломами й кайлами таки не гірш —
поламали б ломами сонце на сонячні брили,
кутастий, бриластий вирубали б сонячний вірш.

ГЛИНА

Так — споконвіку... Тут, біля Дніпра,
де глинисько гніздиться старовинне,
беру сьогодні, як і вчора брав,
з піском та з сірим глиноземом глину.

Нехай лежить на сонці рік чи два.
В'язка, вона в негоду не розтане,—
лишь плоть її одміниться жива,
лишь плоть її одміненою стане.

Та й плоть її одмінену, живу,
подрібнюю руками, розтираю,
слухняну плоть переминаю, рву
й докупи рвану плоть її збираю.

А потім знову не шкодую рук —
шматую, мну, водою поливаю,
топчу ногами плоть її, беру
трамбовку — і трамбовкою вгощаю!

І — на верстат, і — на гончарний круг,
який і однодумець мій, і спільник.
На нім формую глину в двоє рук,
їй форму уділяючи довільну.

І, взявши дерев'яного ножа,
обточую ножем горня лискуче,
й кладу горня лискуче в піч, у жар,
щоб звідало горня вогонь пекучий.

Гашу вогонь в печі — й за кілька днів
горня лунке перед очима стане
без плям, без кольорових лишаїв.
Малюнок чистий. Форма бездоганна.

Подряпини чи тріщини — нема,
хоча й геєну у печі спізнало.
Горня — немов гармонія сама,
горня — завершеність і досконалість...

Благословляю глину над Дніпром
з слюдою та із сірим глиноземом,
яку берем із глиниська відром,
і воду, що в Дніпрі відром беремо.

Благословляю тирсу та золу,
потрощений шамот благословляю,
а ще — гончарний круг благословлю
й вогонь палкий, що у печі палає.

Потребу має у вогні душа —
щоб біля неї куривом курилось,
щоб душу облягав червоний жар
чи облягало душу жаром білим.

Благословлю, бо я вогонь люблю:
його багато, а здається — мало...
І мить життя свого благословлю,
що на гончарнім крузі кружеляла.

* * *

Морок брилою впав — чорний мармур, важкий
та похмурий.
Той, хто чується майстром, хай виріже з мармуру ніч.
Той, хто чується майстром, хай виріже з обрію мури,
а над мурами зорі, що світяться золотом свіч.

Той, хто чується майстром, хай з мармуру мороку вкрає
край, який у душі розлягається з краю у край,
та якого, здається, у мармурі мроку немає,—
хоч ти край отой мармур, хоч ти отой мармур не край...

Той, хто чується майстром, хай виріже місячне поле
та ще виріже юність у місячнім полі мою,
і роздолля хай виріже: як я на тому роздоллі
з уст дівочих п'ю вічність і як я ту вічність люблю.

Хай із мармуру мороку виріже Дніпр наш шаблистий,
що шаблистою шаблею груди землі розтина,
хай із мармуру мороку виріже листя любистку,
бо яка ж то весна без любистку, яка ж то весна!..

Брила мороку впала — як мармур, важка, неокрая.
Я до майстра гукаю, та майстер той не поспіша...
Я із мармуру мороку зву, як із брили гукаю!
То у мармурі мороку скімлить закута душа!

То у мармурі мороку б'ються заковані очі!
То у мармурі мороку думка моя не засне!..
Той, хто чується майстром, хай виріже з мороку ночі,
той, хто чується майстром, хай виріже з ночі мене!

* * *

Наче метафора — кожен віднайдений камінь.
В кожному камені — щирий метафори світ.
Камінні метафори обмацуєм руками —
хай граніт крупнозернистий а чи самоцвіт.

Метафора виблискує опаловим блиском.
Метафора з алмазу сяє, наче алмаз.
Важить на камені кожна подряпина й риска.
Важливо і те — рожевий чи жовтий топаз.

Завше в метафорах каменів форма є змістом,
завше в метафорах каменів формою — зміст.
Метафора з аметисту — сяє аметистом,
метафора з аметисту і є аметист.

Метафора з каменю зостається собою,
хоч би й казна-що невіглас про неї сказав.
Метафора з бірюзи — зблискує бірюзою,
бо метафора з бірюзи і є бірюза.

Метафори рубінів і геліотропів,
грані відточено, рідкісна гра кольорів!
Наче у віршах відточені, рідкісні тропи,
самоцвітами тропів кожен рядок зацвів...

Метафори каменів — всі з самобутнім ликом,
на ликах метафор — вічної вроди сліди.
Метаморфози метафор — це тайна велика,
метаморфози метафор — це диво із див...

В незглибимих родовищах життєвої прози
найрідкісніше каміння невтомно шукай,
в метаморфози метафор тікає хай розум,
в метаморфози метафор камінних тіка...

Метаморфози камінних метафор не стерти,
їхньої ніколи не сплюндрувати краси.
В метаморфозах камінних метафор — безсмертя,
в метаморфозах камінних метафор є смисл...

ЗВЕРТАЮСЬ ДО ОБРІВ

У сиве століття, яке в небуття вже запало,
в оте небуття, що іще не було небуттям,
звертаюсь до обрів, щоб обри на нас не напали,
не брали в полон ані степ наш, ні наше життя.

Не брали в полон ані ріки, ні зорі, ні хащі
і пісню не брали — хай пісня цвіте на вустах!
Звертаюсь до обрів, які ще живі, не пропащі,
які іще луки і стріли тримають в руках.

Які ще на конях, які ще тримають стремена.
О, музика сідел рипучих, і вузд, і стремен!..
Звертаюсь до обрів, які іще не безіменні,
звертаюсь до обрів, в яких іще море імен.

Які ще народ, на велику гординю багатий.
Звертаюсь до обрів, хоча ми уже й вороги.
Жінок наших, обри, не треба в ярмо запрягати
замість волів і коней в розсохаті плуги.

Не треба в ярмо запрягати ні пісню жіночу,
не треба в ярмо запрягати ні сльози, ні сміх,
не треба в ярмо запрягати ні серце, ні очі,
бо серце і очі іще не ходили в ярмі.

Бо серце жіноче в ярмі не ходило ніколи,
очима жіночими ж землю у нас не орють,
іще у ярмі не ходила ні воля, ні доля,—
тож воля і доля ніколи в ярмі не підуть.

Тож вас не мине ані мста, ані в січі розплата,
тож всьому народу уже не знести голови,
і ви — погибоша!.. Чи треба ж бо вам погибати
від наших двосічних мечів, од булав бойових?

Не слід нападати, не пізно іще схаменутись,
не пізно гординю опутати путом тугим,
не пізно іще на свої пасовиська вернутись,
не пізно, щоб ви залишились народом живим.

Не пізно, щоб ви залишилися не безіменні,
щоб ви залишились народом із морем імен.
Щоб ви залишились народом — на конях, в стременах!
О, музика сідел рипучих, і вузд, і стремен!

О, музика списів і луків, якою б вам жити,
вернувшись в аварський, євшаном пропахлий,
свій світ,—
бо навіть могил не зостанеться в білому світі,
а світ цей лише на могилах стояв і стоїть.

Бо навіть в могилах мечів не зостанеться ваших,
мечі у могилах іржею рудою стечуть,
і кубки святкові зотліють, і вази, і чаші —
все те, що в могили з собою на вічність беруть...

У сиве століття, яке в небуття не запало,
в оте небуття, що іще не було небуттям,
звертаюсь до обрів, щоб обри на нас не напали,
не брали в полон ані степ наш, ні наше життя.

Звертаюсь до обрів — ні мста не мине, ні розплата.
Без обрів на обрів збідніє вселюдський наш світ,
бо ви — погибоша... Не треба ж бо вам погибати,
живіть, мої обри, живіть, мої обри, живіть!

* * *

То в байраці туман а чи валка чумацька з туману?..
То ступають полові воли чи половий туман?..
То туман а чи сіль у мішках?.. На мішках із таранню
то туман чи чумак, шо напохваті вила трима?!

То лелеки курликають так, наче мажі, чи мажі
так курликають, наче лелеки з туману летять?
Ніч — мов з комина відьма, яка обібралась у сажу.
Очі страху палають чи очі совині блищать?

Ремигання волів, що бредуть і нізвідки, й нікуди.
Роси світяться глухо, як попіл гіркий чи зола.
І дорога, мов кіл, упирається ночі у груди,—
то зірниця чи рана на грудях у ночі пала?

Коліївщина, може?.. А чи гайдамаччина, може?..
Мов одрубані голови, прискнули в лісі пеньки.

Почорніла блакить — кров небесна, кров ясновельможна.
Кров дубів та беріз — кров селянська — цвіте, як зірки.

Видно, й коси наточені також пускались у діло.
Від наточених кіс боронися — чи не боронись!..
Сизі коси — мов соколи сизі, в гаях клекотіли,
клекотіли, як соколи сизі, в дібровах вони.

Золота гайдамаччина в місячних темних дібровах.
Золота коліївщина в місячних темних гаях.
Запеклися, зачерствіли згустки пролитої крові,
що згорнулась і криком кривавим кричить по стежках.

Щось устами судомними листя зів'яле сказало.
Хто б у слово вмістив того листя жалобу гірку?!
Серед поля висока тополя стримить, наче паля.
Оселедець козацький чи місяць блищить на вершку?

Із печалі на гони небесні, на зоряні гони
з молодим чумаченьком закотився Чумацький Віз,
бо калини подерто узорену плахту червону,
бо дівочі узори намиста розсипано скрізь.

Де осіння гончарня, де глиниська й звалиська кленів,
де кленова немішана й мішана глина лежить,—
тут потрощено глечики, їхнє черепʼя черлене.
Клен — розбита гончарня — поміж черепками бринить.

Коліївщина та гайдамаччина палять пожари,
і розтрощеним дзвоном розпався осінній цей світ.
Білоствольних беріз білі мармури блимають гаром,
і гірляндами крони на землю опали із віт.

Сич регоче в гаю,— наче смерть упилась — і регоче.
Наче покритки, верби: злякалися сміху — й дрижать.
Річка в світі примарному ночі смолою хлюпоче,
мов куниці біжать, і хвости у куниць пломенять.

Чи то липа горить золота, чи то церква розбита,
дотліва у болоті єдваб і парча багряниць?..
І вітри шарудять, мов бідою столочене жито,
й, наче струни бандур,— озиваються струни криниць.

Поле зорано так, наче зорано предківську славу,
що розорену землю вела ув осінній цей бій,
а далеку зорю, в самоцвітний оправлену камінь,
наче Біблію, хтось на сторінці порвав золотій...

ПЕКТОРАЛЬ

Степ — широкий, як мисль. Степ — як мисль
неокрая...
Степ — як мисль, перевита блакитним Дніпром...
Хто цю мисль осягне? Хто цю мисль прочитає?
Хто, цю мисль прочитавши, повища чолом?

Мабуть, тільки душа, що зрідні оцим далям,
бо душа та сама отака, як ця даль:
необмежений степ обійме пектораллю —
й необмежений степ увійде в пектораль!

Як віки промайнуть, то колись з пекторалі,
щоб нащадки на пращурів глянуть могли,
золотими постануть — і степ цей, і далі,
золотими постануть — бики і воли.

Золотими постануть — ягнята й лошиці,
золотими — чудовиська і лошаки,
золотими — і скіфів негаснучі лиця,
золотими — в очах непогасні думки.

Золотими постануть — і Космос, і Хаос,
золотими постануть — пантера, і птах,
і зола, що в високих могилах зосталась,
на ковильному вітрі розвіяний прах.

Золотими постануть — життя, і страждання,
і минуще минуле із сущим чолом!..
Степ широкий, як мисль, з пекторалі постане.
Степ — широкий, як мисль, перевита Дніпром.

ГРОЗА

Гроза іде на Київ, як ніколи.
Гроза впівнеба виросла — й росте!..
Колись отак на нас ходило Поле.
Колись отак навалювався Степ.

Орда туману. Хмар орда вирлата.
Грім яблукастий в небесах гримить.
Й доспіле сонце, сонце пелехате
вже попелом над обрієм дрижить.

Грім яблукастий. Грім гніди́й. Грім карий...
Табун громів іржe у небесах!
В полях цвітуть смарагдові пожари,
пожари бурштинові у лісах.

Сова десь плаче, як мала дитина...
О розбрату, о смути сивий час!..
І вись, неначе церква Десятинна,
горить і грізно падає на нас.

Палають борті з бджолами, і бджоли
палаючими присками летять.
Літопис гаю, і літопис поля,
й літопис лугу — у вогні горять!

Нема рятунку і нема пощади
ані пташині, ані колоску.
Лелека із гніздом вогненним пада —
неначе у лавровому вінку.

Копита крешуть, гомонять стремена,
і гриви в'ються, начебто вода,
й немов аркан — над світом цим зеленим
зчорніле небо низько насіда.

І комиші співають, наче списи,
й очерети стримлять, немов шаблі.
І зірка з хмари хижо блима риссю,
яка чатує здобич на землі...

Калини спротив. І любистку спротив.
Готове все до подвигу і мести.
І місяць — наче Золоті Ворота,
в які орді ніколи не ввійти!

* * *

Згадаймо пісню ту, що сіль везла із Криму,
бо то не чумаки, а пісня сіль везла
і, світячи у степ ковильними очима,
полових воликів за воловід вела.

Тримались небеса — полинні високості —
на крилах беркутів та ще на їх дзьобах.
Рипіли мажі так, немов старечі кості,
в мазницях булькав дьоготь, наче хижий птах.

А поверх солі там, на в'яленій тарані,
лежить чумак, лежить до неба горизнак.
Цвіте на чумаку, мов мак, смертельна рана,
й стріла ногайська з рани розцвіта, як мак.

Чумак той шмаровозом був із шмаровозів,
що бабрався у шмаровидлі ніч і день,—
все ж любить його пісня та, що йде у возі,
полових воликів за воловід веде.

У ярмах волики — і в ярмах їхні очі,
в рипучих ярмах їхній жаль за чумаком.
Полове сонце у степу — як віл, що хоче
впрягтись у воза, щоб тягти його волом.

Ось у селі корчма, біля корчми стодола,
що проводжали чумака в ногайський степ,—
назад діждались чумака, що поверх солі,
стріла ногайська із грудей йому цвіте.

І скорбна пісня йде, і воловід тримає
в руці, яка, немов мелодія, дрижить,
у погляді її ковильний біль скипає
і небо каменем на плечах їй лежить.

Іде вона, судьбою й небом не щадима.
В степу доріг середохрестя, мов хрести.
Чумацька пісня йде і сіль везе із Криму,
отак і завтра з воловодом їй іти...

В ТРИНАДЦЯТЕ ЛІТО

В степу ковилою сивіє розрита могила,
неначе в шоломі відтята лежить голова.
Над нею у небі чаїні полощуться крила,
полощуться, в'ються, немов ковила степова.

Могила — немов голова в бойовому шоломі,
яку ятаганом вирлатий ординець відтяв
у січі смертельній, у злому побоїську тому,
де витязь за степ у степу головою наклав.

Неквапом, як валка чумацька, плугаництся вечір.
Жар-птицею сонце за обрій ось-ось полетить.
У білій сорочці, що наче лебідка на плечах,
на гострій могилі кобзар невидющий сидить.

Кобзар невидющий сидить на могилі й співає
і грає на кобзі, й голосить струна до струни
про те, як брати із Азова на волю тікають,
про те, як на волю з неволі тікають вони.

Підпасич заслухавсь, підпасич забувсь про ягнята,
в тринадцяте літо так легко забуть про ягнят,
не дума, що вечір, що треба у Моринці гнати,
бо кобза говорить, бо струни у кобзи бринять.

Підпасич заслухавсь, як кобза рида на могилі,
і так на душі у тринадцяте літо йому,
неначе могила то струнами заговорила,
мов пісню могили вдалося почути саму.

І так на душі у тринадцяте літо малому,
що й сам, як невольнича дума, душею він став,
бо думу кайданну почув голови у шоломі,
яку ятаганом вирлатий ординець відтяв.

І так на душі у Тараса в тринадцяте літо,
що витер набіглу на очі сльозу крадькома,
немов обізвалась до нього могила розрита,
немов заспівала з могили Вкраїна сама.

Кільцем металевим — наперстком — по струнах
торкає,
шматочок горішини вправлено в мідне кільце,—
й немов із могили сама Україна співає,
з могили над степом світаючи віщим лицем.

Басові, з овечої кишки, погуркують струни,
погуркують терція й прийма, дротова гуде,
і вже вечоріє сумна кобзарева парсуна,
хоча для сліпого співця — що вночі, що удень...

Підпасич ягнят позбирав, до села вирушає,
а в пам'яті — кобза, а в пам'яті — кобза бринить
про те, як брати із Азова на волю тікають,
про те, як на волю з неволі тікають вони.

А в пам'яті — степ, ковилою сивіє могила,
неначе в шоломі відтята лежить голова,
над нею у небі чаїні полощуться крила,
полощуться, в'ються, немов ковила степова.

В тринадцяте літо підпасичу тому малому
у пам'ять кобзар на могилі розритій уклав
ту думу кайданну й страшну голови у шоломі,
яку ятаганом вирлатий ординець відтяв.

* * *

Сага в степу у берегах-кайданах.
Тут крижень, наче ятаган, свистить.
Струмить чебрець зі скіфського кургану,
що бойовим шоломом височить.

Тополя голубим шепоче листям
вслід вітру, наче вслід сліпій орді,
і очерет, немов козацькі списи,
й козацька чайка-місяць на воді.

Неначе віск свічок, жовтіють зорі.
Чаїться степ, як дикий печеніг.
І чорна ніч летить, неначе ворон
отой, що очі виклює мені.

У кого б запитати опівночі:
де огир, де вузда і де сідло,
щоб утекли від нього мої очі
й життя моє від ворона втекло?

КАМІННА БАБА

Неначе з піщаника, небо вгорі половіє...
Неначе з піщаника, стелеться степ в далину...
Зійшовши з кургану, вона у підніжжі темніє,
вона поміж тирси темніє та між полину.

З піщаника рубана, баба камінна спинилась,
бо ноги камінні далеко у степ не несуть,
вона стереже цю розорену скіфську могилу,
яке вже століття стоїть під курганом отут!

Закуталась баба камінна в камінну хустину.
На пояс камінний почеплено дзеркало й ніж.
В камінної баби те дзеркало також камінне.
І ніж той камінний, хоч камінь ножем отим ріж.

В камінних очах її думи камінні витають,
цим думам камінним минули камінні віки,
ці думи камінні лиш степ цей камінний читає,
лиш небо камінне чита ці камінні думки.

На лобі камінному є діадема камінна,
на шиї камінній камінний висить амулет.
Тінь в баби камінної пада камінною тінню,
в камінної баби камінний чіткий силует.

Камінна, дісталась до нас із камінного віку
а чи із залізного віку дісталась вона.
Є врода камінна у цього камінного лику,
і видно, що баба камінна про вроду цю зна.

У баби камінної кожна камінна хвилина,
у баби камінної довгі камінні віки,
і персні камінні у баби на пальцях камінних,
в камінних браслетах камінні її п'ястуки.

У баби камінної плечі камінні горбаті.
Камінного одягу з себе вона не зніма.
З обличчя пласка і по-скіфськи вилицювата,
камінним мовчанням до самого серця дойма.

Камінна, стояла й стоїть в полинах край могили.
Камінні зіниці у наш задивилися час.
Нехай би хоч слово камінне одненьке зронила,
нехай би зітханням камінним зітхнула хоч раз...

НА ЛЯДАХ

Де оті господарства вогненні? Минули!
Де вогненні господарі? Також нема!
Хоч, напевне, земля ще про них не забула,
хоч земля ще у пам'яті, певне, трима.

В давнину ліс весняний розквітлий рубали,
а вже в серпні палили той зрубаний ліс,—
залишалися чорні сплюндровані пали
там, де ліс неспалимою піснею ріс.

Називалися лядами спалені пали.
Копилами мотожили ляди — погар.
Пожарисько боронами боронували —
і засівали житом недавній пожар.

І засівали оте пожарисько льоном,
і пожарисько квітло, немов небеса,
і мак спалахував поміж льону червоний,
пелюстками вогню щось вогненне казав.

Урожай урожаївсь добірний на лядах,
урожаїлось чисте добірне зерно,
і вогненні господарі тішились радо,
що зажинків таких не було вже давно.

За обжинки втішались на лядах вогненних
на древлянській своїй, на вогненній землі,
де на осінь — вогненні берези та клени,
де у небі вогненні летять журавлі.

І на лядах отих, на отих вогнепалах,
взявши коси у руки і взявши серпи,
льон вогненний і хліб той вогненний збирали
і в'язали його у вогненні снопи.

Бо вони споконвіку вогню поклонялись,
бо вони сподобились його таїни,
тому й одяг із льону вогненного ткали,
тому й одяг вогненний носили вони.

Бо спізнали вогонь, його мудрість спізнали
на древлянській своїй, на вогненній землі,
тому з жита вогненного хліб випікали,
тому їли досита вогненний той хліб...

Їхню мудрість вогненну ми чуємо в генах,
їхня мудрість вогненна освітлює лик
нам, вогненних господарів внукам вогненним,—
господарства ж вогненні до нас перейшли!

Господарства вогненні дістались у спадок,
бо така вже вогненна судилась нам путь...
На древлянських орали і оремо лядах,
що до внуків до наших колись перейдуть.

* * *

Як звід літописний, що в древньому знайдений храмі,
чаруючи ум літописною тайною слів,
пергаменти неба — пергаменти неба над нами! —
пергаменти ночі й пергаменти чорні землі.

Цей звід літописний читати — й не перечитати,
і нам не судилось сягнути його глибини,—
лиш хмару за хмарою, наче сторінки, гортати,
тривожачись шелестом вітру і сплесками нив.

Дніпро біля кручі, мов лірник, і грає, й говорить,
удосвіта хвилі дніпровські барвінком цвітуть,
і місяць пливе в лебединій кошулі прозорій,
і зорі в легких голубиних кошулях пливуть.

Вже тануть, вже в'януть полинної барви стожари,
а я біля кручі дніпровської став, зачекавсь,
що меч-кладенець упаде із високої хмари,
що нині я матиму меч-кладенець у руках.

Дніпро мимо кручі і лине — і наче не лине,
Дніпро біля кручі — мов лірник, що раптом прозрів...
Пергаменти неба дрижать угорі старовинні,
пергаментна тайна небесних пергаментних слів.

* * *

Звугліли грона безу, і звуглів
в звуглілих гронах посвист солов'їний,
і верес медом в вересні зацвів,
заславши килимами Україну.

Ожина чорно-сиза по ярах
ворожить вже циганськими очима,
і хміль такий в ожинових очах,
немов куряться чорно-сизим димом.

Сіріє кінь, немов туман. Іржe —
й, немов туманна сурма, вільно лине.
У лісі жовта папороть уже,
немов на сонці випалена глина.

Запилений спориш — немов різьба,
а ластівки — летюче карбування.
І ясенів така ясна тужба,
таке високе й радісне страждання!..

Цей світ на блискавки і грім збіднів,
а був на блискавки і грім багатий,
і чалий вітер у степи побрів,
мов князя Ігоря сліди шукати.

Гірчить вечірнє сонце полином...
Чомусь моя душа предивна хоче,
щоб я останній раз здригнув крилом
і, мов Ікар, упав на землю отчу...

ОСІННІЙ ВЕЧІР У СЕЛІ

Розораний город ще крила простирає,
але чомусь його ці крила не несуть...
Колів і паколів пташина мертва зграя,
мов мертві спомини про хміль, що вився тут.

Вже літо скошено і згорнуто в копиці,
на них бундючні набундючились граки,
а з сіна світяться квіток зів'ялі лиця
а з сіна дивляться очей сумні квітки.

В сухій сопілці соняха зітхає вітер.
Неначе скіфські баби, гарбузи мовчать.
Горнята на тину іще сидять, мов діти,
що сядуть на тину — й горнятами сидять.

Качки від ставу йдуть, біліють снігом першим.
У теплих сіряках, немов дядьки, дуби.
І сивий вітер вже підковою не креше —
підкову місяця у небі загубив.

Смутна, зів'яла мальва на причілку хати,
червоний жар в квітках погаснув і затих.
Така ота зів'яла мальва — наче мати,
що сліз сухих не виплаче з очей сухих.

Криниця й журавель над нею дерев'яний,
що дерев'яне в небеса задер крило
й тримає на крилі баддю, немов мембрану,
яка чутливим вухом слухає село.

Мов гусячим пером — вогонь щось димом пише,
його слова, як дим, в повітрі розмело.
І вечір шоломом черпає з річки тишу,
і темну тишу вечір бризка на чоло.

Лимонні зорі, мов грушки, тремтять на груші.
Лимонні зорі — і спить півень поміж них!..
Тютюн гіркий висить на жердках у папушах
і кукурудзяні, як з воску, качани.

Ген на Шляху Чумацькому куриться вихор —
вертаються із Криму срібні чумаки...
В порожніх ластів'їних гніздах тихо-тихо,
бо в гніздах вже поодцвітали ластівки.

На стрісі сушиться в ставку намоклий ятір,
двокрилля сизе ятір розгорта.
Зірки, мов риба, в ятір будуть запливати,
наб'ється в ятір густо риба золота.

То лебеді летять чи сушиться білизна?
То вітер задзвенів чи дівчина відром?..
Метал в вечірній кузні знагла світлом бризнув,
мов кобза музикою бризнула кругом.

Як степова орда, завмерли чорні тіні.
Коли ж замерехтять зірок лункі клинки?..
Підпалені вогню рудим квачем осіннім,
димлять стежки, мов літописні сторінки.

А журавель скрипить, немов циганська скрипка.
Назустріч йде туман, як сивий чоловік...
І до очей моїх пливе листок, як рибка,
з тополі, що шумить, немов гірський потік.

І горобець горить у світлі фар машини,
і горобець вогнем у морок пролетів,
мов полум'яний подарунок від княгині,
що звана Ольгою у мороці віків.

І магія, й галюцинації вечірні —
вони були колись такі, як і тепер!..
Побіля річки грає гай — безокий лірник,
із мого українського села Гомер.

Лисиці на щити у чистім полі брешуть,
на ті щити, які затримують сніги...
І часу, й простору слов'янське безбережжя!
І часу, й простору слов'янські береги!..

Уже горять у вікнах електричні маки...
Акваріуми хат в вечірній глибині...
Такий мій рідний край. Така моя Ітака,
куди усе життя вертатися мені.

* * *

Горіхів натрушено й нарвано яблук червоних.
Нарвем чорнобривців іще чорнобривих на віз —
і віжки візьмемо, й гойднуться застояні коні,
і димом осіннім гойднеться застояний ліс.

Горіхів натрушено й нарвано яблук. І меду
налито в бочівку, яка на соломі сія,
і хмари у небі — неначе горять ожереди,
й дорога сіріє, неначе крило солов'я.

Та як у дорогу води не набрати в корчагу?
Давайте в дорогу води у корчагу наллєм!
Нехай у корчазі вода достигає, як брага,
хай світить з корчаги холодним, мов крига, лицем.

І хліба візьмімо, в рушник загорнім полотняний,
де вишито птахів, де заполоч сяє жива,
хай вишиті птахи круг хліба літають, мов п'яні,
хай хлібом сп'яніє пташина дзвінка голова.

Й ще листя кленове візьмемо, воно нам потрібне,
цей зоряний доторк коханих кленових долонь,—
й гайда на солому, неначе у музику срібну,—
гайда на солому, неначе в музичний вогонь.

Та як журавля у дорогу з собою не взяти?
Синицю вже маєм — ген в гриві червоній сидить!
Нехай журавель ізірветься із рідної хати,
нехай журавель вслід за возом у небі летить...

Горіхів натрушено, й меду в бочівку налито,
і бабине літо, неначе візничий, уже
тремтить в передку на соломі. Це бабине літо
із отчого двору нас в білі світи повезе...

НА СВЯТІ ГРОМУ

Ополудні, у липні, гайда з дому,
ополудні, у липні, що нам дім:
сьогодні, в старовинне свято грому,
так, як колись, ударив з неба грім.

Ударив грім ударом із ударів,
в ієрихонську сурму загорлав
і, блискавкою простьобавши хмару,
він блискавкою обрій простьобав...

Тікаймо далі від громовідводу,
щоб грім від нас небесний не відвів,—
омиємося у небесних водах,
очистимось у гуркоті громів.

Сьогодні, в свято грому старовинне,
що в небі колісницею летить,
нехай гроза по наших жилах лине,
хай грім по наших жилах стугонить.

Гримлять громи, і кожен — з грізним ликом,
і в кожного — пророчий, віщий лик.
Мов звершується таїнство велике
чи вік наш обернувся на правік.

Сьогодні, в грому старовинне свято,
що в ньому предковічна глибина,
гайда в жаскі електрики розряди —
хай перейдуть заряди їхні нам.

Щоб нас омолодило, відродило
у блискавках, в провісницьких громах,—
зсудомляться зигзагами хай жили
такими, як зигзаги в небесах.

Нехай нас блискавками опереже,
хай грім в серцях ніколи не мина,
бо ми — це вічна філософська теза,
що землю й небеса в собі єдна...

Опо́лудні, у липні, гайда з дому,
опо́лудні, у липні, що нам дім:
сьогодні, в старовинне свято грому,
так, як колись, ударив з неба грім!

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Степ, наче груша, розцвів і цвіте в надвечір'я.
Небо тече, мовби сизого часу ріка.
Скільки в степу лебединого згублено пір'я —
воском зліпи собі крила, неначе Ікар.

Зірка, як свічка, палає на скіфському кургані.
Хмара, неначе пророк, на кургані сидить...
Хліба цілушка у торбі лежить полотняній,
дрібочка солі сиваської в торбі лежить.

Звідки веде тебе костур, що маєш в правиці?
Звідки й куди веде костур, що маєш в руці?..
Легіт у тирсі, мов срібло розлите, сріблиться.
Груша цвіте, наче скупана у молоці.

В обрію вінця полинної тиші налито.
Вічність гірчить у степу, наче зілля євшан...
Кожен — це неба уламок. Це — брила блакиті.
В кожному — небом напнулась блакитна душа.

Місяць — сокира загублена без сокорища.
Станом чумацьким темніє увечері гай...
Біблію степу відкрий на байраці найближчім
й стрепета крик у байраці отім прочитай.

Біблія степу прослалась довкруж неокрая,
біблія степу, в якій ти єдиний пророк —
вічний мандрівнику цього слов'янського краю,
вільний і думний слов'янського краю вінок.

Світу буквар зрозумівши до титли і коми,
світу цього осягнувши увесь алфавіт,
завше ідеш із відомого у невідоме,
що двоєдиний творили й творитимуть світ.

Біблію степу босоніж гортаєш, читаєш.
Хто так багато ще з біблії степу візьме!
Зорі — мов бджоли, що мед у безмежжях збирають,—
мудрості мед із далеких космічних безмеж.

З одухотвореним — духом бо твореним! — ликом,
з костуром вірним і мудрим в пророчих руках,
садом пісень ідеш, садженим в світі навіки,
садом пісень, що піснями цвіте у віках.

* * *

Ця ніч засне чи не засне,
чи задрімає ця недрема?
То обійме вона мене,
а то відхилиться від мене...

Біліє в темряві плече
у юної моєї ночі,
смола її палких очей
в мої вихлюпується очі.

І солов'єм, немов колись,
витьохкує у грудях серце.
То заспіва, як срібен лист,
то місяцем вона всміхнеться.

Вона і грішна, і свята,
вона і всує, і не всує,
її цілую ув уста,
й вона мене в уста цілує...

То обійме мене вона,
пригорнеться вогнистим тілом,
а то уже на крилах-снах
кудись від мене полетіла.

У неї коси — небеса!
В небесному отому цвіті
Чумацький Шлях — її коса,
яка розмаялась над світом...

Вона від мене відліта,
вона до мене прилітає,
і то у мене є ніч та,
а то уже її немає.

І мерехтить її коса
Чумацьким Шляхом над землею...
То ніч моя, то небеса
мене благословили нею!

ДЗЕРКАЛО

Моє дитинство — дзеркало, в якому
відображалася колись земля,
відображались чорні крила грому
і гостросписі крила журавля.

Моє дитинство — дзеркало, в якому
відображались небеса колись,
відображався вітер невагомий,
вербовий лист і ранній падолист.

Моє дитинство — дзеркало, в якому
вже нинішній виднівся день оцей,
виднілося майбутнє невідоме,
мов доля з нерозгаданим лицем...

Дитинство — наче дзеркало, розбилось
на повоєнних у селі стежках,
уламки, як жар-птиці, розлетілись
і, як жар-птиці, канули в світах.

Розбилися — і чорні крила грому,
і гостросписі крила журавля
у дзеркалі магічному, в якому
колись відображалася земля.

Розбилися — вербовий лист і вітер,
земля, яка всміхалась горілиць.
Уламки не знайти і не стулити,
як не зловити у світах жар-птиць...

Яке б знайти, яке б сказати слово,
щоб дзеркало вернулося мені,
щоб в дзеркало те подивитись знову —
й майбутнє роздивитися у нім?

РОЖЕВИЙ СПОГАД ПРО ПОВОЄННЕ СЕЛО

Зодягалось в коноплі — в конопляні смушки та хутра,
запиналось у верби зелені до стріх, мов до брів.
А які негасимі у нього цвіли перламутри
незаплющених вікон на глиняних лицях хатів!

Вишиванкою тішилось — білі берези біліли,
поміж білих беріз мак червоний горів і горів.
В косах лоз, наче стрічка, блакитна ріка тріпотіла,
й сизий турман, здавалося, з самого серця летів.

Босоноге село мило ноги в розбризканих росах,
мило ноги в зірках, що блищали на росах в траві,
гребінь місяця сяяв у нього на вогкім волоссі,
гребінь місяця сяяв в захмарній його голові.

На залізнім току там залізні ціпи молотили,
тік залізний дзвенів так, як небо у бурю дзвенить.
В чистих водах дощів, мабуть, риба дзеркальна водилась,
бо блищали дощі так, як риба дзеркальна блищить.

А хати у селі мали барвами барвлені крила,
бо на крила для них йшло лише золоте й голубе:
околоти пшениці, яку в небесах накосили,
й голубі околоти накошених в полі небес.

На гостини до нього приходили гості багаті —
то Весна. А то Літо. То Осінь. А то вже Зима.
Як уміло село привітати і пошанувати!
Чи й понині по селах такі є свята чи нема?

Грало в бубни левад, що, здається, стіжками бряжчали
так, як бубни брязкалами з чистої міді бряжчать,
із калинових дудок калиновим співом ридало
так, як вміє калина калиновим співом ридать.

Захмеливши від пісні, від хмелю її золотого,
і пожежею серця розцвівши на видимий світ,
низько гостям багатим воно уклонялося в ноги,
в щирий світ через них посилаючи щирий привіт.

Ластівки, наче персні, що куті з густої блакиті,
одлітали у нього з веселих захмелених рук.
Пахнув вітер, як м'ята. І м'ята так пахла, як вітер.
І темніла картопля в полях так, немов стародрук.

Житній колос сизів, наче сокіл у небі високий,
житній колос звучав — у повітрі стояв житній звук!
І криниці, як дзвони, опущені в землю глибоку.
Воду ми діставали із дзвонів криниць дзвонкову.

Те село ще у просторі, тільки уже поза часом,
те село, наче писанку, в спомині я розписав,—
коні в яблуках там поміж яблунь у яблуках паслись,
і зірки-чорнобривці їм вечір у гриви вплітав.

Повертались вітри із війни. Хто вертавсь на протезі.
Хто на милицях йшов, що співали, немов журавлі.
Веселились вітри — й зоставались на диво тверезі,
хоч ніхто із беріз для них трунків п'янких не жалів...

* * *

У дитинстві бігли до криниці...
Крутячи старий коловорот
і в криницю нахиливши лиця,
опускали цинкове відро.

В небі жовтий сонях сонця сяяв,
в грудях сяяли сонця-серця,
і життя, здавалося, без краю,
і життя, здавалось, без кінця.

Обрію котився обруч великий.
Вишиванку зодягав город.
Скрипкою циганською кигикав
репаний, старий коловорот.

Краплі ластівками щебетали.
Скапували звуки золоті.
Ми з криниці небо витягали,
небо, що гойдалось на воді.

І, припавши до відра губами,
що й за вуха б нас не відтягли,
жадібними, спраглими ковтками
в спеку небо із відра пили.

Краплі неба на губах блищали,
бризкали блакиттю на чоло.
Спрагу синім небом вдовольняли,
що немов вода на смак було.

Так було в дитинстві добре жити,
міряти в селі усі стежки,
замочивши сорочки блакиттю,
замочивши в небо сорочки.

Синє небо бігло в наших жилах,
синє небо билося в серцях.
Ми сп'ястися прагнули на крила,
щоб самим летіти в небесах...

Хочеться в дитинство повернутись,
у дитинство в рідному краю,
щоб з криниці небо зачерпнути,
небом спрагу вгамувать свою.

Десь там обрію обруч великий,
вишиванку зодяга город.
Скрипкою циганською кигика
репаний, старий коловорот...

СОБАЧИЙ БУБОН

Із дитинства балалайку чути,
балалайки долина мотив,
тремолюють три струни напнуті,
три струни — три з кабеля дроти.

Із дитинства чути мандоліну
на чотири здвоєні струни.
Мандоліна грає — чути й нині
голос повоєнної весни.

Зорі вибухали, наче маки.
Наче мерва — місяць так горів.
Голосом убитого собаки
бубон вечорами говорив.

То дитинство повоєнне било
в синій бубон на обоє рук,
і собача шкіра говорила,
напнута на липовий обруч.

Бубоніли бубонці з снарядів,
брязкали з патронів бубонці
в бомбами розбомбленому саді,
де чорніли груші, як старці.

Мов собака, синій бубон гаркав.
Мов осколки, бубонці гули.
І в саду дівчата-перестарки
одна одну у танку вели.

І в саду дівчата танцювали,
а собачий бубон грав та грав,
і зоря на милиці спиралась,
і цвіла на милицях зоря.

Ампутована, зоря дивилась,
як танцює повоєнний сад,
і сльоза ув оці колосилась,
остюками сяяла сльоза.

А дитинство, прикусивши губи,
тямлячи та бачачи усе,
б'є та б'є у той собачий бубон
і собачий бубон той трясе.

Як собака, синій бубон гарка,
гільзами й снарядами гримить,
і в саду танцюють перестарки,
і зоря на милицях стоїть.

Сперлася на милиці і плаче,
в білі забинтована бинти,
слухає отой мотив собачий,
слухає собачий той мотив...

Де ви, балалайка й мандоліна
на чотири здвоєні струни?
Із дитинства чути мені й нині
голос повоєнної весни...

* * *

Наші ігри дитячі... А де наші ігри дитячі?!
У яких бур'янах, у яких повоєнних полях?
Наші ігри дитячі, напевне, сміються і плачуть,
тими іграми нашими плаче й сміється земля.

Наші ігри дитячі без нас у світах загубились,
і без нас загубилося наше дитинство в світах.
Як воно колосилось під бомбами, як колосилось,
сизе світло тригранних багнетів цвіло ув очах!

Сизе світло тригранних багнетів здавалось тригранним.
Як ми грались тоді на твердій, мов тригранній, землі!
Над дитячими іграми жевріло сонце, як рана,
так, як рана смертельна на батьковім ріднім чолі.

Наші ігри дитячі — в вінках із кульбаби й латаття,
наші ігри дитячі — в вінках із патронів та гільз.
Наші ігри дитячі — вишневе заплакане свято,
наші ігри дитячі — вишневий заплаканий біль.

Наші ігри дитячі — назад їх уже не вернути,
нашим іграм дитячим в дитинстві судилося буть.
Наші ігри дитячі — дитинство летить з парашутом,
з парашутом летить, та чомусь не розкрився парашут.

Та чомусь парашут над дитинством у нас не розкрився,
хоч дитинство й трима рятівний парашут у руках...
Де ви, ігри дитячі? Де наші усміхнені лиця?
У яких бур'янах? У яких повоєнних полях?..

* * *

Дубовий сволок угорі,
внизу лозинова колиска,
і мати з профілем зорі
схилилась наді мною низько.

І мати з профілем, який
завжди у пам'яті світає,
мене гойдає в дві руки,
вервечки у руках тримає.

І так тоді мені було,
і так тоді мені здавалось,
немов гойдалося село,
немов село моє гойдалось.

Крутилося у голові,
і колотилося сердечко,
немов гойдався білий світ,
підв'язаний на двох вервечках.

Гойдався світ внизу, вгорі,
з вервечок світ не обірвало,
бо мати з профілем зорі
руками білий світ тримала...

КАТЕРИНКА

Мов дзвони на Лаврі, знов яблука падають дзвінко,
знов ключ журавлиний у небі струмочком тече,
знов осінь прийшла,— і висить на плечі катеринка,
і мавпочка-сонце їй дивиться через плече.

У осені бабиним літом іскриться обличчя,
зеленою ряскою сяє із гострих зіниць,
висить на плечі катеринка у неї музична,
яку розмальовано зграями радісних птиць.

Знов осінь прийшла, знов за корбу взялася і грає,
і знов катеринка, неначе в дитинстві, звучить,—
і чи намальовані птахи в повітрі літають,
чи зграя пташина жива у повітрі летить.

Всміхається осінь, висить на плечі катеринка,
і мавпочка-сонце їй із-за плеча вигляда...
— Гей, мавпочко-сонце, дістань з катеринки картинку,
картинкою тою мені про життя погадай!

Дістань з катеринки картинку — дитинство воєнне
а чи повоєнне дитинство із неї добудь,
лиш тільки війну діставати не треба для мене,
лиш тільки війну з катеринки дістати забудь.

Дістань з катеринки картинку — усміхнену матір,
яка мене знов у дитинство до себе зове,

лиш смерть з катеринки не треба її діставати
нехай моя мати на світі цім вічно живе.

На світі оцім нехай мати моя живе вічно,
хай мати моя зостається завжди молода...
У осені бабиним літом іскриться обличчя,
і мавпочка-сонце їй із-за плеча вигляда.

І мавпочка-сонце їй із-за плеча виглядає,
зеленою ряскою в осені очі горять,
мальовані птахи гуртом з катеринки зринають
і разом з живими до вирію в небі летять...

ПЕРУНІВ ЦВІТ

ЛАД

Ізнову заграли в природі оркестри осінні,
ізнову озвались оркестрів і срібло, і мідь,
ізнову в дібровах забігали звуки, як тіні,
і звуки, як тіні, забігали несамохіть.

Лунає прижухла, пригасла рапсодія саду,
бо сад — це достоту натхненний народний рапсод,
у пахощах м'яти, у гронах важких винограду,
і груші дзвенять на гіллі — за акордом акорд.

Немов оркестранти, погорблених слив силуети.
Тополі — мов скрипки, піднесено вгору смички.
В ліщині горіхи тріщать, як тріщать кастаньєти,
на музику їхню заждались руді їжаки.

Кануперу пахощі можна ледь-ледь уловити.
Вже вечір-музика міжкрилля насуплює брів.
Ось натяк, що невмою зветься. Це — бабине літо,
що пасемком сивим тече між сухих бур'янів.

Співзвуччя швидкі і похапливі линуть із саду.
Напружений вітром, знервованим чується сад.
Дрижання гілок... Ох, це тремоло яблукопаду,
це тремоло яблук, що з неба на землю летять.

Дієзні тональності листя, що пада з тополі.
Бемольні тональності листя, що пада з дубів.
Чужа атональність для саду, для лугу, для поля.
Чужа атональність для чорного граю граків.

І вітер цвіте, наче срібне жіноче сопрано.
І обрію горло, здається, спроможне на бас.
Лежать гарбузи на городах, немов барабани.
Один поміж них — тулумбасам усім тулумбас.

Стежок суголосся і вулиць співзвучні акорди.
Вечірнього неба розважливий настрій і лад.
І ладовий нахил — мажори рахманних городів,
і ладовий нахил — мінори осінніх левад.

Дзюркочуть і в'ються мелодії спілого хмелю.
Мелодії кропу, мов п'яні сторіки, течуть.
І півні осінні буяють, немов менестрелі,
і півні осінні, немов менестрелі, цвітуть!

Як вечір-музика опалого листя нагорне,
як місяць у нього над ясним чолом заблищить,
над зрубом криниці вчуваються звуки валторни,
криниця, неначе осіння валторна, звучить.

Уже звечоріло. Вже смеркло. Оркестри осінні
все грають, хоч срібло і мідь уже так не блищать.
Все грають та грають. Завершена пластика тіней.
Все грають та грають. І світу завершений лад.

КОЛЬОРИ

Дари волхвів — це осені дари,
бо осінь ці дари наволхвувала,
ці незбагненні тлінні кольори,
мов музики трагічної обвали.

Відірваний від серця щирий дар,
який пробуджує благоговіння,—
розгублена гуаш осінніх хмар,
летючі акварелі хмар осінніх.

У білі коси вечір сонце вплів,
і світяться над світом коси білі,
і умбра звечорілої землі,
й землиста умбра кленів звечорілих.

Який самозаглиблений звіздар
наволхвував на нашій Україні
цей неба синій і високий дар,
цей дар бездонного ультрамарину?

Осінні фарби пензель розгубив,
осінні фарби впали й заблищали
на деревах, на полотні полів,
на травах у росі, мов на металах.

Сірчано-жовтих дятлів ясний жар,
і сиві дятли світять сивим жаром,
сливова і вишнева кіновар,
мазки черешневої кіноварі.

І місяць над Дніпром поволі сплив
і ріже воду, наче автогеном,
і тепла сепія пожовклих лип,
і тепла сепія пожовклих кленів.

Несхибні і упевнені мазки
у небесах і на землі Вкраїни.
Живопису небачені зразки,
живопису небачені творіння.

В лугах — непевний, нестійкий кармін,
зготовлений, напевне, з кошінілі,—
на малюваннях із олії він,
і скільки є його на акварелях!

А ти — неначе ластівка, яка
на груди впала і защебетала,
у тебе очі — як лазур гірська
із дуже рідкісного мінералу.

І ніч вже розіллялась угорі,
і ніч уже по долах розіллялась
лимонно-жовтим кадмієм зорі,
лимонно-жовтим кадмієм печалі...

Дари волхвів — це осені дари,
бо осінь ці дари наволхвувала...
І ми — також осінні кольори,
бо осінь нас також намалювала...

* * *

В екстазі — вересень і поле,
тече, немов димить, струмок,
на вітрі вишито тополі,
на небі вишито пташок.

Тече струмок, немов димиться,
і пощастить на мить йому
в воді відбити наші лиця,
немов відбити у диму.

Де наша молодість?.. Де літо?..
Ген бабиного в'ється нить!..
І ми такі, немов на вітрі
нас також вишито на мить...

* * *

Як тобі, серце, ведеться на ярмарку цьому,
де продається й купується все восени:
а чи то небо — блакитна вівсяна солома,
а чи то хмари — овечі густі табуни?

Як тобі, серце, ведеться на ярмарку в світі,
де продаються гладущики верб за селом,
арфи тополь продаються з наструненим віттям
і журавель із піднесеним вгору крилом?

Славно на ярмарку — так лиш в дитинстві бувало!
Вітер купує — береза йому продає
білі полотна, й хоч просить береза немало —
вітер їй ціну за білі полотна дає.

Славно на ярмарку!.. Тут як цимбали — ворота.
Півень стоїть на цимбалах у гордій красі,
і гарбузи тут звисають з високого плоту,
мов дітлахи, що на ярмарку тішаться всім.

Славно на ярмарку!.. Квітів озера розлито,
гуси пливуть по озерах розлитих квіток.
Хто б їх купив? Тільки б вирій зумів їх купити,
давши десяток за них перелітних пташок.

Тут зеленіють барвінку зелені мережки —
їх ще весною мережила юна весна!
Тут на лляному піску є гаптована стежка,
тут продається кропив'яна мішковина.

Як тобі, серце, ведеться на ярмарку цьому,
де ще завиграшки можна у когось купить
дикого голуба в одязі неголубому
і відпустити — хай голуб у безвість летить.

Хай він летить, хай поранить нас, серце, журбою.
Візьмем журбу з-поміж всього оцього добра!..
Ми ще на ярмарку, серце, удвох із тобою.
Ми ще не з ярмарку, серце. Іще не пора.

ОСІНЬ БАГРЯНОРОДНА

Небес блакитних розпустивши коси
по лебединій шиї і плечах,
прийшла до нас Багрянородна Осінь,
в дібровах веселиться і в полях.

Зодягнена в боброві хутра моху,
у візантійський шовк озимини,
втішається, що слуха скоморохів,
що нерозлучні з нею скрізь вони.

На древніх гуслях грають дерев'яних,
б'ють у цимбали і гудуть в гудок
ці скоморохи, зіткані з туманів,
змережені із сонячних ниток.

Дзвенять сухі сопілки очерету,
погойдуються флейти осоки,
сопілкарів розмито силуети,
й флейтисти розмиваються таки.

Так тихо зазвучали — й одзвучали,
що їх ніхто й почути не зумів,
імпровізації листків зів'ялих,
імпровізації листків сухих.

Дрижать погаслі соняхів тарелі.
Непевний звук. Непевна висота.
І без смичка скрипить вкраїнська реля —
коловорот, який хтось оберта.

Вони блазнюють, кпинять, баляндрасять,
на чолах сяє зорями ропа.
Хто з них танцює у ведмежій рясі,
а хто з ведмедем в парі виступа.

З якого вони роду і народу,
ці танцюристи, сміхачі, співці,
ці глумотворці, це бісівське кодло,
скоминущих радощів творці?

Багрянородна Осінь веселиться,
неначе грецьким упилась вином,
і монотонним міхуром козиці
гугняво в лісі схлипує багно...

Падучих яблук слухає стаккато.
Сама б, здається, в блудниці пішла,
бо християнські їй чужі догмати,
вона завжди язичниця була.

Навприсядки танцюють біля неї,
а то уже танцюють на руках
оці чи то слов'яни, чи халдеї
з слов'янськими барвінками в очах.

У танці дуги гнуть і гнуть колеса.
Колеса й дуги гнуть в музичній грі.
Вони немов зійшли з соборних фресок,
соборних фресок неба угорі.

Ось-ось зітхнуть литаврами байраки,
у басових нотовані ключах.
Ось-ось земля набатом забалака,
уже набат, здається, зазвучав.

Разком кораловим дзвенить калина.
Ось-ось озветься неба синій дзвін...
Багряногородна Осінь — це княгиня,
що на прощальнім гульбищі своїм.

Що на прощальнім гульбищі сміється,
на власній тризні жалощів не зна,
й тому Багряногородною зоветься,
що вся з багряних смертних барв вона.

* * *

Як наспіє у природі час,
бо в природі все підвладне часу,
осінь ходить, наче свічкогас,
і свічки дерев високі гасить.

Скільки тут творилося чудес,
скільки їх було — і вже немає
в цьому храмі, що сяга небес,
в храмі, що й за небеса сягає!

Як цей храм світився, як гримів,
свято як умів своє творити!..
Де ж бо літургія солов'їв,
безу візантійські оксамити?

Де хорали грому і грози
і душі очищення високе,
магією явлене сльози
тої, що розквітло нею око?

Тлінна і нетлінна ця краса,
я її приємлю й не приємлю,
як душі політ у небеса,
як душі повернення на землю.

Листопаду перелітний час,
що летить за перелітним часом...
Осінь ходить, наче свічкогас,
і свічки дерев високі гасить...

* * *

Невже це листопад?.. Це — леопард,
який нам видається листопадом,
цей леопард забрів у листопад,
але таки зостався леопардом.

Це леопард — хоч вір, а хоч не вір!
Це леопард,— він сам у це повірив!
Це леопард, це феєричний звір,
що був, що є, що завжди буде звіром.

Пожовкла шкура, зіткана з листків,
така і екзотична, і барвиста,
в опале листя леопард забрів,
і хвіст у леопарда теж із листя.

На шкурі жмури сонячні дрижать,
неначе то дрижать музичні плями,
в очах листки опалі мерехтять,
бо леопард той дивиться листками.

Впокорений, він треться біля ніг.
Яка у нього еластична шия,
як леопард цей відданий мені,
як за любов платити він уміє!

Долонею по шиї проведу
та по барвистій екзотичній шкурі.
Занурю пальці в шерсть його руду,
занурю пальці у музичні жмури.

Послухаю — під пальцями тремтить
могутнє і прекрасне хиже тіло,
звіряча лють у цьому тілі спить,
мов цвітом смерті і не пломеніла...

Повір мені, що це не листопад,
який лише прикинувсь леопардом,
повір, це — екзотичний леопард,
який лише здається листопадом.

* * *

В пасма мряки заплетено гроно калини.
Вогкий вуж через стежку повзе лісову.
І слідом за вужем, ізвиваючись, лине
конвульсійний і вогкий, як вуж отой, звук.

Жовна — дятел у шапці червоній великій —
б'є в ялину, що грима, немов барабан.
Оксамитовим поясом з моху осика
підв'язала, неначе на свято, свій стан.

Під березою ген підберезник смаглявий.
Краплі мряки, як мак голубий, мерехтять.
Наче тіні — козулі стоять на галяві,
а ген тіні — неначе козулі стоять.

Впала папороть, бо у коліні зломилась.
Чи хто поміч подасть їй у час цей сумний?..
Всюди сурмами листя конвалій скрутилось,
сурми вмовкли й мовчатимуть аж до весни...

Жовна спить, і ялина уже не балака.
Скоро із мряки проллється зоряний глей,
бо місяця глек перевернувся — крізь мряку
жовтим глиняним світлом спалахує глек...

ДВІ БІЛКИ

Ведмедем розкинувся бір і лежить під горою.
Із кленів опалі зірки під ногами блищать.
Дві білки — дві векші — ураз спалахнули між хвої,
між хвої зеленої векші червоні горять!

Дві векші грацій*я*і, між хвої дві ватри червоні,
із гілки на гілку вогнисті летять язики,—
які ж бо у білок вогнисті й шпаркі перегони,
які екзальтовані гони у білок метких!

Дві білки — дві блискавки — сяють перед очима,
вогнистими білками в жовтні виблискує бір,
і горнеться білка до білки, мов рима до рими,
мов білка складає із другою білкою вірш.

На хвої зеленій той вірш загорівся і сяє,
мелодії вірша пульсують червоним огнем,
неначе двохвоста комета, той вірш пролітає,
й, неначе двохвоста комета, — ніяк не мине!

Ніяк не мине і ніяк не погасне між хвої
той вірш із двох білок, гарячі рухливі рядки,—
там бір, як ведмідь, що розлігся й лежить під горою,
там з кленів блищать під ногами опалі зірки.

Поезію цю, що на хвої зеленій вершиться,
яка не минає і грає, яка виграє,
таки не вполюють ні лис, ні куниця, ні птиця —
та птиця, що кров із живої поезії п'є.

Цих білок натхненних нехай обмине білкування,
оцих заримованих білок нехай обмине
у місяці жовтні з двохстволь*н*их рушниць полювання,
хай смерть в заримовані їхні серця не війне.

Нехай вони грають вогненною дивною грою,
складаючи вірша рухливі вогненні рядки,—
там бір, як ведмідь, що розлігся й лежить під горою,
там з кленів блищать під ногами опалі зірки.

НА ЛОВИ

Мисливче юний, вже пора на лови,
мисливче юний, вже наспів твій час.
Чи маєш ти для ловів лук готовий,
чи маєш ти готових стріл запас?

Мисливче, йти пора по чорнотропу,
бо вже настала осені пора.
Скиртує вітер хмари в житні копи.
Танцює вихор посеред двора.

Вже дзвонять — неба бубон охололий
і бубон охололої землі.
Іди на лови — слід шукай у полі,
іди на лови — слід шукай в селі.

Іди на лови — лук візьми з собою,
надійних стріл запас візьми до рук.
На місяць в небі схожа твоя зброя,
а місяць схожий на мисливський лук.

Твій лук, неначе місяць, серповидний,
обшито вусом китовим твій лук.
У тебе стріли бамбукові, видно,
й за наконечник в стріл твоїх — бамбук.

Отож іди, обачний, гостролиций,
отож іди, вистежуй і чатуй,
отож таки знайди свою куницю,
отож свою куницю уполюй.

Вона десь причаїлася, чекає,
вона твоя, вона на тебе жде,
і кров твоя, неначе скрипка, грає,
і музика в крові твоїй гуде.

Хай шарудять листків коштовні лахи,
хай іній блиска гостро, мов смарагд...
Мисливче юний, звідай шал і захват,
хай спиртом обпече тебе азарт!

Коли куниця, наче блискавиця,
по листопалу раптом промайне,
ти з лука уполюй метку куницю,
нехай вона тебе не омине.

Хай біль тебе, неначе вар, обварить,
і хай сльоза зачерствіє в очах,
як бризне кров на листя, мов стожари,
оті стожари, що у небесах...

Мисливче юний, обрій — наче верша.
У верші місяць — риба золота.
Мисливче юний, вечір — наче вершник,
який летить, зацiпивши вуста.

Мисливче юний, вже пора на лови.
Іди в село, у поле чи у ліс.
Іди на лови горя і любові,
іди на лови радощів і сліз.

Вона чекає так, як і чекала,
і на куницю ти чекаєш теж.
Візьмеш свою куницю з листопалу
і в листопад осінній понесеш.

Як в давнину, так і тепер триває,
на тому світ стоїть, як і стояв:
куниця від мисливця утікає,
щоби її мисливець вполював.

* * *

Знов дерева в невигойних ранах
значать в полі вересневий шлях,—
у вишневих ранах та багряних,
наче у гамованих вогнях.

Попеляcте, як вівси, над світом
вересневе небо вироста,
і з дерев на мене ллється вітер,
наче з сурем музика густа.

Страдницькі в кущів калини лики,
смертний усміх красить кожен лик:
зболеним кричать червоним криком,
гронами висить червоний крик.

У погідну вересневу пору,
що безлунно в світі промина,
наче півень з перетятим горлом —
сходить вечір кров'ю в полинах...

* * *

Ідуть сніги у вовняних кожухах,
ідуть сніги, неначе вівчарі,
й отара біла, наче завірюха,
тирлується о зимовій порі.

Ідуть сніги — у них шапки смушеві,
смушеві брови з холоду у них,
ідуть сніги, немов смушеве мево,
ідуть сніги у сяйві сивини.

Ідуть сніги, морози в сурми грають,
уся земля у них за срібний шлях,
І снігурами щоки в них палають,
і снігурі у них цвітуть в очах.

І снігурі цвітуть у їхнім зорі,
немов в очах у них цвіте весна.
Ідуть сніги — тісна землі обора,
обора неба також їм тісна!

Отара біла, наче завірюха,
іде із далини у далину.
Ідуть сніги у вовняних кожухах
так, як ішли колись в старовину.

Сивіє ще і в сутінках не гасне
о цій порі хурделиця овець,
і тільки криги бубонець десь брязне,
лиш задзвенить десь криги бубонець...

РОЗМОВА З ЗИМОЮ

Розмовляю з зимою — зі мною зима розмовляє.
Наче мати покійна, зі мною говорить зима.
У розмові зі мною зима таємниць не тримає,
й таємниць у розмові з зимою у мене нема.

Кожне слово в зими — слово щире, немов сніговії,—
з партитури небес, мов хорали, летять і летять.
Віє й сіє зима, і здригаються обрію вії,
і на віях у обрію сиві тополі тремтять.

Розмовляю з зимою — й зі мною зима розмовляє,
на щоках у зими попеліє калиновий жар.
То, дивися, зі слова у неї синиця зринає,
то, дивися, зі слова зрина білокрилий шишкар.

Білий подих зими семиструнним морозом січеться,
скроні в неї посічено, коси посік їй мороз.
Під дніпровською сизою кригою б'ється та б'ється
крижане її серце, що кригою не узялось.

Крижане її серце, що кригою не узялося,—
крижані його ритми вчувалися вже восени,
крижані його ритми в Дніпрі учуваються досі,
крижані його ритми вчуватимуться до весни.

Розмовляє зима, скрижаніла ясна таємниця,
в скрижанілих очах її сяю крижинкою я,
в скрижанілих очах її блимаю, наче зіниця,
що розтане в очах — і не буде вже їй вороття.

В скрижанілих очах її, наче зіниця, свічуся,
ще зіниця тремтить полохливо в очах у зими,
сам на себе ув очі її крижані я дивлюся,
сам себе ще я бачу у мороці білої тьми.

Розмовляю з зимою і чую, як б'ється та б'ється
під дніпровською сизою кригою у берегах,
мов моєї покійної матері любляче серце —
її серце безсмертне,
в польоті не спинений птах...

ТРОЇСТІ МУЗИКИ

Біліє зима, і троїсті музики біліють,
бо в білих кожухах троїсті музики ідуть,
і музика їхня біліє, іскриться, леліє,
заметами білої музики встелено путь.

Послухайте, чутно басолю у білому полі,
чотири струни у басолі морозом взялись,
басовий регістр зацвітає, як іній, в басолі,
забарвлені звуки із інеєм білим спряглись.

З басолею скрипка у білому полі співає,
від хмар до землі її струни тремтять і дзвенять,
неначе зірки крижані, її звуки злітають,
порошею сизою звуки її шелестять.

З басолею й скрипкою — бубон замерзлого ставу,
спалахують звуки, непевна у них висота,
то гримає крига мелодій, ламких і гаркавих,
то став інструментом ударним закований став.

Отак вони грають, коли опускається вечір.
У музику снігу, кружляючи, падає сніг.
Троїсті музики — вони у кожухах овечих,
троїсті музики — вони в золотому руні.

Мов подих смертельний — натхнення в шпаркого
морозу,
на вилицях в нього сивіє, як смерть, сивина,

він чується майстром і чується він віртуозом,
що тайни свідомості і підсвідомості зна.

Летять снігурі ув оте благозвуччя троїсте,
і скрипка цвіте снігурами, басоль зацвіта,
і бубон цвіте снігурами, як диво огнисте,
бо дивом огнистим насправді той бубон і став!

ЗИМА

На аравійських білих рисаках
зима летить січневою землею.
У неї іній в'ється на бровах,
рум'янцем щоки узялися в неї.

Зима пускає снігура з руки
й лазорівки-синиці синє диво.
Немов сніги, біліють рисаки,
немов сніги, біліють їхні гриви.

А сани — як хурделиця — летять,
полоззя — як органні труби, грають,
полоззя, наче музика, димлять,
немов органна музика, лунають.

Зима на санях стала і стоїть,
летючі віжки у руках тримає,
її брови березової віть
снігур, торкаючись, ледь-ледь гойдає.

Зима — немов Джоконда на лиці,
брова з бровою у зими говорить.
Блищать підкови, наче місяці,
і місячні викрешуються зорі...

Як молоко, біліє санний шлях.
Село. Сади. Тополі. Серпик-місяць.
Їду і осміхаюся, що я
з Джокондою слов'янською зустрівся.

Їду і осміхаюсь, що вона
мені вділила усмішки своєї,
коли на аравійських скакунах
промчалася січневою землею.

БАЛАДА ПРО ВОВКІВ

Зима біліла, в саван вбрана.
Вечірні сутінки текли.
Мисливці йшли на полювання
чи вже із полювання йшли.

І місяць зводився над світом.
І зорі сходили у млі...
В які часи? В які століття?
В якім краю? В якій землі?..

Рушничні постріли упали
так, як у тишу пада грім,—
і трьох вовків уполювали
мисливці в нічній порі.

Трьох сіроманців, що у лісі
назустріч трапилися їм,
коли вовки співали пісню
у вовчім захваті глухім.

Ножами шкури поздирали,
й під шкурами вовків отих
перед мисливцями постало
таке, що й не розповісти.

Постали з вовчих шкур скажених,
постали з вовчих шкур отих:
з одної шкури — наречена,
зі шкури другої — жених.

Обоє у вінчальних строях,
коштовні персні на руках,
вродливі й молоді обоє,
і мертвий іній на бровах.

Між молодої й молодого
зі шкури вовчої постав
скрипаль — на грудях скрипка в нього,
скрипаль в руці смичок тримав.

Їх, трьох, в язичницькі століття —
вже не повідають вони! —
заворожили ворожбити,
зачаклували чаклуни.

Ніхто, мабуть, про те не віда,
хто — наречена, хто — жених,

бо сталось у такі століття,
що й сліду вже нема від них.

Що й сліду вже від них немає,
бо й згадки вже нема, на жаль.
Та скрипаля того я знаю:
я сам отой смутний скрипаль.

Заворожили ворожбити,
зачаклували чаклуни
колись мене в оцьому світі,
таки вони,
таки вони!

Із молодим та з молодою
у вовчі шкури зодягли,
щоб ми у вовчі шкури, троє,
завжди зодягнені були.

Вони нас трьох зачарували,
коли я грав, немов у сні,
що лада не мене дісталась,
дісталась лада не мені.

Щоб ми були у шкурах завше,
щоб вовчий звікували вік,
щоб я не грав на скрипці, знавши
лиш вовчий рик,
лиш вовчий рик.

Мисливці нас уполювали
у лісі, у зимовий час,
і смерть людську подарували,
зі шкур повизволявши нас.

В яких краях — і сам не знаю! —
лежу зі смутком на лиці,
на серці скрипку я тримаю
й смичок тримаю у руці.

Хотів би сам себе зустріти,
побачити в зимовій млі...
В яких часах? В яких століттях?
В яких краях? В якій землі?..

Коли б я мав магічну владу,
знайшов би в те минуле шлях,
де біля нас — слов'янська лада,
слов'янська лада нічия...

ЛИСИЦЯ-ВОГНІВКА

Степ від снігу смушевий. По смушках вечірніх
на коні неосідланім вершник летить.
Як вода, у степу розіллялися тіні.
В водах тіней лисиця-вогнівка горить.

Мишкувала в степу в березневу цю пору,
мишкувала в степу, обережна й метка.
Із пухнастим і довгим хвостом, гостроморда,
як тікає вона від коня, як тіка!

Наче полум'я, сяє вогнівка-лисиця,
золотий у степу зоставляючи дим,
у її вертикальних поздовжніх зіницях
страх розцвів і цвіте чебрецем голубим.

Наче з лоба її аж виприскують очі,
рветься з горла сухого розпачливий свист,
біла шерсть на щоках сивиною хлюпоче,
білим кім'яхом шерсті здригається хвіст.

Кінь все ближче, все ближче гуркочуть підкови.
Вершник рота роздер, диким гуком гука.
Де той ліс рятівний? Де нора борсукова?
Ліс далеко, й далеко нора борсука.

Золотиста, червона, жовтаво-іржаста,
упаде під той гуркіт залізних підків
на смушеві сніги — животом попелястим,
животом попелястим — на смушки снігів.

Та й, добита мисливцем, вогнівка-лисиця
прощавальним вогнем на снігах зацвіте,
а в її вертикальних поздовжніх зіницях
назавжди скрижаніє весняний цей степ...

* * *

Зима на грудях рве сорочку білу,
яка тріщить без швів, тріщить по швах.
Зима у полі світить голим тілом
і синім тілом світить по річках.

На ткацькому верстаті тонко ткана,
із золеного шита полотна,

тріщить сорочка з вечора й до рана,
бо вже весна, бо скоро вже весна!

Зими сорочку вишито й розшито,—
шипшинові на рукавах зірки,
калинові червоні самоцвіти,
негаснучі рослинні барвники.

Очей не відірвати, не відвести:
якою гладдю вишито сніги,
які мережки, вишиті у хрестик
майстерністю сорочої ноги!

Яке живе багатство кольорове,
нюанси чорного в граків які,
та ще мотиви шишкарів соснових
і білок композиції легкі!

Печалюся печаллю, бо загине
ця вишивка, що вичарував ліс
воскованими нитками ліщини,
воскованими нитками беріз.

А поки що сорочка ще біліє
в байраках, у яругах, по горбах,
іще зими холодне тіло гріє,
ще зиму прикрашає свято барв...

САД

Вже сніг розтав і до байраку збіг.
Земля звелась з-під снігу чорнолиця.
Сніг біг у сотню босих, білих ніг,
від них в байраці срібний слід сріблиться.

Вже провесінь, вже березня пора,
природа прокидається, послухай,
як тихо, як самозабутньо гра
сік в стовбурах у пору сокоруху.

Гайда весною в сад, що за вікном,
неначе на естампі старовиннім.
Побілим сад негашеним вапном,
до нього жирну домішавши глину.

А щоб у сад привабити шпаків,
надійні гнізда для птахів збудуймо —
із липових зготуймо кругляків,
із кругляків осикових зготуймо.

Весною жити й працювати варт,
весною варт на літо сподіватись!..
Гайда у голий березневий сад,
лучкову пилку взявши і секатор.

Гайда у сад, в який прийшла весна,
гайда у сад, який чека на свято.
Вже знищено тут гнізда білана,
і вже з гілля золотогуза знято.

Майстерним рухом вправної руки,
бережучи основу ніжнокору,
відріжемо поламані гілки
і пагони, що сплетені чи хворі.

Щоб крона і стійка була, й міцна,
й на вітрі була крона непоборна,—
повітрям хай впивається вона,
і сонцем упивається хай крона!

Поверхню зрізів — рани на гіллі —
зачистимо садовими ножами
і, взявши сурик а чи пластилін,
замажемо пекучі свіжі рани.

Нехай лікує саморобний вар,
зготовлений із воску чи живиці,
нехай лікує вохра й скипидар
чи мазь колісна, взята із мазниці.

Нехай олія помага лляна,
що споконвік цілющу силу має,
нехай смолою помага сосна,
ялина хай смолою помагає...

Вже вулики несуть з зимівників —
у бджіл обльоти почалися ранні,
і сад чекає з вирію шпаків,
чекає у шпаківні дерев'яні.

Обрізаний, прориджений, наш сад
душею в березні помолодіє,
бо варт рости, бо розквітати варт,
варт дозрівати яблуневим мріям.

Священна й чиста, воскреса весна.
Немов на свято, ми прийшли до саду.
Як добре знати, що є сад у нас,
як добре сад в саду нам святкувати.

* * *

На гіллі запеклись, наче кров, і цвітуть наче кров,
снігурі —
чи ще коси дівочі чиї у прикраси такі прикрашались?!
Ось донизу один полетів, наче крапнув по білій корі,
мов невтішним отим снігурем білокора моя заридала.

Березневий світанок у лісі стоїть тонкобров, сивобров.
Чистотілу зелені листки, мов сузір'їв у небі накрапи...
З перетятого горла берези тече і тече біла кров.
Біла кров, наче проліски білі. Пелюстками крапа і крапа.

Білокора моя з березневого лісу, моя медсестра,
у пір'їсту кору — в санітарні бинти — забинтована туго,
чи то полум'я битви далеке згаса, чи зоря догоря,
чи то місяць в тумані гне з золота місячні дуги над лугом?

Білокора моя, роздеру білокорого ранку пітьму,
харалужість його білокору, мов силу засліплену, вражу,—
із провалля небес, мов з провалля грудей, сонце-серце
візьму
і червоною глиною серця я рану розверсту замажу...

СОВА

Місяць над лісом всміхнувсь золотою щокою.
Місячний сміх, наче пряжа, в повітрі тремтить.
Ніч опівночі у лісі озвалась совою,
ніч опівночі озвалась, немов неясить.

Ніч неяситтю у квітні до мене озвалась,
мороком в морок страхітлива впала луна,—
так опівночі до мене весна заспівала,
так опівночі до мене озвалась весна.

Хто б не заслухався в квітні сови-неяситі!
Пісня її — наче морок ударив крильми.
Гривнами темних очей із дупла вона світить,
очі її мов карбовані з темної тьми.

Дивно, що квітень прийшов із совиним обличчям,
що із совиним обличчям настала весна...
Може, сова не до мене озвалась, а кличе
пару до себе, за парою тужить вона?

Кличе в дупло, де гніздо настелила сучками,
кличе в дупло, де вона опівночі не спить,
кличе в дупло, де вночі мерехтить світляками,
кличе в дупло, де вночі порохном мерехтить...

Тиша настала — такої іще не бувало,
чулось не тільки ізблизька, а й зоддалеки:
з-під опалого листя папороть проростала,
папороть проростала — й шаруділи листки...

* * *

Вже підсніжник зацвів, сон-трава зацвітає. І річка
серед лісу цвіте, мов підсніжник а чи сон-трава...
Гей, веснянко моя, Божа ручко моя, кукурічко,—
на низькому стеблі жовтосвітна твоя голова!

Над розеткою листя сумирно знялося й палає
гроно цвіту, як мініатюрні фанфари живі,—
ті фанфари живі пелюсткову мелодію грають,
та мелодія сяє у жовтій твоїй голові.

Гей, веснянко моя, Божа ручко моя, кукурічко,
суголосся зелених і жовтих усміхнених барв!
Кажуть, наче зозуля згубила свої черевички,
хтось тебе за оті черевички отак і назвав.

Гей, веснянко моя, рясте-прозерню мій жовтоокий,
гей, дзвінки, що гудуть, наче й зовсім вони не гудуть!
Кажуть, мовби скрізь лапки свої розгубила сорока,
а тому-то тебе ще й сорочими лапками звуть.

Та, веснянко моя, ти була і зосталась ключами,
золотими ключами тебе споконвіку всяк зна,—
всемогутня весна їх бере молодими руками,
й по землі відмикає всю землю ключами вона.

Відмикає всю землю — й земля постає чудотворна,
бо ключами її відмика чудотворна весна,—
і сміється, й зітхає земля, наче жінка-валторна,
і радіє, і плаче, неначе валторна вона.

Гей, веснянко моя, рясте-прозерню мій, первоцвіте,
назавжди золотими ключами весни зоставайсь,
щоб весна і мене відмикала не раз в цьому світі,
щоб і я золотими ключами не раз відмикавсь.

РАННІ ОБЛЬОТИ

Ходи зимою до зимівника,
про пасіку не забувай ніколи,
бджолину слухай музику, яка
у вуликах не затиха і в холод.

У лютому — на березень чекай,
зимою — вже на весну сподівайся,
улеглий сніг з омшаника зчищай,
зчищати сніг з льотків не забувайся.

Придбай вощину штучну. Інвентар
відремонтуй. І сітку зший лицеву,
і пасічницький перевір димар,
сухих грибів нашкрябай на деревах.

З льотків підмор стамескою згреби,
чимало ж назбиралося за зиму,
і, запаливши деревні гриби,
із димаря підкурюй сивим димом.

Коли бджола замре біля бджоли,
бо їх задушливий впокорить запах,
ти пильним пасічником будь, коли
між бджолами стільник трутневий трапиш.

Зволоженою щіткою змети
прозорокрилих бджіл із рамки в вулик.
Знов обкуривши, в вулички пусти,
гніздо втеплити їхнє не забувши...

У березні, як зацвіте підбіл,
який білпухом і цар-зіллям званий,
ти вистав свою пасіку надвір,
бо починаються обльоти ранні.

Бо бджоли приморилися давно,
бо вже весна їх на обльоти просить...
Цвіте, цвіте найперший медонос,
погойдуються стебла — квітконоси!

Купала, мати-й-мачуха, білпух,
лопух гірський, білокопитник, ранник —
уже зацвів! Струмить солодкий дух!
Він вже чекає на обльоти ранні!

Обльоти ранні — перга і нектар.
Обльоти ранні — меду перший взяток.
Обльоти ранні — сонця перший дар.
З обльотів ранніх слід і починати.

З обльотів ранніх в березні, коли
сніги ще не розтали цвітом білим,
й цар-зілля зацвітає для бджоли,
й бджола цвіте в польоті над цар-зіллям.

Коли киплять, як молоко, сніги,
подекуди сніги уже й скипіли,
коли вже скресли неба береги,
й на сонячних горбах цвіте цар-зілля.

Ти — пасічник, що вичарувать зміг
цей перший взяток із обльотів ранніх,
коли ще в вибалках іскриться сніг —
зими іскриться сивина остання.

Ти — пасічник, що провесни діждавсь,
і провесна на тебе дочекалась.
Мед мудрості із бджолами зібрав,
з тобою бджоли мудрість ту зібрали...

ВЕСНА ЧИТАЄ ВІРШІ ТИЧИНИ

Прийшла весна з душею світовою,
бо у весни душа ж бо світова,
сміється сонячною головою,
бо сонячна у неї голова.

Прийшла весна — і нас до себе кличе.
Барвінком кличе й рутою весна.
Першоначала ув очах космічні,
в очах першоначальна глибина.

Весна — світобудови подорожня,
мандрівниця із зорями в косах.
Весна — і астрофізик, і художник.
Тичини слово на її вустах.

Весна Тичини декламує вірші.
Весна така, як є. Така, як є.
І, душу світову свою відкривши,
весна цю душу людям віддає.

І ми в весняну душу прозираєм,
і так збагненно й незбагненно нам,
бо хто ж іще Тичину прочитає
так, як Тичину прочита весна!

Ми слухаєм мандрівницю космічну,
що до першоджерел нас наверта,
наділена тонким чуттям музичним,
наділена гармонії чуттям.

В першоначалах подолавши хаос,
проникнувши у макрокосмос слів,
весна поетом віщим зачиталась,
якого відшукала на землі...

І сонячним всміхається обличчям,
і сонячна палає голова!..
Мов зоряна речовина космічна
в її устах — поетові слова.

Отак віднині й житимем, відкривши
в душі весни правічно світовій:
поет — немов землі безсмертні вірші,
земля — поетів невмирущий вірш.

ВІТЕР

О, як він місить, як він місить,
як вітер місить, далебі!
В заміс іде, як глина, місяць,
снопи небесні голубі.

Він місить, білі сяють лікті,
звисають хмари-рукава,
з чола стирає піт навідлі,
і обертом йде голова.

В заміс іде лучний комонник,
петрові батоги — в заміс,
калини недозріле гроно,
вербових кіс текучий віск.

В заміс сова летить вухата —
неначе куль, летить сова! —
летить вохристо-жовтувата
її вухата голова.

В заміс — кобилочка річкова,
зелено-бурі кольори.
Дрізд-омелюх, дрізд білобровий
один за одним майорить...

О, як він місить, як він місить,
як вітер місить, далебі!
Він трав дере зелені ризи,
дере він хвилі вод рябі.

Чи ще такий художник вільний
знайдеться на багато гін?
У нього очі божевільні,
хоча й не божевільний він.

В замісі — сухоцвіт багновий,
в замісі — папороті віть,
і сизе срібло полинове,
і соняхів нетлінна мідь.

Від праці згорбилися плечі.
Він із безсмертям віч-на-віч.
Він творить день, він творить вечір,
він творить зореоку ніч.

Володар простору і часу,
мистецтва звідав сущу суть.
У нього погляд — як в Тараса,
якого в заслання везуть.

Він — вітер. Майстер дерзновенний.
Суддя собі він завше сам.
Чоло у нього — як в Шевченка,
бездонне, наче небеса.

О, як він з всесвітом говорить,
як наслуха його пісень!..
О, як він творить, як він творить
таким, як є, насущний день!

* * *

Біла, як молоко, пролилась біля хати,
потекла поміж вишні та між лободу...
Ця дорога — мов кінь, слід її осідлати,
слід на неї накинути срібну вузду.

Необ'їжджена, дика, святкової масті,
хай вона схарапуджено вдарить хвостом!
І — в сідло! І — до білої гриви припасти,
щоб кипіла вона на губах молоком.

Хай копита горять місяцями-серпами,
очі хай чебрецями в очницях димлять,
бурка неба нехай голубіє над нами,
кров у жилах жахтить так, як маки жахтять.

Хто там ревно святкує земні виднокола?
Їх немає в душі — не святкуйте й земні!
Бо така споконвіку судилася доля,
що завжди на щиті, що завжди на коні.

Гей, творімо галоп золотий, як умієм,
коні б'ють копитьми, коні ржуть, мов сурмлять,
бурка неба над нами нехай голубіє,
очі хай чебрецями в очницях димлять!

ЛАСТІВКИ

Вітрило літа відпливає
і тане тануним крилом.
Зозуля скоро відспіває,
вдавившись житнім колоском.

Ще розкошують світлотіні,
ще світломузика в краю,
хоча вже колосок ячмінний
застряв у горлі солов'ю.

Вітрилом білим літо має.
Земля до неба — горілиць!
В криниці ластівки влітають —
і вилітають із криниць.

Поточить смуток наші лиця
вже скоро за пташок отих,
що залітатимуть в криниці —
й не вилітатимуть із них.

Бо споконвіку перелітні,
бо перелітні в них пісні,
бо там, в криницях, вирій їхній
в криничній дальній далині.

Чекатимем удвох з тобою
на ластівок аж до весни —
з криниці неба голубої
додому вернуться вони.

Бо небо завше повертає
все, що до вирію взяло.
Вітрило літа відпливає
і тане тануччим крилом.

ПЕРУНІВ ЦВІТ

Минула перша горобина ніч,
і друга горобина ніч минула,
і третя горобина ніч у ніч
уже упала, канула, майнула.

У першу горобину ніч, коли
горобина цвіте весною в лісі,
ми так з тобою вдвох і не пішли
цвіт-папороть шукати на узліссі.

І в другу горобину ніч, коли
горобина вже ягодами зріла,
ми знов по папороть з тобою не пішли:
я не хотів — і ти не захотіла.

І в третю горобину ніч, коли
горобина вже гронами палала,
з тобою ми у ліс не подались,
жар-квіт, світ-квіт у лісі не зірвали.

Ми не зірвали переліт-траву,
розрив-траву з тобою не зірвали,
без ключ-трави на світі я живу,
а ти любзілля мало так спізнала.

Життя мина, як горобина ніч.
Роки — мов горобина ніч за ніччю...
Поклич мене, поклич мене, поклич
у горобину ніч — і я покличу!

Нехай у ліс покличе нас весна,
грози та блискавок текуче срібло,
та блискавичні барви Перуна,
та блискавичне Перунове світло.

І ми з тобою вдвох у ліс підем,
коли горобина сріблом буяє,
цвіт Перунів опівночі знайдем,
цвіт Перунів, який усе осяє.

Цвіт Перунів — це блискавка, яка
на землю з неба впала і розквітла.
Цвіт-блискавку нестимем у руках,
цвіт-блискавки кипуче, віще світло.

Нехай проллється яросна й хмільна
вода, яка вином небесним зветься,
нехай вино омиє чола нам,
нехай в уста і мимо уст проллється!..

На нас чека ще горобина ніч,—
не всі ж минули горобині ночі!
Цвіт Перунів знайдемо — і до віч
притулимо,— розверзнуться хай очі.

Цвіт-блискавка скарби відкриє нам —
розмови звірів та ще птиць розмови,
відкриється любистку таїна
та ще тройзілля потаємне слово.

Цвіт-блискавка відкриє нам скарби,
в ніч горобину повелить любзілля,
щоб я тебе назавше полюбив,
щоб ти мене назавше полюбила.

* * *

Й сьогодні так, немов після війни,
й сьогодні так, як у дитячі роки:
з прозорої у лісі глибини
співа — немов тріщить гілля — сорока.

Над соснами первісна небосинь.
Між соснами ледь-ледь бринить проміння...
Згадалось нині, як в оті часи
за кожним проліском ввижалась міна.

Хай ряст, нехай фіалка у траві
чи сліпота хай куряча,— за ними
війни стояли привиди живі
із мертвими, як вибухи, очима...

Й коли сьогодні через ліс ішов,
до голосу сороки прислухався,—
на серці так почулося, немов
на міні рясту ледь не підірвався.

Далекий біль сьогодні пронизав,
що з квітами колись я розминувся,
бо я на міні проліска не впав,
на міні первоцвіту не спіткнувся...

АНТИКВАРІАТ

Минуле наше — наче лавка антикварна.
Життя, прожите нами,— антикваріат.
Дитинство в лавці — наче інструмент ударний,
в якому прахом став безсмертний звукоряд.

У лавці юність — наче інструмент смичковий.
Ось скрипка серця, опинилась тут давно.
В скрипковому ключі мелодії любові —
як павутиння, що покрилось порохном.

Ось, звалені в кутку, валяються сонати,
інструментальна музика прожитих днів,
цій музиці минулій вже не зазвучати —
сіріти пилюгою в пам'яті на дні.

Старосонатна форма нашого натхнення,
її колись багатий емоційний зміст
побиті шашелем, взялися тліном темним,
вже не відродить їх і найсвятіший хист.

Музичний мотлох. Антикваріат музичний.
Ціну складаємо йому і не складем.
Що ж саме нас у лавку антикварну кличе,
чому ж у лавку антикварну ми ідем?

Трикутний ящик плоский — гуслі дерев'яні.
Цей старовинний руський струнний інструмент
чи верне з отроцтва язичницькі світання,
вітрило мрії знов у небеса здійме?

М'який і ніжний тембр у звуку — це валторна.
А чи поверне хтось у нинішні часи,
настроївши валторну знову в фа-мажорі,
юнацьких марень романтичні паруси?!

Неначе сфінкс, німує лавка антикварна.
Мовчить минуле наше — антикваріат.
Мовчить дитинство наше — інструмент ударний,
не озивається безсмертний звукоряд.

І юності німує інструмент смичковий...
Старосонатна форма, емоційний зміст...
Мовчить інструментальна музика любові...
Де озаріння? Де натхнення? Де наш хист?..

Та чуємося так у лавці антикварній,
ввижається у антикварній лавці нам:
в минулому лунає інструмент ударний,
смичковий інструмент не замовкає там.

Вчувається, що грають гуслі дерев'яні
в теперішні, неначе в отроцькі, часи,
світають отроцтва язичницькі світанки
і вітряться юнацьких марень паруси.

В скрипковому ключі — мелодії любові.
Старосонатна форма, емоційний зміст.
Й не вмерла наша юність — інструмент смичковий.
Є озаріння! Є натхнення! Вічний — хист!

В СВІТОБУДОВІ СОЛОВ'ЇВ

ЛІРА

А ліра — це прекрасний інструмент,
напівзабуте диво старовинне,
чаїться в ньому музика — й за мент
із інструмента злине і полине.

Ця дивна ліра вироста в полях,
в лісах ця дивна ліра зеленіє,
на ліру дивну присідає птах,
а чи бджола над лірою леліє.

Вони до струн торкаються її
і добувають музику із неї,—
ліричні з ліри ллються ручаї
і сяють над весняною землею.

Мелодія довершена й проста
лунає у байраках і на луках,—
і то незмінна в звуку висота,
то висота міняється у звуку.

На лірі грають зорі, місяць гра,
на лірі грає сонячне проміння,—
яка майстерна, артистична гра,
яке нелюдське, неземне уміння!

Ця ліра зеленіє і цвіте,
на пахощі п'янкі вона багата,—
і чи кому удасться диво те
до рук узяти і собі заграти?!

Не відаєм, не знаєм... В поле йдем,
в лугах блукаєм, у лісах блукаєм,
бо віриться, що все-таки знайдем,
бо віриться, що все-таки заграєм.

Бо віриться, що в дивовижній грі —
такій і незбагненній, і чарівній! —
хтось буде рівний золотій зорі,
хтось буде птасі піднебесній рівний!

* * *

Вже посланці весни — солов'ї — вірчі грамоти нам уручили.
Вірчі грамоти ми від посланців весни прийняли.
Знов блакитною мовою небо із нами заговорило.
Знов розквітли конвалії — й знов нас людьми нарекли.

Знов розквітлі конвалії нас нарекли у безмежному світі.
І мене нарекли. І для мене тебе нарекли.
Вишня в музиці цвіту — учімося в вишні страждати й любити.
Ми цвітемо, як вишні, й одквітнемо тільки колись!

Що нам дощ — як оркестр: сурми сонця і грому великі литаври,
що нам вечір весняний в вінку із лаврових зірок,
коли ніжність саднить і саднить нас, і садна її — наче тавра,
ми тавровані ніжністю так, що її не збороть.

Що нам огирі чорної ночі, її степові колісниці,
що нам скрики холодні розтоптаних конями трав,
коли в темряві, як місяці, зайнялись і горять наші лиця,
і коли місяцями ніхто з нас вночі не згоря!..

Це ворожать конвалії. Це конвалії нас зворожили.
Їхні вічка — як бризки далеких купальських вогнів.
Час — мов човен, який ми пахучою м'ятою вдвох застелили,
і пливемо удвох в безшелесному цьому човні...

* * *

Зелене вино із зеленого листя варила
червнева гроза опівночі в дубових лісах,
і мовою грому червнева гроза говорила,
і блискала блискавка в тої грози на устах.

В липневу грозу опівночі я думав про тебе,
ця думка, як блискавка, блискала сяйвом без слів,—
чекав я на тебе, немов на дарунок із неба,
чекав я на тебе, немов на дарунок землі.

Бо небо й земля у грозу тебе ревно творили,
й творила гроза — у дощі, у громах, в блискавках! —
й зелене вино із зеленого листя варила,
й зелене вино клекотіло в дубових лісах.

Із хмелю грози, з опівнічного дикого шалу,
з купальського стовпотворіння на тебе чекав,
щоб ти із купальського вогнища раптом постала,
і попіл купальського вогнища з ніг опадав.

Щоб мала в руках чародійного тирлича квіти,
якими багатий і щедрий наш тирличів світ,
сама — наче тирлича квіт чародійного літа,
сама — наче тирлича квіт, наче тирлича квіт.

І плечі твої опівночі грозою сріблились,
і губи твої на моїх не згасали губах,
зелене вино із зеленого листя варилось,
зелене вино клекотіло в дубових лісах...

ПІВЕНЬ

З калиновим підгарлям, у шоломі,
неначе древньоримський то шолом,
співає півень вранці біля дому,
вогненна пісня ллється над селом.

Жаске натхнення закипає в зорі,
гримить, цвіте, шаліє голова!..
Неначе феєрверки — в півня шпори,
й сам півень — як барвистий карнавал.

У горлі пісня магмою клекоче,
із горла бризки бризкають живі.
Здається, випорскнуть, як ядра, очі
й покотяться, як ядра, по траві.

Сам півень — наче кущ вогню пісенний,
сам півень — як пісенний кущ вогню!..
О таїнство, о магія натхнення,—
збагну колись це все чи не збагну?..

Й світає сонце зболеним обличчям
на заклинання, на творящий шал,—
язичницька містерія одвічна,
язичницький одвічний ритуал.

* * *

Медові стільники, і айстри на столі,
і ранок золотий, немов перо жар-птиці,
і музика тремтить в примружених зіницях,
осінній день світає на твоїм чолі.

Неначе житній місяць — свіжий житній хліб
між вишитих птахів на рушнику лляному,
і пахне крізь вікно відчинене солома,
тютюн зів'ялий і примерхлий кріп.

Жовтогарячий півень б'є дзвінким крилом,
вишневі та лункі завзято шпорить шпори.
Повітря у садку стоїть ясне й прозоре,
й стоїть повітря ще ясніше за садком.

І тужить горлиця у липах за вікном,
і ми не знаємо, за чим вона так плаче,
і так нам на серцях у ранок цей, неначе
благословила осінь все святим перстом.

Благословила осінь все перстом святим,
бо так лиш осені дано благословляти.
І добре нам, благословенним, вдвох мовчати
цим ранком, мов перо жар-птиці, золотим.

Медові стільники, і айстри на столі,
пелюстки — наче з вересневої блакиті,
і хочеться обом, мов горлицям, тужити:
немовлені слова усі такі малі...

* * *

Ведмедем у бурому листі барложиться осінь,
і осінь у листі сама — наче бурий ведмідь,
і сонце здається загубленим колесом з воза,
що світить, як сонце, і котиться сонцем у світ.

Розорений ліс — як циганське пусте таборище,
яке уночі місяць плугом високим зоре,
і там, де ще вчора циганське вершилося грище,
лиш попіл барвистих багать, що опали з дерев.

Розорений ліс — таборище циганське, а в ньому
подерте намисто калини на листі блищить,
і вогнищем музики білка на дубі старому,
здається, сама за собою в нестямі біжить.

Нема вакханалії барв, мов її не бувало,
і оргії звуків немає, немов не було.
Безумства конвалій, фіалок блакитного шалу
нема на землі — їх земна позрікалася плоть.

Де танці й пісні ті, що зовсім недавно кипіли,
де пристрасті літа, які клекотіли отут?
Лиш музика білки на дубі, лиш музика білки,
що ллється, що бризка, що сяє отак, наче ртуть.

Ні сміху, ні крику, ні любощів темної ночі.
І коні не ржуть, і не гаркають люто хорти.
Лиш двоє озер так, немов антрацитові очі,
циганською хижою звабою світять в світи.

Лише таборище... Лише таборище — без грища.
Немає феєрій квіток. І птахів феєрій нема.
І небо над світом — неначе подерте шатрище,
полатане повстю осінніх безрадісних хмар.

Де табір той?.. У листі барложиться осінь.
Барложиться в бурому листі, неначе ведмідь.
І котиться сонце — немов із циганського воза
зірвалося колесо й котиться сонцем у світ.

У СІЧНІ, В ПРОСИНЦІ

У ранню пору сонцепалу
у небі сонце розцвіло,
возовим колесом палало,
возовим колесом пливло.

У січні, в просинці, в лов-зайці,
біліли ще зимові сни,
ще зоставався зими окраєць,
зими окраєць крижаний.

У січні, в просинці студенім,
в сонцевороту ранній час,
цей білий світ всміхнувсь до мене,
і я до світу завсміхавсь.

У січні, в вовчу пору року,
яку з колиски я спізнав,
світ сонячним всміхнувся оком,
в промінні сонячнім скупав.

Я ще не знав про місяць-сніжень,
я ще про березіль не знав,
бо їх за просинцем пізніше
до мене приведе весна.

Я ще не знав про травень-росник,
про сінозорник я не знав.
Про серпень, місяць вінценосний,
про осеницю не гадав.

Не знав про пору льодолому,
про водопіл, про скотопас,
ще не освячений був громом,—
всьому свій час, всьому свій час...

У січні, в просинці, тріщала,
навпіл ламаючись, зима.
Шпаркі морози в сурми грали,
довкіл ридаючи ридма.

Відроджувався світ у січні,
такий бо в світу родовід,
невічне все здавалось вічним,
ввижався вічним білий світ.

На весну сонце повертало —
для мене вперше все було! —
возовим колесом палало,
возовим колесом цвіло...

* * *

Печалився і печалюсь сам собою:
чи так в житті живу? чи так в житті я жив?
Мою печаль, немов траву, косою
ніхто ще не косив, і сам я не косив.

Я не косив, ніхто її не скосить.
Уже не молода, уже вона в літах,
моя печаль — трава простоволоса,
печаль — із квіткою в розмаяних косах.

З печаллю стільки жито й пережито,
такий у серці за печаллю жаль,
що як її, здається, не любити,
що як її не берегти, мою печаль...

І щира, і завжди душа відкрита.
Ніхто так, як печаль, мене не знав, не зна...
Чи є ще хто сердечніший на світі,
чи є ще хто мені вірніший, ніж вона?

* * *

Відсвяткуймо себе на престольній осінній землі,
бо чи вдасться себе на весняній землі святкувати!
Ген на обрусі неба, немов на святковім столі,
ключ цвіте журавлиний, неначе барвінок хрещатий.

Кожен з нас на землі — мов сидить на престольнім столі.
Скільки маємо ми біля столу престольних престолів!
На столі — ненакраяний місяць лежить, наче хліб,
і розсипано зорі, мов гори сиваської солі.

Цей плакучий бурштин рідних верб в свої душі візьмім,
нам земля їх віддасть, наче зніме останню сорочку.
А купальське гильце — нашу пісню — серцями вберім,
хай серця на гильці, наче птахи червоні, тріпочуть.

Грайте, бубни дубів, грайте, скрипки вечірніх беріз,
і басолі вечірніх осик понад річкою — грайте!
Тільки душі у нас не діймайте журбою до сліз,
тільки душі у нас ви любистком утіхи діймайте.

Грайте, бубни дубів, бо у танець пішов листопад,
грайте, скрипки беріз, бо у танець пустилася осінь,
і вінки із цибулі у неї на грудях висять,
дикі гуси летять через сиве осіннє волосся.

Дикі гуси летять — і прощальний летить їхній крик.
Гнутий обрій лежить, мов на щастя прибита підкова...
Грайте музику струнну, басолі вечірніх осик,
хай вечірніх осик не вмовкають регістри басові!

Брага сутінків ллється. Заграви червоні меди
хоч кого на оцьому прощальному світі захмелять!
Дим багаття гойдається п'яний, неначе у дим,
на всі сторони йде, сміючись, від багаття, веселий.

А кому не смакують меди а чи брага гірка,
а хто хміль у душі у своїй святкувати не вміє,—
хай з байрака, мов з глека, націдить собі молока,
хай у нього неспитий туман на губах забіліє.

Відсвяткуймо себе на землі, хай схмеліє весь світ!
Хмелю вистачить всім під святковим оцим небозводом,
бо пітьми чорний кадуб у погребі ночі стоїть,
і ще яблучні вина у чорному кадубі бродять.

Даймо півням вина, хай і півні уп'ються вином,
даймо браги й медів, коли стане вина їм замало,—
щоб не спали вночі, щоб під ночі простертим крилом
треті півні на світі ніколи нам не проспівали!

* * *

Забулася про нас весна,
про нас забулося і літо,
вже осінь думає про нас,
зима вже буде нам радіти.

Осінні розтеклись думки
туманом сивим над полями,
думки зів'яли, мов листки,
які зітхають під ногами.

На нас думки зимові ждуть,—
немов бездомні пілігрими,
вони з-за обрію грядуть
зі скрижанілими очима.

Зима уже радіє нам,
бо як зимі і не радіти,
коли забула нас весна,
коли забуло нас і літо.

* * *

Сіро-жовтого вечора, кольором у вовчицю,
добре з тобою в березневому лісі іти.
Сухо тріщить, кострячиться в лісі опала глиця,
спалахуючи іскрами, наче морський бурштин.

Сніг лебединим крилом іще у нетриськах має.
Лебединого світла тануючі плями дрижать.
І сосни свічками з бджолиного воску палають,
берези свічками із білого воску горять.

Папороть, листя мережане, вже зеленіє
так, як під снігом всю зиму зеленіла вона.
Проліском усміху тихим губи твої весніють,
наче тим проліском усміху всміхнулась весна.

Нап'ємося із берези березового соку —
березову свічку поставим у душу свою! —
щоб завше чути в собі берези вогонь високий,
чутись березовими свічками в рідним краю.

Небо далеке — наче вода в глибокій криниці.
Лебедине пір'я зими талим світлом тремтить...
Сіро-жовтого вечора, кольором у вовчицю,
добре з тобою в березневому лісі іти.

Бо свою таїну ти таїла — і не втаїла,
бо свою таїну я від тебе теж не втаїв,
тож проліском усміху губи твої завесніли,
тож проліском усміху губи весніють мої.

* * *

Білопілля зими — як моєї душі білопілля.
Білопілля душі — як ясне білопілля зими.
І зелені шуліки-ялини на пагорбах сіли
та й сидять, як шуліки, зеленими сяють крильми.

Та й сидять, як шуліки, на пагорбах в лісі ялини.
Крила так обвисають, мов бурки на плечах висять.
Ось, здається, зірвуться на вітрі і в далеч полинуть.
Та чомусь не зриваються, в далеч чомусь не летять.

Білі коні зими в табуни позбивались у полі,
білі коні зими в табуни позбивались в лугах,
білі гриви, як борошно, віються скрізь на роздоллі,
білі гриви куряться на обрії, наче юга.

Білі гриви куряться югою, й здається, що скоро
білі коні у сурми морозу, як грім, заіржуть,
і, неначе на святі зими, нас по білому морю
через зиму усю аж на свято весни повезуть.

Повезуть нас на свято весни, а зелені шуліки,
що по пагорбах стали й зеленими сяють крильми,
не зіпнуться на крила, щоб нас проводжати із криком,
щоб на вітрі в польоті тугими шуміти грудьми...

Білопілля зими — як моєї душі білопілля,
що поля свої білі все стелить і стелить в мені...
Знов зима. Після літа і осені знову похмілля,
знову довге похмілля, яке промине навесні.

* * *

Знов ластівки у небі зацвіли,
вода в Дніпрі цвіте зеленим хмелем.
Прийди до мене ввечері, коли
зоря вишневі рушники простеле.

Закутайсь в хустку — в небо голубе,
озуй у срібні роси білі ноги.
Нехай до мене приведе тебе
по темних водах місячна дорога.

Нехай тобі співа вечірній птах,
нехай тобі дарує голос чистий.
Мені барвінку принеси в руках
і принеси мені в очах любистку.

Біля Дніпра схилися до води,
схилися, тонкостанна, білолиця,
перо жар-птиці у траві знайди
і принеси мені перо жар-птиці.

Прийди до мене ввечері, коли
зоря вишневі рушники простеле,
бо ластівки у небі зацвіли
й вода в Дніпрі цвіте зеленим хмелем.

* * *

Ти мені обіцяла писати... На аркушах снігу,
що принесла в зажурений сад листоноша-зима,
снігурі, наче писані літери, нині пробігли,
як барвисті уламки веселки пробігли — й нема.

Ти мені обіцяла писати... На аркушах листя,
від морозу схмелілі, самі обернувшись на хміль,
чи то грона калини горіли сузір'ям жаристим,
чи твоєї любові світився калиновий біль.

Ти мені обіцяла писати... На аркушах криги,
що сизіли, мов турмани сизі, посеред Дніпра,
в ополонках, ломами пробитих, здригався і дихав
твій обіцяний смуток, і в ньому тремтіла зоря.

Ти мені обіцяла писати... На аркушах вітру —
скільки аркушів вітру в душі назавжди я зберіг! —
я шукаю від тебе й знаходжу від тебе привіти,
спазм за спазмом у горлі стає від привітів твоїх.

Ти мені обіцяла писати... На аркушах неба
хоч на фразу одну, та на фразу одну дочекавсь —
срібну фразу Чумацького Шляху одержав від тебе,
я одержав цю фразу й шепочу цю фразу весь час.

Ти мені обіцяла писати... Сьогодні здається,
що листи твої скрізь і що я не знайду їх ніде...
Ти мені обіцяла писати... на аркушах серця,
вириваючи аркуш за аркушем з білих грудей...

ЯБЛУНЯ

З села до міста яблуня прийшла,
з села до міста яблуня добилась.
О, лишенько, який здолала шлях,
ніде не збилась і не заблудилась.

О, лишенько, який здолала шлях:
з мого дитинства йшла — й прийшла у зрілість!..
А скільки в неї цвіту на гілках,
її гілки від цвіту обважніли.

Подумати — отак в цвіту ішла,
подумати — в цвіту ішла по світу,
подумати — отак весь час цвіла,
подумати — й не обтрусила цвіту!

Спинилася у мене під вікном,
всміхається, у шибку заглядає.
Б'є соловей в її гіллі крилом,
немов колись — так і тепер співає.

Як дівчина, всміхається мені,
як дівчина, вона тендітна в стані.
Вона прийшла до мене навесні,
вона прийшла, мов дівчина кохана.

Їй слалася дорога нелегка,
та яблуня не побоялась світу.
Вона прийшла, мов дівчина, яка
на яблуню скидається розквітлу.

З села до міста яблуня прийшла
і під вікном у мене зупинилась...
Як довго йшла із юності — й дійшла,
як добивалась в зрілість — і добилась.

* * *

Птахи в піднебессі помирають,
і, померши, птахи ще летять,
і, померши, крилами ще мають,
і, померши, крилами горять.

Ще вони політ по смерті творять,
ще, здається, линуть їх пісні,
ще вони по смерті винозорі
в апокаліптичній вишині.

Їх би в піднебессі й хоронити:
в вінценосну піднебесну мить
їх би у блакить небес зарити,
хай оберігає їх блакить.

І на них зірок сипнути злото —
погребельний зоряний вогонь! —
за насущне прагнення польоту
й за посмертне творення його.

* * *

Так все просто, а я не збагну,
хоч збагнути і прагнув, і прагну...
Ти молодша на цілу війну,
ти молодша на всю Вітчизняну!

Твоїм іменем жив і живу,
так багато його і так мало...
Ти молодша на всю світову,
що лиш вдруге в історії сталась.

Заздрять вроді жіночій твоїй,
граєш скрипкою звабного тіла...
Ти молодша на кулю, якій
пролетіти немарно судилось.

А тому позабудь і не зви,
бо не зможу тебе зрозуміти...
Ти молодша на біль світовий,
ти молодша на горе всесвітнє.

Хай розлучаться наші вуста,
ненароком не стрінуться руки...
Твоє серце молодше на страх,
твої очі молодші на муку.

Хай зів'яне і хай не цвіте
заціловане наше безсоння...
Ти молодша мільйонів смертей
тих, що стали безсмертям мільйонів.

А тому я тебе не збагну,
хоч так просто збагнути кохання...
Ти молодша на цілу війну,
ти молодша на всю Вітчизняну!

* * *

Тут, де старі окопи затекли
зів'ялим листям, що з гілля опало,
тут, де кущі калини зодягли,
мабуть, в дівчат позичені корали,

тут, де лежать мережані хребти
розлитої зеленої ожини,
де тліну дух, дурманний і густий,
неначе брага, у повітрі лине,

де гнеться у міцних суглобах хвощ,
де павутина в'ється кришталева,—
подібний на сліпий прозорий дощ,
стоїть капіж осінній жолудевий.

Майнула сойка вигнутим крилом,
заворушились поміж листя тіні...
Неначе дивовижний метроном —
цей дощ сухий, оцей капіж осінній.

На стовбурах, як шовк, сизіє мох.
Стоять дерева, мов стоять заграви...
І ми, мабуть, з тобою схожі вдвох
на коників, які сюрчать у травах...

* * *

О, як співає небо над землею!
Які у душах залиша сліди!..
Візьми зорю, підпережись зорею
й, зорею підперезана, іди.

Зорею підперезана, зорею
у семибарвну молодість іди,
поки співає небо над землею,
поки не стерлись в молодість сліди...

В СВІТОБУДОВІ СОЛОВ'ЇВ

Весняний ранок. Неба синя тема.
А скільки в неба кришталевих тем!
В світобудові солов'їв живемо,
в світобудові солов'їв живем...

Над річкою — вулкани верб зелених,
тут солов'єм співає кожен лист.
Які імпровізації натхненні,
який раптовий, ненавмисний хист!

Гримить творяще солов'їне горло,
горить у горлі пісня, як свіча,
спалахують затактів смертні долі,
спалахує і тактів смертний час.

Октавами цвіте вербове листя,
від солов'їв, неначе віск, густе.
На шість тонів цвіте октава чиста,
дванадцятьма півтонами цвіте.

Гайда в світобудову солов'їну,
гайда у шал, гайда в безумний хміль,
гайда в оті колінця і коліна,
гайда в минущий солов'їний біль.

В світобудові солов'їній карій,
що пломенить стожарами очей,
хай золотом розплавленим обварить,
хай золотом нас палко обпече.

Гайда в огонь, гайда в оті стожари,
в сердечне буйство, у сердечний шквал,
хай в душі наші вал мелодій вдарить,
гряде дев'ятий солов'їний вал.

О, звуків несподівані обвали,
як за обвалом звуків — знов обвал!
Нехай ударить над дев'ятим валом,
хай обезсмертить солов'їний вал!..

Весняний ранок. Неба синя тема.
А скільки в неба кришталевих тем!
В світобудові солов'їв живемо,
в світобудові солов'їв живем...

* * *

А ти — ще правда, ти — ще Суламіф,
у тебе все іще від Суламіфі,
хоча вже обертаєшся на міф,
бо кожен має обернутись міфом.

Ще сміх лунає, хоч і він мина,
сміються губи, ще не відсміялись,
ще губи — наче поцілунку знак,
у поцілунку не відцілувались.

Ще руки у польоті, що не згас,
ще груди сяють, груди не згасають,
ще з уст твоїх я п'ю минущий час,
ще з губ моїх ти спрагу вдовольняєш.

Ти до брови бровою пригорнись,
і оком потони в моєму оці,
і затремти так, як кленовий лист
тремтить в гірському бистрому потоці.

Неначе в щастя й горя — спільний клич:
в любові щастя й горя є немало,
тож радісною чайкою кигич,
а ще кигич чаїною печаллю.

Бо ти — ще правда, ти — ще Суламіф,
бо в тебе все іще від Суламіфі,
і хоч колись обернешся ти міфом,
та нині тільки твориться той міф...

ПОЇДЕМ ДО МОРЯ

Поїдем до моря, мій сину, поїдемо літом,
яке засиніє, неначе у бурю прибій.
Морського бобра там на морі ти зможеш зустріти,
чи трапиться заєць морський біля моря тобі.

Бо там чудеса іще водяться, ще вистачає.
Морський леопард іще водиться, не перевівсь.
Куниця морська там у морі на тебе чекає
і ящірка — в неї такий, як у ящірки, хвіст.

Узимку чекай, сподівайся на літо, мій сину.
Поїдем улітку до моря, гайнемо у світ!
Побачиш лисицю морську — голуба в неї спина.
Мов піна, біліє в морської лисиці живіт.

У те, що у морі є голка морська, ти повіриш,
є свічка морська, і ця свічка у морі горить,
і водяться в морі морські їжаки голкошкірі,
собака морський за собакою в морі біжить.

Там змії отруйні морські в глибині проживають,
отрута у них — у дрібненьких отруйних зубах.
І жолудь морський вусоногий у морі зростає,
і зірка морська не згаса у морських небесах.

У морі є зрячі дива, є дива і незрячі.
Ексцентрика барв і відтінків — морська глибина!..
Можливо, що блюдце морське ми у морі побачим,
або черепаха морська пострічається нам.

Таки дочекаємось літа й поїдем до моря.
Я бачу, що дива морського тобі нестача.
Там янгол морський нас зустріне на вільних просторах,
там янгол морський на просторах морських постріча.

Повірмо у літо, повірмо в далеку дорогу,
повірмо у море, повірмо у вітер гіркий,—
і лева морського зустрінем, той лев ластоногий
живе у солоних і чистих у джунглях морських.

Повірмо ж у літо, мій сину, повірмо ж у літо,
бо віра у літо потрібна тобі і мені...
Бекаси морські там літають не тільки в повітрі,
бекаси морські там живуть у морській глибині.

Повірмо, що море — це дзеркало всього земного,
у півня морського повірмо, в морського орла,
повірмо в морського слона і у чорта морського,
і віра в морського царя нехай нас окриля!

Нехай окриляє нас віра у море,— із нею
живемо на суші, неначе на морі живем,
і, може, зірвемо морські голкошкірі лілеї,
морські голкошкірі лілеї на морі зірвем...

* * *

Присвіти мені лицем своїм,
присвіти мені посеред ночі,
бо тебе побачити я хочу,—
присвіти мені лицем своїм.

Присвіти нахиленим чолом,
присвіти опівночі, весною,
хочу себе бачити з тобою,—
присвіти нахиленим чолом.

Білою рукою присвіти,
до руки торкнуся я вустами,
хай рука біліє поміж нами,—
білою рукою присвіти.

Найтихішим словом присвіти,
хай воно, немов зірниця, сплесне,
солов'їним подихом шелесне,—
найтихішим словом присвіти.

"НАПЕРЕДОДНІ НИНІШНЬОГО ДНЯ"

(1989)

НАПЕРЕДОДНІ НИНІШНЬОГО ДНЯ

Ескіз поеми покоління

Пам'яті товаришів

Ще кожна гілка на землі — сопілка,
сопілками цвіте уся земля,
і вирізана з верболозу гілка,
як Україна, з нами розмовля,

Іще усі — як молода комуна,
іще — комуни молодої час:
і юний — Драч, і Вінграновський — юний,
і Симоненко є ще поміж нас.

Іще усі — комуна, всі — ще разом,
хоч кожен сам собі уже звіздар,
й таке у всіх майбутнє — мов Тарасом
задуманий на все життя "Кобзар".

Цвіте, мов скрипка, наша юна Ліна,
чекаючи на свого скрипаля,
й земля чекає на земне тяжіння,
й на атомні прелюди жде земля.

Іще усі — мов золота комуна,
іще у всіх — обличчя золоті.
Цвіте калина в небі Батьківщини —
й іще не скоро упаде на діл.

Гримлять громи, неначе міни в полі,
мов місяць небо нам замінував.
І ще несе Тютюнник вузлик солі —
в війну ту сіль десь начумакував.

Нема батьків на батьківські пороги,
нема батьків, а ти у те — не вір!..
Сурмить у сурму сонця Перемога,
і біль наш плаче в срібні сурми зір.

Озувши в чорну землю босі ноги,
прийшла, вдягнувшись в сині небеса,
і місяць-скатка сяє в Перемоги,
і місяць-скатка в неї не згаса.

На ярмарках безногі інваліди
в безрукі руки просять мідяки,
і наша юність ще під гору їде,
й іще не скоро буде навпаки.

Тополі ще в шинелях у зелених,
мов військкомати так їх зодягли,
і по ночах ридають наречені,
яких ще до війни так нарекли.

Ще біль сирітський не розцвів у слові,
ще біль сирітський кільчиться в словах.
І хоч в плугах уже не ходять вдови,
та ще худоба ходить у плугах.

З війни — ніщо й ніхто ще не забуті:
і ті, хто є, і ті, кого нема.
А небо нам здається парашутом,
який усіх в повітрі нас трима.

Ще не одягнені, хоча й не голі,
а хто ще гол, в того душа — сокóл!..
О, як Олійник бавиться футболом,
о, як Борис наш грає у футбол!

З лиця — неначе Ворскла світло-руса,
піднявши синє небо на плечі,—
бере м'ячі, що наче не беруться,
бере в дев'ятку послані м'ячі...

Колодязі для нас ще як мембрани,
в які іще кортить нам закричать,
і журавлі над ними дерев'яні,
неначе справжні журавлі, летять.

Нас ще війна тримає на прицілі,
іще не збитий у війни приціл,
і хоч за горизонтом наші цілі,
проте ясна у кожного з нас ціль.

Усі — ще є, усі — ще покоління,
уже недовго залишилось ждать:
гніздо неслави кинуть ластів'їне —
і в ластів'їну славу полетять.

Хто полетить — у славу, хто — в неславу,
хто полетить — в буття, хто — в небуття,
але які польоти нелукаві,
і нелукаве ще в усіх життя!

Але які польоти-перельоти
над морем, що ім'я йому народ,
але які жалоби і скорботи,
нема — щоб без жалоб і без скорбот!

Серця у всіх світають — не смеркають,
й світають, не смеркаючи, вуста,
поезія в вулканах душ скипає
й стікає, наче магма золота.

І магмою стікає золотою,
і кожне — лава золота в цвіту,
і ще ніхто не грається з судьбою,
ще кожне набирає висоту.

Як сівачі — ще очі розсіваєм,
і сходять наші ув очах чужих,
чужі у наших дружно проростають,
і славно в світі сівачами жить!

В народі — всі, усі — ще не народні:
народ ми знаєм — нас народ не зна.
Немов у себе всі напередодні
й напередодні нинішнього дня.

Ще Ліна наша юна, винозора
своє з мандрівок вірне серце жде
і жде на срібну музику, котору
сама у себе вирве із грудей.

Цвіте у жилах кров, немов калина,
і гроняться калиною думки,
й тому земля для всіх нас Батьківщина,
що в землю із війни пішли батьки.

Ще в космосі народу не Стожари,
іще ніхто, як зірка, не горить,
хоч до Стожарів космонавт Гагарін
сам —як стожар! — в супутнику летить!

У Гоголевім космосі літаєм,—
чи там себе зумієм відшукать?
Чекаємо на лебедину зграю,
що вилетить із серця Земляка.

Ще всі — живі, ніхто — ще не балада,
ще кожен — наче радар — темнокрил:
і радар — Драч, і Вінграновський — радар,
і надчутливий радар наш — Василь.

Іще усіх несуть в польоті крила,
хоч не до всіх нас милосердний час,—
і радар Симоненко йде в могилу,
щоб із могили глянути на нас.

Та дехто — необ'їжджена натура,
своє життя пускає шкереберть.
Воєнні ігри йдуть в літературі,
воєнні ігри — на життя чи смерть.

В літературі ігри йдуть воєнні:
то недоліт! то переліт! то в лоб!
І ось невизнаним вмирає геній,
немов його ніколи не було.

Ще незаміжні, як і нежонаті:
як хоч — сватів до сонця засилай!
Ще Маргариту в цинковому платті
до шлюбу з моргу смерть не повела.

Нас у майбутнє посила минуле,
і ми йдемо, немов дев'ятий вал.
Нам солов'ї свистять, неначе кулі,
нас солов'ї вбивають наповал.

З минулого в оте майбутнє линем,
яке уже світає на зорі,
і нам за батька — рідна Батьківщина,
і за батьків нам — сиві матері.

Себе шукаєм — і себе знаходим
в народі, що прибоєм в обрій б'є,
усі — мов листя з дерева народу,
який повітря свіже листям п'є.

Здираючи із себе решітки моху,
узявши щире сонце за взірець,
несем епоху! — ах, яку епоху
несемо ми на прапорах сердець.

Здираючи до крові босі ноги
і навіть в сні не відаючи сну,
орем душі своєї перелоги,
орем душі своєї цілину.

Ідемо — до народу і з народом,
яким розквітла і цвіте земля,
й таке чуття — що ми напередодні,
що ми лиш починаємо свій шлях.

Неслава в кого, що дорожча слави,
що ходить у лавровому вінку,
у кого слава чесна й нелукава,
бо так уже судилось на віку.

Хто має слід, а хто зника без сліду,
той — наче свічка, той — як свічкогас.
Із нас ніхто за море не поїде,
бо ми самі у морі повсякчас.

Прозріння правди й совісті прозріння
із наших душ, як блискавиці, б'ють.
Яке земне і неземне тяжіння,
які мандрівки серця ще нас ждуть?

У дальній вирій летимо піснями,
у вирій той, який нас вигляда,
де Симоненко чесними словами
до серця Батьківщини припада.

У вирій, що попереду синіє,
де в'ються журавлі, неначе хміль,
де наш Тютюнник в небі сіль розсіяв,
де з неба нам його біліє сіль.

З землі на небо — йдемо й не дійдемо,
на землю з неба — все-таки дійдем,
минуле на плечах своїх несемо,
майбутнє на плечах своїх несем.

ВЕСНО МОЯ,
НА ПОРІ ТИ ВЖЕ СТАЛА

* * *

Наче в дні першотворення, прагнем до суті й до кореня!..
В повесіння прозоре шукаєм в лісах ключ-траву.
Її магію корено — й досі ніким ще не скорено.
Як скорити й спізнати ключ-зілля магічність живу?

Наче в дні першотворення, мислю орали і оремо!..
В повесіння прозоре свічарник в лісах розцвіта.
Від розквітлих свічок у свічарнику — ясно і зоряно.
Це свічарник — конвалія білі свічки розгорта.

Наче в дні першотворення, скільки до серця говорено!..
В повесіння прозоре коромисла гнуться в лісах,
ці коромисла цвітом зеленим обвислим узорено.
Це купина — конвалії рання і вірна сестра.

Наче в дні першотворення, скільки свідомістю торено!..
Бук-трави алфавіти на круглих сторінках галяв.
У двогубих віночках квіток жовті бджоли наморено
розмовляють із медом, чи із бджолами мед розмовля.

Наче в дні першотворення, духом таки невпокорені!..
Святойванського зілля беремо у душі свої,
сльози божої матері ллються у душі на корені...
Золоті звіробої — неначе криваві гаї.

Наче в дні першотворення, йдемо полями і зворами!..
Подорожники — ми. Семижильники й трипутні — ми.
Журавлиною спілою землю в узори узоримо.
Пролітаєм калиною із вогняними крильми...

* * *

Як пошарпані акордеони, увечері півні співали.
Молодий місяць над обрієм — начебто пасся половий віл.
Полового місячного вола у зграю плугів запрягали
не тільки у нашому селі, а й у зграї довколишніх сіл.

Половий місячний віл усю ніч небесні орав перелоги,
половий місячний віл усю ніч перелоги земні орав.
З неба половий місячний віл, срібнорогий і крученорогий,
у став забрідав, купався в воді, розвіяним димом зникав.

Вдосвіта вдови й сироти виводили на городи худобу.
запрягали худобу у ярма і в ярма впрягались самі.
Землю орали. Очі худобі, дітям, жінкам лізли на лоба.
Йшли у ярмах — неспівана пісня любові, несміяний сміх.

У ярмах, неначе в безбарвних дерев'яних веселках, йшли очі.
Неначе в обшмугляних дерев'яних райдугах серця ішли.
У ярмах уярмлена, городи орала невбита жіночність.
У ярма уярмлені, діти борозни у майбутнє вели.

Заорювали вирви бомбові, а виорювали патрони.
Виорювали чорнозем, який безвісти пропав у війну.
Причащались весняним повітрям, упившись потом солоним.
Наче груди свої розорювали — до борозни борозну.

Так, мов серця свої рвали плугами на брили важкі, криваві.
Так, мов плуги залізними човнами вгрузали у нашу кров.
Ждали на місячного полового вола, що вибреде з ставу,
щоб полового вола запрягти, щоб місяць у ярмах пішов.

ТІТКА ЛЕБЕДИХА І МІСЯЦЬ

До Лебедихи, сусідки-тітки, не вернувся з війни чоловік. Лебедиха за ворітьми ставала — й чекала, Лебедиха город копала — й чекала, Лебедиха буряки в ланці сапала — й чекала, а ми, діти, в Лебедихи питали:

— Коли ж ваш Лебідь прийде?

— Як місяць ізійде...

Увечері місяць ісходив, а Лебідь чомусь не приходив.

— Тітко, місяць ізійшов! А чи Лебідь ваш прийшов?

— Ой, мій Лебідь не прийшов, мене місяць ізнайшов...

Ми вірили: коли місяць у небі ісходить — то він до тітки Лебедихи приходить.

Сяючи пшеничними вусами, місяць для тітки Лебедихи виорав город голубим плугом із голубими чепігами.

Сяючи пшеничними вусами, місяць для тітки Лебедихи голубим копачем викопав під тополею криницю, з якої ми пили барвінкову воду.

Сяючи пшеничними вусами, місяць для тітки Лебедихи насік лози в лузі й підперезав її обійстя золотою лозою, наче взяв у золоті обійми.

Сяючи вусами, місяць для тітки Лебедихи намолотив жита, а житніми куликами вшив хату, немов запнув житньою хустиною.

Сяючи вусами, місяць для тітки Лебедихи привів маленького хлопчика, дуже схожого на маленького місяця, хіба що без пшеничних вусів.

Отак місяць щовечора сходив, отак місяць щовечора до тітки Лебедихи приходив.

Ми, діти, не знали, а тому й дивувались, а тому й у своїх матерів питались: як тітка Лебедиха миє натомленому місяцю ноги в довбаних ночвах, як розчісує лляне волосся роговим гребенем, як зодягає на плечі випрасувану білу сорочку, як із розцяцькованої березової ложки годує молочною лемішкою?

Ми, діти, не знали, а тому й дивувались, а тому й у своїх матерів питались: якою рутою-м'ятою людських слів тітка Лебедиха ворожить для місяця? Якою рутою-м'ятою пісень тітка Лебедиха чарує місяця? Якою рутою-м'ятою ніжності тітка Лебедиха любить місяця?

Матері не відповідали, тільки стиха зітхали.

Маленький хлопчик, приведений пшеничновусим місяцем до тітки Лебедихи, скоро вбився в колодочки — й ми з ним грались у війну на вигоні, де село збирало череду на пашу. Хлопчик був дуже схожий на свого батька, та ми чомусь не помічали, що граємося з малим місяченьком.

* * *

Сам не знаю, чому ці слова збереглися
в надрах пам'яті,— знать, призабулось не все...
"Дожени журавля, за крило учепися —
і тебе на крилі журавель понесе".

Рвались бомби й снаряди, гармати ревіли.
Ми ховались в землянках, здригалась земля,
а очима з землянок до неба летіли,—
чи нема журавля,
чи нема журавля?

Танки, наче у бурю громи, наповзали,
щоб усіх нас на чорних хрестах розп'ясти...
Ми очима до грізного неба зринали,—
а чи там рятівний журавель не летить?

Їли хліб з остюками, глевкіший за глину,
похоронка була нам за перший буквар...
Кожен поглядом в небо за хмарами линув,—
чи нема журавля в вишині поміж хмар?

На коромислах сестри, неначе на крилах,
відра сліз, мовби воду, несли на зорі.
Про кохання та любощі їм говорили
журавлі угорі,
журавлі угорі.

Підривались в полях на розкиданих мінах,
голосила по нас безголоса луна...
Та очима — в блакить, у небесні барвінки:
а чи клич журавля рятівний не луна?

Матері замість коней у шлеї впрягались
і плугами орали твердий переліг.
І, здавалось, орати їм допомагали
в небесах журавлі,
в небесах журавлі.

Спілі трави у час сінокосу косили,
пісня-вишня цвіла, наче кров, на губах...
Закропитись у спеку їм воду носили
журавлі у лугах,
журавлі у лугах.

На протезах дядьки із фронтів повертались,
скроні в кожного — в сивій воєнній золі.
І тоді ми питались, тоді дивувались:
то протези курличуть а чи журавлі?

Вже дитинства нема, та чомусь полетіти
у далеке дитинство душа намовля.
Поглядаєм у небо, що сонцем налите,
чи нема журавля,
чи нема журавля...

* * *

З імлавої імли, з-поміж багать осінніх,
з блакитних полинів, опалих із небес,
з дитинства ми ішли, скрадалися, як тіні,
ждучи на чудеса — і боячись чудес...

Стрічались у полях — підстрелена волошка,
чи житній колосок, убитий наповал,
чи замордована, згвалтована гармошка,
чи кінська, без зубів, осліпла голова.

Іржею місячною сяяла вуздечка,
і горбилось сідло, немов ведмежий горб,
і вишитий кисет валявся недалечко,—
шнурівка голуба і голубий узор.

Шнурівко голуба та голубий узоре!..
Ніхто отой кисет у бур'янах не взяв,
та кожен так журливо зажурився зором,
та кожен серцем гірко так защебетав...

Калина у гаю — червоні, рвані рани,
мов кетяги на сік розчавлених зірок.
Неначе у бинти, закутані в тумани,
уперті соняхи спинались на горбок...

Хто зводився з землі, хто зводився з коліна,
кругом курівся прах, неначе вився птах.
Доспілі соняхи, немов плескаті міни,
потрощені, в рудих лежали бур'янах.

Зозулині в гаю зів'яли черевички,
в гаю зозулі їх зносили за війну.
Із пошмарованим, в рясних рубцях, обличчям
ізводивсь місяць з голубого полину.

Ми грались у війну, в веселі грались грища,
самі себе на смерть бомбили в бліндажах,
а сонце — наче головешка з пожарища
в промінні гострому, неначе у ножах!

Поміж кануперу, та м'яти, та любистку,
якими вітер, наче похоронка, біг,
валялась золота лозинова колиска,
над нею горлиця тужила у журбі.

Йшли вечори в диму, з черленими щитами,
очима пнулись ми: а що там на щитах?..
Чорніли борони, ощирені зубами,
і чорні ворони сиділи на зубах.

Летіли літаки, мов зграя журавлина,
калинова зоря — на кожнім літаку,
а по воді пливла трухлява домовина,
що обвалилася із берега в ріку...

З імлавої імли, з-поміж багать осінніх
дитинство наше йшло, дивилося довкіл,
й дитинству гірко осміхалась Україна
в вінку розбомблених і невоскреслих сіл.

Й дитинству гірко Україна осміхалась,
рушниця в неї виглядала з-за плечей,
по-материнському до серця пригортала
і черстві сльози витирала із очей...

* * *

Невідомо, чому так здається,
та здається чомусь восени:
рідний край мій і досі ще б'ється,
рідний край не вернувся з війни.

Конюшини руді маскхалати
розтеклись по осінніх полях,
і застиг, наче "рама" хрестата,
угорі неопізнаний птах.

Розладналася клавіатура
мелодійних дерев у бору,
і ожина бікфордовим шнуром
через стежку повзе у яру.

Півні грають, неначе горністи,
закипають в горлянках вогні,
та ще сонця осколки ребристі —
у руці на піщаному дні.

Листя іскрами полум'я пада,
палим полум'ям доли гримлять,
буряки у буртах — як снаряди,
як цукрові снаряди, лежать.

Жерло місяця навіть не гримне
й не закрутиться димом густим.
Мак із маківки — порох бездимний
тихо лллється на грядку, як дим.

Небо зритими хмарами зрито,
наче небо розрила орда,
і тумани течуть, як іприти,
на село в яблуневих садах.

У пожарах, неначе в стожарах,
мла на заході день пойняла.
Вечір-кінь, неосідланий, карий,—
без вузди, без попруг, без сідла.

Листопад — мов поранений воїн,—
груди в ранах, і в ранах душа —
поспіша з далини степової,
в далину степову поспіша.

Розгубила калина намисто,
білі гуси летять, наче сніг,
і тополя із голубом в листі —
наче мати з дитям у вогні...

* * *

Узлісся. Берези колючим обплутано дротом,
а поміж березами сині фіалки горять.
Сходить зоря у небі — немов золоті ворота...
Немов золоті ворота — в небі сходить зоря!

Узлісся. Берези обплутано дротом іржавим,
наче іржавим дротом зв'язано білі свічки.
І мовби зелені води — порозлітались трави,
дроту колючі вихори в травах — як їжаки.

Бліндажі та окопи — як розкорчовані кручі
у солов'їних пострілах — солов'їних піснях.
Дикі цвітуть черешні, і їхнім димом квітучим
завіяно чорні танки у чорних хрестах.

Баба Ликора міцно тримає мене за руку,
залізними кирзяками гупає, наче грім.
І чи то мука — зорею, а чи зоря, як мука,
хлюпає в баби Ликори під берегами брів.

Брови в баби Ликори — такі, наче дріт іржавий.
Губи в баби Ликори — такі, мов іржавий дріт.
Постава у баби — іржавого дроту постава,
дроту, який вихориться в лісі поміж беріз.

З нами ступає вечір — з місяцем замість пілотки,
в вечора кінь є сивий, та кінь, мов туман, забіг,
і стежка піщана править вечору за обмотку,
кульбабами вишиту, узір до узору ліг.

Вечір тихий, як боцюн, а боцюн тихий, як вечір,
летить понад нами важко, не пролетить ніяк,
наче ось-ось присяде на наші стомлені плечі
й світитиме у дорозі дзьоба його вугляк...

Стежка, наче милиці, поскрипує під ногами...
Може, на дерев'яних милицях іде весна?..
Ген і землянки в селі поблимують каганцями
вовчих очей, що попричаювались в бур'янах.

Куди ми ідемо разом — нині вже не згадати,
та пам'ятаються повоєнні рідні краї,
як з-за колючого дроту цілиться в нас гармата,
з-за колючого дроту стріляють у нас солов'ї...

Берези, немов свічки, колючим зв'язано дротом,
що колючим барвінком в'ється по білій корі.
Над вечірнім обрієм стоять золоті ворота,
йдемо в весняних сутінках до золотих воріт...

* * *

Знову не пишуться вірші, і знову не пишеться проза,
з вирію часу прожитого баряться в небі слова...
Із Овечачого в сорок четвертому їдемо возом:
троє дітей нас на возі — і мати за возом жива.

Батько за віжки трима яблукасту й тримає гнідого,
батько на ліву накульгує, поряд із кіньми ступа,
і через зціплені зуби батькує серпневу дорогу
у телефонних погорблених, наче каліки, стовпах.

Спалені танки й гармати стримлять в бур'янах по узбіччях.
Чорними маками вирви в полях — скільки чорних квіток!..
Мати ступає за возом з погідним, як сонце, обличчям,
творячи кроки священні, і кожен святий її крок.

Мальви цвітуть біля печищ по згарищах — скільки тих згарищ!
Зритий снарядами цвинтар — у сірих безкрилих хрестах.
Скільки боїв, і атак, і страждань, і смертей, і пожарищ!..
Соняхи раттю стоять вздовж дороги, ця рать золота.

Наче рушник домотканий, прослалась дорога в узорах,
у чорно-білих узорах війни, що по світу гуде.
Мати за возом ступає, і в'ється над матір'ю порох,
творячи німб над чолом, так що мати у німбі іде.

Із Овечачого в сорок четвертому їдемо возом,
батько на ліву накульгує, поряд із кіньми ступа,
і Україна довкола така, наче тінь бомбовоза
вклякла у землю навічно, й земля безнадійно сліпа.

Троє дітей нас на возі — три зірвані квітки в соломі,
горнеться між біженецьких клунків до голови голова,
по рушнику дороги — з невідомого у невідоме,
у німбі з пороху мати за возом ступає жива...

* * *

Баба Ликора приносила хліба від зайця,
якого вона перестрівала в полях,
і щедрий той заєць не шкодував окрайця,
що снігом та бабиною торбою пах.

Баба Ликора була ще зовсім не баба,
у війну була ще у молодих літах.
Розповідала казку про курочку рябу,
позіхаючи, клала на позіх хреста.

Баба Ликора, траплялось, нам і співала,
підперши чорним коржем долоні щоку,
як то вона колись до війни дівувала,
більше не доведеться на довгім віку.

Баба Ликора, танцюючи, обіймала
у безумному вихорі танцю когось
і грудьми до чиїхось грудей припадала,
ох і добре ж Ликорі у танці велось!

Баба Ликора вигойдувалась у стані,
баба Ликора вилася, немов лоза,
в очах божевільних соловіли тумани,
в посоловілих туманах блищала сльоза.

Кого ж вона обіймала, з ким танцювала?
Кого горнула до ранньої сивини?..
Нікого не бачили, нічого не знали,
реготалися з баби ми, діти війни...

Заплющуся нині: баба Ликора й досі,
вділивши хліба від зайця, танцює й співа,—
на кого ж, невидного, проллялось волосся,
до кого ж притулилась її голова?..

* * *

Червонястий, з гребенем-сурмою,
кров'ю із очисьок аж стріля,—
баба йде із півнем під пахвою,
гудить півня, наче вихваля.

"Подивіться, Ганко та Домахо,
подивися, діду Залізняк,
ну хіба ж не зарізяцька птаха,
зарізяка з-поміж зарізяк!

Розбомбили хату і подвір'я,
у вогні згоріло все дотла,—
зарізяка ж нипає подвір'ям,
шпорить шпори аж у два крила.

Ти до кого шпори свої шпориш,
коли курки жодної нема,
на розплід зосталось тільки горе,
на розплід лише біда сама.

Ну куди мені із ним подітись,
ну куди мені із ним піти,—
гуркотить війна у білім світі,
і у небесах ревуть хрести!

Та піду, бо не сама, з тобою,
зарізяко з-поміж зарізяк,
так тебе й нестиму під пахвою,
з безвісті нестиму тебе так...

Так і дід мій шпорив колись крила.
Де його війною замело?..
Добре, хоч тебе не розбомбило,
добре, хоч тебе не рознесло..."

У часи, які не позабути
й завше в своїй пам'яті нести,
баба йде через подільський хутір,
а у небесах ревуть хрести...

* * *

У туманному спомині тане туманом туманним,
як лелеки летять із-за чорного моря війни,
і дитинство моє — заміноване поле весняне,
і дитинство моє — заміноване поле весни.

Як його перейшов — замінованe поле далеке?
Бо ж його перейти — це не поле було перейти!
Може, знають про те перелітні весняні лелеки,
але їх не знайти, але їх по світах не знайти.

Але їх не знайти по світах, і світів тих немає,
і світів тих немає по білих весняних світах,
та не вірить душа, та душа іще досі чекає,
що появиться в небі бодай хоч однісінький птах.

Із дитинства, яке замінованим полем лежало,
у сьогоднішній день хоч однесенький птах прилетить
і розкаже про те, що було, та чого вже не стало
і по чому душа з кожним днем усе дужче щемить...

* * *

Невмируще в віках побратимство,
невмируще в минущих роках —
подорожники мого дитинства
при дорогах в густих споришах!.

Наче й досі — дитинні світанки
і ще стільки дитячих слідів
між німецьких потрощених танків
і розбитих рудих тягачів.

Наче й досі — дитинне минуле,
що до гострого болю пройма,
про майбутнє віщує зозуля,
те, якого вже нині нема.

Те, якого вже нині немає,
те, яке іще нині мина,
те, що душу, минаючи, крає
так, як тільки душа про те зна...

Подорожники, ви — при дорогах,
подорожники, ви — в споришах,
ви горнулись під зранені ноги,
що у тих промайнули роках.

Подорожники, ви — при гарматах,
при окопах і при бліндажах,
при сплюндрованих хатах горбатих,
де у вікнах у вибитих — жах.

Кожен з вас — придорожній зцілитель,
придорожній, у куряві, лік,—
непримітна і незнаменита
запомога на день чи на вік.

Вас ні нині, ні завтра не вбуде
о весняній чи літній порі,
придорожні зцілителі — всюди,
придорожні зцілителі — скрізь.

Подорожники, ви — при дорогах,
подорожники — трудівники,
вам іти із епохи в епоху,
бо зцілителі ви — на віки.

Із якого прийшли ви століття
і в яке вам століття іти
в цьому непримиренному світі,
де усе — із добра й гіркоти?

* * *

В колодязь, що мохом оброслий, баддю дерев'яну
поволі спускаю. Ланцюг, як невільник, гримить.
У грудях землі, ген на денці, тремтить і не тане
небесна блакить, наче музика синя тремтить.

Невже пощастить у баддю зачерпнути блакиті?
Невже затонулого неба в баддю зачерпну?
Невже пощастить з затонулого неба напитись?
Невже собі в душу я музику синю хлюпну?

Ланцюг, як невільник, гримить, і баддя дерев'яна
із дна, з затонулого неба, угору пливе,
гойдається неба кружечок в воді і не тане,
тремтячою синню все ближче та ближче пливе...

Як добре в дитинстві блакиттю з бадді упиватись!
Як добре в дитинстві уста замочити в блакить!
Як добре в дитинстві у горлі блакить відчувати,
коли вона в горлі застряла клубком — і стоїть!

З бадді причастившись, так терпко хотілось летіти
тоді, у далекім дитинстві, тоді, навесні,
бо небо — як парус, бо небо — як парус блакитний,
в душі напиналось і парусом хлюпало в ній.

ХАТА

Ще чекати чи вже не чекати —
спом'яну чи вже не спом'яну
півзруйновану бабину хату,
що колись прихистила в війну?

Біля комина порався бусол,
мов пелюстка хмарини жива,
мов пелюстка жива, темно-руса,
жаром дзьоба цвіла голова.

Хата піччю цвіла золотою,
піч співала вкипілим борщем,
і гриміла вона коцюбою,
і гриміла вона рогачем.

Їли хліб — присоливши й без солі,
і просили у баби води,
й гуркотіли в гладущику бджоли,
наче там гуркотіли меди.

Хата гримала ткацьким верстатом,
хата кужелем білим цвіла,
її вікна, глибокі й окаті,
усміхались до всього села.

Мисник весело мружився мисками:
розмальовані в квіти, миски
щось квітчасте казали квітками
так, як завше і кажуть квітки.

Чорний сволок із гаком залізним,
у кутку дерев'яний тапчан —
тут завжди було тісно й не слізно,
тут завжди ми збивали туман.

Хато бабина, бабина хато,
дерев'яний двогорбий поріг,
всім зуміла ти прихисток дати
о сутужній воєнній порі.

Чи то жебрущий був, чи то воїн,
що лиш чудом не ліг у бою, —
всяк був ласки твоєї достоїн,
всяк діждався на ласку твою.

Чи то месник, чи біженець — всякий
на гостинність від тебе діждавсь
під тим сволоком з загнутим гаком,
що колиску мою відгойдав.

Всіх зігріти і нагодувати
ти зуміла в сутужних роках,
хато бабина, бабина хато,
бусле — хмари пелюстко тремка!

Таки вийшла зі спомину, вийшла —
де ті радощі? де ті плачі? —
лиш хустина розквітлої вишні
на причілку, немов на плечі...

* * *

Вакханалії рясту в зеленому полум'ї трав,
коли кожна травинка — мов свічка з зеленого воску,
коли сон лісовий синім квітом горить — не згоря,
коли біла конвалія голосом білим голосить.

Білогруда весна — білі хмари грудей в небесах,
синьоока весна — сині очі розквітлих фіалок!..
У весни по руках так, немов по дубових гілках,
скільки білок рудих феєрверками порозбігалось!

Тихі святощі вод, безіменний у лісі ручай.
Тихі любощі вітру, що, наче й ручай, безіменний...
Білогруда моя, синьоока моя, не минай
і руками, що в білках рудих, пригорнися до мене!

І руками, що в білках рудих, пригорнись, обійми!
Обійми ластівками і їхнім захмеленим співом!
Ти мене, наче ластівку синю, на груди візьми!
Наче ластівку синю, візьми, і я буду щасливий!

І я буду щасливий цієї весни, мов колись,
наче знов навесні повернулася юність до мене,
бо, здається, знайшлись в цьому світі, нарешті знайшлись
безімення весни і предивне моє безімення.

ДАЛЕКА ЕЛЕГІЯ

Вгиналися дими — коромисла блакитні,
і до криниць дими, вгинаючись, ішли,
і птахами були коромисла розшиті,
і птахами дими-коромисла цвіли!

Там, на коромислах, вони ставали сиві,
в них очі у диму сивіли, як роса,
і сходили зірки зелені, мов кропива,—
немов кропива сходила у небесах.

І мати з лісу йшла, несла сузір'я рясту
на згорблених плечах, у в'язці сушняку,
і вечір, наче кінь, ласкавий і мишастий,
червоним язиком лизав мене в щоку.

І журавель летів із гілкою у дзьобі,
із гілкою, яка здавалась золота,
і місяць — мов теля брикалось білолобе,
на ріжки беручи весняний синій став.

Зоря поміж купав купала срібне тіло,
лілеї у її сріблилися косах,
і в лотоках вода, мов лебеді, біліла,
мов зграя лебедів біліла в лотоках.

І вишні по садках стояли з рушниками,
чекали на сватів, які давно не йшли,
бо подались в війну далекими світами —
і там в війну в світах далеких полягли.

* * *

Хлів обібрався у зелений мох, неначе
Хлів обібрався у зелені їжаки.
Зоря забралась на стару вербу і плаче
вишневими слізьми на плачучі гілки.

Буслиха у гнізді на хаті світить дзьобом,
здається, зараз дзьобне місяць в небесах,
і мати у садку корову білолобу
в дійницю доїть, молоко цвіте в руках.

І молоко цвіте, немов молочне світло,
немов конвалії із вимені течуть,
і, наче ягоди, на вишнях зріють діти,
бо здерлись догори і спілі вишні рвуть.

Тарелі соняхів жовтіють по городах...
Літають ластівки, немов жива шрапнель...
Десь у селі акордеон трофейний ходить...
Вечірнє поле — як прострелена шинель...

Як пахне по війні канупер біля хати!
Який гіркий дурман любистку по садках!..
І небеса вгорі — як груди у солдата,
який з небес в село вертається в зірках...

Невже верта в село? Невже ми дочекались?
Чому так довго він у небесах ходив?..
Ген музики дощу у кадубі набралось,
він змиє голову в мелодіях води...

ПОВОЄННА ІДИЛІЯ З РУСАЛКАМИ

Павутиння стежок у полях, і в селі — павутиння,
а село — мов павук в павутинні стежок і доріг,
де тинами хати підперезано, де попідтинню
уночі на кропиві здригається світло зорі.

То зоря уночі об кропиву пожалилась, плаче,
і вуста її срібні на темному листі дрижать.
Цвіркуни-скрипалі грають так у кропиві, неначе
в них потрощено скрипки — й потрощені скрипки тріщать.

В нетолоченім небі блищало сузір'я Теляти,
в нетолоченім небі блищало сузір'я Стрільця,
і весь всесвіт, здавалося,— крона могутня, крислата,
і весь всесвіт, здавалось, не має початку й кінця.

У дитинстві так добре у кроні крислатій сиділось,
в темній кроні безмежжя, де промінь кінчався зорі,
і, мов крона безмежжя, цвіло твоє зоряне тіло,
і на кінчику променя сам ти зорею горів.

На цих кінчиках променів, що ізгори долинали,
мов на зоряних лозах, що з неба на землю росли,
твої батько і мати ще зовсім недавно гойдались,
твої батько і мати на зоряних лозах жили.

Не боявся сузір'я Стрільця, бо навіщо боятись,
хоч у груди й націлено стільки відточених зір!..
І здавалось, що можеш сузір'я Теляти догнати —
і сузір'я Теляти загнати до себе у двір.

В грудях билось твоє а чи всесвіту билося серце,
в кроні всесвіту сам ти здригавсь, як осиковий лист,
і здавалось — сузір'я оте, яке Лебедем зветься,
в темну крону безмежжя тебе і принесло колись.

В темній кроні безмежжя, у кроні безмежжя вербовій
поруч тебе, здавалось, русалки біліють у млі.
Тонкоброві, химерні, вони із русального слова
уділяють тобі тонкоброві русальні жалі.

В кроні всесвіту добре в далекім дитинстві сиділось,
і на оці плескалась неясна, туманна сльоза,
бо сузір'я оте, яке Лебедем зветься, летіло,
і так жалко було, що на крила його — уже зась...

Вільно й легко у темні безмежжя вросталось,
як вростають комети у темні безмежжя без меж,
із землі, що уже на братерських могилах тримались,
а з братерських могил у безмежжя уже не впадеш.

Світляки на долоні, мов зорі у небі, світились —
натекла із кринички дупла ця світлична вода!
Й до сусідки-солдатки, яка у війну овдовіла,
місяць в касці військовій у темне вікно заглядав...

Із тобою завжди повоєнне дитинство далеке,
і завжди із дитинства далекого спомин бринить,
як галузку твоєї брови брав до дзьоба лелека
і на хату летів, щоб брову до гнізда намостить.

* * *

Ніхто не сіяв, а вони ростуть
в повітрі, наче на прозорій глині:
зав'юнилися табуни рослин,
пташині табуни пісень рослинних.

Ніхто не сіяв, а вони ростуть,
вони не в'януть без дощу у спеку,—
хай ті рослини солов'ями звуть,
нехай то перепели чи лелеки.

З якого вони кореня й зерна,
яка у них загадка заповітна,
яка в них перелітна таїна
і таїна яка неперелітна?

З якого вони пагона й ядра
та їхня гра, що вабить наше око:
така висока піднебесна гра,
і їхня гра земна така висока!

Косою не скосити їхній цвіт,
серпом не вжати перелітні квіти,—
не покладеш в покоси білий світ,
він буде завше перелітним світом.

Душа лугів, душа лісів і піль,
непогамована душа Вкраїни —
летюче буйство в'юнисте, як хміль,
летюче буйство синє, як барвінок.

* * *

Зигзагами зламались грому чорні ребра —
день вигинав хребет, день блискавками квіт...
Конвалій яр — мов грім, що знагла трощить небо,
фіалок яр — мов грім, який ламає світ.

Черемхова гроза, грози густа черемха!..
Краплисті солов'ї, заквітчані в пісні,
і півень крилами спалахує, мов демон,
летючи через пліт в летючому вогні.

Ридання горлове, що горлицею — з горла,
що болем горлиці — з розверзнутих грудей,
коли трава співає безголосим хором
і басова струна — тополя — не гуде.

Сивіє в сивині знетямлений любисток,
в бриласті борозни розорано ріку,
і млистий обрій в млі — неначе млиста пристань,
і дуб, немов маяк, ледь блима на горбку...

* * *

Токують у лісах, на вирубках токують,
токують на полях, токують на лугах,
а травники не десь — у небесах танцюють,
а травники танцюють в чистих небесах!

У ритуальному весняному польоті,
у свят-весняному оперенні, вони
у небесах високі водять хороводи,
що лиш небесної достойні вишини.

Вони такі димчасто-сірі, буро-чорні,
червоні ноги й гострий дзьоб у травників.
З землі вони якісь немовби ілюзорні,
якийсь у них немовби ілюзорний спів...

У квітні, як весна по холодах всміхнеться
лататтям жовтим по озерах та річках,
як травникам танцюється у піднесессі,
як пісня травників танцює в небесах!

Як пісня травників танцює понад нами,
як прагнеться усім польоту навесні,—
і ми самі собі здаємось травниками,
що в свят-оперенні танцюють в вишині!

Бо ми злетіли із землі, ми вже над нею,
і кожен, мов травник, в повітрі зависа,
і в свят-оперенні танцюєм над землею,
і в свят-оперенні танцюєм в небесах!

* * *

Земля, світаючи, всміхнулась,
неначе жінка, горілиць.
І раптом оплески почулись
швидких, мов блискавиці, птиць.

Крильми захоплено плескали,
вітаючи весняний день,
вони їй в груди залітали —
і вилітали із грудей.

Такого захвату і шалу
чи сподівався хто від птиць?!
Вони їй в очі залітали
і вилітали із зіниць.

Той птах у душу їй полинув,
а той співає на губах...
Пташина оргія, пташина
одухотворена плавба!

Птахи горнулися до неї,
об землю билися грудьми,
мов оберталися землею
з швидкими гострими крильми.

Земля, світаючи, всміхалась,
земля лежала горілиць,
пташині оплески лунали,
і чувся дикий захват птиць...

* * *

Зелена ріка прибуває по краплі. По краплі зеленій.
Зелена ріка прибуває по краплі зеленій з землі.
Неначе земля під землею собі перерізала вени —
і кров'ю зеленою бризкає в тиші лісів і полів.

Зелена ріка прибуває по краплі зеленій, по бризках,
по сплесках смарагдових ген на осонні у мушлі-яру.
Рікою зеленою небо пливе, як блакитна колиска,
і сонце стримить над рікою, неначе колодязний зруб.

В смарагдовій повені, що розтеклась у полях і на луках,
квітки — наче птахи, які повернулися із-за морів,
і птахи — мов квіти барвисті, що квітнуть пелюстками
звуків...
О, скільки крилатих квіток — і не менше розквітлих птахів!

В зелену ріку забрели білоногі веселі берези
в текучих шовках, які вітряться, плещуть і липнуть до ніг,
і сіре сузір'я гусей майорить на зеленому плесі,
і вітер, немов малолітній Спаситель, по водах побіг.

За хвилею хвиля зелена — весняна ріка прибуває.
Чи має ріка береги? Чи не має ріка берегів?
І неба блакитну колиску на водах зелених гойдає,
і сонця колодязний зруб в безбережжі веснянім змалів.

Хати, мов човни дерев'яні, між кучерів хвиль поставали,
вітрила із шиферу й бляхи, вітрила з соломи тремтять.
Ми душі прозорі у грудях вітрилами понапинали,
і наші серця під вітрилами тими у безмір летять.

Здається, відчалює клуня, здається, відчалює хата —
по водах зелених пливуть, у зеленім пливуть молоці,
і дуже кортить птахів-квітів високих у небі нарвати,
кортить квітів-птахів нарвати на буйній весняній ріці.

Шовками косинок прощаються з нами веселі берези,
без смутку берези прощаються — що́ то вони молоді!
Пливем поміж сірим сузір'ям гусей по зеленому плесу,
і вітер, немов малолітній Спаситель, біжить по воді!

* * *

Сніги зів'яли, й води в'ялі
вугіллям кришеним блищать,
дощами далі заридали,
пташки без голосів летять.

Кругом якесь стовпотворіння
летючих хмар, води, снігів
і шелестких, мов листя, тіней,
зім'ятих вітром голубів.

Це — березневе навіженство,
це — березнева заметіль,
беріз оголене шаленство
й зірок на наші рани сіль...

І сіль зірок на наші рани,
і сіль біліє на устах.
Чи то любов, чи то страждання
без голосів кричать в серцях...

* * *

Схоже на жінку в бажанні, прослалося поле —
хай до грудей припадає в бажанні весна!
Дзвони весняних птахів розгойдались довкола,
котиться в лісі пісенна ранкова луна.

Звідки веде оця стежка безмовна, смаглява?
Хто так далеко наш обрій в світи закотив?..
Чистий струмок вибігає на синю галяву,
вчора і нині пряде невмирущий мотив.

* * *

Зелений шовк зорі простелим на землі,
лляний туман поверх зорі простелим,
запалимо свічки — весняних журавлів
і руки хмелем молодим захмелим.

Захмелений ущерть — по вінця темних брів!—
потягнуся, неначе хміль, до тебе...
Горітимуть свічки весняних журавлів,
перетинаючи наскісно небо.

Хай вітер проліском зроста і відцвіта,
хай проліском весняним пахне вечір!..
Пісенних солов'їв покличем на вуста —
нехай вуста, як солов'ї, щебечуть.

Удвох прокреслимо вгорі Чумацький Шлях,
не обійтись нам без такого шляху,—
ти почуватимешся так, неначе птах,
і почуватимусь я також птахом...

* * *

Інкрустоване зорями небо,
інкрустована місяцем вись.
І сивіють над річкою верби,
наче спомини сиві зійшлись.

Наче спомини сиві зібрались,
у майбутнє з минулого йдуть,
низько плечі у них посхилялись,
видно, ношу нелегку несуть.

Ніч весняна цвіте, мов калина,
ніч — як білий калиновий птах...
Припаду до грудей Батьківщини,
поцілую в зелені вуста.

Поцілую в уста м'яту-руту,
поцілую в уста солов'я —
й назавжди в поцілунку забудусь,
в поцілунку забудуся я...

* * *

Берези світяться, як ікла вовчі
з ощиреної пащі в темну ніч.
Калина у гаптованій сорочці
із солов'єм зустрілась віч-на-віч.

На вільхах — моху бороди старечі.
Ялини — у старечих кожухах.
А дуб зорю посадовив на плечі —
й тримає на зсутулених плечах.

Гадюка чорна із гілля звисає,
мов незагусла і в'язка смола,
немов смола, яка з гілля стікає,
яка не вся іще з гілля стекла.

Їжак бреде через траву куштрату,
їжак в голках куштратих — як в цвіту!
Їжак — як гном, розквітлий, пелехатий,—
на друзки трощить тишу золоту.

Пеньки — немов у прах розбите військо:
самі щити — й нікого на щитах.
У крону липи, наче у колиску,
сховався чи то вітер, чи то птах.

Тече струмок, на цвіт фіалки схожий,
тече із джерела, що між корчів.
На травах і квітках весна ворожить
при першій зірці, наче при свічі.

* * *

Терористичні акції весни,
блакитні й голубі її терори!
Зелене листя — самосвітне море,
що стане жовтим смутком восени.

Ген явори Дніпро форсують вбрід,
у довгополі вбравшися шинелі.
Ген вибухають черешень шрапнелі,
і пелюстки шрапнеллю рвуться в світ.

Ген скорбна постать матері-верби...
Ген берег — як руїна непривітна...
І, мов солдати сімнадцятилітні,
у пекло сонця ринуть голуби.

Бікфордів шнур барвінку, а по нім
блакитний вогник квіточки пульсує —
скупу блакитну квіточку зірву я,
щоб врятувати світ цей навесні.

В атаці — квіти, жито і трава!
шикується зело новоприбуле...
І соловейко з горла щиру кулю
пускає в мене — й наповал вбива...

* * *

Нічого вже, здається, не благаю,
лише оце благання не втаю...
Ось тінь твоя. Я в тінь твою сховаюсь.
Я заховаюся у тінь твою.

І під весняну пісню солов'їну
не покарай, прошу, не покарай:
не проганяй мене з своєї тіні,
у мене тінь свою не відбирай.

Нехай хоч тінь зостанеться зі мною,
нехай хоч тінь зостанеться твоя
цією солов'їною порою...
Лиш тінь твоя — у тіні солов'я!

Лиш тінь твоя — у тіні солов'їній,
а я в твоїй сховаюсь хоч на мить!
Бо що я в світі без твоєї тіні,
бо як мені без неї в світі жить?

Любов — це мить у тіні солов'їній,
це мить у тіні молодій твоїй.
Отак би й жити — у минущих тінях,
з тобою вдвох — у тінях солов'їв.

* * *

І вітер краплистий, і мряка, й туману куріння,
і пахощі зілля, й черемха біліє у млі,
і річка сизіє розлитою сизою тінню,
що голубом сизим загублена тут, на землі.

І вишні розквітлі, мов янголи, з мли проступають,
і вишні, мов янголи, білими світять крильми,
і білі пелюстки — мов сльози по лицях стікають
в зелену траву — і з зеленої сяють пітьми.

І вітер краплистий, і мряка, й туману куріння,
і дух чорнозему — дурманний, в'язкий та густий,
і так на душі, наче блискавки гостре коріння
ось-ось спалахне, щоб в душі у моїй прорости.

Мов струни бандури обірвані — мряка шовкова.
Чи з струнного шовку подертого зродиться грім?..
І так на душі на моїй, наче вимовлю слово —
й весняна зозуля озветься у слові моїм...

І вітер краплистий, і мряка, й туману куріння,
і янгольські сльози вишневі в зеленій траві,
і так на душі, мов душа проростає корінням
у вітер краплистий, у мряку туманну, у світ...

* * *

В вирі вирію вирла вирлаті вирують —
просто вирла вирують високих вирлатих зірок.
Місяць вухо на землю наставив — чи чує
срібним вухом своїм вознесіння весняних квіток?

Ринва флейтою схлипує, капає, ллється.
А чи й справді на флейті у ринві зітхає вода?
Вітер з саду гука — і ніхто не озветься.
Так, здається, ніколи не пахла в саду резеда!

На грозу ще збирається а чи зібралось?
Хто, скажіте, збирає вночі на весняну грозу?
Миготливим огнем шибка враз задрижала,
наче хата пустила пульсуючу наглу сльозу.

В вирі вирію стати під вирла вирлаті
і стояти у світлі сльози, наче в світлі свічі.
Може, вдасться самому грозу цю зібрати,
вірш грози написавши із громом весняним вночі...

* * *

Місяць, як ніж гайдамацький, блищить у глибокому броді.
Скільки у бродах глибоких блищить гайдамацьких ножів!
Річка до ранку дріма в берегах, річка хижої вроди,
коси у річки звиваються, наче лускаті вужі...

Пахнуть коноплями темними губи її на світанні.
Брови — як обрії чорні, які оперізують діл.
Скоро, вже скоро два сонця з-за обріїв чорних нагрянуть,
карою зливою, карим промінням проллються довкіл.

Карою зливою, карим промінням проллються довкола
пристрасті карі ріки молодої, нескорений шал!..
Та до світання далеко, і річка ще не просиналась,
Блима туманна душа у тремких, як туман, комишах.

Наче лускаті вужі, в'ються коси у сонної річки.
Місяця ніж гайдамацький ще коси-вужі не пожав.
Гребля в огнях електричних так схожа у річки на стрічку,
схожа на стрічку, що світиться в річки у косах-вужах.

Сплеснула риба у косах — і зникла у косах безслідно,
з зоряних неводів неба — в беззоряну млу утекла...
Троє човнів — з трьох пелюсток лілея у березі квітне.
Троє човнів — з трьох пелюсток лілея цвіте, наче мла.

Річка дрімає, мов жінка, вві сні вигинається станом,
руки у річки течуть, її очі та губи течуть,
груди у річки ледь-ледь затуманено білим туманом,
селезні два у тумані на грудях ось-ось зацвітуть...

* * *

Коли з вирію знов прилетять журавлі,
коли в небі на них дочекаються очі,—
не засни на весняній холодній землі,
не засни на весняній землі опівночі.

Бо коли на весняній землі ти заснеш,
коли станеш безкрилою чорною тінню,—
то жолуддям очей в чорну землю вростеш,
то у землю вростеш їхнім карим корінням.

Бо коли на весняній землі ти заснеш,
коли станеш безкрилою чорною тінню,—
то крильми своїх рук в чорну землю вростеш,
що калинове пустить у землю коріння.

Бо коли на весняній землі ти заснеш,
коли станеш безкрилою чорною тінню,—
в чорну землю трояндою серця вростеш,
в чорну землю проллєшся червоним корінням...

Коли з вирію знов прилетять журавлі,
коли в небі на них дочекаються очі,—
не засни на весняній холодній землі,
не засни на весняній землі опівночі.

* * *

Місячні плями — як вибухи світла рушничні.
З срібла виплавлюють пісню свою солов'ї.
Зірка падуча, здається, ось-ось закигиче.
Пахнуть коноплями очі падучі твої.
Руки твої по холодній траві розтеклися.
Папороть — губи твої розцвіли і цвітуть.
Місяць над річкою, мовби чумак, нахилився,
місячні вуса туманом над бродом пливуть.
Місяць, немовби чумак, нахилився над бродом.
Може, чумак цей з Чумацького Шляху верта?
І, чорнокнижник, таємно читає по водах
час, що спливає, що водами в березі став?
Тиша над річкою селезнем враз обізвалась,
наче ударився селезень в тишу грудьми.
Губи твої із обличчя, здавалось, зринали,
плещучи в місячній темряві цвітом-крильми.
Може, зірвати цвіт-крила, покіль не злетіли?
Може, зірвати, покіль не розтали у млі?..
Зірка падуча — немовби падуча сопілка,
що озветься лише у траві, на землі...
Руки течуть твої, й ноги текучі біліють,
й груди, як лебеді, в травах біліють нічних.
Папороть-губи немовленим словом леліють,
словом немовленим — цвітом любові й весни.
Дивно та чудно у місячнім сяйві з тобою,
наче, воскреснувши, щойно прийшли в оцей світ,—
і чи тебе я цілую вночі над водою,
а чи то землю цілую у папороть-цвіт...

* * *

Хто сказав — не збулося? Та ні — як могло, так збулося
все, що ми у житті, мов зіниці очей, берегли...
У яких задзеркаллях буття, у яких безголоссях
материнські вуста, що, як сонце, за обрій зайшли?

Материнські вуста в цьому світі напевне збулися,
і напевне у світі збулись материнські слова:
сонце в небі, і гай понад річкою, й дерево в листі,
соловей на калині, і в росах зелена трава.

Все — слова материнські: у полі хлюпочеться жито,
мак у житі цвіте, і волошка у житі цвіте,
і такої густої блакиті над полем пролито,
що, здається, з блакиті, неначе з дощу, все росте...

Та невже в задзеркаллях буття, та невже в безголоссях
мак у житі зроста і волошка у житі зроста,
і невже в задзеркаллях буття сяє житнє колосся,
і невже в безголоссях буття виростають жита?!

І невже в безголоссях буття, і невже в задзеркаллях
доторк уст материнських, що сонцем за обрій зайшли,
а не в темнім гаю, де дерева у листі постали
і над чистою річкою віти у даль простягли?!

Все збулось на землі. Ну, а те, що іще не збулося,
вже сьогодні і завтра гряде й післязавтра гряде —
задзеркаллям обернеться, стане колись безголоссям,
тільки я в задзеркаллі ніколи не взнаю про те.

ЛІТО КРИЛА ЗНЯЛО І ЛЕТИТЬ НАД ЗЕМЛЕЮ, ЯК ПТИЦЯ

* * *

Літо крила зняло і летить над землею, як птиця.
Крила в літа барвисті — з зелених, оранжевих пер.
Літо лине, як птиця, і в літа в блакитних зіницях
ти завмерла, як диво, і я в здивуванні завмер.

Чи впізнає нас літо, чи літо нас це не впізнає —
адже ми не такі, як були із тобою торік!
Пам'ятає нас літо чи літо нас не пам'ятає —
хоч би чом забувать йому нас о цій літній порі...

Ти чекаєш, завмерши в блакитних зіницях у літа,
я чекаю, завмерши в блакиті далеких зіниць:
чи удасться нам знову із літом у літо летіти,
бо ми ще не спізнали всіх літніх його таємниць...

Жовті пера на крилах, і пера на крилах зелені...
Може, літо уронить для тебе блакитне перо,
може, літо блакитну пір'їну уронить для мене —
нам би стачило пер цих на спільне блакитне крило...

* * *

Сосновий сонця брус на обрії лежить.
То роси світяться чи дзеркало сокири?
Мов тесля, ранок літній у дворі стоїть
і осміхається до світу сріблом щирим.

Блакить, мов повінь, б'є, прорвавши повінь-гать.
Із дуба дятла чуть, він грає на цимбалах...
І чи соснові стружки на траві іскрять,
а чи зерно зірок, що півні не склювали.

Як глина біла, розцвіта в траві ромен.
Розсипано кульбаб руду квітчасту глину.
Туман, мов сивий кінь, який не зна стремен,
везе на толоку ставкову воду синю.

Копиці променів під вишнями в садку
блищать, немов сніпки пшеничної соломи,

й лелеки із лугів летять на толоку,
бо ранок без лелек іще не зводив дому.

Бо ранок без лелек іще не зводив дім,
бо ранок без лелек ще не обходивсь зроду...
Сосновий сонця брус на обрії крутім,
що вистачить на дім великому народу!

БУРЯ

Як скалічений звір, небо в бурю сьогодні ревло,
кров зі звіра на землю текла блискавками густими.
Клени-неандертальці покинути прагли село,
рвались в поле, де звір помирав золотими очима.

Грім камінних сокир, та ще звіра приглушений рик,
і смертельна тривога у хащах небес чебрецевих,
і скипали окропом луги — кольори! кольори! —
і в мисливськім азарті хилились додолу дерева.

По селу, наче хижа орда, пролітав бурелом,
літо в захваті дикім творило красу бурелому,
і у півня на вітрі намокле крило,
наче півень отой народився від блискавки й грому.

Рвався обрію обруч; з пекельної діжки землі
трави хмелем зеленим, як брага, лилися й кипіли.
Скільки соняхів — скільки загублених світлих голів! —
з хмелю — судної браги! — у день бурелому стриміло...

Жовтий віск дивини!.. То ведмежа цвіла дивина,
що з ярів і яруг блискавками зривалась у висі!
І дорога розхристала пазуху поля до дна —
житні груди землі через пазуху в висі лилися.

В чорне дзеркало озера чорна дивилась гроза —
в чорнім дзеркалі озера чорна гроза відбивалась...
Тінь від хмари сліпої, немов невидющий кобзар,
невигойною темною раною губ щось шептала...

Візантійською синню волошок дзвеніли жита,
закипали і гасли волошок розгойдані дзвони.
Цвів ікластий будяк — наче полум'я з пащі хорта
знагла випало і тріпотить, не холоне, червоне.

Терни з думи тернової в поле тернове прийшли
а чи в душу тернову із поля тернового рушать?..
Мажі в хмарах-степах?.. Ремигали чумацькі воли?..
Вились чайками душі чумацькі чи чайки — як душі?..

Маки в житі ридали пелюстками зірваних сліз.
Благовонне куріння лилось ручаями від лоху.
Як розбите румовисько, корчився погорблений ліс:
ліс — вмурований в обшир далекий — далека епоха...

А коли в чебрецях відгримів грім камінних сокир,
а коли полювання в полях відревло й відридало —
літо раптом створило в світах несподіваний мир
і веселкою мир несподіваний той увінчало...

* * *

Діброва — це мати усього живого в діброві.
Уквітчана сонцем весела її голова.
Діброва ця барвінкоока і зеленоброва,
і вивільги в неї сидять на зелених бровах.
Діброва в шовки зодягнулася і в оксамити.
Які на діброві заморські єдваби шумлять!
Шовки й оксамити сузір'ями дятлів розшито,
і білки руді на заморських єдвабах ряхтять.
Діброва в стрічках, що цвітуть в її косах струмками,
і рибу, мов квіти, заплетено в синіх стрічках,
і небо опуклим чолом пломенить над бровами,
і думка синіє у барвінкоokих очах.
Діброва — це мати, а мати на світі єдина,
діброва — це мати, а мати на світі одна.
Бува, набіжить на чоло невесела хмарина,
та хто з матерів на цім світі жалоби не зна!
Діброва — це мати, до серця усе її ранить,
за вбитими звірами в неї жалі та жалі...
Заплаче — і сльози сховає в хустину туману,
в хустині туману сховає зірки своїх сліз.
В хустині туману сховає зірки, а із нього
світитиме біль материнський, неначе зірки:
діброва — це мати усього в діброві живого,
тому-то за всім її біль материнський гіркий.
Діброва — це мати, яка не зійде у могилу,
допоки барвінки димляться у затінку брів,
допоки є білки, допоки у дятлів є крила,
і рибу, мов квіти, заплетено в стрічки струмків...

* * *

Липневі дощі — наче джунглі. Гіллясті ліани
хистких блискавиць в синіх джунглях, мов срібло, тремтять.
А соняхів зграї — розквітлі птахи полум'яні
в липневих дощах, наче в джунглях, летять і горять.
Куди ви, братове у німбах, куди ви, братове?!
Невже вам дорога у джунглях за обрій лежить?..
Кудись летите, золотоокі і золотоброві,
повітря у крилах у ваших зелених дзвенить.
Повітря, як море, у крилах зелених скипає,
повітря скипає, неначе морська бірюза,
і сонця вітрильник за хмарами буря ламає,
бо липень ту бурю з припону чомусь одв'язав.
Куди ви, братове у німбах,— в грозу, в колотнечу,
куди ви, братове у німбах,— у вирію шал,
здається, все небо з грозою узявши на плечі,
бо неба з грозою запрагнула ваша душа?!
В липневих дощах, наче в джунглях, гіллясті ліани
розплавленим сріблом стікають із неба на діл,
і м'ятою пахнуть, і пахнуть ліани катраном,
так гірко, так терпко запахли ліани довкіл!
І сонця вітрильник за хмарами в білих вітрилах,
ще обрій чорніє, веселкою ще не розцвів,
і соняхи в німбах, і соняхи золотокрилі,
і джунглі дощів, і гіллясті ліани громів...
На блюдця літаючі в соняхів схожі обличчя.
Літаючі блюдця не згаслих у бурю багать!
Від рідних глибоких криниць у якесь закриниччя,
в якесь задзеркалля літаючі блюдця летять.

* * *

Дивно знати про те, що собі не належу ніколи.
Не належу собі — і належать собі не кортить.
Як іду через поле — належу вкраїнському полю
та ще жайвору в небі, який у блакиті кипить.

Сам себе не творив, бо навряд чи вдалося б створити,
та й який я творець, коли стільки довкола творців!
Коли стільки творців — хай волошка у житі, хай жито,
хай блавати барвінків з подільських вишневих садків.

Коли стільки творців — хай туман, що тече над рікою,
хай ріка, що в тумані пливе, наче білий туман,
хай діброва в тумані, що стала й стоїть під горою,
хай то осінь осіння, нехай то зимова зима.

Чи то я заспівав, чи то мною земля заспівала,
чи то мною земля заспівала — і тихо співа.
Мою думку падучу зоря в небесах записала,
тільки хто позбирає високі падучі слова!

Тільки хто позбирає падучі слова й зрозуміє,
хто падучого сяйва із зоряних слів зачерпне,
хто падучим огнем свою душу омити зуміє,
хто освятить себе піднебесним падучим огнем!..

Дивно знати про те, що собі не належу ніколи,
що себе не творив, а творила і творить земля,
що мене окриляють — і жайвір, і річка, і поле,
що барвінок з подільських вишневих садів окриля.

* * *

Наче соколи сизі, у полі сизіють жита.
Наче сокіл високий, у полі високий світанок.
Крізь квітки — крізь бузковий вогонь — джерело проростає
і росте, мов бузковий вогонь, у бузкових рум'янах.

Джерело проросло і росте у бузковім огні,
і джерельна вода в джерелі із землі проростає,
і іскриться туманна роса на траві, наче сніг,
що на зерна покришеним дзеркалом гостро палає.

Аметистами свіжими грає лисиця з нори —
де ще в полі знайти два лисичі такі аметисти!
У зіницях, на дні аметистів лисичих, горить
тайна ранку, що так урочисто довкола вершиться.

Понад дзеркалом росним вохриста бджола проліта
на полотна розквітлих гречок, що за житом біліють,
і гаптує полотна гречок, бо найкращий гаптар —
з золотої бджоли, що всяк цвіт гаптувати уміє.

Із зеленим намистом на грудях калина в гречках,
щойно скинувши білу сорочку, що ткана з туману,
виглядає на сонце, й зелене намисто в разках
вже світає прийдешнім, яке не збулось ще, світанням...

* * *

Завжди є в самоствердженні потреба —
нехай то пісня, хай танок, хай вірш...
Різець алмазний місяця із неба
бери до рук — і мармур неба ріж.

І без гіпертрофованих претензій
тобі одному суджене зверши:
візьми із неба сонця срібний пензель —
і пензлем сонця небо розпиши.

Завжди є в самоствердженні потреба,
тому бери о будь-якій порі
чи сонця чесний срібний пензель з неба,
чи місяця різець, чи ключ зорі.

Коли ж осяють найсвятіші вірші,
в яких ти і по смерті не помреш,
бери всю землю — слово найвірніше,
себе навіки в ньому віднайдеш!

* * *

Дощ блакитними ризами сяє,
кропить кропивом крапель густих
білі вірші, що гречка складає,
і апострофи бджіл золотих.
Білі вірші гречані — без знаків,
білі вірші гречані — без рим,
замість знаків і рим — тільки маки,
кумачу нерозвіяний дим.
Блискавиці — неначе зигзиці,
понад обрієм сивим тремтять.
Замість знаків і рим — тільки птиці,
що по ризах блакитних летять.
Як бандура, погуркує поле.
Стежка — блискавки зламана віть.
Забрела в білі вірші тополя,
в білих віршах, мов мати, стоїть.
Вечір спіє у літо доспіле,
бо йому доспівати пора.
Жовтий сонях поезію білу,
наче срібло, брилем набира.
Білі вірші — врочисті, священні

у полях, мов на віщих губах,—
нерозтрачене літа натхнення,
нерозтрачена літа журба.
Дощ блакитними ризами сяє,
мла зі світлом звелася на прю...
Хто ці вірші вночі прочитає,
хто уронить сльозу, мов зорю?

* * *

І невже в небуття відійде та галява сунична...
та галява сунична у лісі, і липовий цвіт,
і обличчя твоє на суничній галяві?.. Обличчя,
що тоді, на суничній галяві, затьмарило світ!

Небо також було, мов сунична галява багата,
де суницею сонце палало в блакитній траві.
Червіньковому червню, напевне, уже не бувати,
червіньковими барвами червень, напевне, відцвів.

Але чом пам'ятається — в лісі сунична галява,
де зірками зоріли дозрілі суничні рої,
але чом не забулися губи суничні смагляві,
що суницями впали на губи смагляві мої?

Але чом пам'ятається — вийшла із хащів козуля,
і здавалось, що музика спіла в козулі гуде,
і здавалось, плямиста козуля вдягнулась в кошулю,
що суницями-плямами дзвінко ряхтіє удень.

Але чом не забулося — білка біжить по ялині,
запитати б у неї — куди ота білка біжить?
Шумовинням зеленим — шугає руде шумовиння,
в шумовинні зеленім — руде шумовиння кипить!

На галяві суничній у червень отой червіньковий,
коли хмара текла, як у вічність відправлений лист,
ми з тобою зустрілись, моя червінькова любове,
але й досі з тобою, здається, ще не розійшлись.

І коли мені знову запрагне з тобою зустрітись —
на галяву суничну у ліс червіньковий піду,
там козуля в кошулі і досі стоїть як улита,
там на хвої зеленій побачу я білку руду.

Бо покличе сунична галява до лісу, покличе
на суничній галяві озвучений бджолами цвіт,
і обличчя твоє на галяву покличе... Обличчя,
що і досі від мене ховає небачений світ!

* * *

Розорана чорноземна вода,
родючі океанські перелоги,
і хвилі тирси сивої — орда —
в космічний вік примчали без дороги!

Нажато вітру в голубі снопи,
незжаті бджоли у снопах не в'януть...
Степи мої, степи мої, степи —
розорані вкраїнські океани!..

І ластівки нескошені цвітуть,
бо ластівок не скошено, як вітер,
не скошено пташину їхню путь
у білому нескошеному світі.

Лелека у сорочці з полотна —
немов косар, а лелька — наче жниця.
Лелека косу сонця тільки й зна.
Серп сонця лельці тільки і годиться.

Вечірні зорі ждуть на сінокіс,
коли їм посічуться жовті коси,—
впаде на води золотий укіс,
впадуть на води золоті укоси...

Нажато вітру в голубі снопи,
снопи нажаті складено у копи...
Степи мої, степи мої, степи —
розорані й засіяні потопи!

* * *

Гроза — мов Божий гнів, мов кара темно-кара,
і грім — як Прометей в кайданах блискавок...
А дуб — неначе жбан, клекоче зелень яра,
і пара світиться, мов різьблений листок.

І різьбленим листком зринає пара в жбані,
гуркочуть жолуді в зеленому вогні,
і вивільга кипить, захмелена та п'яна,
в зеленому вогні димлять її пісні.

Дуб — наче тьмавий жбан. Вирує так, як вихор,
мла капа й вихориться за корони креш.
Зі жбана-вихору, мов демон ночі, диха
таке, чому і слів, либонь, не підбереш.

У жбані вариться, димить цілюще зілля,
лиш зблисне місяця у зіллі срібний зуб...
Хто вип'є той напій — на хміль чи на похмілля! —
і захмеліє так, як небеса в грозу?

Хто вип'є той напій — грози безумний клекіт?
Хто вип'є зілля те — грози киплячий жбан?..
Ніч, як Дніпро, тече... З варягів шлях у греки
дола й ніяк не подола
моя журба...

* * *

Барвиста мова риб — це кольори веселки,
це феєричні і мінливі кольори:
у час любові — кольори стрімкі, веселі
і дуже ніжні в час веселкової гри.

Барвиста мова риб — нюанси й півнюанси,
де стільки важить тон, де важить і півтон.
У товщі темних вод веселкові романси
звучать — і жаль, що з нас не чує їх ніхто.

І жаль, що з нас ніхто цю мову не запише,
на звичні літери її не покладе,
цю мову, що живими кольорами дише,
і кольори, які лише у риб знайдеш.

Як грають сазани — і їхня мова грає!
Якими барвами говорить з лином лин!
Малиновим сріблом краснопір розмовляє!
Пожежа кольорів — води таємний плин...

Пожежі кольорів — це пристрастей пожежі,
веселки пристрастей, де темна водна тьма,
пожежі ці ніхто не зловить у мережі,
мереж для цих пожеж і не було, й нема...

* * *

Синіють сливи, наче синій град,
що на гіллі повис — і не спадає,
і соняхи напалмами киплять,
і соняхи напалмами згоряють.

За обрій жовті стерні потекли,
немов бджолині щільники проллялись.
А мальви — лиш в дитинстві так цвіли,
лиш мальви ці з дитинства і зостались...

Пекельною смолою сяє крук —
пекельного вогню летючий віхоть...
Розквітложовтий коров'як в яру
регочеться раблезіанським сміхом...

Полинні смутки літніх вечорів,
коли життя — немов полинний смуток,
коли отрута срібної зорі
стоїть у горлі, що не проковтнути...

* * *

Хтось хмару яблукату запряга,
хтось хмару кару в упряж запрягає...
Над кіньми — неба голуба дуга,
дзвін сонця на дузі небесній грає...

Тече невловна музика — їзда,
де звуки — сизі соколи окасті,
на хмарі карій сріблиться вузда,
і сріблиться вузда на яблукастій...

Мабуть, це червень хмари запряга,
мабуть, це червень віжки напинає,
над кіньми — неба голуба дуга,
дзвін сонця на дузі небесній грає...

Куди його ці коні понесуть?
В які луги, в які левади їде?..
У гривах сині ластівки цвітуть,
від музики — їзди немає й сліду...

А може, сяйвом музика ляга,
а може, сяйво по собі лишає?..
Над кіньми — неба голуба дуга,
дзвін сонця на дузі небесній грає...

* * *

Скільки одвічної правди в голосі черні чубатої!..
З інтенсивним зеленим і фіолетовим зблиском на шиї,
чорногруда і чорнохвоста, на потилиці — чорний чуб,
чернь чубата на крилах носить дзеркальця білі,
облямовані чорним — з зеленим переблиском — пір'ям!
У ті дзеркальця задивляється небо на свою вроду,
у тих дзеркальцях відображається космос і метагалактика.
Слухаю чернь чубату — про те, як скресають ріки,
про музику рогози й очерету, про гніздування,
про закодовані перельоти на південь — о, скільки
правди одвічної в голосі черні чубатої!

* * *

У маків — свято. В соняшників — свято.
Мир вінценосний — на увесь буймир!
На вітрі трави гнуться, як дівчата,
тріпочучи веселими грудьми.
Цвіт гарбузовий напинає вуса,
в верби за вітром піниться коса...
День в голубу сорочку зодягнувся,
що світиться, неначе небеса.
День сонце посадив собі на плечі,
із сонцем на плечах полями йде,
а далина летить, неначе кречет,
якому серце рветься із грудей.
Пшениця — руса. Жито — темно-русе.
Хмаринкою в полях біліє путь.
Вода у річці грає, наче гуслі,
що музикою в берегах течуть.
Дзвініця літа — урочиста липа,
священна й загадкова таїна.
Із гусел, з музики, стрибає риба —
й назад у гуслі, в музику, пірна!..
Вглибає поміж квіти — жовті глеки —
та поміж білі глеки углиба,
і проліта над глеками лелека,
блищить у дзьобі жабка голуба.
Задумавсь дуб, як древньоруський витязь,
зеленим листям хлюпають думки...
Мов мед — пахуче, щільникове літо,
і почуття — як з медом щільники.

* * *

З прачасу, з давнини ми прочиняєм двері...
Грядуще завтрашнє — в грядуще нас позви!..
Бо хто ми? Пектораль, віднайдена у Геррах.
Ми — щира пектораль, яку знайдете ви.

Пшеничний сонця сніп у небі половіє.
Пшеничний сонця дух розлився по землі...
Бо хто ми? Списи, що ніколи не зотліють.
Ми стріли бронзові і луки у золі.

А небеса летять — у них блакитні крила,
а небеса летять, немов блакитний птах...
Бо хто ми? У степах насипані могили.
Могили сиві, що насипані в степах.

З заліза плавлені, залізна ми епоха.
З заліза плавлений, залізний маєм лик.
Кургани ми — і Драна Кохта, і Солоха.
Кургани ми — і Золотий, і Чортомлик.

Шоломи й казани. Налобники для коней.
Камінні ідоли — усі як на підбір.
Люстерка із кісток. Підвіски, що на скроні.
Вуздечкових прикрас небачений набір.

Послухайте — іржуть в могилах коні наші,
і гриви в'ються в них, неначе ковила.
Яріє дух вина в святкових наших чашах,
і яра мисль цвіте, мов тінь від крил орла.

І громом б'є гроза, неначе скіфське військо,
гуркоче скіфський степ мечами блискавок...
Бо хто ми? Веретена, різьблені із кістки.
Окуття чаші золоте. І черепок.

Ми — баби. Куль-Оба. Гайманова Могила.
В степах ми підвелись з прадавньої пітьми.
Богиня змієнога нас благословила,
богині змієногій кланяємось ми.

Ворожа кров нам дику спрагу вдовольняла.
Буй-тура м'ясо їли з кінчика меча.
Ми — скіфська пектораль, що степ цей увінчала.
Ми — скіфська пектораль, що небеса вінча.

Співаємо — Дунаєм, і Дніпром, і Доном.
Скрізь нашу сущу пісню в світі сущім чуть...

Послухайте — іржуть в курганах наші коні,
послухайте — іржуть,
послухайте — іржуть!..

* * *

Гайда — у золото, у бронзу, у залізо!
Гайда — у дерево, у кремінь, ув емаль!
Гайда — в шоломи, у нахрапники, в підвіски!..
Приймуть нас піхви для мечів! І пектораль!

Гайда — в браслети, у сережки і точила!
Гайда — у келихи! І в амфори — гайда!
Гайда — в налобники у кінські і вудила!..
Прийме нас стремено! Прийме нас і вузда!..

Не тільки в золото, чи бронзу, чи залізо,
а також в кістку, в срібло і в електроліт,
а також у граніт, в якому не завізно,
а також у граніт, а також у граніт...

А ще ми перейдем у випалену глину,
яку століття розіб'ють на черепки,
але й із черепків вставатиме людина,
її неглиняні вставатимуть думки.

З осідланих коней, що диким чвалом чвалять,
у ворогів стрілу пустивши не одну,
колись в майбутньому постанемо, як гала,
які довкола сонця творять срібну млу.

З ворожих черепів наготувавши чаші,
убравши чаші в шкіру й золото,— із чаш
ми вип'ємо колись гірке безсмертя наше,
і вип'ємо із чаш ми день грядущий наш.

Вина набравши у ритон, що срібновустий,
червону кров свою вцідивши у вино,—
сокиру й гострий меч на дно в ритон опустим,
смертельні стріли й спис опустимо на дно.

На дружбу випивши вина з своєю кров'ю
з ритона грецького, закляклого в руках,
ми перейдем в вилицювате скіфське слово,
в гортанну музику, що житиме в віках.

Гортанна музика із наших уст проллється,
гортанній музиці не буде завтра меж,
і тирсою в степах до сонця засміється
і сонце тирсою сміятиметься теж!

У БЕЗЗОРЯНИХ НАДРИСЬКАХ СТЕПУ

Зоряні надриська неба над степом затрепетали,
а в беззоряних надриських степу, узятий у бран,
поміж бронзових див, які тут табунами зібрались,
водиться бронзове диво, бронзовий птахо-баран.

У беззоряних надриських степу, у сизому лесі,
водиться бронзова зграя бронзових хижих орлів,
позліталась до лесу із зоряного піднебесся,
бронзові язички стримлять із бронзових їхніх дзьобів.

У беззоряних надриських степу, що краю не має,
де усе пойняла, затопила беззоряна мла,
лев крилатий летить, золоті в нього крила шугають,
лев крилатий отой золотий — з головою орла.

У беззоряних надриських степу, у супісках сірих,
вовк зі щирого золота, диво з карбованих див:
вовк згорнувся кільцем, і на лапах у хижого звіра
хижі птиці сидять, і козел до стегна притулився.

У беззоряних надриських степу, у сховищах глини,
що без ліку, либонь, зооморфного дива таять,
срібний водиться олень, і роги прослались вздовж спини,
і в польоті підтиснуто ноги, і очі летять!..

У беззоряних надриських степу, звіриного стилю
карбування із золота, срібла та бронзи лежить —
цього степу минувшина сива, що не відлетіла,
що в беззоряних надриських степу і досі летить.

* * *

Охороняйте дивовижну ковилу!
І волосисту ковилу охороняйте!
Понтійську ковилу в степу не зачіпайте,
й пірчасту ковилу хай обмине ваш глум!

І ковилу каменолюбну бережіть.
І довголисту ковилу. Також піскову.
Червона книга промовляє скорбне слово
на охорону української. Любіть!

Нехай шумить найкрасивіша ковила...
І ковила, якій ім'я своє дав Лессінг...
І ковила, якій ім'я віддав Залеський...
І хай пухнастолиста не зазнає зла.

Охороняйте ковилу в степах. Любіть
ковильний сивий шум, ковильне сиве сяйво.
В самих собі завжди її охороняймо —
без ковили не можна в цьому світі жить.

* * *

Ізгорбивши, немов шуліка, плечі,
у сонячному скупаний вогні,
по-степовому щелепастий вечір
до обрію імчиться на коні.

Ординський клекіт рветься із гортані,
блакитний безум ув очах зацвів...
А кінь його — у яблуках туманів,
а кінь — це сиза туга полинів.

В руці камча, мов блискавка, палає,
в руці камча, мов блискавка, тече,
овечу бурку вітер напинає,
оголюючи бронзове плече.

Він диха — на вустах холонуть роси,
в аорті кров, як магма, стугонить,
і вилиці — мов купоросу розсип,
і вилиці — немов зелена мідь.

Ось-ось вони вже вимчаться на обрій,
загубляться у небутті сліди
коня того і вечора — так обри
пропали на Вкраїні назавжди.

Пропали обри так колись, як вечір,
що пропада на дикому коні,
ізгорбивши, немов шуліка, плечі,
у сонячному скупаний вогні...

* * *

Строфа — немов бурштин, і в цьому бурштині
усе таке дзвінке, прозоре, бурштинове!..
Тут бурштиновий ритм, тут бурштинове слово,
і грані гранено тут так, як в бурштині.

Строфа — немов бурштин, в якому оцей день
застиг ясною бурштиновою смолою,
навіки захолов із бурштиновим — мною,
бо захолов я так, як бурштиновий день.

* * *

В сосновому козубі зібрані сяють суниці.
Між ягід проллялось зелене проміння трави.
Над ними бджола, як краплиста суниця, іскриться.
Бджола золотиста, мов звук золотий її звив.

Неначе із золота звито бджолу золотисту,
і ллється, як мед, її пісня органна, густа.
І вивільга світить, неначе смарагдове листя,
і світиться листя, неначе смарагдовий птах.

Берези посходились в хор у святковий, жіночий,
у біле лляне полотно повдягались усі,
зелена хустина на кожній березі тріпоче,
по ластівці синій заплетено в кожній косі.

По ластівці синій у кожну заплетено косу!..
Хіба ж не стрічки ластів'їні у білих беріз?!
І вечір червневий, забувши про сонячний посох,
по стежці піщаній без посоха йде через ліс.

Мов літепло скрипки, вода з джерела витікає,
мов літепло скрипки, вода в джерелі мерехтить,
мов літепло скрипки, вода в джерелі розцвітає,
і хвиля за хвилею літеплом скрипки тремтить...

А даль на узліссі!.. У далі рамена з ромену.
У далі лелека біліє, неначе ромен...
Мов повінь, стоять у душі почуття безіменні —
і просять для себе нечувану повінь імен...

* * *

Де річка в'ється, де боброва гать
і де вода немов хутро боброве,
де на деревах бороди висять,
морським дивують сяйвом бурштиновим,

де човен вутлий, довбаний з сосни,
по річці лине, пахнучи сосною,
де нерознів святкові табуни
гойдаються під кожною вербою,—

там, наче переламане крило,
там, наче перевернуте люстерце,
гойдається ялинове відро,
гойдається ялинове відерце.

Хто за водою це відро пустив,
куди пливе відро це за водою?
Пливе відро, минаючи мости,
пливе по річці, пахнучи рікою.

Ялинове, відро з дубовим дном,
ялинове, відро з дубовим денцем...
І так мені, немов із тим відром
кудись пливе по річці моє серце.

Куди воно так, по воді, пливе,
куди воно так, по воді, зникає,
куди воно мене з собою зве,
від себе і на мить не відпускає? —

де човен вутлий, довбаний з сосни,
по річці плине, пахнучи сосною,
де нерознів святкові табуни
гойдаються під кожною вербою...

* * *

Вслоті жовті пірамідальні громового зілля,
польової свербіжниці квіти у лірах-листках,
кошики відкасника безстеблого — дев'ятисилу,
суцвіття блавату багрового по чагарниках...

Всіх земля записала у святці нев'янучі, щирі,—
правдибабу-кульбабу, а ще тягникість-живокіст.
Записала земля вероніку, що зветься шопирник,
записала брусницю, назвавши її — маснолист.

Кожну квітку зову на ім'я — ту, що знаю в обличчя,
ту, що знаю на усміх, що знаю на радісний сміх.
Опинюся у полі чи в лузі — до себе їх кличу,
щоб послухати слово, щоб пісню послухати їх.

Опинившись у лузі чи в полі, заслухаюсь мови,
що її проповідує жостір гіллястий — жрамник,
і послухаю слово, проказане зіллям громовим,
краснокореня піснею там зачаруюсь навік!

* * *

Не скоро ще на чебрецевий ранок благословиться.
Не скоро ще річка скрасніє, мовби червоний шлик...
Неначе купальська папороть — вовчі цвітуть зіниці,
вовчі зіниці принишклої полинової мли.

Загублений плуг у балці чорніє круком горбатим.
До дзеркала лемеша обличчям своїм припади —
в дзеркалі лемеша віддзеркалиться морок вирлатий,
що стоїть, як орда, із часів степової орди.

Не кошара, а літнє кошарище — небо! — темніє.
Скільки срібної вовни розгублено з вовняних зір!
Поміж срібної вовни баранячі роги видніють,
що, скрутившись, як місяць, в небесній блищать пилюзі.

Щедрим окотом втішаючись, ніч вівчарить в кошарі.
Очі з літньої ночі за хмару летючу зайшли,
очі в літньої ночі летять поза хмарою, в хмарі,
очі літньої ночі із хмарної дивляться мли.

Непричесане в ночі по долах проллялось волосся.
Лискучих ягнят мороку ніч прикрива рукавом.
І чи то молоко розіллялось овече, чи роси
травами бризнули густо, в балці блищать молоком?

Наче мерва вівсяна — овес у кошарі високій.
У вівсі перепілки у гніздах заснули — і сплять.
Морок блеє без блеяння, радісний він і жорстокий,
і ягнята мороку, не блеючи, вміють мовчать.

З скотним богом — із Велесом — ніч у високій кошарі
порядкують удвох. В срібну вовну убрались удвох.
Очі в літньої ночі за хмарою — очі захмарні.
І очима — захмарними хмарами — дивиться бог.

* * *

Джерело, як ластівка, щебече,
й ластівка співа, як джерело,
і зорі гаряча кровотеча,
і зорі похилене чоло...

Упаду у полі на коліна,
припаду до цього джерела,
щоб холодна пісня ластів'їна,
як вода, у душу потекла.

* * *

Україно — мамо, сестро, жінко,
в'ється блискавицею твій стан.
Ти ж бо, Україно, українка,
склала серденьком свої вуста.

Ти ж бо українка, Україно,
стрічкою в косах твоїх — Дніпро,
ти моє безсмертя солов'їне,
плоть моя калинова і кров.

Україно — жінко, мамо, сестро!
Сонце — мов дитя біля грудей —
ти несеш і завше будеш нести,
вірячи у свій грядущий день.

Україно — жінко, сестро, мамо
у блакитному вінку небес,
так, як сина, обійми руками,
так, як матір, обійму тебе.

Ти ж бо українка, Україно,
як твої лелеки й журавлі,
у твоїх очах співа барвінок,
і калини гілка на чолі...

* * *

Фіолетовий, густий цвіт вечірньої зливи,
й крізь пелюстки краплин,
крізь султани холодного шуму
пропливає автобус, немов дивовижний акваріум:
у непорушній воді електричного світла
сидять і стоять екзотичні люди, схожі на звичайних рибок,
і їхні погляди плавають, наче рибки,
і рухи їхніх рук схожі на плавбу рибок,
і слова на губах тремтять так, як тремтять рибки,
і коси у жінки, наче водорості, гойдаються,
й голови схлюпують, наче листочки латаття.
Пропливає акваріум крізь фіолетовий цвіт зливи,
зоставляючи студений фосфоричний слід.

* * *

Так де ж той хміль ночує уночі,
так де ж він прокидається уранці?..
Жигун — він у єдвабі і парчі,
дженджурик — у заморських він сап'янцях.

Спізнавши все — амброзію, амбру
і пряношів заморських дур велику,
він обернув життя своє на гру —
багатогрішну гру багатолику.

У цій пекельній, демонічній грі,
що до снаги самому Вельзевулу,
той хміль іще ні разу не згорів
і голови не втратив у загулі.

Він бенкетує — по дівочих снах,
він бенкетує — по серцях жіночих,
не зна зими і осені не зна,
не знає ранку і не знає ночі.

У хмелю брови гострі, мов шаблі,
у хмелю губи — як вогонь жорстокий,—
чию весну, скажіть, він пожалів
і не завдав любовної мороки?

Йде обертом у хмелю голова,
у хмелю слово буйне, наче брага.
У грудях в хмелю — наче дзвін, жива
гримить і дзвонить яросна відвага.

Як він себе не вміє берегти,
як він себе уміє роздавати —
діброві, річці в берегах крутих,
птахам, квіткам, закоханим дівчатам!

Жигун — він у єдвабах і парчі,
дженджурик — у заморських він сап'янцях,
він — хміль, що десь ночує уночі,
він — хміль, що прокидається уранці!

* * *

Гроза у сурми заячала,
із сурем світло потекло.
Мов звір, діброва дибки стала,
й зелене листя заревло.

Й зелене листя затужило,
завирували кольори,
і поле, розпростерши крила,
летіло в шум — під три вітри.

І блискавки диміли димом,
згоряючи в диму дотла,
і вись губами голубими
із дуба голуба спила.

Краплина голуба живлюща,
краплина голуба тремка
розтала у небесних пущах,
і лялась музика гірка.

І лллялась музика із сурем,
світилась музика грози,
й зійшло над обрієм похмурим
дві зірки, наче дві сльози.

* * *

І горілиць — в траву, у чебреці блакитні,
очима — у дурман блакитних чебреців,
нехай обличчя теж, мов чебреці, заквітне
під кручами крутих, неначе хмари, брів.

Отак би прорости — губами та бровами,
отак би прорости — барвінками очей,
отак би прорости — опалими руками,
що облетіли крилами з моїх плечей.

Очима — в чебреці, в траву, в болиголови,
у чорнозем свого прожитого життя
й відчути темною пульсуючою кров'ю
серцебиття землі — своє серцебиття.

Отак би дорости — губами та бровами,
отак би дорости — барвінками очей
в минуле, що цвіте в обличчя чебрецями,
травою хлюпає біля моїх плечей.

З минулим злитися, немов із нині сущим,
яке також — мов чебреці і мов трава.
Усе минуще і грядуще — теж минуще,
у чебрецях моя смеркає голова...

* * *

Рало місяця річку оре — і у річці не тоне.
Хвилі наче рілля — горб лежить до крутого горба.
Сіє небо зірки у ріку з шкарубкої долоні.
Ніч повільно плуганиться, наче з волами гарба.

Ніч повільно плуганиться, наче гарба із волами.
На гарбі — сіно хмар, що зів'ялим гірчать полином.
Морок — наче поснулі шуліки з дзвінкими дзьобами.
Далеч — наче шуліка з задертим угору крилом.

Добре їхать вночі на гарбі поміж хмарами сіна,
поміж хмарами сіна, немов між накошених хмар,
на вустах зігрівати, як флейту, зів'ялу травину,
у якій бунтом музики ще бунтуватиме тьма.

У якій бунтом музики ще бунтуватиме морок
і туман бунтуватиме, вірячи тільки у бунт,
бунтуватиме небо, яке обернулось на гори,—
небо мріє зостатись без сплетених з мороку пут...

Далеч — наче шуліка з крильми, що задерті угору.
Осінь трусить горіхи, гаптує горіхами діл.
Чуюсь в мороці так, наче я бунтівливий праморок,
що прамороком був — і назавше зостанусь в бутті.

Осінь трусить горіхи, гаптує горіхами доли,
на яких повсідалося стільки поснулих шулік...
Ніч — неначе гарба, що плуганить вночі через поле,
рало місяця річку оре — і не тоне в ріллі...

* * *

Дощ сліпий. Липневе надвечір'я.
У промінні — голуб голубий...
Я у літо вірю — і не вірю,
хоч нема ні смутку, ні журби.

Дощ сліпий, і голуб голубіє.
У промінні, наче голуб — світ.
А душа жаліє — й не жаліє,
мов уже стомилася жаліть.

Мов уже стомилася жаліти,
що було в житті і не було...
І летить, не відлетіло літо,
голубіє голуба крило...

* * *

Шоломи вечорів у полинах Вкраїни,
ясні кольчуги днів, розвіяні у прах!..
І сонце скошено, немов духмяне сіно,
лиш запах ще тремтить у вітру на губах.

Лиш губи вітру, що вуздечкою роздерті,
рожева піна мли рожевіє — й зника,
й гірке, немов полин, безсмертя наше смертне —
як висохла ріка на білих рушниках...

* * *

Я торкнусь до тебе димом уст,
димом слів усю тебе обвію,
димом рук до тебе пригорнусь,
ластів'їним щастям порадію.

Ти уся — як ластів'їний дим,
бо й слова твої — неначе з диму,
й руки в тебе — двоє димних рим,
що мої шукають димні рими...

Ластів'їним димом замело,
ластів'їним димом закрутило,
все життя, здається, відняло
і назад, здається, не вернуло.

І журися тут чи не журись,
і печалься тут чи не печалься —
ластів'їним димом не минись,
ластів'їним димом не прощайся...

* * *

Туман у берегах ріки — як молоко в дійниці.
Як молоко — розкошланий на вітрі цвіт гречок.
Самотня липа у гречках сріблиться, мов куниця.
По взяток бджоли ходять у повітрі без стежок.

З-за обрію в тумані сходять сонця круглі брови —
лукаві, як у жінки, що сміється крадькома.
Туман у берегах ріки. Пливе в тумані човен.
Із бородою сивою в човні пливе туман.

Весло парує й мерехтить, немов крило жар-птиці,
ось-ось, здається, над човном жар-птиця задзвенить,
і задзвенить веселкою ріка туманнолиця,
веселка, мов коромисло, вгорі замерехтить.

Зерниста сіль — чи то роса? — димить на конюшині.
Йшла чи не йшла отут зоря досвітня босоніж?..
Йшла чи не йшла отут зоря — душа ж за нею лине,
і за зорею біль в душі чомусь усе гостріш.

М'якими хутрами лежать кущі червоноталу.
Немов барвінок, стежка в'ється крізь червонотал.
Ще верби сорочки свої лляні не познімали,
туманна пряжа сорочок іще міцна й густа.

Село — як зграя голубів. Неперелітна зграя,
а скільки у селі таїться перелітних зграй,
які туманом сизим із туману позринають,
моє село на крилах понесуть за небокрай.

* * *

Навіщо нам слова?.. Нехай про нас забудуть!
Нехай забудуть нас всі суєтні слова!
Любисткова зоря — нізвідки і нікуди
летить і падає, бо зорі хтось зрива.

Минулого нема... Та й чи було минуле?!
Твої вуста гіркі, мов ягода гірка.
Твоя рука в траві — мов слід зорі заснулий,
мов слід зорі, яка біліє, мов рука.

Біліє слід зорі, що крила розгубила,
біліє слід зорі, що полином пропах.
Зажурена журба ще тільки зажурилась,
ще журиться твоя зажурена журба.

Як літо бабине, тонке проміння сміху
в очах твоїх тремтить на дні густої тьми.
І лебеді летять з грудей, сумніших снігу,
а на льоту вони сумніші від зими.

Та де той сніг сумний? Де та зима?.. Ще осінь.
Росою сивою блищить Чумацький Шлях.
Тече в траву твоє розмаяне волосся,
що з стрічки випручалось, наче дикий птах.

Причулось а чи ні: минулого немає?..
Минуле — мов земля, яку не перейти!
Й важке, немов земля, яка обох тримає
й летить падучою зорею у світи...

* * *

Яросте, народжувана млою
чорноморських літніх берегів,
пролітаєш, яросте, горою
табуном негнузданих громів.

Блискавками небо перевито,
б'ється море ордами води...
Карадаг стоїть, неначе витязь,
так, як витязь цей стояв завжди...

Пролітаєш, каро і покаро,
так, неначе кімерійська мла,
і лунають спалахи-удари,
спалахи-удари без числа.

Наче це минуле гостросписе
раптом впало — й грізно потекло,
і киплять над морем тамариски,
і у чайки вигнуте крило...

До каміння серцем прикипаю,
прикипаю серцем — і киплю:
через мене списи пролітають,
через мене пролітає лють.

Лють комонна, лють вилицювата,
шовк арканів сяє у руках,
і її нікому не здолати,
і її не обернути в прах...

Каро і покаро гостроока,
в хижі вуха ллється хижий гнів —
і тісні йому морські опоки,
ламані опоки берегів...

Кімерійська лютосте, сьогодні,
у часи новітньої орди,
ти страшніша й глибша за безодні
чорної бездонної води...

* * *

В темній верші далекого неба, де хвилями хмари,
місяць бився, як зловлена риба, всю ніч,
і від місячних загнаних в верші високі ударів
хмари світла дрижали між хмар угорі.

Хмари світла дрижали, мов падала хвиля на хвилю,
Місяць бився, як риба, й лускою блищав.
На плавцях своїх срібних — таких, як надломлені крила,—
місяць в хмари пірнав, місяць з хмар випірнав.

І коли його в верші на обрій крутий дотягнуло,
він на березі обрію впав і тремтів,
наче риба велика, яка без води не заснула,
та вже скоро засне у глухім забутті.

Й незбагненним — якимось останнім ударом з ударів!—
він, на срібні свої наполігши плавці,
таки вивалився з верші, із темної вивалився хмари,
впав у Дніпр — і, як риба, поплив по ріці!

* * *

Гроза нарве волошок в небі синіх
і, сплівши із таких квіток вінок,
твоє чоло прикрасить, Україно,
в вінок з небесних синіх волошок.
Зодягнена у полотно туману,
а на плечі — коромисла дуга,
вода джерельна в відрах дерев'яних,
хмільна й терпка, немов полин, жага.
Йде Україна, дівчина весела,
до ніг їй шовком простелився степ,
а на плечі коромисло-веселка,
а на плечі коромисло цвіте!
Йде Україна, дівчина при вроді,
в косах у неї місяць молодий.
Я низько їй вклонюся при народі
і попрошу напитися води.
Вона в вінку, у німбі волошковім,
всміхнеться, не шкодуючи мені
напитися цілющої любові,
якою зацвітуть мої пісні.
Йде Україна, дівчина при вроді,
в косах у неї місяць молодий,
несе своєму — і усім народам!—
напитися джерельної води.
Йде Україна, дівчина весела,
до ніг їй шовком простелився степ,
а на плечі коромисло-веселка,
а на плечі коромисло цвіте!

* * *

Либонь, з усього я надивувавсь,
а ще з такого я не дивувався:
сьогодні світ руками я обняв —
і навзаєм зі мною світ обнявся!

Обняв руками поле, синій ліс,
вечірній шовк туману над землею,
і ластівку обняв, яка навскіс
летіла над дорогою моєю.

Обняв комаху в лузі і зорю,
що ягодою зріла на калині,
здавалось, що зорею сам горю —
й зорею не згасатиму віднині...

Боюся відпустити поле й ліс,
вечірній шовк туману над землею
і ластівку оту, яка навскіс
летіла над дорогою моєю.

* * *

Розвидняється, світять каштани —
непогасні, холодні свічки,
і на сході вже обрій рум'яний,
і черемхове сяйво ріки.

Розвидняється, світять каштани,
проводжають свічками мене.
Між будинками тіні булані —
так, немов од буланих коней.

Розвидняється, світять каштани
над Дніпром, що неначе завмер.
Як майстерне, дзвінке карбування —
незазубрений місяця серп.

Розвидняється, світять каштани
пелюстками, що схожі на сніг,
і Софії золочені бані,
і Богдан на баскому коні.

Розвидняється, світять каштани,
усміхається обрій з-під брів.
Небо, наче блакитна мембрана,
віддзеркалює спів солов'їв.

Розвидняється, світять каштани —
непогасні, святкові вогні...
Усміхнись у вікні на прощання,
на прощання всміхнися мені...

* * *

Ноче моя, розплету тобі коси я,
ноче моя, заплету тобі зорі я,
ноче моя, обійми мене, пригорни,
ноче моя, поцілуй мене, приголуб.

Ноче моя в літо краснеє,
ноче моя, небо ти моє,
ноче моя, ти земля моя,
ноче моя, ти любов моя.

Ноче моя, ти жона моя,
пахнеш кропом і материнкою,
пахнеш ружою і матіолою...
Ноче моя, ти жона моя...

Позорюємо вдвох, ноче моя,
погорюємо вдвох, ноче моя.
Стану небом твоїм, ноче моя,
і землею, ноче моя...

* * *

Вечірнє небо — наче полини.
У полинах — цвіте блакитна тиша.
З колодязної неба глибини
зоря видніє, наче печеніжин.

Зоря — мов печеніжин, що в степах,
від блискавки вогню зумівши взяти,
розвів у попелястих полинах
смарагдове, немов вино, багаття.

Зоря — мов печеніжин, що вогнем
впивається і від вогню хмеліє,
вилицюватим світячи лицем,
що у небесних полинах зоріє...

Лицем вилицюватим занімів,
бо печеніжин цей почути радий:
ось-ось з гірких небесних полинів
ударять пісню степові цикади...

* * *

І що нам домисли, що помисли,
що замислів чужих орда,
як на твоїх бровах-коромислах
хлюпоче кара яр-вода!
І чи барвінковою мовою
спроможуся розповісти,
що спрагу я свою вгамовую,
напившись карої води?!
Й ніхто не зможе заперечити,
що вищий від чужих погорд,
що губи плавають, мов кречети
по небозводах ярих вод.
Пливуть хмільними небозводами —
яка небесна в них плавба,
вони безсмертні тими водами,
і небо сяє на губах!..
І небо сяє, небо блискає,
і яр-водою пломенить,
і скапує живими бризками,
і, наче музика, звучить.
Як добре в піднебессі карому,
як добре в карій вишині!..
Небесною явилась карою
в житті мені,
в житті мені...
Судилося тобою марити,
спиваючи твій карий хміль.
Небесна кара і покара ти,
небесна радість,
ярий біль...

* * *

Куди мені в розхристаному полі,
тут, де хрести розхристаних доріг,
де дегустують ввечері тополі
хмільне вино вишневої зорі?

Вони вино вишневе дегустують,
вони вино зорі до ранку п'ють,
вони так тонко й високо сумують
і в пісні сум без голосу ведуть!

Прослалось поле — скільки бачить око —
мелодіями хліба, ритмом трав.
Неначе душу хтось свою широку
дістав з грудей — і полем тут прослав...

Куди ж мені в розхристаному полі,
тут, де хрести розхристаних доріг?
На рідному слов'янському роздоллі
уп'юсь вином вишневої зорі.

Уп'юся, як впиваються дерева,
так, як пісенний їхній сум, уп'юсь,—
і в скронях спалахне вино вишневе,
й вишневе слово зродиться із уст.

Таке воно, немов вишнева воля,
бо зацвіло з вишневої зорі
увечері в розхристаному полі
тут, де хрести розхристаних доріг...

* * *

Хай говорять, що хочуть, волошки у житі,
хай говорять, що хочуть, жита у полях,—
зостається волошкам лише говорити,
зостається лише говорити в житах...

Ми полин не забудем, полин не огудим,
нас полин прихистив під зеленим крилом —
хай гірчать полином наші руки і губи
так, як погляди наші гірчать полином.

Де слова, що зростали із губ, наче квіти?
Ми зривали ті квіти, неначе слова,
і бджолою гуло на губах наших літо,
і бриніла мелодія в квітах жива.

Де тепер отой птах, чия тінь промайнула
на твоєму чолі, наче зірваний лист,
коли місяці губ твоїх враз розімкнулись,
коли місяці губ твоїх дрожем взялись?

Де той птах отепер, де слова, де та стежка,
яку вишито шовком-піском у житах,—
так, немов на шовковій сорочці мережку
промережив той птах, промережив той птах!

Де тепер ти у світі? Де я тепер в світі?
Чи ще губи твої не забули мене?..
Та ще й досі, здається, не скошено жито,
тінь від птаха ось-ось над чолом промайне.

Щось збулось у житті, а ще більш — не збулося.
Чи за тим шкодувать, чи за тим жалкувать?..
Вийду в поле — волошки говорять і досі,
іще й досі волошки в житах гомонять.

* * *

Знову білий парус обірвало,
білий парус, схожий на крило,—
і мене без паруса погнало,
без крила по морю повело...

Чорним громом ніч щось говорила,
блискавками річ свою вела,
а мене — без паруса по хвилях,
а мене — по хвилях без крила!..

Десь тонув мій парус, наче птиця,
так, як птиця тоне у воді,
й море билось у моїх зіницях,
і зіниці бились у воді...

Знову білий парус обірвало,
білий парус, схожий на крило,—
лиш зіниці чайками гойдались,
і, крім них, нічого не було...

* * *

Обнімись зі мною на розлуку,
обнімуся на розлуку я,
жінко-скрипко, музико і муко,
праслов'янська радосте моя!

Пригорнись до мене, темно-руса,
я також до тебе пригорнусь
і твоєю музикою вп'юся,
музикою перс твоїх і уст.

Жінко-скрипко, гармонійна знадо,
музики мінлива течія,
невмируща праслов'янська ладо,
праслов'янська радосте моя!

Жінко-скрипко, зладженість пропорцій,
таїна гріха і чистоти,
десь на денці у твоєму оці
музика зіницею тремтить.

Жінко-скрипко, загадко любові,
музикою серце розцвіло,
як усе це передати в слові,
щоб завжди у слові це жило?

Щоб цвіли твої музичні руки,
щоб цвіли музичні очі в нім,
в слові тім, яке й після розлуки
болісно тремтітиме в мені?

Щоб завжди була у слові юна,
щоб у слові скрипкою була,
щоб звучала ти, чотириструнна,
щоб, чотириструнна, ти жила!

* * *

З добрими, журливими очима,
з посивілим цвітом голови
дні мої — невтомні пілігрими,
полотняні на плечах сакви.

Дні мої — від сонця смаглі лиця,
дні мої — спокійний рух руки,

білі полотняні ногавиці,
з липового лика личаки.

Воду п'ю, коли захочу пити,
маю хліба і про будній день.
Дні мої — паломники у світі,
що також паломником іде.

Світ — паломник з добрими очима,
з посивілим цвітом голови,
дні його — невтомні пілігрими,
полотняні на плечах сакви.

Він ступає попід небозводом,
ні стежок не знає, ні шляхів.
Хоче пити — п'є джерельну воду,
хоче пісні — має солов'їв.

Що співають в риму та без рими,
їхня пісня тане, мовби дим.
Ми удвох зі світом пілігрими,
ми удвох паломники із ним.

З білим світом доля нас єднає,
в нас один із білим світом день.
Десь колись із ним я попрощаюсь,
далі він без мене сам піде.

З добрими журливими очима,
з посивілим цвітом голови —
білий світ на мене схожий чимось,
полотняні на плечах сакви...

ДЕНЬ ЯБЛУКОМ-СОНЦЕМ ІЗ НЕБА, ЯК З ДЕРЕВА, ПАДА

* * *

Їде куниця на возі, колеса на грудді гуркочуть,
тремтом високим солома вівсяна на возі тремтить.
Осінь гуляє весілля, в узорах уся, в узороччях,
і, наче весільні музики, ключ журавлиний летить.

Стеляться білі тумани, немов рушники полотняні,
білі берези край шляху в весільних стоять рушниках.
Їде куниця на возі, шовки пломеніють на стані,
горобиною дозрілою — радість в куничих очах.

Вітер запряжено в воза, і вітер той карої масті,
біля карого вітру землю копитить вітер гнідий.
Небо — весільною квіткою, що забуяла на щастя.
Хто ж цю блакитну троянду куниці на щастя садив?

Вузди — це бабине літо, яке ручаями сріблиться.
Бабиним літом сріблиться нековане диво стремен.
В гриви заплетено птиці, бо ж як без розквітлої птиці?
Передчуття у куниці, та їм ще немає імен.

Коси її розвіваються димом багать зосенілих,
хусткою сива хмарина — ув осені через плече.
Їде куниця на возі, берези всміхаються білі,
і, наче весільні музики, ключ журавлиний тече.

* * *

І листопад, і дощ, і гнізда спорожнілі —
о, скільки в світі стало спорожнілих гнізд!—
і річка під дощем окропом задиміла,
і вітру між дубів прозорий благовіст.

І хмари котяться холодним сірим димом,
і сонця ожеред за хмарами згорів,
і білка із дупла — мов бризкає очима,
краплистими зіницями тугих вогнів.

Ліщинові кущі позадирали списи,
по єписах дощ стіка, а вітер обтіка.
Зів'яла папороть рудим чаїться лисом,
на здобич у вечірніх сутінках чека.

Грак до грака гортанно в хащі забалакав,
гортанний грай в повітрі вогкому тремтить,
і в спорожнілих гніздах темнокрила мряка,
неначе темнокрила птаха, шарудить.

У ярому яру потік яриться ярий,
потоком ярим не вмовкає крутояр,
і вечір марами про ніч, як жінку, марить,
чорніє на лиці від марних своїх мар.

Імлиста млиста мла імлиться, як куниця,
й куниця в лісі десь імлиться, як імла,
і в млистій млі імлистий ліс також імлиться,
і млиста мла у млисті гнізда натекла...

* * *

Моя посестро, юносте сива, калино!..
На узбіччі дороги спинилась — і ждеш.
Заболочено стовбур по саме коліно,
і хустини подертої листя руде.

Моя посестро, юносте, інею сивий,
по світах нас мело, по світах розмело!..
Чи ти знаєш про те, що дісталася — з дива?
З того дива, якого, либонь, не було.

З того дива, якого, либонь, не бувало,
з того дива, якого уже не знайти,—
але як не було: адже нас дивувало,
адже досі здивовані дивом отим?!

Де ти в світі була, де ти в світі ходила,
що з тобою не бачились довгі роки?
Розкажи, де купальські вінки розгубила,
де п'янкі розгубила купальські вінки?

Може, й досі вінки за водою десь линуть,
може, й досі із юності в далеч пливуть...
Ти стоїш на узбіччі дороги, калино,
дикі гуси по небу у вирій течуть.

Мабуть, довго мене ти отут виглядала.
Запізнився, даруй: адже зовсім не знав.
Я тебе упізнав — ти мене не впізнала...
Може, й сам би себе я уже не впізнав!

Мимо тебе іду — ти стоїш на узбіччі.
Вітер хустку із листя зів'ялого рве.
Мимо тебе іду — може, раптом покличеш,
може, раптом у юність мене позовеш.

Але ти не зовеш, ти про юність забула,
наче юність — лиш вигадка чарівника,
мов дорогу у юність назавше замкнуло
тим гусиним ключем, що у небі зника.

Тим гусиним ключем, який лине та лине,
ключ отой мої спогади лиш зберегли...
Моя посестро, юносте сива, калино,
чи з тобою ще стрінемось в світі колись?

Твої ягоди спілі птахи розклювали,
переспілі лежать у сухих бур'янах...
Уночі приміряєш зірки, мов коралі,
і зірки, мов коралі, блищать на гілках.

* * *

Тече туман у берегах ріки,
й течуть в тумані птиці над рікою,
сидять в човнах із вудками дядьки,
і сиві коні йдуть до водопою.

Верба в тумані кругла, наче дзвін,
туманний дзвін туманного світання,
і водопій сивіє, наче кінь,
що з водопою воду п'є туманну.

Тих сивих коней витворив туман,
тих сивих коней витворила осінь,
але чому оману із оман
душа в оцю туманну пору просить?

Неначе било — стовбур у верби,
неначе било, що темніє в дзвоні,
який ще звуки всі не розгубив,
в якого звуки ще горять червоні.

Копиці сіна в лузі — мов туман
накошено і згорнуто в копиці.
Туманні крила ранок підніма
й летить повільно, як туманна птиця.

Тече з туману і в туман ріка,
вона туманом сивим вщерть налита,
й димок цигарки в дядькових руках —
немов туман куриться недопитий.

В душі сивіє смуток-златоуст,
душі моєї потойбічне диво,
й зітхання, що зривається із уст,
сивіє на устах туманом сивим.

З відром від річки дівчина іде,
з туманом повертається до хати,—
й туманом захотілося в цей день
свою осінню спрагу вгамувати.

Човни — немов ковчеги, по яких
видніється по згорбленому Ною
на берегах правічної ріки
осінньою туманною порою.

* * *

По блакитному небу, що впало в калюжі осінні,
знову діти біжать, наче листя, що вітер мете!..
Знову діти біжать — мов барвисті усміхнені тіні,
а у кожної тіні — обличчя, мов квітка, цвіте.

По блакитному небу, що впало в калюжі, по хмарах,
що у них під ногами, як листя опале, течуть,
знову діти біжать — мов осінні, веселі пожари,
у яких за плечима підпалені крила гудуть.

Хто їх зве у світи, хто їх вабить, і манить, і кличе?
Хто вділив їм червоного, наче калина, вогню?..
Знову діти біжать і дарують розквітлі обличчя,
наче квіти живі, цьому з щирого золота дню!..

Поміж птахів, які залетіли в калюжі-дзеркала
і до вирію ринуть по срібних дзеркалах калюж,
знову діти біжать, мов пожаром дітей обуяло,
а вони від пожару від свого тікають чимдуж.

По блакитному небу — на скалки в калюжах розбите,—
між птахів, що розбиті на скалки, воскресли — й летять,
знов до вирію діти біжать — і дітей не спинити,
із квітками облич знов до вирію діти біжать.

Мов язичницька магія — діти в калюжах-дзеркалах,
у яких віддзеркалена їхня язичницька гра.
Може, правда, що діти, мов жайвори, поприлітали
лиш на весну та літо, а зараз назад їм пора?

* * *

Ще брили темряви, мов мармуру, лежать,
хоча й не так лежать, як уночі лежали...
Вставаймо з півнями, бо півні вже не сплять,
вставаймо з півнями, бо півні проспівали!

В недосвіту лице — таке гірке й сумне.
Недосвіт дихає чи, може, вітер диха?..
Криниця під вікном у сні — і не зітхне,
криниця під вікном — хоч би зітхнула стиха.

В незрячих сутінках береза — мов свіча,
оплавленим, як сніг, біліє воском білим.
І Марс — зоря війни — переламав меча
в ріці, яка блідим туманом сполотніла.

В незрячих сутінках ще блиска міддю клен,
на вітрі ледь пригасне й знову міддю блиска.
У спалахах вогню, як в спалахах знамен,
гойдається гніздо — покинута колиска.

У спалахах вогню, як в спалахах знамен,
від перелітних птиць уже немає тіней,
і вже назад в гніздо їх вітер не надме,
як не надме пісень розвіяні коліна.

В незрячих сутінках кудись трава тече —
зів'яла течія й зів'ялі хвилі сірі.
І місяць горбиться зсутуленим плечем,
і місяць — наче сфінкс у золотому пір'ї.

Ще високості сплять, ще небосхили сплять,
іще ліси, поля й луги не просинались...
Вставаймо з півнями, бо півні вже сурмлять,
вставаймо з півнями, бо півні проспівали!

* * *

Вітри-заброди палять синій гай,
плюндрують небо, розкрадають зорі,
і журавлі течуть за небокрай,
неначе сльози, що пролиті в горі.

Розвіяно пташині голоси,
розвіяно, що вже не розшукати,
й руді горби, немов руді лиси,
й руді лиси, немов горби горбаті.

Розтрощено повітря, мов кришталь,
від бабиного літа — шкаралуща,
а обрій — наче скіфська пектораль,
що обняла цей світ на мить минущу.

Чи то село, чи поле, а чи ліс —
румовища осінніх вакханалій:
згорів у танці хоровод беріз,
і мальви, як свічки, повідгоряли.

Розорано й розорено стерню,
що вже, здається, й не уродить колос,
і колесом стрибучого вогню
біжить у безвість перекотиполе.

На перехресті польових доріг
між ковили, що сяє сяйвом русим,
валун застиг, неначе печеніг,
що на валун по смерті обернувся.

Вінцем нетлінним увінчався час,
збережений нетлінною землею:
підкова наче місяць, що узявсь
не срібною, а чорною іржею.

Ледь бовваніє вдалині гарман —
імлиста мла, неначе млисті душі...
В забутий плуг впрягається туман,
але із місця плуг ніяк не зрушить.

Мов мідь червона, плавиться лоза
і ллється з лугу на чотири боки...
То сонце чи розпечена сльоза
тече за небокрай із мого ока?..

* * *

Погріб селянський славлю, що схожий на мавзолей,
такий мавзолей у селі біля кожної хати,—
бо чом і не вилити слів милозвучних єлей,
бо чом отой погріб і справді не попрославляти!

У мавзолеї лежить Його Величність Буряк,
а поряд Княгиня Картопля, як вірна дружина.
І Діва Капуста між ними лежить горизнак —
стала святою за свою непорочну дитинність.

Картопля, Буряк і Капуста — еліта, авжеж,
не кожному випадає втрапити до еліти.
У мавзолеї, десь збоку, челядь їхню знайдеш —
Моркву Солодку і Редьку Гірко-Несамовиту.

Десь на задвірках у мавзолеї вмостився Хрін —
вужоподібна і, либонь, химородна проява:
нелегко сказати, чим саме прославився він,
та дуже велика за Хроном тримається слава.

І, посівши у мавзолеї найкращі кутки,
в саркофагах, що бочками звуться, в зимову пору
вистоюються забальзамовані Огірки,
вистоюються забальзамовані Помідори.

До погреба, до мавзолею, селянин спішить
на пошанування і на поклоніння велике,
бо чи чувано десь, щоб свого чола не схилить
перед ликом Буряка
і перед Картоплі ликом?!

Пахне у мавзолеї кріп, начебто фіміам.
Виступив іній кругом. Руді причаїлись миші...
Свою велемовну іронію взимку віддам
овочам, що спочивають у мавзолейній тиші.

* * *

Жили золотоносного вітру тремтять ув осінньому лісі.
Білки, немов самородки, іскряться поміж гілля.
Тиша — немов сирота без пташиної перелітної пісні.
Наче впокорена жінка, прослалась довкруж земля.

Листя зів'яле — риба червона!— стіка до глибокого яру,—
скільки червоної риби в неводі яру пала!
Свіжі пеньки на галяві у лісі блимають Волосожаром.
Чиста небоблакить, як вода, із небес розтеклась.

Падають жолуді темні з дубів — потріскує срібло цимбалів.
Хвиля ожини — мов ящірка: тиха, не шелестить.
Грона калини гарячої осінь між листя навишивала,
гроно калини у неї на грудях білих горить.

Сутінків сіре пір'я спускається, наче спускається кречет.
Чи скоро в небі засяє тіло зорі молоде?..
В смушки сизо-лискучої хвої уже зодягається вечір,
в смушках сизо-лискучих чорний вечір кудись іде...

* * *

Мед щільниковий ми їли на пасіці в лісі...
Пісень причастились бджолиних — можна й у путь!
Чи не за нами заплакала сойка в горісі?
І чи не нас поіменно зозулі зовуть?

Вулики виграють, наче акордеони.
Нотними знаками бджоли з пергою летять.
Небо блакитне оперлось на сосни червоні —
тіні від сосон на звітрених травах киплять.

Реальна така — й така нереальна картина.
Це мед щільниковий, пахучий наворожив...
Що справжнє на світі? Напевне, клопіт бджолиний.
Зібраний з цвіту солодкої праці мотив...

* * *

Земля осіння — наче пантеон!
У пантеону небо вересневе,
яке злетіло вгору без колон,
і сонце вересневе кришталеве.

Рядном стернистим, латаним, рудим,
горбами горбиться гречане поле,
та ще туману ритуальний дим
сизіє на розмитім видноколі.

Мов князь, вельможний вересень гряде!..
І почуваюсь так на Батьківщині,
немов лелека білий із грудей
зірвався — і до вирію полинув.

І чуюсь нині посеред полів,
і чутимусь отак, напевне, завше:
з грудей лелека чорний полетів
услід за білим, серце моє взявши.

Заграв би я у рідному краю,
щоб вересню оцьому порадіти,
та хто отут почує гру мою
на білих струнах бабиного літа?

Над берегом правічної ріки
правічною ордою стала пуща...
Земля — неначе пантеон, який
багатий сущим так, як і минущим...

* * *

Віжками — ключ журавлиний, ті віжки тримає літо,
віжки пташині спливають, літо летить і летить...
Осінь відлито із бронзи, осінь відлито із міді,
світиться бронза липова, мідь яворова горить.

Бронзою білку облито, що в бронзі забронзовіла,
і міддю облито дятла, що мідним од міді став...
Бронзове полум'я білки схоже на бронзову білку!
Бронзове полум'я дятла — неначе бронзовий птах!

Ліплено осінь із глини, яка зеленіла листям,
яка щебетала, наче вивільги чи солов'ї...
Дні мої й ночі збулися?.. Ночі і дні не збулися?
А може, таки не збулися — дні і ночі мої?!

Може, дні мої й ночі уже обернулись на глину?
Може, перетворились на глину надії й думки?
Глиняними гронами видзвонює моя калина,
глиняні чикотні дзьобають глиняні ягідки.

Скрипка пливе над землею, і зветься та скрипка вітром,
та скрипка багатострунна також за обрій сплива...
Ким я доводжусь стернині у зосенілому світі?
Як в зосенілому світі порох мене назива?

Що в зосенілому світі думає сойка про мене?
Чи в зосенілому світі далеч мене пам'ята?..
Вечір темніє й колющиться, наче колюче терня,
зірвана зірка-лілея на темних його устах...

Осінь відлито з золота, що захололо довкола,
на охололе золото — неохололе спада,
і скоро вже заполовіє місяць, немов цар-колос,
вдарить у груди темрява — з вирію спіла вода...

* * *

Пасльону, тютюну і кропу пряне мево.
Мов ящірка, біжить по стежці пилюга.
І далина дзвенить осіння кришталева,
а в тому кришталі тремтить багряний гай.

Верба — мов ятір: скільки риби золотої,
що схожа на листки, у кроні мерехтить
якимсь плавучим чи дзвінким летючим роєм,
котрий ніяк не відпливе, не відлетить.

Їжак крізь бур'яни — тріскучий, шерехатий —
на спині яблука назбирані несе.
В блакитну хустку диму пов'язалась хата
і слуха півнячих розхмелених пісень.

Оркестри півнячі з сільських весіль осінніх,
із гульбищ місяця, із місячних похміль,—
що випили зірок терпкі зелені вина,
що листопадових спізнали божевіль!..

Оркестри півнячі, заграйте, спалахніте,
оркестри півнячі, ударте, загриміть,
заплачте, затужіть в тужбі до цього світу —
і з вами у тужбі нехай заплаче світ.

Від чорнобривців і від айстр холодних п'яні,
забивши памороки м'ятою собі,
з горлянок вирвіть темну музику дурманну
і вирвіть музики дурманний темний біль.

Як спілі ягоди, хай спілі сяють очі,
хай кров калинова бучавіє в очах!
Оркестрів радощі і жалощі пророчі
хай ллються без шляхів,
хай ллються по шляхах...

Жоржинові жалі, і мальвові страждання,
і падолист, коли летить у небо лист,
і надвечірній смерк, який стає смеркáнням,
що сторожке, немов обачний в листі лис...

* * *

В повітрі пахне кріп, доспіле пахне сіно.
І гуси, наче сніг, пливуть поміж куги...
По грізних небесах чорноземів осінніх
шуліками летять розкрилені плуги.

В них лемеші блищать, неначе сріблом крячуть,
шулік не заміта розорана пурга...
Стікає в балку мга, прозора і тремтяча,—
немов драглиста ртуть, така у балці мга.

Шипшина вбралась у коралове намисто,
і літо бабине вплелось між намистин...
Дорога стелиться — така печальна й млиста!
По ній не йти, а тільки маревом брести...

На жовтих стернищах розсипано солому.
Загублена в кущах чорніє борона.
Блакитних полинів суха блакитна втома.
Подільський край. Моя подільська сторона.

Від ставу, із куги, кричать осінні гуси,
і їхній крик луна до обрію несе,
і місяць, наче рак, здійма рачині вуса,
ворушить вусами в воді поміж гусей...

Знов надвечір'я дня, знов надвечір'я року,
доспіле пахне сіно, й спілий пахне кріп...
З вербового дупла сова глибоким оком
вглибає в млисту мгу тернової зорі...

* * *

Серпню мій, серпню мій, царствений місяцю року,
ситими гусьми вигаптувано сіножать.
Небо здіймається по-сократівськи високе,
думами сократівськими хмарини летять.

Поле в борознах — як розгублене чорне пір'я
птиці, що у польоті втрапила під плуги.
Обрій — неначе гори, обрій — неначе загір'я,
літа безбережного танучі береги.

З льодовикового періоду — ожереди:
крига вівсяна та крига пшенична блищать.
Гай вдалині видніє згорбленим силуетом,
дуби позбиралися — спішена й кінна рать.

Вихори на шляху схожі на кручені мітли,
стара верба в яру — як перевернутий джбан.
Рахманні граки самі себе різьблять в повітрі —
хурделиться у висикостях чорна різьба.

Літо бабине перелітним снігом іскриться.
Вулики з поля до села на возах везуть.
Такі в пасічників одухотворені лиця,
наче з поля в село медові ріки течуть!

Дим від багаття — мов корінь блакитний блукає,
то кинеться ввись, то пригорнеться до землі.
Дим — наче демон бездомний, що дім свій шукає,
та дому в диму немає, дім в диму зотлів.

Серпню мій, серпню мій, царственний місяцю року,
доля в двох нас прекрасна, й доля в двох нас гірка...
Доля моя схожа на дим той блакитноокий,
що в небі і на землі грунту свого шука.

* * *

Горби горбаті горблять спини —
примарні контури війни,
й граки чорніють, мов ожина,
яка летить із далини.

Небес розбомблені руїни
лежать в текучих брилах хмар,
і вечір-кінь в вишневій піні
вже гриву місячну здійма.

Дуби — в кривавих маскхалатах,
дуби — і досі у боях.
Сук шерехатий, як граната,
із дуба впав на сірий шлях.

Ріллі обвуглені зигзаги,
мов танків чорна рвана бронь.
Осінньої заграви брага
тече за обрію ребро...

Озимини зелена рота
припала низько до землі,
бо колеться колючим дротом
холодного повітря лід.

Тремтить береза голим тілом,
роняючи останній лист,
і на бинтах туманів білих
зірки калини запеклись...

* * *

Полум'я згуснло — і жаром застигло червоним
в кроні дубовій, у княжій його голові.
Листя дубове — неначе уламки корони!—
золотом сяє в осінній пожовклій траві.

Скільки уламків корони на землю лягає,
золота скільки холодна земля прийняла!..
Вітер вечірній уламки коштовні збирає
і притуля до блідого, мов крейда, чола.

Вітер в короні — із лісу до обрію лине
і пропадає у сивій заобрійній млі...
Жолуді схожі на кулі з війни: тільки нині
кулі виходять із тіла живої землі...

* * *

Рудою білкою пожовклий лист біжить
по стовбуру дубовому — і пада
на землю, й золотом розплавленим дрижить,
сухим клекоче звуком шерехатим.

Дуби погорбились, неначе різьбярі,
що над різьбою горбляться й зітхають.
Мов оксамит троянд розквітлих — угорі
вируючих ворон висока зграя!..

Та й покотилась чорна зграя за горби,
мов покотилось від гарби обіддя.
Цукрових буряків розгублені чуби
спалахують карбованою міддю.

В соняшничинні темний трактор — кажаном,
біліють більма фар його розбитих,
і не поворухне він тракторним крилом,
щоб кажаном зірватись — і летіти.

На прузі сонце — наче дерев'яний струг,
вже скоро сонця струг за пруг полине.
Мов сіре полотно, прославсь туман в яру,
й на полотні розсипано калину.

А небо уночі — беззоряна рілля,
бо зерна зір ще кільчаться у лоні,
й тверда долоня поля в скиртах-мозолях,
як матері натруджена долоня...

ЕКЛЕКТИКА ЛІСУ

В чернечих довгих мантіях сидять граки
над сизим озером, що вигнулось лекалом.
Ялини — наче вертикальні їжаки!
Ялини — їжаки, що дибки поставали.

А ген поміж отих зелених їжаків
вакханки розбрелись — берези скрипкотілі.
Хитаючись, до них галявою побрів
дуб — як сатир, іще від браги не схмелілий.

Тут сонця біла глина пада в води трав —
і води трав розмочують ту білу глину.
Тут вечір — наче вой, схилився на щит Дніпра,
і профіль в вечора — летючий, соколиний.

Котурни вечора бере висока мла,
слов'янська борода у неї із окладом,—
і чи Еллада тут на Русь прийшла,
чи тут, у лісі, Русь прийшла в Елладу.

Таких родовищ тиші більш нема ніде,
де ще знайдеш такі родовища багаті!
Тут тиша — наче мармур, що лише іде
на різьблення журби в душі вилицюватій.

А мармуровий лом, його дзвінкі шматки
ідуть в підвалини глибокі мармурові,
що мармурові на собі несуть думки,
що мармурове на собі тримають слово.

Тут мармурові далина і висота,
тут обшир весь у мармурових обладунках,
і вазу неба розписали птиці так,
що спробуй ще знайти такі десь візерунки!

На вертикальних їжаках ялин висять
шишки — немов фугасні бомби позвисали.
Ряди окопів на горбах — амфітеатр.
Не грецькі тут в війну, а наші драми грались.

Тут вивірки течуть — мелодії живі.
Тут вивільги летять — веселі пожариська...
Туман йде через ліс, а може, цар Едіп?
То зеленіє мох чи маскхалат бійцівський?

Еклектика — та й все: чи щось в ній доберу?..
А може, в ній таки до суті доберуся?..
Еллада тут... І старовинна в лісі Русь,
яка була, і є, і завжди буде Руссю.

* * *

Ген ясен під вікном горить вогнем крислатим.
Мов змії шкуру — так знімімо з себе дім,
бо нам в алхіміки кортить удвох податись.
Гайда в алхіміки! В алхіміки ходім!

Мов змії шкуру — так знімімо дім із себе,
його зміїний одяг сам здереться з нас.
Гайда — під бурштини та під смарагди неба,
під високосні аметисти неба — час!

Пройдімось по садах, пройдімося гаями,
через чагарники не біймося пройтись —
десь там червоний лев, там філософський камінь,
і там десь білий лев, лиш треба їх знайти.

Металу скільки скрізь — і все неблагородний:
осиковий метал, і вільховий метал,
і грабовий метал у лісових безоднях,
метал ялиновий, мов гори, вироста.

Шукаймо магію, замислені, безсонні,
десь магія отут чаїться між дерев.
Шукаймо левів скрізь. Так де ж наш лев червоний?
Шукаймо левів скрізь. Так де ж наш білий лев?

Червоний лев десь тут, і білий лев десь поряд,
знайдемо левів ми, обоє десь отут,—
й неблагородні ці метали перетворим
на долю срібну і на долю золоту.

Десь магія отут — нуртовисько метафор,
нуртовисько метафор і метаморфоз
роздягне з лісу золоті і срібні лахи,
явивши нам алхімії апофеоз.

А може, ти чомусь уже не віриш в левів?
Повір у левів так, як вірю я, повір!
Бо десь вони отут сховались за дерева.
З цих левів рідкісних — прекрасний кожен звір.

Бо в лісі леви є. Є філософський камінь,
що зготувать поможе золотий напій.
Ми відмолодимось і душами, й думками —
ти станеш юною, як в юності своїй...

Мов змії шкуру — так із себе дім здерімо,
мов змії шкуру — так із себе вік здерім!..
Гайда в алхіміки! В алхіміки ходімо —
в далеку свою молодість удвох ходім...

* * *

Бринить джерело, мов порвалась струна у бандури.
Блищить джерело, наче порвана срібна струна.
В яру темний ліс — мовби хтось розгорнув партитуру,
де знаком таємним горить кожен згублений знак.

У чорній жалобі прослалось розоране поле,
вквітчали чоло його борозни-зморшки живі.
В розораним полі лиш вітер тиняється голий —
і жодної думки у сивій його голові.

В розораним полі — лиш мряки далекої військо.
Зітха бадилина — осінній гіркий благовіст.
Як вибране око циклопа — сліпе попелисько,
що світлом багаття уже не подивиться в світ.

День яблуком-сонцем із неба, як з дерева, пада,
день яблуком-сонцем із неба ось-ось упаде,
і обрій горбатий ізгорбився, як барикада,
і кров'ю заграви шкарубне крайнебо руде.

І кров'ю заграви шкарубне крайнебо над світом,
і жевріє річка, мов кров застигає у ній,
і чорні ворони над річкою, як самоцвіти,
і в чорних ворон самоцвітні холодні пісні.

Життя — наче сад, ми усі — з яблуневого саду,
цей сад яблуневий удруге нам не засадить,
і кожен із нас сонцем-яблуком з яблуні пада,
і кожен в польоті, мов яблуко-сонце, горить.

Упасти б, припасти б, мов яблуко-сонце, у травах,
як яблуком-сонцем із яблуні падає день
отам, де крайнебо над світом шкарубне криваво,
де кров'ю заграви шкарубне крайнебо руде.

А ніч промине — знову яблуко-сонце над світом
розквітне, мов яблуко-сонце, і буде цвісти,
і знову заграють у небі птахи самоцвітні
і будуть у грудях пісні самоцвітні нести.

Отак би і нам — адже ми з яблуневого саду,
отак би і нам — наче яблуко-сонце, заграть,
отак би і нам — яблуневої звідать відради,
отак би і нам — яблуневого смутку не знать...

Бринить джерело, мов порвалась струна у бандури.
Блищить джерело, наче порвана срібна струна.
В яру темний ліс, наче хто розгорнув партитуру,
де знаком таємним горить кожен згублений знак.

* * *

Сонця проміння лежить прядив'яне, лежить полотняне.
Пахне водою й коноплями, пахне шорстким куширем.
Скільки дбайливою осінню в світі проміння наткано!
Скільки висить на деревах і скільки висить між дерев!

Поле чорніє ріллею, немов обібралося в галич.
Галич чорніє у полі, неначе чорніє рілля.
Простір гаптовано птахами, що полетіли у далеч,
Птахою в далеч далеку летить вереснева земля.

Гай — мов ординці на конях, що муром зібрались, похмурі.
Птахи летять без пісень — і ординський пронизують мур.
Снігу блакитного скільки в небесних отих кучугурах,
сонце крижиною срібною вмерзло поміж кучугур.

Вихори в синьому полі — ідольські грища соломи,
і ожереди, мов айсберги, вже запливають в село.
Скільки навалено в річку дзвінкого небесного лому,
наче все небо у ній обернулося раптом на лом!

Вересень завереснів — і вересніє вересоквітом.
Вересоквіт завереснів у вересня в сизих очах.
Теремів скільки прозорих назводило бабине літо —
вересень володарює в прозорих отих теремах.

Клаптем рудого вогню спалахнула вогнівка-лисиця,
клаптем рудого вогню спалахнула вогнівка — й нема...
Осінь оця береже сокровенну якусь таємницю,
десь за душею холодною, наче святиню, трима...

* * *

Вітру натхнення зіходить на сад вересневий...
Вітру натхнення на сад вересневий зійшло!
І поклонилися вітру натхнення дерева,
й трави до вітру натхнення прийшли на поклон.

Листя летіло, мов вироби з кістки чи з рогу,
наче кремінні й камінні летіли листки,
і застеляли повз сад вересневий дорогу
листя опалого жовті сухі черепки.

Там, де малина й ліщина докупи зрослися,
вітер натхнення гілля їхнє перемішав;
наче потрощені стріли й потрощені списи
він на потрощені дротики жужмом поклав.

Глиняне тісто — трава у саду жовтокоса.
Сонце вечірнє цю глину зів'ялу й в'язку
гребенем дрібнозубчастим, поставленим косо,
орнаментує, лишає малюнків рядки.

Глиняна пластика палого листя осики —
скільки уламків зібралось довкола осик!
Прожилки листя малюють потрощені лики —
птаха, і звіра, й людини потрощений лик.

У бузині щось барложиться грізне й велике,
пащу ощирено, ікла із пащі стримлять,—
в пащу ощирену, в очі захмелені й дикі
віхті вогню із вишневої вишні летять.

* * *

Молоти з рогу — це липи вузласте коріння,
що на поверхню прорвалося і розтеклось.
Зброя надійна, ці молоти з рогу, й нетлінна...
Молоти з рогу — якої епохи чоло?

Біля дубів — кучугурами мідні прикраси,
буси-пронизки, і рештки браслетів лежать,
гривни і скоби дугасті... З якого це часу —
чи поза часом вони під дубами ряхтять?

Вітру натхнення вогнисте, натхнення сурмисте!
Вітру натхнення зійшло на осінній цей сад!
Загнаний олень в кущах мерехтить срібнолисто
а чи кущі, наче загнаний олень, тремтять?

Вихори, мов горностаї, між листя леліють.
Тіней, мов вивірок, скільки довкола метких!
Мамута бивні жовтіють у цій веремії
а чи то груша наставила жовті сучки?

Сонячних зайчиків сонячні переполохи.
Вітер цей день на іменння незнане позвав.
Вітру натхнення — оця вереснева епоха,
що у саду вересневому завше жива!

* * *

Ніч вереснева вдарила крилом,
ніч вереснева розгорнула крила —
і чи то дощ спинився під вікном,
а чи то ти, неначе дощ, спинилась.

Ніч розгорнула крила, й під крильми —
текучими крильми цієї ночі —
чи ти вночі вмиваєшся слізьми,
чи ніч взялась виплакувати очі.

Я — не при свічці, ти — не при зорі,
тому-то в темряві глухій не знаю,
чи ти вночі зітхаєш надворі,
а чи то вереснева ніч зітхає...

Ніч вереснева вдарила крилом,
ніч вереснева крила розгорнула,
і чи то дощ ущухнув за вікном,
чи ти пішла, пішла — й не оглянулась...

* * *

Із опалого листя в лісах короваї вже місяться —
скільки тіста весільного можна в лісах напекти!
Сваха-ніч усю ніч наречену шукає для місяця —
і ніяк наречену для нього не годна знайти!

Вже дуби у лісах пожовтіли й напнулись, як бубони,
вже, здається, грудьми заревуть, загудуть, загримлять,
і летітиме в світ їхня пісня, як дерево зрубане,
як в незрубаний світ цей дерева підтяті летять.

Круглі пні у лісах круглоокими дивляться совами —
круглоока журба, круглоокий задуманий жах...
Ніч вдалась чорнолицею, ніч удалась чорнобровою,
і зірки, наче роси, у неї тремтять на бровах...

Раптом ліс обізвався утробним, із хащів десь,
голосом,—
може, лось наполоханий чи наполоханий вепр? —
і похмура луна покотилася тракторним колесом,
аж сам ліс з несподіванки і занімів, і затерп.

Занімів і затерп чорноокою тишею-птахою,
що вмостилась ізнагла на весь цей наляканий ліс,
і трусилася ніч-чорноризниця чорними лахами,
із вирлатих очей розцвітаючи сонмищем сліз...

Коли став підкрадатися ранок до лісу по-лисячи
і коли, наче лис, він до лісу нарешті підкравсь,
місяць гірко всміхався, над берегом обрію висячи,
і за берегом обрію місячним смутком зникав...

* * *

Весільним рушником — у півнях — в'ється шлях,
весільним рушником усе село сповито,
розсипане по рушнику жовтіє жито,
і хміль дзвенить по рушникових берегах.

Три вітри — огири баскі!— біжать в село,
у трьох вітрів полощуться три буйні гриви —
гніда і чорна грива, та ще гриву сиву
над чорною й гнідою вгору занесло.

Метелицею в гривах стрічки — то летить
вальпургієва ніч і тонів, і півтонів,
між синього й зеленого гримить червоний,
і лазуровий поміж ними хлюпотить.

А віжки кільчаться, як кільчаться вужі,
підкови світяться, як в черепах очниці,
колеса в повозі гримлять, як блискавиці,
і блиск очей у огирів як блиск ножів.

Пшеничне сонце — караваєм в небесах.
Хто розіслав таку безмежну скатертину?
Хто вправно вишив на ній зграю лебедину,
що звершує під сонцем віковічний шлях?

Біжать три огири осінні, мов хорти.
Регоче осінь реготом, що бризка хмелем,
і, впившись медом-брагою, така весела,
що із очей ось-ось стрибатимуть чорти!

Не гаснуть огири, їх пил не огорта,
і гриви грають вальпургієвою грою,
і чи то їде молодий до молодої,
чи молодий із молодою вже верта.

Цвіте весілля — це весілля із весіль,
і кожен тут із нас — святковий весільчанин,
і кожен тут із нас — кохана і коханий...
Три огири біжать із вересневих піль!

* * *

І вересень, як селезень, летить,
і селезень, як вересень, ще світить,
і вересень оперенням горить,
і селезень ще квітне, не відквітнув.

І селезень ще квітне на воді,
хоча вже того цвіту небагато,
його пелюстки глинясто-руді,
якісь його пелюстки рябуваті...

Вночі його поглинула пітьма,
й коли пітьма удосвіта розтала,
то селезня уже ніде нема,
мов селезня лисиця вполювала.

То селезня уже нема ніде,
лише його оперенням барвистим
горланить буйний вересневий день,
немов горланить селезневим листям.

Мов вересень — то селезень, то птах,
який летить, пташиним листям має,
який летить по ріках, по лісах,
який летить повільно — й відлітає...

* * *

Ніч прийшла милосердна, схиляюся ночі доземно.
Мою голову хай її зоряний гнів обмине.
Серце в грудях квітує, як пісня квітує недремна!
Милосердна моя, змилосердься й помилуй мене...

Змилосердься й помилуй. Вділи свою зоряну милість.
Возвелич мене ласкою. Болем мене возвелич.
І, осіннього ранку згорнувши розтерзані крила,
за собою услід не зови, не мани і не клич.

За собою не клич, не мани й не зови, милосердна,
за тобою услід не піду по далеких краях...
Чуєш — серце у грудях квітує, як пісня недремна.
Змилосердься й помилуй мене, милосердна моя!..

Тиха тиша така, наче полум'я свічки прозоре.
І прозорий, мов полум'я свічки, у тиші я сам.

Ніч мовчить, наче сфінкс, і до мене чомусь не
говорить,
наче їй, милосердній, нічого я ще не сказав...

Я вклоняюсь доземно тобі, моя ніч милосердна!..
Наді мною схилилось високе лице золоте.
Темна темрява скрізь. І в душі моїй темрява темна.
В темній темряві серце, мов пісня недремна, цвіте.

* * *

Осіння пошта вчора принесла
кленовий лист, що ходить без конверта,
на ньому — слід пташиного крила,
який залишивсь на росі нестертий.

І я зрадів — прийшов кленовий лист,
хто б не зрадів кленовому привіту!
Кленовий запах, і кленовий зблиск,
і незбагненна в'язь кленових літер.

Кленовий зміст, кленова глибина,
надій кленових багатоголосся...
Цей лист писала молода весна,
писало літо, посилала осінь.

Цей лист писали зорі — з вишини,
вітри з-за обрію цей лист писали,
й мені про тебе, як могли, вони
в кленовому листі розповідали.

Так, як могли!.. Спасибі їм за те!
Спасибі за кленове щире слово!..
Тулю до вуст послання золоте,
цю радість несподівану кленову.

Та й осміхаюсь усміхом гірким,
лише гірким і можу осміхатись,
бо небагато радощів таких,
листів таких про тебе небагато.

Цей лист мені про тебе розповість,
і знов душа наповниться любов'ю,
тому-то й дорога кленова вість,
тому-то й дороге кленове слово.

* * *

Верблюжа шерсть степів, і шерсть степів овеча,
й степів коняча шерсть в яругах між яруг...
Калмицькі небеса взяли мене на плечі,
арканом кільчиться земний далекий пруг.

Мотори піняться, гвинти киплять, і клекіт
металу горловий, неначе вовчий рик,
і млою млоїться внизу глибока спека,
яку двома крильми літак на мить накрив.

Як атомні гриби, цвітуть над степом хмари.
Сліпими більмами кричать солончаки.
В блакиті місяць — наче вирва від удару
радіобомби, лиш сіріють пелюстки.

В озер зами ‹ені і благочесні лиця,
що таїну степів калмицьких бережуть,
й не чутно, чи іржуть осінні кобилиці,
що лошаків осінніх у степах зовуть...

Куди тримаю путь у небесах і звідки?..
Калмицький вересень, розмислива пора.
І річка унизу, немов колюча вітка.
Курай, що зачепився за сухий курай...

* * *

Із блакитного жбана небесного ллється високе вино —
чи то струмені ллються високі, чи крапають краплі.
Бурштинове на колір воно. І вишневе на колір воно.
Ліс, як звір, у вино умочає простягнуті лапи.

Осінь точить і точить із жбана небесного трунок дзвінкий
і за хміль дукачів та червінців червоних не просить.
День осінній упився вином із її золотої руки,
похилив у полях свою голову буйноволосу...

Гей, корчмарко, шинкарко, гендлярко, циганко вродлива,
агов!
Уточи забуття мені з свого небесного жбана,
хай вино бурштинове й вино хай вишневе ввійдуть в мою
кров,
щоб сп'янів я сьогодні, щоб небом високим був п'яний.

Гей, корчмарко, шинкарко, циганко вродлива! Всміхнись, підморгни
і смолою брови затечи в моє серце зухвале,
а коли із високого неба уп'юся вином — не вини:
знать, такого лиш хмелю у світі мені бракувало.

Знать, такого лиш хмелю мені бракувало!.. Цей хміль
обів'є мою душу, як хміль лиш її обвиває,
і захмелиться хмелем хмільним у душі незахмелений біль,
незахмелений біль, що, захмелений, не поминає...

Ллється й крапає з неба високе вино. Мерехтить по садах
феєрія вина. Феєрверки вина. Буйноцвіти
молодого вина, у якому, схмелівши, купається птах,
у якому хмеліти — й ніколи мені не схмеліти.

* * *

Ген осінь пастушить у полі, і торба пастуша у неї,
і торба пастуша у неї висить на пастушім плечі,
та торба з блакитного вітру, який проліта над землею,
у торбі — птахи перелітні й три зірки, немов калачі.

У торбі — птахи перелітні й три зірки блищать калачами,
у торбі Шевченків "Кобзар" поміж птахів лежить і зірок.
А місяць половий, як віл, що бреде у село небесами,
і роги у місяця світяться світлом далеких свічок.

І роги у місяця світяться світлом далеким половим,
між полового світла свічок видніє небесна трава,
і обрій — неначе на щастя загублена кимось підкова,
й тополі — веселі, немов на весілля іде перезва.

Й тополі — веселі, немов перезва, що іде на весілля,
немов перезва, що за викуп куниці у небі взяла
заграву хмільну та високу, від меду заграви схмеліла,
тепер гопакує на вітрі, танцює тепер край села.

Тепер край села гопакує, тепер, оп'янівши, співає,
а осінь з пастушою торбою вітру із поля верта,
і місяць половий — половим волом небесами вертає,
на кожному розі у місяця свічка цвіте золота.

На кожному розі у місяця свічка ясна золотіє,
і мати підійде в дворі до полового того вола,
із місячних рогів високих свічки познімати зуміє,
щоб пломеніли у хаті до півночі посеред стола...

СМЕРКАЄ В ПОЛІ

Як цей вечір узорено! Як його вквітчано зорями!
Килим чорного вечора між землею і небом висить.
Як люблено поле плугом і як його плугом зорано,
наче вовняна пряжа камвольна — рахманна рілля
лежить.

В барвисті килими мороку дерева позагортались.
В барвистих килимах мороку заснули пташині пісні...
Із лісу вовче дерево щось голосом вовчим сказало.
І терен з яруги щось словом терновим промовив мені.

Єрихонськими сурмами відклекотіли заграви,
відклекотіли негнуздані табуни степових заграв.
Скошена зів'яла музика — в копицях скошені трави.
Вечір сухий кумач зів'ялого маку з копиці підняв.

На мінливий ліжник вечора мороку взято лляного.
На мінливий ліжник вечора взято світла лляні нитки.
Із куряви та з будяків виткано осінню дорогу.
Із перекотиполя виткано в полі осінні стежки.

Бузина трав'яниста фіолетами ягід темніє,
винний дух бузини, мов із винної діжки, важко стоїть.
Із холодних кущів кропиви холод кропив'яний віє.
Зеленими зіницями прожилків блима листок, мов кіт.

Іскряться роси так гостро, мов іскрами квітне кресало.
Машини везуть буряки — і, як дримби далекі, звучать.
Наче мамути з вічної мерзлоти, ожереди стали
й нездоланним мамутовим поголів'ям у полі стоять.

Дуби обезлистіли — й вільні: нема золотих кайданів.
Нема золотих кайданів — нащо їм отой золотий бран...
З чого виткано птиць, що сидять на розритім кургані?
Якими майстрами колись виткано той розритий курган?

У повстяній попоні туману річка, мов кінь, сивіє,
неосідлана річка сивіє і тонко, мов кінь, іржe.
Степовими вершниками тополі на обрії мріють...
Старий баштанник на баштані неба місяця стереже...

У полі пирій сиріє подертою мішковиною,
на подертій мішковині пирію — конюшини латки.
В мішковині пирію миші-полівки тішаться грою.
Крізь латки конюшини в мішковину заглядають зірки.

Ген хмара — немов бавовна, ген хмара — як вовна овеча.
Гаснуть бавовникові отари, густіша вовняна тьма.
Поважчали килими мороку, а нездоланний вечір
сухий кумач зів'ялого маку, вгору піднявши, трима!..

Трактори, ці демони ночі, розорюють ніч на брили —
і брила до брили лягає, вже стільки накришено брил!—
гримлять крильми, смердять соляркою й бензином їхні крила,
морозом дере вальпургієва ніч тракторних чорних крил.

Тчеться із оксамитового мороку камвольна пряжа.
В зоряній галактичній криниці космосу стою на дні:
а чи ще щось із лісу до мене вовче дерево скаже,
чи словом терновим з яруги щось терен промовить мені?..

КАРНАВАЛ

Ходімо в ліс осінній як на свято,
ходім на карнавал в осінній ліс —
багатоокий, радісний, горлатий!
Ходімо до дубів і до беріз.

В калинових разках стоїть калина!
Ліщина — у горіхових разках!
Ожина — у зеленій фартушині!
Ялина — у шишках, як у свічках!

З верби звиса левина довга грива,
струмок в яру сіріє журавлем,
і сарни через ліс ідуть лякливі,
і кожна — із усміхненим лицем!

Клекоче явір... Як клекоче явір!
Гілки його, мов музика, тремтять
й коштовні персні падають на трави,
й коштовні персні килимом лежать.

Утішимося дятловою грою —
інструментальна, як шпаркий мороз!..
І жолудь пада так, немов зі зброї
на радощах стріляє в лісі хтось.

Ансамбль грибів, які до танцю стали,
вже скоро затанцюють між дубів.
Сомбреро мексиканські повдягали,
немов нема вкраїнських у грибів.

Довкіл струмить сосновою смолою,
янтарною живицею струмить,
і тінь тремтить, як заєць під сосною,
а може, й справді заєць там тремтить?

Цвітуть небес густі ультрамарини,
вітрильник сонця мріє з вишини,
й тополі арфи гнуть, мов у Тичини,
і пам'ята Тичину кожна з них.

Неначе смерч, летить по хвої білка,
ось-ось від смерчу хвоя загорить,—
й не затремтить від смерчу жодна гілка,
мов у повітрі смерч отой летить...

Ходімо ж в ліс на свято листопаду,
під феєрверку дощ отой живий,
який із неба буйноцвітом пада —
і гасне, не торкнувшись голови.

Клен гостролистий — наче храм, в якому
все урочистим золотом горить.
Ще й правиться у храмі золотому:
синиця править в цю святкову мить.

Червоний дуб тут — мов багатий дука,
який у горностаї зодягнувсь,
лист золотий поклав мені у руку —
по золотий я руку простягнув...

* * *

Голубою таріллю небеса над світом перевернулись!
Сонце — річковою лілеєю в довгих лляних косах!..
Колоратурне сопрано осені — правда а чи причулось?
Колоратурне сопрано осені чується, не зграса.

Пісню заквітчано айстрами, з чорнобривців її убори.
З пізніх мальв та батіжжя петрового в пісні ряхтить лиштва.
Шовковою ниткою вітру узорено в пісні узори.
Які перелітні птахи на її обернулись слова!

Мабуть, з полотняної хмари у пісні запаска біліє.
Напевне, вечірня заграва для пісні на плахту пішла.
Як над очима карими в пісні бровами чорними віє!
Бровами чорними віє — і брів не звіває з чола...

Удасться комусь чи не вдасться її роздивитись намисто?
Пісенне намисто у пісні разками густими ряхтить.
Здається, з червоного глоду й шипшини. Здається, із листя.
Й разок перелітний — то нитка птахів перелітних летить.

Заквітчана пісня співає й на сонці-лілеї гадає.
Напевне, гадає на місяць — чи він і сьогодні зійде?
Пелюстки лілейні безжурно із сонця-лілеї зриває —
й на зірване світло лілейне бідніє осінній цей день.

Лілейні пелюстки із сонця-лілеї погаснуть, зів'явши...
Із костуром, горблячись, ніч — без видющих, без зоряних віч.
Заквітчана пісня простилася, душу мою заквітчавши
і серце-лілею у грудях моїх заквітчавши на ніч.

* * *

З вогню верби — та в полум'я тополі,
з вогню тополі — в полум'я верби
лечу, лечу я перекотиполем,
а день, немов волошка, голубий!

Яких іще вогнів мені шукати,
коли вогні горять для мене скрізь,—
чи то горобини вогні кислаті,
чи то в гаях горять вогні беріз.

Якого іще полум'я шукаю,
іще лечу я на який вогонь,
коли калина жевріє і грає
калиновим сузір'ям спілих грон?

Яких іще вогнів для мене треба,
якого іще полум'я кортить,
коли горить багаття сонця в небі,
і хай горить, і хай не відгорить!

Вогнів барвисте карнавальне свято.
Здіймає вгору дуб червоний стяг!
Якого свята ще мені шукати,
коли на святі я усе життя!

У полі клен горить вогнем черленим.
Черлений в'ється, хлюпає вогонь.
Немов до брата, підійду до клена —
й зігрію змерзлі пелюстки долонь.

Осика в лузі, наче ватра, квітне.
Осика, наче ватра, догоря.
Хай мого серця птаху перелітну
осика так зігріє, як сестра.

Береза полум'ям палає русим,
палає вдень, палає уночі.
Я їй, неначе матері, вклонюся
й поплачу мовчки на її плечі...

* * *

Перекотиполе у полі — неначе мандрований дяк,
якого у вихорі круглому враз повело, закрутило!..
Угору ногами біжить та й біжить — і з тих мандрів ніяк
не вирветься дяк мандрівний, бо немає в дяка на те сили.

І поле — немов обезлюдів ізнагла веселий вертеп,
де сміх урожаївсь в полукіпках і урожаївсь у копах...
Двогорбий туман у вертепі туманно сивіє тепер,
і в'ється зів'яла журба, ранить запахом дикого кропу...

І в'ється зів'яла журба, ранить запахом так, наче кріп;
і галич захмарилась в хмару; і кінське загублене путо;
і сонце над обрієм світить, неначе зачерствілий хліб
покладено на полотняний рушник — і на ньому забуто.

І сонце — неначе зачерствілий хліб. Полотняний рушник —
чи обрій розлитий видніє, тополями вишитий в хрещик...
Комбайн — мов лелека: відстав од ключа і в печалі поник...
Село у долині димами, як сизими крилами, плеще...

Як сизими крилами, плеще димами в долині село,
неначе й селу не чужий отой ключ споконвічний пташиний,
неначе ось-ось ізіпнеться на сизе хвилясте крило —
й полине пташиною зграєю в синьому небі Вкраїни...

* * *

Юна моя, неможлива моя, небувала,
дивна печаль за тобою мене обійма,
наче тебе журавлі із собою забрали
й наче тебе з журавлями і досі нема.

Звідки в душі ця печаль вереснева прозора,
звідки печаль ця, якої не відав давно?
Чую, як листя берези про тебе говорить,—
от би мені научитися так, як воно!

Й так научитись тужити, неначе жоржина,
що назбирала в вінок вересневу росу.
Сумно в жоржини всміхаються всі пелюстини,
в кожній краплині роси усміхається сум.

Юна моя, неможлива моя, небувала,
знов за тобою печалюся увосени,
ім'я твоє в піднебессі птахи проспівали,
ім'я твоє із собою забрали вони.

СВАТИ

Чекали на сватів, яких зашле нам осінь.
І от вони прийшли, обнявшись з сватом сват.
І вересень прийшов. І жовтень жовтокосий.
І сват серед сватів — найстарший листопад.

Ну хто б подумать міг: прийдуть такі сватове!
Усі — як місяці, бо ж місяці вони.
І літо бабине біліє в них на бровах,
і голови у них в морозі сивини.

Прийшли такі свати — й говорять про куницю,
що по пороші в наш забігла білий двір.
І в місяців горять півмісяцями лиця,
і в місяців горить півмісяцями зір.

Куниця? Вбігла в двір?.. З якого б іще дива!
А як забігла, то й побігла вже давно!..
І вечір під вікном, і білий світ — мисливець,
мов вечір, загляда в розплющене вікно.

Сватове місяці веселу радять раду,
і видно, що й сам хміль сватам оцим не сват!
Щось жовтень з вереснем говорять листопаду,
щось жовтню й вересню говорить листопад.

Вони свати, які прийшли куницю сватать,
без неї в пізню даль не піде ні один...
Ну як таких сватів та й не перев'язати
у білі рушники снігів та хуртовин!..

Куницю не собі вони прийшли просити,
прийшли зі світом — із мисливцем молодим...
Ну як таких сватів вином не пригостити,
вином зірок — вином високим і терпким!..

Куницю сватають для світу честь по честі,
куницю білий світ — мисливець — полюбив...
Ну як таких сватів в дорогу не провести,
вквітчавши їх усіх квітками снігурів!..

До білих огирів зими, на білі сани
ми проведем сватів, на чистий білий шлях —
хай їдуть в рушниках холодних, полотняних,
хай їдуть в снігурах, неначе у квітках!

* * *

Журавлі високі пролітають,
ледве видно птахів із землі.
Журавлів я з вирію стрічаю
і прошу перо у журавлів.

Ставши над Дніпром зеленооким,
ставши над усміхненим Дніпром,
я прошу перо у них високе,
піднебесне в них прошу перо.

Хай з небес перо високе кинуть,
хай мене благословлять крилом,
щоб писалось слово журавлине
журавлиним з вирію пером.

Щоб воно до вирію літало,
журавлиний звідало політ,
та завжди із вирію вертало
до святої отчої землі...

* * *

Жовтень горів і конав у багряній гангрені,
жовтень здирав із грудей і поля, і гаї...
Ти прилетіла з Чумацького Шляху до мене,
зоряним порохом коси курились твої.

Небо знімало стрілчасті, розпливчасті вежі.
Тиша лежала, як вірш, що цурається рим.
Смутки цвіли у зіницях твоїх нетутешніх,
смутки цвіли і гойдались в зіницях, як дим.

Ти запізнилася — і розминулася з літом.
Де вже те літо в осінньому світі знайдеш?!
Губи зривались з обличчя — у вирій летіти,
очі зривалися, й вії зривалися теж.

І шелестіли зів'ялі слова полинові —
сірі й погаслі, неначе полин, солов'ї...
Ти відлітала від мене — і слово за словом,
й слово моє відлітало за словом твоїм.

В вирій знімалися плечі, знімалися руки.
Навіть зітхання шукало для себе крила!..
Може, ця зустріч насправді була за розлуку?
Може, розлука насправді за зустріч була?..

* * *

І чорнобривці, і жоржини, і мороз —
така природна українська ікебана,
і димом вогнище повільно розтеклось,
припало до землі, як лист припав багряний.

Скотилось яблуко, мов усміх, по гіллі,
і яблуня за ним не зажурилась юна,
і коники в траві — запеклі скрипалі —
ніяк своїх скрипок не розладнають струни.

Як неопізнане космічне тіло — ген
все сяє й сяє пізній сонях пізнім цвітом.
Повітря у саду бринить таке туге,
що як душі моїй в повітрі не бриніти!

Весільним рушником — у півнях! — в'ється шлях,
і вересневий день — неначе лист багряний.
Зітхає добролиця річка в берегах
і, наче жінка, манить за собою, манить...

* * *

Дуб — як балада. В панцир із листя улитий.
Плечі і груди — в панцирі. Мідний сяє шолом.
Жолуді заборолами в дуба прикрито.
Круто, як в витязя, в дуба спадає чоло.

Осінь до дуба підводить коня з туману.
Білий кінь із туману хоркає так, як туман.
Біла грива в коня білим туманом в'яне.
В білих очах коня вигойдується біла тьма.

Дуб на коні-тумані увечері їде.
Дуб на коні-тумані видніє ледь-ледь уже...
Начебто кінь-туман і ступає без сліду,—
чи кінь-туман в пам'яті давні сліди береже?

Де він вночі блукає — у пралісах, в пущах?
Може, вночі завертає і на Чумацький Шлях?
Де вночі шукає сиве своє минуще,—
а чи ласкава із ним сива осіння земля?..

Дуб — як балада, Вранці з туману вертає.
Дуб на коні-тумані. Повіддя біле висить.
Біла грива сонцем в коня-туману сяє.
Жодною підковою білий кінь не загримить!

Дуб — як балада. В панцир із листя улитий.
Плечі і груди — в панцирі. Мідний сяє шолом.
Жолуді заборолами в дуба прикрито.
Золотою думою світиться в дуба чоло.

Ту золоту думу небо вголос читає,
і ту золоту думу вголос читає земля —
та дума із землі до неба виростає,
схилилась дума кроною аж на Чумацький
Шлях...

* * *

Немов рахман, стемніє небо,
рахманна розіллється ніч...
Береза скине листя з себе,
мов жінка скине хустку з пліч.

Береза спалахне свічею
у потемнілому гаю,
і місяць золоту кирею
на неї зодягне свою.

Вона зігріє біле тіло,
кирея в неї на плечах...
Там у гаю береза біла
чи жінка сяє, мов свіча?..

* * *

Той солов'їний дощ, який нам не забути,—
бо й солов'їний дощ нас також не забув!—
уже з минулого назад не повернути,
як не змінити ані долю, ні судьбу.

Згадай, як солов'ї дзвонили в дзвони неба,
як в небодзвоні все цвіло у солов'ях!
Здавалось — на бровах усядуться у тебе
й співатимуть вони у тебе на бровах.

По жилах блискавок вони пливли із сині,
по жилах блискавок вони пливли у синь.
Вони були — немов старе намисто з скрині,
із найстарішої у цьому світі скринь.

Здавалося, пісні у них в той дощ світились
отак, як світяться конвалії в росі,
і в бризках тих пісень ми ноги замочили,
і срібний пил пісень на лиця наші сів.

Підставивши долонь під солов'їну воду
і світячись сама в пісенній тій воді,—
ти солов'їний дощ пила із небозводу,
ти пісні солов'їної впилась тоді.

Вернути б дощ отой, і солов'їв вернути,
твої б назад вернути брови в солов'ях,
щоб небодзвін вночі нам знов не дав заснути,
щоб в солов'їних знов намокнути піснях.

* * *

Поміж беріз та поміж кленів,
що ярим золотом цвітуть,
змітають золото черлене,
черлене золото метуть.

Зів'яла молодість, зів'яла,
немов барвінок голубий...
Змітають золото печалі,
змітають золото журби.

Черлене золото палає,
черлене золото цвіте.
Осінній день його змітає,
осінній день його мете.

Вітрів узявши довгі мітли,
осінні дні по світу йдуть,
змітають золото зі світу,
у білий світ його метуть.

Осіннє золото любові,
осіннє золото надій
зникає в далі чорнобровій,
зникає в далі голубій...

Осіннє золото кленове,
осіннє золото беріз
зникає золотом любові
і золотом пролитих сліз...

* * *

Осінньою жовтневою порою,
коли ліси загравами цвітуть,
давай удвох над річкою постоїм,
як верби, вдвох пожуримось отут.

В дзвінкій осінній тиші кришталевій,
яка лиш раз буває на віку,
давай удвох постоїм, як дерева,
що облітають листям на ріку.

Постоїмо, як верби ці барвисті,
що барвами на річку цю летять,
і наші очі затремтять, як листя,
і так, як листя, очі затремтять...

Коли птахи на чорному базарі
погасять срібне сонце, як свічу,
ти облетиш на води листям карим,
і я зеленим листям облечу.

І під холодним темним небозводом
вслід за собою я тебе позву —
ти карим листям попливеш по водах,
і я зеленим листям попливу.

Зеленим листям попливем і карим.
Ріка життя у далеч нас позве!
Ми попливем в зелено-карій парі,
в зелено-карій парі попливем...

* * *

Заграй мені, мій смутку, в гожу пору,
щоб я не знав сумних високих дум,
коли з гілля летять кленові зорі,
коли в кленових зорях я іду.

В осінній день святкової зажури,
яка так гостро душу пойняла,
заграй мені, мій смутку, на бандурі,
її жіночим голосом заплач.

Заграй мені, мій смутку, як ніколи,
щоб захмелив мене гарячий хміль...
Дістань з її грудей жіночий голос,
дістань з її грудей жіночий біль.

Хай через вінця хміль з душі проллється
в осінню днину, радісну й сумну...
Дістань з грудей бандури срібне серце —
і серцем я до серця пригорнусь.

Лиш не ламай бандурі срібні руки,
лиш не ламай бандурі срібних рук,
нехай цвітуть, немов лілеї, звуки,
лілеєю цвіте хай кожен звук.

Заграй мені, мій смутку, в гожу пору,
щоб я не знав сумних високих дум,
коли з гілля летять кленові зорі,
коли в кленових зорях я іду.

* * *

Листок скотився по липі, мов сльоза
по жовтій липовій щоці скотилась...
Чи день осінній липі щось сказав,
що липа так сльозою затужила?

Чи, може, їй згадалася бджола
ота, що з липи мед весняний брала,
ота бджола, що скрипкою гула,
ота бджола, що скрипкою звучала?

А чи згадалась вивільга ота,
якою липа квітла серед літа,—
на липу прилітав барвистий птах,
мабуть, не міг той птах не прилетіти.

А чи згадалась вивірка, яка,
мов золото, снувала в її кроні,
снувала, наче блискавка метка,
снувала, наче блискавка червона?..

Чи їй згадалась літня бірюза,
яка у небі щедро колосилась?..
Листок скотився по липі, мов сльоза
по жовтій липовій щоці скотилась.

* * *

Світильники беріз у лісі загорілись.
Освітлений, як храм, стоїть осінній ліс.
І ризи золоті на липах задзвеніли,
і сяйво золоте проллялось по землі.

Руїни літа — наче атомні руїни.
Від літа залишивсь лиш золотий цей слід...
Синиця, сівши поміж гронами калини,
беззвучно молиться за весь великий світ.

* * *

Ув айстри заквітчалася дорога,
безлистий смуток яблуневих віт,
у небі сонце — олень срібнорогий,
що сріблом рогів світить на цей світ.

І пісня жовта облітає з клена,
і пісня жовта з дерева тече,
і пісня жовта хлюпає на мене,
але не може затопить очей.

І чорнобривці квітнуть так, як півні,
і півні чорнобривцями цвітуть,
і падолист в садах багатослівний,
і красномовна в падолисту суть.

Багатослівний він і красномовний,
цей падолист, оцей осінній дзвін:
то обізветься так, неначе жовна,
то обізветься, як синиця, він.

Гойдається осінній дзвін барвистий,
гойдається у кожному саду,
і я іду услід за падолистом,
і я, неначе падолист, іду.

І я, неначе падолист осінній,
в душі осінній радісно несу
з пророчим, неземним благоговінням
пророчий сум, несу пророчий сум...

* * *

Вже скоро відгримлять дубів червоні дзвони,
і клаптями вогню з них листя облетить —
дрижатиме в траві, гаряча і червона,
як музика завжди, зів'янувши, дрижить.

Дрижатиме в траві ця музика громами
і шелестітиме — як в небесах громи.
Гірчитимуть в траві дубів зів'ялі гами
із шелесткими, із барвистими крильми.

Обвали музики немов руїни слави,
немов румовиська екстазу золоті —
музичний звукоряд за межами октави,
за межами життя, а так — мов у житті.

Апокаліпсис осені понад землею,
безумство смертних і безсмертних кольорів!
Так, наче виверження музики. Помпеї.
Мелодій тепла лава стигне між дубів.

І світлотіней шал — вакхічний, дикий, п'яний.
Мов світлотінь — летить низький, мигтливий птах.
І музика дрижить — в жаских, розверстих ранах,
і музика сама — мов рана золота...

Вже скоро відгримлять дубів червоні дзвони,
і клаптями вогню з них листя облетить,
а поки що гуде їх музика червона,
і кожен дуб іще дзвіницею дзвенить!

* * *

Розлучаємось. Сонце стоїть, як просмолений човен.
Навхрест весла зі срібла лежать, мов димлять, на човні.
Як священне писáння — священна під вікнами повінь.
Знову в сурми єрихонські засурмили півні.

Як смолою просмолений човен, гойднулось у небі
двовесельне над обрієм сонце, мов кликало нас,
бо вже повінь хлюпнула за обрію зірвану греблю,
бо стояв вересневий — біблійної повені — час.

Що візьмемо в безсмертя? В безсмертя візьмемо з собою
євшан-зілля гіркого із наших вкраїнських степів,
щоб у мандрах далеких впиватись печаллю гіркою,
щоб в розлуці цей степ український в серцях нам болів.

Обіймімось — на мандри далекі — без плюсклого слова,
ми не винні у тому, що повінь навідала й нас,
і — за сонячні весла сідаймо в просмолений човен,
бо вже води-заграви гримлять попід вікнами... Час...

* * *

Вечірня мга, дим від багать, і попіл,
й коштовні спомини про те, чого нема,
а що цвіло, немов геліотропи,—
геліотропами уже цвіте пітьма.

Геліотропами цвіте минуле.
Немов геліотроп, цвіте вчорашній день.
Не чується увосени зозуля,—
чому ж увосени нема її ніде?

От би почуть її вербові звуки,
її вербовий жаль, її купальський спів!..
Вечірня мга, дим від багать розлуки.
Вже скоро темна ніч, яка без берегів.

Вже скоро ніч осіння, безбережна,
вже коси ночі плещуть так, як ручаї.
І ми — удвох, і я так обережно
ступаю, світячись в огнях очей твоїх...

ОЖИНОВА РІЛЛЯ

Ожинова рілля — чорніє і сизіє...
В сутані грак ступає, мов чернець.
Ледь чутно, тонко — наче скрипка!— вітер віє.
І мерехтить росина-бубонець.

Повітря — як вино, яке перебродило,
в якому сила чується п'янка.
У груди лий і лий з небесного барила,
тримаючи барило у руках.

Біліє млиста мла, неначе кінь, за гаєм.
А може, то насправді млистий кінь?..
І так чомусь у полі нині почуваюсь,
немов на діл від серця пада тінь...

Розорана рілля — мов ягоди ожини.
Осіння чорно-біла акварель.
Душа моя летить за клином журавлиним,
душа моя — неначе журавель.

Ще не зійшло в полях моє озиме жито,
ще на озиме жито ждуть поля.
Ожинова рілля — немов життя прожите...
Мого життя ожинова рілля...

* * *

Вогнем горластим північним тече
вечірня хмара. Місяць в небі чалий.
Ступа сутулий вечір без очей —
зіркі зірки ще не повиступали.

Ступа сутулий вечір, наче дід,
у балці, в вибалку вже став туманом,
росою, наче сіллю, блиска слід,
і пахне полином а чи катраном.

У полі кукурудзяні листки,
які вже стали поруділим прахом,—
немов іржею сточені клинки,
немов іржею з'їдені домахи.

Ступа сутулий вечір босоніж...
А бурякова гичка ізненацька —
так, наче блиснув гайдамацький ніж
а чи коса сяйнула гайдамацька.

І знагла місячних пожеж моря,
немов жаскі жар-птиці, налетіли,—
і заніміла золота зоря,
немов мала дитина заніміла.

Літак, як реактивний грім, гримів,
мов сповідався в реактивній вірі.
Горбатим шляхом сивий вітер брів,
як лірник, що з жаху забув про ліру.

Вогнем горластим півнячим текла
вечірня хмара. В небі місяць чалий,
мов кінь без узд, що вирвався з села
і мчав у безвість, страхом обуялий...

ДВІРНИЧКА

Двірничка вдосвіта підмітає двір.
Восени підмітає осінь,
взимку підмітає зиму,
навесні підмітає весну,
влітку підмітає літо...

Двірничка вдосвіта підмітає двір.
Восени підмітає листя,
взимку підмітає сніг,
навесні підмітає дощ,
влітку підмітає пил.

Двірничка вдосвіта підмітає двір.
Шурхіт її віника — щодня,
шурхіт її віника — щотижня,
шурхіт її віника — щомісяця,
шурхіт її віника — з року в рік.

Двірничка вдосвіта підмітає двір.
А можливо, в цьому щастя,
а можливо, й смисл існування —
підмітати усеньке життя
жалюгідний клаптик безмежжя?!

* * *

Десь вода є мертва. І вода жива.
Голова кобиляча. Качечка крива.
Десь є рукавичка. В рукавичці тій
звір зібравсь докупи —
страшний і не страшний.

Вірив я у воду — в мертву і живу,
в голову кобилячу, в качечку криву.
В рукавичку вірив. У дитинстві в ній
сам відігрівався — наляканий, малий.

Скільки я по світі білому ходив —
мертвої й цілющої не знайти води,
щоб своє дитинство водами скропить,
качечку й кобилячу голову зцілить...

* * *

Коли захворію, тоді
неначе хворе все довкола —
хворіють гори; хворий діл;
хворіє гай; хворіє поле.

Температурять явори,
дуби й берези білокорі.
В грипозне горло вечорів
летять з небес грипозні зорі.

Згоряє сокір, мов свіча,
уже й горіть зосталось мало:
червонокрівців нестача,
а білокрівців більше стало.

Конають, корчаться бори,
щоранку обрієм гойдає,
бо лихоманить кольори
і аритмія в небокраю.

Вмира бадилля від сухот,
трава із голоду жовтіє,
й прощальний осені акорд
іще звучить, але не гріє...

Скрізь плями неживі, руді,
зими смертельним духом віє...
Коли захворію, тоді
хворіє простір, час хворіє...

* * *

Я рибу на річці ловлю день при дні.
Я вудку на воду прозору кидаю,
А срібная риба по срібному дні
Кудись відпливає,
Кудись відпливає.

Я очі на хвилі спочити поклав,
І їх, мов латаття, на хвилі гойдає.
Як пісню про срібну удачу почав,
То й досі співаю,
То й досі співаю!

Я тут не самотній, тут ціле життя
Усі ми на ловлю казкову чекаєм,
А срібная риба кудись в небуття
Безслідно зникає,
Безслідно зникає.

На березі часу сидим день при дні
І вудки на води безмежні кидаєм,
А срібная риба по срібному дні
Пливе й пропадає,
Пливе й пропадає...

* * *

Відцвітуть, погаснуть, відкигичуть
владою всевишнього перста —
і моє розхристане обличчя,
і мої розхристані вуста.

Серця купину неопалиму,
що горіла з кожним днем щедріш,
заримують у погаслі рими,
захоронять у підземний вірш.

І мої завжди бездомні очі,
бурштинове полум'я зіниць
заримують трави опівночі,
наче таємницю з таємниць.

Моє ім'я в перелітні рими
заримують в небі журавлі,
вечір гляне чорними очима
і заплаче зорями в імлі.

* * *

Звідкіль в душі моїй холодний вітер дме?
Звідкіль в душі моїй холодні хмари сунуть?..
Я — як розладнаний музичний інструмент,
в якому порвані поскручувались струни.

Поскручувалось жужмом щире срібло струн,
ті жужми струн в душі — як перекотиполе,
в тих срібних жужмах я, мабуть, не доберу,
у срібних жужмах тих, у срібних своїх болях.

Намарно я з світів своє натхнення зву,
намарно уночі молюся на безсоння,—
не защебече звук, не заклекоче звук
у жужмах рваних струн, у пеклі дисгармоній.

У рваних жужмах дисгармоній, в пеклі струн
не до ладотональностей і модуляцій —
душа сьогодні гра в таку музичну гру,
що чую лиш я сам. Мені ж не до овацій.

Немов розладнаний музичний інструмент,
сьогодні чуюся... Та дяка долі: чуюсь!
Відсунуть темні хмари. Вітер передме.
І білий світ подерті струни налаштує.

* * *

На вільшаному листі, любове, на листі опалім,
на вільшаному вітрі, що плечі твої обвівав,
у вільшаному гаї, любове, давно ти стояла,
у вільшаному гаї, любове, з тобою стояв.

І сьогодні цей спомин далекий здається вільшаним,
і сьогодні твій образ здається вільшаним мені...
Так, мов листям вільшаним опало вільшане кохання
у далекій, як юність, вільшаній моїй стороні...

У вільшаному спомині світять вільшані зіниці,
у вільшаному спомині світять вільшані вуста,
і вільшанові сльози течуть по вільшанових лицях —
і вільшанова ніжність в вільшаному серці зроста...

* * *

Порвалися струни бандури — у небі висять блискавками,
у небі лиш срібло гуркоче від спалених, зжужманих струн.
Ще вчора Дніпра не було, а вже нині Дніпро поміж нами,
і дощ моїх спогадів тихих до тебе іде по Дніпру.

В дощі віддаляється човен, туманом минулого повен,
в дощі віддаляється човен — без весел, а човен пливе.
Згубилося сонце у хмарах, немов загубилося слово,—
і словом, загубленим в небі, ніхто вже тебе не назве.

Крізь дощ моїх спогадів — чайка летить, мов розлука чаїна,
летить, як розлука чаїна, і так, як розлука, рида
у хмарах, які обвалились, немов обвалилась руїна,
лиш тріщина блискавки ллється, неначе чавунна вода.

Я також — неначе руїна, де все обвалилось, змішалось.
Обпалені громом — іржаві, надщерблені серця краї.
Було в мене небо, та небо — землею в душі моїй стало,
і тільки земля іще небом в душі не вознеслась моїй.

І тільки земля іще небом в душі моїй не вознеслася.
З любов'ю ще не розлучився, любов не вознеслась моя.
Але вознесеться із часом... Але вознесеться із часом!
І стане земля моя небом... І небом — пребуде земля!..

Проблискує сонце у небі, щось каже блідими вустами.
Загублене слово, можливо?.. Чи слово я те доберу?..
Ще вчора Дніпра не було, а вже нині Дніпро поміж нами,
і дощ моїх спогадів тихих до тебе іде по Дніпру.

ДНІ ЗИМОВІ — ЯК АМФОРИ З БІЛОГО ДИВА СНІГІВ

* * *

Дні зимові — як амфори з білого дива снігів,
дні зимові — на амфори схожі з іскристої глини.
Хто ці амфори-дні наліпити зі снігу зумів —
і по вінця безмежні наповнив небесною синню?

Хто по вінця налив синь небесну, в'язку та густу,—
мов вино виноградне із грона зірок переспілих?
Хто сферичні ці амфори вигнав в таку висоту,
що сферичні ці амфори за небеса залетіли?

Пухлогорлі вони й прямогорлі вони. Доокіл
стільки амфор видніє цілих, скільки амфор розбитих!
Хто із амфор набив кучугури німих черепків,
хто цілі наміряється темної ночі кришити?

Пухлогорлі вони, й прямогорлі вони. В небеса
залетіли — й наповнені завжди вони небесами.
Сонце в них не згаса. Місяць в амфорах теж не згаса.
Вечорами й вночі виноградними світять зірками.

Скільки амфор цілих, скільки амфор розбитих кругом,
скільки їх ще наліпиться — нині, узавтра, позавтра!
Будуть повні вони із зірок виноградним вином,
скільки вип'ють вина, скільки буде на землю проллято!

Пожурімось, що б'ються, та амфори є ж і цілі
з заметільної глини, з іскристої білої глини.
Скільки їх іще зліпиться тут, на зимовій землі,—
і, по вінця безмежні, наллються небесною синню!

* * *

Станем легендами... Чом би із часом не стати!
Чом би із часом в легенди і не перейти!..
Трави зелені нас будуть колись пам'ятати.
Пам'ять про нас буде вітер колись берегти.

Золото часу у душах своїх промиваєм,
золотом часу надії й страждання взялись...
В полі осіннім стерня нас колись пригадає,
бабине літо летюче згадає колись.

Станем піснями... Чому б нам піснями не стати!
Кожен у пісню вже нині летить, наче птах!..
Води осінні нас будуть по ріках співати,
будем піснями гойдатись колись в берегах.

Станем казками... Бо чом нам казками не бути!
Та й у дитинстві колись вже казками були!..
Станем казками, що розповідатиме рута,
золототисячник і при дорозі полин.

Станемо думами... Думами чом би й не стати!
Думами, що не заснули — і вже не засплять...
Буде земля нас під серцем своїм відчувати,
буде під серцем своїм відчувати земля.

Станемо віршами... Буря ці вірші напише
у небесах — і у вічність відправить той лист.
Будуть ці вірші колись розцвітати у тиші —
і відцвітатимуть вірші у тиші колись.

Віршами ставши, легендами ставши й казками,
ставши піснями та думами, завше живі,
крилами лебедів зблиснемо, наче руками,
сніг лебединий засяє на кожній брові.

* * *

Досвіток. Сутінки бурі — як бурі ведмеді.
Спати б зимою ведмедям, та їм не до сну.
Небо на сході — неначе горять ожереди
так, як горіли колись ожереди в війну.

Сутінки — бурі ведмеді — ховаються в хащах
пралісу, що над шаблистим залізом ріки.
В сутінків — бурих ведмедів — розявлено пащі,
в пащах біліють, як зуби, дупласті пеньки.

Блимають глухо карбовані очі совині,
золотом сяють опуклі совині карби.
Світять зелені свічки — то шишки на ялинах.
В світло кожухів багряних вдяглися дуби.

Гнізда пташині — як радари, що не змертвіли.
Радарних скільки у кронах чутливих структур!
Тиша ще ллється, як річка. Ще не скрижаніла
На́хильці небо п'є тишу у лісі густу.

Трісне мороз, наче трісне галузка. І трісне
мертва галузка, неначе то трісне мороз...
Де завірюхи неспіване полум'я — пісня
й лебеді снігу, мальовані білим пером?

Пензлем зорі домальовано ніч. І світанок
вже намальовано пензлем пір'їстим зорі.
Сутінки — бурі ведмеді — у лісі вже тануть.
Сонце розплющилось, сяє з-за обрію брів...

* * *

Льодостани душі... Серце, як криголам, в льодостанах.
В льодостанах моєї душі — серце, як криголам!
Серце — як криголам в льодостанах, та без капітана.
Як же серцю долати льоди, що зима нанесла?

А зима облягла, й океан Льодовитий довкола.
Океан Льодовитий у грудях тороси здійма!
І бредуть між торосів надій по шпичастому полю
чи то білі ведмеді, чи біловедмежа зима.

Чи то білі ведмеді, чи біловедмежі морози.
Інній кільчиться кільцями в біловедмежих очах.
Де Полярної зірки полярні зав'южені сльози?
Де Полярною зіркою вказаний в безвісті шлях?

Льодостани душі... Білостани душі... Каравани
скрижанілих думок, наче птиць скрижанілих, летять.
Серце — як криголам в льодостанах, та без капітана.
Звідки ж звати на нього? І звідки на нього чекать?

Замело вже по пояс — і вже замітає по груди.
Скоро, мабуть, по око мене замете, по брову.
Океан Льодовитий мені у зіниці вже студить,
а я жду капітана, а я капітана зову.

А я все виглядаю на нього, а я усе кличу.
Серце — як криголам, слід до нього на мостик зійти!
Де ти, зірко Полярна з суворим і мужнім обличчям?
В льодостанах душі безвість світлом сльози освіти...

* * *

Повітря холодне, мов крига,
видзвонює кригою діл,
і сіра, немов солов'їха,
у гаї цвіте заметіль.

Ні лижного сліду, ні стежки,
хоч ціле життя тут ходи,—
лиш білі лисичі мережки,
лиш білі сорочі сліди.

Їду від берези до клена
крізь млистий, крізь зоряний сніг,—
ніхто не озветься до мене,
ніхто не всміхнеться мені.

Від вільхи іду до калини,
тамую калиновий біль,—
лише заметіль солов'їна,
лише навкруги заметіль.

Гойднувши лозинову гілку,
що в тихій печалі звиса,
до себе всміхаюся гірко,
собі озиваюся сам.

Дивлюся кругом, оглядаюсь,
але невблаганна зима:
з минулого сліду немає,
і сліду в майбутнє нема.

Їду, й не лишається стежки
в снігу від моєї ходи,
лиш білі лисичі мережки,
лиш білі сорочі сліди.

Їду від калини до вільхи,
прямую до клена відтіль,—
лиш сіра, немов солов'їха,
у гаї цвіте заметіль.

* * *

Таємниці весняного саду — давно відцвіли.
Літній сад — вже давно розтрусив таємниці дозрілі.
Таємниці осіннього саду — також відійшли.
Таємниці зимового саду — холодні та білі.

Сад зимовий посивів — і в інеї сивий стоїть.
Сині тіні від яблунь — на іній іскристий упали.
Кришталевої яблуні різко здригнулася віть:
снігурі, як листки, враз на яблуні повиростали.

Білозуба метелиця — бариться й бариться в сад,
білозуба метелиця — чоботи в неї на рипах,
білозуба метелиця — чиста холодна краса,
білозуба метелиця — сніжного усміху випурх.

Та прийде, бо не може метелиця в сад не прийти,
на метелицю сад зачекався — і вірно чекає,
снігурів на гіллі — мов розквітлі зимою листки
для метелиці сад, як гостинці, врочисто тримає...

* * *

Сани біліють у лузі, в сани запряжено вітер,
в сани запряжено вітер, санями править зима.
Звідки й куди вона їде в цьому морозному світі,
віжки від вітру тримаючи в білих руках сама?

Звідки й куди вона їде, знає про те чи не знає?
Коси упали на груди, коси течуть із плечей.
Вітер, сивіючи в лузі, гривою сивою грає,
грива у сивого вітру сивим туманом тече.

Сани біліють у лузі, в'ється вечірня завія.
Зірка самотня у хмарі — крапнула щира сльоза.
Хто в світі зиму чекає, хто їй у світі зрадіє,
хто її сивому вітру всипле в опалку вівса?

Хто її сивого вітра з обріїв-вінець напоїть,
хто її сивому вітру гриву розчеше м'яку?
Хто обійметься з зимою, що в білі зодягнена строї,
хто упаде на груди, сльозу уронивши гірку?

Віжки від вітру в лузі заквітчано в грона калини.
Полози білі в саней посвистують, як солов'ї.
Не зупиняються сани, линуть в завії і линуть,
їде зима у весняні, їде у теплі краї...

* * *

Сиза чайка на воді дніпровій,
що вже завтра вмерзне в берегах,—
наче сизе незамерзле слово,
не замерзле на його губах.

Що Дніпро чаїним словом каже,
що чаїним словом провіща?..
Вечір зорі у сузір'я в'яже
в лузі на калинових кущах.

В'яжуться калинові сузір'я
в небі над калиновим Дніпром,
і сизіє слово сизим пір'ям,
і чаїним світиться крилом.

І чомусь повірити несила
навіть на скупу минущу мить,
що ось-ось воно розгорне крила —
з губ Дніпра у безвість полетить...

Віриться, що чайка не відлине,
не зірветься з темної води,
що Славута словом тим чаїним
з нами розмовлятиме завжди.

* * *

Пуржить пурга — й не видно за пургою,
в сліпій пурзі сховалося село.
В сліпій пурзі діброва під горою —
лежить, немов загублене крило.

Немов крило загублене — діброва.
Який Ікар його тут загубив?
Пуржить пурга, холодна, білоброва,
і, мов шуліки, шелестять дуби.

Береза гнеться у гнучкому стані,
перегинається в березі стан.
Заметів білих неприступні стани.
Гора стрімким заметом вироста.

Вже котрий день пуржить пургою грудень,
неначе борошном пуржить вітряк.
У грудня кров горобини на грудях,
пурга не погамує кров ніяк.

* * *

Проміння місячне — немов кістки слонові.
Слонових скільки місячних лежить кісток!
Із кістки місячної б витесати слово —
і в місячний рядок,
і в місячний рядок.

У місячний рядок, що світиться в повітрі,
у місячний рядок, що поміж верб тече,
що біля уст моїх опівночі пролитий,
що в очі затіка, що витіка з очей.

Хай слово світиться, немов слонова кістка,
хай на слова підуть всі місячні кістки,
хай вірш цей — місячна і непогасна звістка —
обернеться в цю ніч на місячні рядки.

Хай місячні рядки моїх віршів зимових,
хай світло місячне в оцих моїх рядках
блищить в лугах у місячних кістках слонових,
блищить вночі в лісах у місячних кістках...

* * *

Тут губи беріз побіліли. Тут губи калин
кораловим болем палають на лицях зів'ялих.
На білі сніги тут покладено смальтову синь —
мазок до чіткого мазка — довгих тіней опалих.

Тут пісня осики жовтіє, як листя, в саду.
Тут пісню вільшану засипано гострим заметом.
Тут вітровий подих зривається в дуба із губ.
На витязів схожі ялин молоді силуети.

Галява печалі — це зграя безкрилих пеньків:
на горло покарана грабів похмура ватага.
Хто їхню ватагу отут покарати схотів?
Ліс вп'ється заграви, немов поминальної браги.

Немов поминальної браги, ліс вип'є з небес,
заграву губами берези й калини діставши,
гіркою загравою палко захмарить себе,
свій смуток земний по-небесному відсвяткувавши.

* * *

Із якого коріння, із листя якого і цвіту
наварити б мені приворотний пахучий напій
так, щоб білий цей світ приворотним напоєм споїти,
щоб привернутим світ у душі зоставався моїй?

Може, в пущі ростуть якісь ягоди дикорості,
гільки звірів і птиць втаємничено в ягоди ці,—
от би їх назбирати й зварити в окропі кипучім,
домішавши до них калгану золоті корінці.

Може, треба у жовтні у лісі знайти журавлину,
до морозів знайти журавлині доспілі пісні —
і в кипучий окріп журавлині пісні оті кинуть,
щоб кипіли в окропі, який не стиха на вогні.

Може, треба піти до грім-дерева в час заповітний,
вовче лико з грім-дерева в час заповітний нарвать —
і в кипучий окріп із грім-дерева кинути цвіту,
щоб кипів так, як ягоди дикорості киплять.

У сови б запитати про пору оту заповітну,
та чи скаже про пору оту заповітну сова,
коли в лісі дубовому папороть квітами квітне —
от би в той приворотний напій їхня сила жива!

Запитати б про пору оту заповітну в тройзілля,
може, знають про пору оту дим-трава, звіробій?..
Хай мені б помогли від душі, хай ми спільно б зварили
на кипучім окропі хмільний приворотний напій!

Приворотний напій хай мені б помогли наварити
нечуй-вітер на луках і синя волошка в полях,
приворотним напоєм цю землю кохану б споїти,
щоб моєю була, щоб завжди зоставалась моя.

Бо я землю люблю, бо не зможу її розлюбити,
тож ніколи й мене хай не зможе земля розлюбить...
Приворотний напій на вогні б свого серця зварити,
бо вогонь не згаса, бо у серці вогонь клекотить.

* * *

Весна запізнилась, барилась,
неначе збирала тепло...
Барвінком вона відкупилась —
і зникла, немов не було...

У м'яту і хміль перевите,
з засмаглим та добрим лицем,
дощем відкупилося літо,
таким непотрібним дощем...

Птахами вквітчавши волосся —
без сміху, без зойку, без слів,—
жалем відкупилася осінь.
багата на щирі жалі.

Зима по світах не барилась,
зима не шукала тепла.
Морозом зима відкупилась,
та й досі чомусь не пішла.

Зимі подивлюся ув очі,
коли запитаю в зими,
чому заметільна не хоче,
аби розлучалися ми.

Чому заметільна сміється,
чому, як і все, не мине,
порошею білою в'ється,
до брів замітає мене?

По брови зима замітає,
зима заміта вище брів,
а тільки чомусь не минає
без сміху, без зойку, без слів...

* * *

Замело —
горизонти землі, горизонти душі, горизонти любові.
Замело —
горизонти очей... Горизонти очей замело!..
Замело —
навіть сонце у сивому небі — космічне провісницьке слово.
Замело —
твої ніжність і вірність, твоє тонкоброве тепло.

Замело —
все, що вчора звучало і мало б, здається, довіку звучати.
Замело —
інтонацію мови, зітхання... Вуста замело!
Замело —
навіть те, що учора несміло збирався сказати.
Замело —
і здається, що вчора насправді тебе не було...

* * *

В оцей рядок — неначе в міф! Неначе
на ложе те, що вигадав Прокруст,
сховаю я твої вуста гарячі
та ще слова твоїх гарячих вуст.

В оцей рядок — у магію музичну,
що схожа на прокрустову завжди,
твоє сховаю молоде обличчя,
неначе диво із найбільших див.

В оцей рядок — в його метричну міру,
яка зрідні прокрустовій, на жаль,
я заховаю солов'їну ліру,
її пісень немеркнучий кришталь.

В оцей рядок — за театральну маску,
що схожа на прокрустову, однак,
я заховаю світу цього казку,
бо казка — світу цього зодіак.

Проте, мабуть, не зможу порадіти:
не все вмістить зумів рядок-прокруст
із ліри солов'я, із казки світу,
із правди слів твоїх, із правди уст.

* * *

Чорна фактура дерев. Та ще рік сухожилля і вени.
Та ще хору метелиць різдвяні циганські пісні.
Пушкінська мова зими і її темперамент південний
над Дніпром причувається нині повсюдно мені.

Пушкінська мова зими, африканська її невгамовність,
африканська жага, що скипає морозом крутим,
дикого вітру й морозу в степах ескапади безкровні,
та ще сонячний попіл, і сонця розвіяний дим.

В'ється, куриться, мається розбійницьке біле волосся,
білим волоссям палає розбійницька голова.
Пафосом орлім проймає і пафосом орлім підносить —
ієрихонської музики б'ється душа жива.

Гаснуть, спалахують в прірві зірок крижані силуети.
Отам, на Шляху Чумацькім, знайомий майнув силует,
вражаюче схожий на силует бунтівного поета,
що навіть на Шляху Чумацькім не зупинив свій лет.

Грає і грає зима слов'янська в закрижанілі труби,
на всепланетарне свято зими сурмить і сурмить...
Кучерява по-африканськи, по-російськи білозуба,
звучить в степах поезія пушкінської зими...

* * *

Весна, як молодість, минає,
весна спливає, як вода...
Хай весну кожен пам'ятає,
коли була ще молода.

Запам'ятаймо із косою,
яка до пояса звиса,
запам'ятаймо молодою,
бо молода її краса...

Як осінь відрида сльотою,
сльотою осінь відрида,—
запам'ятаймо молодою,
коли була ще молода.

Коли коса її звисала,
коса звисала, як туман,
по грудях їй коса стікала,
в туман її ховала стан...

Коли зима із сивиною
зажуриться від сивих дум,
запам'ятаймо молодою,
згадаймо зиму молоду.

Коли її коса біліла,
світилась на чолі крутім,
і зорі у косі горіли,
й горіли зорі золоті...

Запам'ятаймо молодими —
такими, як колись цвіли
всі весни, осені і зими,
які в житті у нас були.

Запам'ятаймо молодими,
запам'ятаймо назавжди
і зоставаймося такими —
хай кожен буде молодим!

* * *

І снігу намело, і сонце — як вітрило
у сніговій курі, що світить, як парча...
Сама собі вогнем намалювавши крила,
синиця світиться й співає, мов свіча.

В синиці світяться й співають темні очі,
а снігова кура, мов музика, тече...
Зима-розлучниця ледь-ледь не зарегоче
і снігом крижаним ледь-ледь не опече.

Зима-розлучниця ворожить на сніжинках
і на засніжених ворожить снігурах.
Зима-розлучниця печалиться, як жінка,
бо вже печалитись наспіла їй пора.

Димить на скронях у зими суха пороша,
і білий смуток очі їй запорошив,
проте зима іще на снігурах ворожить,
бо хто б з жінок на снігурах не ворожив!

Заснула у льоду блакитна флейта-річка,
і снігова кура блищить, немов парча...
Синиця світиться й співає, наче свічка,
синиця світиться й співає, як свіча!

* * *

Уранці в небі сонце й місяць світять,
немов півкруглі й круглі терези.
На терезах, які горять над світом,
відважу смутку й чистої сльози.

На терезах, що в небі запалали,
які палають в водах голубих,
відважу смутку й тихої печалі,
відважу смутку й тихої журби.

Відважу стільки, скільки зможу спити,
відважу — і не менше, і не більш.
Й зумію щедро небу заплатити,
бо ще зберіг я серця срібний гріш.

Коли ж гроша не вистачить за смуток,
коли ж не стачить серця за печаль,—
з душі любистку вирву свіжий жмуток
і заплачу любистком, бо не жаль.

Коли ж любистку свіжого замало,
що кину я на воду голубу,
то за печаль я заплачу печаллю
і заплачу журбою за журбу.

На круглих терезах ясного сонця
і місяця півкруглих терезах
відважу нині болю та безсоння
на завтрашній на свій безсонний шлях.

* * *

Скажіте ви, бо сам про те не знаю
учора й нині, як не знав роки:
навіщо світ цей повсякчас ламаєм
на кольорові кусники й шматки?

Ламаєм небо на шматки блакитні,
ламаєм зорі на шматки, мов лід,
рвемо барвисті пелюстки із квітів,
немов обірваний — то також цвіт.

І землю — на шматки чорно-рахманні,
ламаєм хвилю синьої ріки;
ламаєм сонця промені весняні,
ламаєм білий вітер на шматки.

А потім з феєричних скалок світу
у віршах прагнем відтворити світ:
блакитне небо, білі зорі, вітер,
проміння сонця, річку, квітів цвіт.

Ті фрески, може, і не без натхнення,
не без таланту й розуму вони,
та де природи всеосяжний геній,
де таїнство безсмертне глибини?

Можливо, в тих мозаїках є форма,
можливо, в тих мозаїках є зміст,
та цілісність природи неповторна
так, як природи неповторний хист.

Можливо, композиції й реальні,
реальні — річка, вітер і трава,
але ж сама природа ідеальна,
її розчленування убива.

Навіщо ж все це вкотре забуваєм,
хоч забувати нам і не з руки,
навіщо світ у забутті ламаєм
на кольорові кусники й шматки?..

Не відаю сьогодні, як не відав
учора, як не відав стільки літ,
і все відламую шматки зі світу,
щоб витворити свій барвистий світ.

* * *

В день оцей зимовий знати хочу
те, що досі взнати я не зміг:
де тепер мої дитячі очі
і дитячий світ в очах моїх?

Де мої примружені зіниці,
їхній теплий бурштиновий цвіт?
Сяяли в зіницях таємниці,
через них дивився я на світ.

Де дитячих брів моїх розкрилля
в небесах дитячих голови,
що неначе ластів'їні хвилі,
наче пісня ластів'їних хвиль?..

Виглядаю, сподіваюсь, кличу,
сліпо вірю в чудо із чудес...
Наче з мого випали обличчя
так, як зорі падають з небес.

Небеса — заплющені й незрячі,
бо немає зір у небесах.
Очі де тепер мої дитячі,
де дитячий світ в моїх очах?..

* * *

Сонце уранці сурмить, наче півень,
сплесками-бризками сонячний клекіт...
Ніч сіроманцем втекла — і царівну
вкрала, завезла у казку далеку.

Чуюся вранці я сивим туманом
із посивілою в смутку душею:
де та царівна, що місяцем вбрана,
де та царівна, що вбрана зорею?..

Сонце уранці сурмить, наче півень,
сплесками-бризками сонячний клекіт...
От якби в казці зустріти царівну,
от якби стрінути казку далеку!

Сивим туманом печалюсь уранці —
з цього туману видніють лиш брови!—
жду не діждусь, коли ніч сіроманцем
з казки далекої бігтиме знову...

* * *

Як струмок цей замерз?.. Він співав, як сопілка.
Мов мелодія чиста, текла течія.
Не глибоко було у струмку і не мілко —
вбрід могла перейти надвечірня зоря.

Як струмок скрижанів?.. Молодий, наче легінь,
по камінню стрибав, осоку колихав.
Сам, напевне, собі він здавався безберегим,
сам, напевне, собі піднебесним здавався.

Як він льодом покрився?.. У водах прозорих
пропливали сузір'я — і рибок, і риб,
що у смутку веселому марили морем,
де на волі вони погуляти могли б.

Як він панцир надів?.. Наче подих свободи,
наче мужня й священна свобода сама,
він у віщім натхненні котив свої води —
і не знав, що на нього чекає зима.

Як душею заснув?.. Обернувся на кригу
від поверхні до дна. Від поверхні до дна!..
В непокорі одвічній чека на відлигу,
що її принесе неминуча весна.

Як думками змертвів?.. Він мовчить, мов на палі
закатований турками Байда мовчав,
і бажання плекає свої незів'ялі,
як завжди у мовчанні страшному плекав...

* * *

Зима передбачається сувора,
важка передбачається зима,
нагорнє снігу — білі гори горя,
морозами ридаючи ридма...

На осінь серце гірко так дозріло,
мовчать слова — тернові солов'ї.
Печаль пташина в душу залетіла,
знайшовши вирій у душі моїй.

Печаль в душі на зиму зазимує,
печаль завіє душу, наче сніг.
З печаллю вдвох біду перебідуєм,
зчорнілі від морозу білі дні.

З печаллю вип'єм чарку, поговорим,
обернеться печаль моя на сон...
Зима передбачається сувора,
високий радіоактивний фон...

МАЙСТЕР МОЗАЇКИ

Майстре мозаїки, вчора ти був безіменний,
вчора ще був безіменний — ім'я не було!
Майстре мозаїки, вчора ти був без натхнення —
нині нарешті натхнення на тебе зійшло.

Мармуру взявши та ляпіс-лазурі узявши,
взявши порфир, а чи яшму, а чи малахіт,—
чисте й високе нарешті натхнення спізнавши,
вибудуй світ із мозаїки, вибудуй світ!

Воску візьми і цементу, мастики і клею,
майстре мозаїки, ти ж бо узявся творить
весну правічну, її невмирущу ідею —
вічній ідеї цій ти заповзявся служить.

Вибудуй світ, потрудившись до сьомого поту,
світ освіти пломінким ореолом чола.
Тло цього світу створи із яскравого злота,
взявши смальти із злота для яскравого тла.

Вибудуй світ — маєш глину обпалену. Маєш
вкласти в мозаїку світу дзвінкий алебастр.
Створений світ нехай сріберним світлом засяє —
срібла для світу ти сріберний маєш запас.

Колір шануй — чи то білий, чи червоно-бурий,
колір слонової кістки і чорний — шануй.
Барви порфиру, чи яшми, чи ляпіс-лазурі.
Барви, що творять воскреслу правічну весну.

Маєш спізнати натхнення і маєш прозріти,
цей світ запаливши пожежею голови.
Птиці і квіти яви в мозаїчному світі,
небо круте в мозаїчному світі яви.

Дбай про гармонію тонів, шануй напівтони.
Ясновидющість на поміч в роботі зови.
Скільки нюансів приховує колір червоний,—
майстре мозаїки, всі ці нюанси яви!..

Майстре мозаїки, нині ти звідав натхнення,
звідав безсмертя, що майстру натхнення дає.
Майстре мозаїки, нині ти не безіменний,
маєш натхненне ім'я — не чуже, а своє!

Знай тільки працю і знай тільки весну священну,
майстре мозаїки, в світі безсмертя ж бо є,—
в працю і весну священну уклавши натхнення,
звідаєш, майстре, безсмертне безсмертя своє.

* * *

Срібні оркестри зими розтають — чи розтали,
музика їхня холодна струмками збіга.
Срібні оркестри зими вже своє відіграли —
в пам'яті поля і лісу зосталася гра.

Сурми зими, що недавно сурмили морозом,
сурми зими, що дзвеніли в лісах і полях,
сяють піснями, що ллються із сурем, як сльози,
сяють піснями, що в чистих і щирих сльозах.

Скільки натхнення розтало, а скільки таланту
збігло водою, яку і в струмки не зібрать...
Білі берези завмерли, немов оркестранти,
білі берези, немов оркестранти, мовчать.

Все, що творили свідомість а чи підсвідомість,
все, що лягало натхненням в захоплену гру,—
схоже на повість музичну, сплюндровану повість,
клаптик сторінки від неї біліє в яру...

Чорні граки у забутій одежі чернечій
стали на клаптик сторінки тієї — й стоять...
Березень. Сивий маестро, що схожий на вечір,
мружиться, й зорі у нього в зіницях тремтять.

З ПОЕЗІЙ ОСТАННІХ РОКІВ

КРЕМАТОРІЙ НАЦІЇ

До 800-річчя міста Чорнобиля

* * *

Розколовся чорний грім,
відкотилась чорна битва.
На калині соловей
цілу ніч співав молитву.

Мла чорнобильська сліпа,
наче так у світі треба...
На калині соловей
цілу ніч ридав до неба.

Вмерли зорі, місяць вмер,—
анікого й анічого...
На калині соловей
цілу ніч молився Богу...

* * *

— Ви їдете за море?..
— Так, за море.
А ви лишаєтеся тут, де море горя?..
— А я лишаюся отут, де море горя.
Я був, і є, і буду в цьому морі.
Я не поїду, я не полечу,
над морем Чорним розпростерши руки,—
у мене тут своя Стіна Плачу,
у мене тут своя Стіна Розпуки...

* * *

В небі місяць — як Сковорода...
Крематорій нації — Чорнобиль...
Із дубів додолу опада
золото чорнобильської проби.

Облітають — літо і літа
золотом чорнобильського плоду.
Стронцієвим смутком обліта
дерево вкраїнського народу.

Ліс рудий. І все кругом руде:
соловей, барвінок і калина.
Леся Українка до грудей
пригорта покійницю Вкраїну.

Ліс рудий. Руда в землі руда.
Наших душ руді підземні броди.
В небі місяць — як Сковорода.
Крематорій нації — Чорнобиль.

* * *

Видубичі. В річку заглядаю:
а чи Бог наш з річки видибає?

Видубичі. В річку заглядаю:
чи народ наш з річки видибає?

Видубичі. В річку заглядаю:
чи Вкраїна з річки видибає?

Видубичі. В річку заглядаю:
лиш Чорнобиль з річки видибає.

* * *

Зима — немов єгипетська чума.
Зима — чума: єгипетська, бубонна!..
У Лаврі, на Різдво, гримлять-ридають дзвони —
у дзвони б'є чорнобильська зима.

У Лаврі, на Різдво, чума бубонна
все б'є та б'є в воскреслі лаврські дзвони...

* * *

Сіє пурга, а ворони — як чорне вугілля
світлом пекельним спалахують в сірій пурзі.
Вариться зілля різдвяне. В різдвяному зіллі
Лаврська дзвіниця — мов чапля на змерзлій нозі.

Лаврська дзвіниця — мов чапля ледь тліє в тумані.
Київ правічний. У шкурі ведмежій Дніпро.
Вечір буланий, і ніч з Оболоні булана.
Чутно, як дихає смертю Чорнобиль-пророк.

Київ правічний. У шкурі ведмежій столиця.
Мертвонароджені янголи їдуть в метро.
Люмінісцентні у них фіолетові лиця.
Кобзою криги у безвість ридає Дніпро.

Кригою кобзи і кригою музики... Сани
золотом зблиснули в небі — чи місяць?.. Куди
їдуть на місячних санях у небі кияни,
наче тікаючи від Полину — від Звізди?..

Наче тікаючи від полинової долі,
наче шукаючи іншу у небі Звізду...
Сіє пурга, засіваючи в нашому полі...
Боже!— то Божий чи, може, чорнобильський дух?..

* * *

П'є пиво бочкове князь Кий біля Дніпра,
і черствий хліб жує, й занюхує таранню.
Над князем Києм — Старокиївська гора,
соборні бані і небес калюжі-бані.

В куфайці князь. Собача шапка на бровах.
У ватяних штанах і в гумових калошах.
Продав на Бесарабці бульбу — в кишенях
купони — суверенні українські гроші.

Знов метастази осені. Пливе журба.
Пливе журба — як і в епоху неоліту.
У князя Кия піна пива на губах
пухириться, мов нитка бабиного літа.

І княжі вої цмулять пиво бочкове.
Й ніхто не впізнає у ньому князя Кия:
хіба ж повіриться, що й досі князь живе,
хіба у них зігнеться перед князем вия?

Князь Кий у пиворізах теж не впізнає
ані мисливців, ні відважних ратних воїв.
Жує шкоринку, і тарань, і пиво п'є,
і йде від бочки з пивом князь попід горою.

І йде князь Кий попід горою до Дніпра.
Квиток партійний, з Леніним, кидає в Річку...
Смеркає. Метастази осені. Пора...
Бо ще йому у Вишгород — на електричку...

* * *

Весна заплакана, весна стоїть в сльозах,
веселка блимає в її косах-дощах.

У неї місяць-перстень сяє на руці,
у неї на плечі
по білці-вивірці.

По білці-вивірці
і перстень на руці,
весна в черешневому цвіті-молоці.

Весна прийшла з Чорнобиля. Вона —
і наречена, і чорнобильська жона.

Чи наречена, чи чорнобильська жона,
а все ж — весна.
А все ж — весна.
Весна!

Прийшла весна — це Україна. Це вона
і наречена, і чорнобильська жона.
Це мати із Чорнобиля стоїть в сльозах,
веселка атомна в її косах-дощах.

І перстень атомний у неї на руці
та ще по білці атомній — по вивірці...
В весни черешнева біліє сивина.
Весна — і дівчина, і мати, і жона...

* * *

Біблія степу у чорному крепі. Над степом
чорний шуліка вібрує, мов Ленін у кепі.

Куполом небо напнулось вгорі над землею,—
як мавзолей. Ми з шулікою всі в мавзолеї.

Господи праведний, все в мавзолеї навіки —
наша історія. Гори, і доли, і ріки.

Наші молитви. Кобзар в мавзолеї, і Леся.
Наших надій голубе, наче льон, піднебесся.

Господи праведний! Біблієє степу!.. Над степом
чорний шуліка вібрує, мов Ленін у кепі.

Господи!.. Еклезіастова вітру ловитва...
Й вічні молитви — барвінку блакитні молитви...

УКРАЇНІКА

І торжища судьби, й позорища неволі,
чума історії й майбутнього чума!..
Та нас весь час із праху піднімає доля,
мов Каїн Авеля на вилах підніма...

І калабані душ, і кров — неначе брага,
й потурчена сестра, й згвалтована зоря,
і в п'яному чаду звіряча лють-відвага,
й слов'янської журби неміряні моря.

І калабані душ, і гаддя в калабанях,
й ощирене багно в сліпій, безумній млі,—
й неміряних небес вкраїнські океани,
й покійні душі в них пливуть, мов журавлі.

Сплюндровано церкви, розорено собори,
і хижа буйна плоть виспівує псалми,
і всі раби ганьби — ці янголи покори —
горять, горять в огні — і світять нам крильми.

Шевченка із землі відрито — і зарито
у наші страждощі на Канівській горі,
і горами журби встає життя прожите,
і ми весь час лише у передгір'ях мрій.

Розкрадено степи, і Чорне море, й надра,
пропито все святе — і грішне все! — в душі,
і гнівом блимають очей козацькі ядра,
й громи на обріях встають, мов гармаші.

Плуги ковчегами погрузли в нашій крові,
пливли й пливемо в ніч ковчегами плугів.
Немає берегів ні в смерті, ні в любові,
в безсмертя й вічності немає берегів.

Пощерблені мечі поточено іржею,
криваву славу теж розмлоїла іржа.
Лжа стала правдою, а правда стала лжею,
й зійшла у небі замість сонця нагла лжа.

Люципер править бал. Люципер в Божій ролі,
і нам за Божу річ — Люциперова річ.
Вальпургієва ніч вкраїнської юдолі,
вкраїнської журби вальпургієва ніч!

Минулося життя на скіфській пекторалі,
і не вернутись нам на скіфську пекторалі,
із пекторалі все посходило на палі:
на палі — віра й слово, в кожнім серці — паль...

І торжища судьби, й позорища неволі,
чума історії й майбутнього чума!..
Та нас весь час із праху піднімає доля,—
мов Каїн Авеля на вилах підніма...

З нас кожен — хрест живий, що розпинає Бога:
розп'ятий вічний Бог — на тисячах розп'ять!
Народе з темряви, куди твої дороги?
Мабуть, із темряви у темряву лежать.

Народе-вихристе, куди ти і навіщо?
Народе з темряви, що ти у світ приніс?..
У сивій тирсі днів стріла монгольська свище —
і карі очі розтинає нам навскіс.

Народе-вихристе, ти є — і не минаєш,
святкуючи в віках свого буття біду...
У сивій тирсі днів лють половецька грає —
і палить жахом нас у срібних мушлях душ.

Трагедії Дніпра і Криму чорні драми,
трагедії булав, клейнодів, корогов
і драми матерів, збезчещених у храмах,—
у жилах в нас ще й видзігорна лядська кров.

У нас лоби — немов цимбали: лоб до лоба.
Твердих лобів непріснопам'ятна орда!
Нас по твердих лобах орел дводзьобий дзьоба —
й криваву видзьобану музику з'їда.

Годуємо й самі стожерну орлю пащу,
годуємо дітьми і їхніми крильми...
Палящі соромі, чому ж ви не палящі,
розбещені уми, чому ж ви не уми?..

Вкраїнської журби вальпургієві ночі,
плуги ковчегами погрузли в нашу кров.
Чому наш вічний Бог хотів — і знову хоче,
щоб ми, живі хрести, його розп'яли знов?

Розп'ятий вічний Бог, і ми усі — розп'яття,
і ми — живі хрести, й народ наш — вічний хрест.
Народе! Ким, коли і де тебе зачато,
що, воскресаючи, ти й досі не воскрес?..

Народ сліпих розп'ять — розп'яття за розп'яттям,
ведеться з роду в рід — роди сліпих розп'ять.
Народ сліпих зачать — зачаття за зачаттям,
яке б іще сліпе зачаття розіп'ять?..

Всевічна, всеблага у небесах Оранта,
ми молимось тобі й поклони б'єм земні!
Тавровані тавром Полин-звізди, мутанти
відтворять нас в радіаційній маячні...

Як пахне тютюном, і м'ятою, і сіном,
як славно восени іти поміж дубів!..
Таврована тавром Полин-звізди, Вкраїна,
мов попіл, опада у безвісті світів...

І торжища судьби, й позорища неволі,
чума історії й майбутнього чума!..
Та нас весь час із праху піднімає доля,—
мов Каїн Авеля на вилах підніма...

Вода в річках в'язка і чорна, як чорнозем,
і риба — мов зірки в чорноземній воді.
І, наче чумаки, Чумацьким Шляхом — возом
Тарас, Іван і Леся їдуть молоді.

З'їдаємо в борщі лаврове — слави! — листя,
танцюємо гопак — це чудо із чудес.
І пише місяць нас, мов Нестор-літописець,
і вмістять нас усіх пергаменти небес.

Ковчеґами плугів пливемо, хлібороби,—
ковчегами плугів народ свій шлях верста.
І, наче печеніг, на Прип'яті Чорнобиль
п'є українську кров із черепа Христа...

* * *

Білої зими далеке іго!..
На Десні під ігом — гай Чернігів.

Іго на Острі — Нежатий Ніжин,
мов замерзлий в хугу печеніжин.

Білі Крути. Білі Вересочі.
Чорні очі. Половецькі ночі.

Вітру чорні брови та міжбрів'я,
Вітру чорна шабля та руків'я.

Вітру чорна шабля — гостра шабля,
і зорі розтята срібна крапля.

Вітру чорна шабля в заметілі —
і жіноче заметілі тіло,

шаблею шматоване, роздерте
й непідвладне половецькій смерті...

Надвечір'я вовчі та лисичі.
В дуплах сонних сов козацькі кличі.

В пущах неба, заметільних висях
місяць блима, як зіниці в рисі.

На Різдво морозу білі стріли
снігурами у полях летіли,

і берези — білі недоторки —
утікали у гаї від торків...

Де зими оте далеке іго?
На Десні, неначе мла, Чернігів.

Де під ігом Ніжин-печеніжин?
Там, де печеніжин — там і Ніжин.

Де під ігом Крути й Вересочі?
Чорні очі. Половецькі ночі...

Лиш берези — білі недоторки —
досі у гаях тремтять від торків,
й на Різдво морозу білі стріли
знову снігурами налетіли...

* * *

Все зганьблено. Спаплюжено. Розп'ято.
В музеях муляжами — журавлі.
Чоло розтято. Губи перетято...
Та є ще коні, музика й шаблі!

На коні, хлопці! Музика — це коні.
На коні, хлопці! Музика — шаблі.
Акорди крові скрапують червоні
І маками бунтують на землі.

На коні, хлопці! Музика — безсмертя.
На коні, хлопці! Музика — це хрест.
Всі жили видерто. Аорти всі роздерто.
Конає серце, як Ісусів перст.

Всі, хто живі й Чорнобилем не вбиті,
Не спалені в реакторі тривог,—
на коні, хлопці! Музика — Спаситель!
На коні, хлопці! Музика — це Бог...

* * *

Лимонний сік вечірньої зорі
у лютому над Києвом розлито:
земля в зорі бере лимонне мито
й лимонне мито сяє угорі.

* * *

— Як живете, вкраїнці?!
— Отак і живем!
І, нажившись у світі, ніколи не мрем!

Наші душі вкраїнські жили — і живуть.
Наші душі вкраїнські ніколи не мруть.
Хто живе у калині, а хто у хвощі.
Хто живе у веселці, а хто у дощі.

Хто живе у березах, а хто у дубах.
Хто живе в соловейках, а хто в голубах.

Хто у пісні живе, що в народі живе,
що народ український бере за живе.

Хто живе — як проміння померлих зірок.
Хто живе — як четвертий чорнобильський блок...

— Ну й живете, вкраїнці!
— Живемо і мрем,
а поживши і вмерши, ми знову живем!

* * *

Князює місяць в синьому князівстві,
у піднебесних княжих теремах,
поміж зірок, — яке зірок поспільство,
яке птахів поспільство в небесах!

Яке князівство, ох, яке князівство,
яка висока родовита вись,
як місяць править! — це високе дійство,
мабуть, найвище за найвищу мисль.

Яке князівство, і яке поспільство,
які державні горні небеса!
Князює місяць в синьому князівстві —
й прозорому, як вранішня роса...

* * *

Куди біжить дорога,
куди тече ріка,
чому весь час до Бога
знімається рука?..

Кудись біжить дорога,
кудись тече ріка,
і все кудись до Бога
знімається рука...

Нікуди ця дорога,
нікуди ця ріка,—
і все-таки до Бога
знімається рука...

БЕЗ ДОРОГИ ХОДИТЬ ДОЩ

КАЧКА

Гуска з гускою до качки
йшли й казали:
— Ми лякачки!

— Ти лякачка!
— Й ти лякачка,
бо удвох ідем до качки.

А якби ми не лякачки,—
по одній ішли б до качки.

— Може, качка
теж лякачка?—
запитала гуска
в гуски.—
Може, качка
теж лякачка,
раз до нас не видно качки?

— Раз до нас не видно качки,
значить, качка —
не лякачка.
А коли ми вдвох до качки,—
значить, ми таки лякачки.

ЛИС ЗУСТРІВ У ЛІСІ ЛИСА

Лис зустрів у лісі лиса.
Лис із лисом обнялися.

— Здрастуй, лисе!
— Здрастуй, лисе!—

Й знову звірі обнялися.
— Ти не лисий?
— Я не лисий...
— Так чому ти звешся лисом?
— Але й ти зовешся лисом,
хоч і ти також не лисий!
— Чом я лис?
— А чом я лис?
— Бо я лисом в лісі зріс.
— І я лисом в лісі зріс.—
Й лис із лисом розійшлись.
Й розійшлися лис із лисом:
той — не лисий,
той — не лисий!
Розійшлися — та й гадали:
і чому їх так назвали?

ЇЖАЧИХА І ЇЖАК

Їжачиха і їжак
не помиряться ніяк.

— Ти колючий! Пострижися!
— Ти колюча! Не колися!

— Я колючий? Хто б казав!
— Нащо ти колючу взяв?

— Від колючого я чую!
— Я колючій не дивую!

— Не дивуєш? От дивак!
А іще ж, либонь, їжак.

— Не дивуєш? От дивачка,
а іще ж, либонь, їжачка...

Їжачиха і їжак
не помиряться ніяк.

МАМО, СТАЛО ХОЛОДНО

— Мамо, стало холодно,
надворі зима,
а в Кота Котовича
рукавиць нема.

— Мамо, стало холодно,
надворі зима,
а в Кота Котовича
валянок нема.

— Мамо, стало холодно,
пада білий сніг,
а в Кота Котовича
лиш сумні пісні.

— У Кота Котовича
став червоний ніс,
у Кота Котовича
повні очі сліз.

— Тож Коту Котовичу
гірко цілий день,
хай в мої озується
і надвір іде.

ДВІ ЛИСИЧКИ — ДВІ СЕСТРИЧКИ

У лисички
є сестричка.
Та сестричка —
теж лисичка.

Дві лисички —
дві сестрички —
мають коника та бричку.

Зветься коник стрибунець.
Коник — справжній молодець.
А якби не стрибунець,
був би він не молодець.

Дві лисички —
дві сестрички —
бричку
мають із травички:
павуки її зв'язали
й двом лисичкам —
двом сестричкам —
бричку ту подарували.
Дві лисички —

дві сестрички —
запрягали стрибунця
й, сівши в бричку
із травички,
поганяли молодця.

Поганяли нагайкою
із квіткою-китайкою.

В лісі сині дзвоники
кланялися конику,
кланялись лисичкам
у зеленій бричці...

І куди їм їдеться,
і куди приїдеться?

Може, й досі їдеться,
ще кудись приїдеться.

Ще кудись приїдеться,
раз так славно їдеться,
раз у лісі дзвоники
кланяються конику
і отим сестричкам
у зеленій бричці.

ФОНТАН

У колгоспі був баран.
Звався баран той —
Митрофан.

Якось вибрався баран
подивитися фонтан,—
й гайда в місто на майдан,
де і був отой фонтан.

Зупинився на майдані —
і стоїть перед фонтаном.

Дивувалися:
— Баран
задивився на фонтан!

Дивувалися:
— Баран
дуже схожий на фонтан!

А баран
той Митрофан
справді був немов фонтан.
Й думав так собі баран:
"От якби в село фонтан!
От якби в село фонтан,
а фонтан той
на майдан!

То б тоді сільський баран
мав би свій сільський фонтан.
І не їхав би баран
в місто на оцей майдан.
В місто на оцей майдан,
щоб дивитись на фонтан!"

СИНЯ СКРИНЯ

Дерев'яна синя скриня
в хаті — справжня господиня.
Синя скриня всіх взуває,
синя скриня й зодягає.
В синій скрині є убори
без узорів
і в узорах.
В синій скрині є обновки
полотняні,
з льону,
з шовку.
В скрині є весільна квітка.
Є сережки. Є намітка.
В дерев'яній синій скрині
Є намисто старовинне.
Голки є. І є наперсток.
Є маленький срібний хрестик.

В дерев'яній синій скрині
з торочками є хустина.
Ця хустина, мов жар-птиця,
жаром грає та іскриться.
Ця небачена хустина —
ще бабусі Катерини.

В синій скрині є намисто,
самоцвітне, променисте.
В дерев'яній синій скрині

є каблучка старовинна.
В скрині гребінь є із рогу,
що лежить там довго-довго.
Рушники у синій скрині,
мов птахи — зелені й сині.
Плахта є, і є запаска —
теж з бабусиної ласки.
Бинди є у синій скрині,
бинди теж — зелені й сині.
Є вишневі, наче вишні,
що в саду вродили пишно.
Навіть заполоч у скрині
ще бабусі Катерини!

В синій скрині дерев'яній
скатертина є предавня.
Скатертина ця предавня —
про бабусю пам'ять славна.

Про бабусю Катерину,
бо її ця синя скриня.
То бабуся все надбала —
й нам у спадок передала.
Добре нам цей спадок мати
у веселій рідній хаті.

Дерев'яна синя скриня
в хаті — справжня господиня...
Наче й зовсім то не скриня,
а бабуся Катерина!

ВОРОНА З ЛІСАБОНА І КРУК ІЗ ПРИЛУК

Якось стрілися —
ворона
із самого Лісабона
і дзьобастий чорний крук
із самісіньких Прилук.
Гордо каркнула ворона:
— Я — ворона з Лісабона!—
Гордо каркнув чорний крук:
— Я — з самісіньких Прилук!—
Й запишалися —
ворона

із самого Лісабона
і дзьобастий чорний крук
із самісіньких Прилук.

ЗНОВ ПРИЙШЛА НА ЗЕМЛЮ ОСІНЬ

Знов прийшла на землю осінь,
розпустила сиві коси,
а у неї в сивих косах
позаплутувались оси.

Позаплутувались оси
і бринять в її волоссі.

Дуже любить осінь
оси,
що бринять у сивих косах,
і, мабуть, що через оси
та й назвали осінь —
осінь.

БЕЗ ДОРОГИ ХОДИТЬ ДОЩ

— Звідки дощ іде?
— Із неба!
— Де іде той дощ?
— Де треба!
Без дороги ходить скрізь —
через поле, через ліс.

— А чи є у нього
ноги?
— Та нащо дощеві ноги,
коли ходить без дороги!

ВЕЛИКИЙ ТРУДІВНИК

— Я у тебе дармоїд,—
якось бабі каже дід.

— Ну, який ти дармоїд?
Ти у мене славний дід!

— Може, справді славний дід,
але й славний дармоїд,—
каже бабі впертий дід.—
З'їв сніданок, з'їв обід
і нестямивсь, як допіру
з'їв добрячий підвечірок,
а тепер от жду вечерю,
бо такий я ненажера.

— Та який ти ненажера?
Скоро матимеш вечерю.
Ти — великий трудівник,
все життя трудитись звик.
Так багато працював,
що, було, й недоїдав.
Ти у мене славний дід,
зовсім ти не дармоїд.
— Ох і славно розказала!
Ти мене переконала,—
так до баби каже дід.—
Зовсім я не дармоїд.
Я великий трудівник,
все життя трудитись звик.
Я багато працював,
я, було, й недоїдав.
Зовсім я не ненажера,
а тому-то на вечерю
каші дай, спечи пампушку
й не забудь найбільшу грушку.

— Каші дам, спечу пампушку,
не забуду дати грушку,
бо великий трудівник
їсти вволю не відвик!

ПАВУЧИХА З ПАВУКОМ

Павучиха з павуком
павутину ткали
і тихесенько ладком
пісеньку співали:

— Добре нам,
павукам,
павутину ткати,
добре нам,
павукам,
у кутку співати.

— Добре нам,
павукам,
у кутку живеться,
добре нам,
павукам,
їсться тут і п'ється.

— Добре нам, павукам,
в павутині жити.
Добре нам,
павукам,
сонних мух ловити.

— Добре нам,
павукам,
павутину ткати,
добре нам,
павукам,
пісеньку співати!..

Павучиха з павуком
павутину ткали
і тихесенько ладком
пісеньку співали.

ГОВОРИЛО МИЛО З ШИЛОМ

Говорило
мило
з шилом,

що у шила —
гостре рило,
а тому-то рило
в шила
дуже важко мити з милом.
Ну, а шило
з гострим рилом
дивувалося із мила.
Дивувалося із мила,
що чіпляється до шила.

Говорило
шило
милу:
— Ох, вчепилося до шила.
Відчепись мерщій від шила —
не потрібне шилу
мило.

Не потрібне шилу
мило:
вік живе без мила
шило.
Вік живе без мила
шило —
й далі житиме без мила.

ЦАР ГОРОХ І ХЛОПЧИК ОХ

Жив на світі цар Горох.
Був у нього хлопчик Ох.

Цар Горох
і хлопчик Ох
скрізь ходили тільки вдвох.

Цар Горох питався:
— Ох,
правда ж, добре нам удвох?

— Цар Горох,
нам добре вдвох,—
радо згоджувався Ох...

Якось ставсь переполох:
загубився хлопчик Ох!
Дуже бідкавсь цар Горох,
що вони тепер не вдвох.

Ох
і охав цар Горох —
тільки "ох"
та тільки "ох"!..

Та знайшовся хлопчик Ох —
знову радий цар Горох.
Дуже радий хлопчик Ох,
що минув переполох.

Цар Горох промовив:
— Ох,
дуже добре, що ми вдвох!—
І промовив хлопчик Ох:
— Ох і славний цар Горох!

СОНЯЧНИЙ ЗАЙЧИК

Зайчик сонячний у Жені
цілий день сидів у жмені.

Як заснув маленький Женя,
то заснув і зайчик в жмені.

Міцно спить до ранку в Жені
зайчик сонячний у жмені.

І встають уранці — Женя
й зайчик сонячний у жмені!

ЗАЙЦІ В ПОЛІ ВАРЯТЬ БОРЩ

ЧУБАРОЧКИ

Дві курочки-чубарочки
знайшли дві срібні чарочки,—
й відтак пішло в чубарочок,
щоб воду пити з чарочок.

Наллють води у чарочки
дві курочки-чубарочки,
й радісінькі чубарочки,
що мають срібні чарочки.

Чи є ще де чубарочки,
що мають срібні чарочки?
Немає більш чубарочок,
що воду п'ють із чарочок!

КІТ-РИБАЛКА

Кіт у чоботи озувся
й, підкрутивши довгі вуса,
він подався на ріку:
ловить рибу от-таку!
А не зловить от-такої,
то пускає за водою,
бо маленьку не чіпає,
хай маленька підростає
й виростає в от-таку,
щоб ходити на ріку.

ЛИС У ЛІСІ

В лісі в листя лис забрався
й дума лис, що заховався.
Лис у листі заховався,
та над листям хвіст зостався.
Видно в лісі й поза ліс,
де сховався в листі лис.

Бо предовгий хвіст у лиса —
видно хвіст аж понад лісом.
Видно хвіст аж понад лісом,
за хвостом не видно й лісу.
Бо такий-то в листі лис,
бо такий-то з лисом ліс.

ОРКЕСТР

Ну й оркестр у цирку грає —
цілий день не замовкає!
Півні грають на бандурах,
зайці на гітарах.
Там на кобзах грають кури,
на ложках гагари.
Там баран
б'є в барабан.
Там на флейті гра кажан.
Там коза дме в саксофон.
Цап співає в мікрофон.
На цимбалах гра гусак,
у сопілку дує грак...
Цілий день у цирку грають,
цілий день там цап співає!

ЗАЙЦІ В ПОЛІ ВАРЯТЬ БОРЩ

Коли йде осінній дощ,
зайці в полі варять борщ.

Зайці варять борщ у полі
з буряків та бараболі.

Зайці моркву в борщ кладуть
і капусту в борщ січуть.

Зайці в борщ кладуть квасолю,
сиплять перцю, сиплять солі.

Листя кидають із лавра,
щоб удався борщ на славу.

І на славу в зайців борщ,
коли йде осінній дощ!

МИШІ ЛЮБЛЯТЬ КАЛАЧІ

Миші люблять калачі
так, що трублять і вночі.

Всі стомилися — і сплять,
а вони всю ніч їдять.

Навіть кіт ледачий спить,
не бажа мишей ловить.

Миші потім сплять весь день —
і не видно їх ніде.

Й мишам сниться, як вночі
їли вволю калачі.

ДИКОБРАЗ

Нащо дикобразу квас?
— Квас,— говорить,— не для нас.
Квасу не п'ємо ніколи:
п'ємо тільки пепсі-колу.
Пепсі-кола — це не квас.
Квас, звичайно, не для нас.

Отакий-то дикобраз,
що не любить пити квас!
Хоч, звичайно, дикобраз
не повинен пити квас,
бо живеться дикобразу
непогано і без квасу.

КОЖУШОК

В їжака є кожушок
із колючих колючок.
Дуже тепло їжаку
скрізь ходити в кожушку.

Коли спати він ляга́є,
кожушок свій не знімає.
Кіт просив у їжака
поносити кожушка.

Та їжак йому не дав,
та їжак йому сказав:

— Маєш свого кожушка,
але просиш в їжака.
А їжак твого не просить,
бо їжак чуже не носить.
Й ти чужого не проси,
й ти чужого не носи.

— Я лише пожартував!—
Їжакові кіт сказав.

— Я на жарти не мастак,—
відказав йому їжак.

— Не мастак, так не мастак,
бо на те ж ти і їжак!

— Та воно і справді так,—
сумно згодився їжак.—
Зовсім я не жартівник,
жартувати я не звик.

Так вони поговорили.
Добре, що не посварились!

КОЛИСКОВА

Ми колиску ізв'язали —
і до зірки прив'язали,
до далекої зорі,
що високо угорі.

Позбігались зайченята,
позбігались мишенята,
щоб колиску погойдати,
щоб тебе заколихати.

Геть від хати,
геть від хати,
зайченята й лисенята,
ми не пустим вас до хати,
самі будем колихати.

Спи, дитино,
спи, наш хлопчик,
спи, пташино,
спи, горобчик...

І сорока прилетіла,
під вікном застрекотіла:
— Доти буду стрекотати,
поки син не буде спати.

Забирайся, геть, сороко,
бо від тебе лиш морока,
геть собі лети у небо,
обійдемося без тебе.

І комарик, чуєш, просить,
тихим голосом голосить,
бо комарик також хоче,
щоб ти спав, заплющив очі.

Ми комарика попросим,
хай комарик не голосить,
хай засне собі в кропиві,
чи на вишні, чи на сливі...

Чуєш, в нірці сіра мишка
причаїлась тишком-нишком,
бо не хоче шарудіти,
щоб дитину не будити.

Є у мишки мишенята,
треба їх також приспати,
щоб вони до ранку спали
і до ранку не вставали.

Сплять гусята,
сплять качата,
сплять на річці лебедята,
і тобі пора вже спати
й перестати позіхати...

Голуби поприлітали,
на вервечках посідали
і туркочуть не вервечках:
— Спи, засни, мале сердечко!

Голуби тебе гойдають,
голуби тобі співають,

голуби у небі хочуть,
щоб заснув малий синочок...

Спи, синочку,
спи, дитятко,
спи, голубчику, із нами:
біля тебе голуб-татко
і твоя голубка-мама...

Ми колиску ізв'язали
і до зірки прив'язали,
до далекої зорі,
що високо угорі.

Спи, дитино,
спи, наш сину,
у колисці із лозини,
спи під мирною зорею
і гойдайся над землею.

СПИ, ЗВІРЯТКО-ЛИСЕНЯТКО

Лис не спить,
не спить лисиця,
й лисеняткові не спиться,
не лежиться,
і лисиця
лисеняткові співає,
лисенятко колихає.

— Спи, малятко,
спи, писклятко,
спи, сіреньке лисенятко,
спи, мазунчик,
спи, лизунчик,
спи, брехунчик,
спи, пустунчик,
спи, скакайло,
побігайло,
неслухняне неслухайло,
спи, малий нерозумака,
невмивака,
невзувака.
Буду тебе колихати,
обнімати

і співати,
поки ти не будеш спати,
а коли заколихаю,
то з тобою задрімаю...
Спи, маленьке лисенятко,
пісню я почну спочатку.
Вже заснув сіренький вовчик,
вовчик —
татів славний хлопчик,
вже заснуло зайченятко —
славне мамине дитятко,
вже заснуло й козенятко —
славне цапове писклятко,
вже заснуло жабенятко —
славне жабине малятко,
вже заснуло каченятко,
із курчатком спить гусятко,
із гусятком — індичатко,
з індичатком — поросятко,
з поросятком спить телятко,
із телятком спить лошатко.

Сплять пташки і сплять звірятка,
треба спати й лисенятку,
бо воно також звірятко,
має маму, має татка,
і вони вже хочуть спати,
бо стомились колихати.
Спи, звірятко —
лисенятко,
просить мама,
просить татко,
спи, малятко,
спи, писклятко,
коли любиш
маму й татка...

ЧАРІВНИКИ

Ніч — велика чарівниця!
Зчарувала звіра, птицю,
зчарувала всіх людей —
не побачиш їх ніде.

Не побачиш вітра в полі,
ні тополю на роздоллі,
ні метелика, ні бджілку,
ні в цвіту вишневу гілку...

Ранок — все відчарував:
сині квіти поміж трав,
і метелика, і бджілку,
і в цвіту вишневу гілку,
і баского вітра в полі,
і тополю на роздоллі,
всіх людей,
і звіра,
й птицю!..

Ніч — велика чарівниця,
та ще більший чарівник
ранок — щирий трудівник,
що і сам трудитись звик,
що до праці всіх розбудить —
хай то птиці,
звірі,
люди...

Два оці чарівники
в світі цім живуть віки.

БАБА СНІГОВА

Біля Баби Снігової,
що в дворі стоїть з мітлою,
Дід Мороз усеньку ніч
не стуляв сьогодні віч.

Дід Мороз — ото дідунь,
обігріє всіх бабунь,
бо, либонь, що без бабунь
Дід Мороз — і не дідунь!

А як ранок зазорів,
цілу зграю снігурів
він для Баби Снігової,
що в дворі стоїть з мітлою,
десь у небі назбирав —
снігурами уквітчав.

Дід Мороз — ото дідунь,
обдарує всіх бабунь,
бо, либонь, що без бабунь
Дід Мороз — і не дідунь!

Баба вся у снігурах,
наче вся вона в квітках.
Баба — квітка, баба — цвіт,
аж не вірить білий світ.

Дід Мороз — ото дідунь,
заквітчає всіх бабунь,
бо, либонь, що без бабунь
Дід Мороз — і не дідунь!

ДОБРЕ МЧАТИ НА САНЧАТАХ

Лисенята й вовченята
посідали на санчата.
Ще й до них зайчата сіли,
і санчата полетіли!

І санчата полетіли —
аж у вухах засвистіло,
полетіли по узвозу —
по снігу та по морозу...

Добре мчати на санчатах
сіроманцям-вовченятам.

Добре мчати на санчатах
лисенятам і зайчатам.

Добре мчати по узвозу —
по снігу та по морозу.

Добре всім гуртом кричати:
— Добре мчати на санчатах!

СІЮ, СІЮ, ЗАСІВАЮ

Сію, сію, засіваю,
господаря викликаю:
— Дайте, дайте хлібчика

для малого кібчика,
для кібчика-кобчика —
веселого хлопчика.

Сію, сію, засіваю,
господаря викликаю:
— Дайте каші в горщику
для хлопчика-горобчика,
а також горобчику
дайте ще і борщику.

Сію, сію, засіваю,
господаря викликаю:
— Дайте масла грудочку
снігуру й снігурочці,
і рябенькій курочці
також дайте грудочку.

Сію, сію, засіваю,
господаря викликаю:
— Дайте лисці-лисочці
киселю у мисочці,
а вовчику-братику
дайте шоколадку!

ХОДИТЬ БАБА СНІГОВА

Ходить Баба Снігова —
біла в Баби голова.

Брови в Баби — гіллячки,
очі в Баби — вуглячки.

Ніс у Баби — це морквина.
Вуха — листя капустини.

Губи в Баби — це вугілля.
У кожусі Баба білім.

В Баби віник у руках
і рум'янці на щоках.

Баба віником махає,
Баба зиму замітає.

Замітає Баба сніг,
що з небес летить до ніг.

Усміхається з-під брів,
замітає снігурів.

І синичок замітає,
що довкруг її літають.

Підмести готова й вечір,
що сідає їй на плечі.

Підмести готова й ніч,
що вже тулиться до віч.

Підмести готова зиму
із холодними очима...

Ходить білою землею,
від рум'янців розцвіла.

Ми тікаємо від неї,
щоб і нас не підмела!

МАМО, НІЧ-ЦИГАНКА

Мамо, ніч-циганка
тихо від воріт
підійшла до ганку,
стала і стоїть.

Ніч ота ворожить,
як циганки всі:
очі — як волошки,
стрічки у косі...

Зорі, наче вишні,
зріють в небесах.
Срібний місяць вийшов
на широкий шлях.

Чуб у нього русий,
брови — дві дуги.
Довгі його вуса
впали на луги.

На луги, на ріллі,
на залізну путь.
Вуса його білі
по ріці течуть!..

Мамо, ніч-циганка
в нашому дворі,
мабуть, аж до ранку,
мабуть, до зорі.

ВЕЧІР В УКРАЇНІ

Місяць — наче срібний віл.
Небо — наче синій діл.
І на той великий діл —
лиш одненький в небі віл!

ГОРЩИК

В мами є великий горщик,
мама в ньому варить борщик.
І такий смачний той борщик,
що ми ладні з'їсти горщик.

ДІДЬКО

Дідько в латаній свитині
у свині сидить на спині.
І летить із ним свиня
сторчголов і навмання!

БІБ

Ну й вродив у баби біб!
Біб такий не з'їв би й піп,
тільки б з'їв попище,
бо такий бобище!

ДЯДЬКО-РАКОЇД

Якось дядько-ракоїд
з'їв сто раків на обід.
Дядько встав. Перехрестився.
Й знов до раків примостився.

ЗІРКА

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду —
весело сміється,
коли зірка йде з водою —
срібло з відер ллється.

Срібна зірка йде з водою,
срібні в зірки руки,
ллється чисте срібло з відер
на ліси та луки.

Ллється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на заквітчану у місяць
срібну Україну.

З'ЇЛИ МІСЯЦЬ СІРОМАНЦІ

У суботу, рано-вранці,
з'їли місяць сіроманці
й поховались до неділі
в чорних хмарах заметілі.

РАНОК-ЯНГОЛ

Ранок-янгол на Різдво у хаті...
Мов Христос, народжується день,
й сонце сходить — наче Богоматір
сходить з Божим сином до людей.

ЖЕНЬКА

В мене є синочок Женька,
Женька
схожий на опенька.
І маленька
в Женьки
жменька
також схожа на опенька.

БЕСТІАРІЙ

РАВЛИК

Равлик хатку нам приніс —
і назад подався в ліс.
Ми — до хатки, а від хатки
не лишились навіть лапки:
равлик лапки теж поніс
разом з хаткою у ліс.

КОЗА

Ти, малий, покинь лозу,
не чіпай, малий, козу,
бо візьму оту лозу
й покараю за козу.

ІГУАНА

Запитала пані в пана:
— Де тут бігла ігуана?
І сказав до пані пан:
— Тут немає ігуан.

ЛОСЬ

Вовк у лося запитав:
— Ти чому рогатий став?—
Лось сказав: — Тому рогатий,
що рогаті мама й тато.
Ми ж усі тому рогаті,
щоб тебе на роги брати.

БОБЕР

У бобра добра багато,
у бобра багата хата,
та найбільше в ній багатство —
це бобриха й бобренятство.

КРІТ

Кріт-кротисько у норі
бачить все у букварі:
у кротиська є ліхтар,
що освітлює буквар.

КУНИЦЯ

Дві кунички — дві сестрички
заховались в рукавичку,
а в велику рукавицю
заховалася куниця.

КІТ

Кіт який,— мов Кіт Котович!
Хвіст в кота,— мов Хвіст Хвостович!
І куди іде Котович,
то за ним слідом Хвостович.

ОВЕЧКА

Ти, малий, залізь у гречку,
з гречки вижени овечку,
але сам, немов овечка,
ти не бігай через гречку.

БІЛКА

Із калинової гілки
раптом скік! — маленька білка,
й на долоню мамі сіла,
наче там завжди сиділа.

КІТ І СОБАКА

Кіт заснув — і в вус не дує,
а собака сторожує.
Кіт йому за те весь день
в сні виспівує пісень.

КІТ І МИШІ

Миші весь поїли хліб,
доведеться їсти біб,
і котові бобу дати,
бо розвів мишей у хаті.

ВОВК

Вовк у темнім лісі виє,
пазурами землю риє
і, голодний, вовк об дуба
на овечок точить зуби.

КІНЬ

Дзвоник є в коня. Наш кінь
дзвонить дзвоником: — дзінь-дзінь!
Дзвонить дзвоником весь день,
тільки й чується: — дзень-дзень!

ЯКИ

— Як-не-як,— говорить Яків,—
але я не бачив яків.—
Яки в горах. Але Яків
не ходив туди до яків.

ХРУЩ

Навесні маленький хрущ
заховавсь в зелений кущ,
і сидить той хрущ в кущі,
де й великі всі хрущі.

ЗАЙЦІ

Завірюха — заметіль!..
Сірі зайці звідусіль
назбігались, налетіли —
й стали білі в заметілі.

КАЧКА

Прилетіла сіра качка.
Сіру качку звати крячка,
бо чи в радості, чи в плачі
сіра качка кряче й кряче.

БАБАКИ

З бабачихою бабак
не помириться ніяк:
він працює до зорі,
а вона лежить в норі.

КАЖАН

Кажан у темряві летить,
кажан у темряві не спить,
бо коли б вночі він спав,
то в сні нікуди б не літав.

РАК

Заховався рак у мак
і сидить у маці рак,
і не видно, бо той рак
теж червоний, як і мак.

ЗУБР І ГАВА

Зубр у лісі на галяві
роздивлявся чорну гаву,
й роздивлялась чорна гава
того зубра на галяві.

СОМ

Сом у річці б'є хвостом,
вихваляється: — Я сом...—
Та коли ти важний сом,
то навіщо б'єш хвостом?

БАРАН

Тільки роги, тільки вуха
в барана стирчать з кожуха.
Чи то літо, чи зима —
він кожуха не зніма,
щоб улітку, без кожуха,
не відмерзли роги й вуха!

ЦАПКИ

Два малесенькі цапки
узяли малі ціпки
й вимолочують горох:
— Торох-торох!
— Торох-торох!

ЩУКА

Щука в щуки ночувала,
Щука в щуки перстень вкрала!

ЖАЙВОРИ

Жайвір жайвору співає,
жайвір жайвора питає:
— Чи на світі є країна
понад нашу Україну?!

ЩУР

Заховався щур під мур.
Спить під муром: ні мур-мур.

ЛЯЩІ

Лящ зустрівся із лящем —
і вгостив його лящем,
і таким вгостив лящем —
залящало за лящем.

СОРОКА

Ми спитали у сороки,
скільки їй, сороці, років.
І почули від сороки:
— Мабуть, маю стільки років,
скільки в небі є зірок:
сорок сороків сорок!

КРОКОДИЛ

Без стерна і без вітрил
плава в морі крокодил...
Та нащо йому вітрило,
коли в нього таке рило?!

КОРОВА

Білі боки й чорні боки
у корови — як в сороки!..
Якби ще корові крила,
то й корова б полетіла!

ЇЖАКИ

У саду два їжаки
наїжачили голки —
й накололи на голки
спілі яблука й грушки,
та й понесли у нору
годувати дітвору.

ШПАК

— Ну й свистить в шпаківні шпак!—
дивувавсь у річці рак.—
Якби я шпаківню мав,
я б ще краще заспівав!

ПІВЕНЬ

Курка яйця нанесе —
півень розмалює,
на базар їх віднесе —
цілий день торгує.
А коли вторгує гріш,
то за гріш той купить кіш.
Цілий кіш гостинців
курці-господиньці!

СИНИЧКА

— Мамо, бачиш, а синичка
полетіла без спіднички,
бо, мабуть, ота синичка
й народилась без спіднички.

ОДУД

Грає одуд на дуду
цілий день: — Ду-ду! Ду-ду!—
Якби в нього не дуда —
не почули б одуда.

НУТРІЇ

Дуже гарні в нутрій шуби
й дуже гострі в нутрій зуби.
Їм потрібні гострі зуби
захищати теплі шуби.

ЛИСКА

Ну й хитрюща сіра лиска!
Лиска з'їла барбариску,
а тоді хитрюща лиска
попросила ще й іриску!

ЗОЗУЛЯ

Сьогодні зозуля у лузі широкім
мені накувала аж тисячу років.
Я хочу зозулю оту попрохати —
нехай накує іще мамі і тату.

МУРАХИ

Маленька мурашка прийшла до мурашки,
і грають мурашки в стокліткові шашки,
і більша мураха прийшла до мурахи,
і більші мурахи засіли за шахи.

ЄНОТ

Єнот сміявся з бегемота,
що бегемот не знає ноти,
хоча і в нього, у єнота,
знання тих нот — як в бегемота.

ЖАБИ І ЖАБУР

У ставку — зелені жаби.
В них володар — грізний жабур.
Коли всі співають жаби,
коли риба мирно спить,
серед жаб зелений жабур
не співає, а кричить!

КОБРА

Ти, малий, не знаєш кобру.
Знай, що кобра та недобра.
І хоч ти такий хоробрий,—
обминай недобру кобру.

БАРАН

Ми не знали, що баран
може з'їсти наш банан.
Але ж з'їв баран банан!
То який же він баран?!

ЗАСМІЯВСЯ НАШ СОБАКА

Засміявся наш собака,
як зустрів живого рака.
І відтоді наш собака
тільки й думає про рака.
Як подумає про рака —
то й сміється наш собака.

ОЛЕНЯТКО

Оленятко з лісу йшло —
і прийшло до нас в село.
Подивилось на село —
і назад у ліс пішло.

ТХІР

У хліві є лютий звір,
того звіра звати — тхір.
Вранці кури кудкудачуть,
як того тхора побачать.
Якби ти тхора побачив —
певно б теж закудкудакав!

ГОРОБЧИК

Зимою горобчик співає: — Цвірінь,
знімайте кожуха, кидайте черінь,
а я одягнуся в кожуха, цвірінь,
і сам заберуся на теплу черінь.

ГІПОПОТАМ

Десь далеко, десь отам,
чути — йде гіпопотам,
й так ногами важко тупа,
наче то — чотири ступи.

НОСОРОГИ-РОГОНОСИ

Носорог у носорога
зачіпає рогом рога,
й зачіпає носом ніс
в рогоноса рогоніс.

КРІЛЬ І ДЖМІЛЬ

Сірий кріль заліз у хміль.
Над кролем літає джміль.
І, мабуть, гадає джміль,
чом той кріль заліз у хміль.

ЛЕВ

Добре леву: в лева — грива!
А тому-то він щасливий,
і щасливі левенята,
що такого мають тата!

РОСОМАХА

Вихвалялась росомаха:
— Я — велика розумаха.
Їм, але не проїдаю,
тож запас на зиму маю.

ЖИРАФ

У жирафа шия довга.
Довга, наче річка Волга.
Поки щось жираф ковтне,
мабуть, цілий день мине.
Й де жираф таку дістав,
чом нікому не продав?
А собі б купив маленьку,
щоб ковталося швиденько!

БЕГЕМОТ

Як побачиш бегемота,
не дивись йому у рота,
бо роззявиш свого рота —
й налякаєш бегемота.

ЛОСІ

В темнім лісі ходить осінь.
В темнім лісі ходять лосі.
Лосенята, лось, лосиха
в лісі ходять тихо-тихо.
Та тихіше, аніж лосі,
в темнім лісі ходить осінь.

ПЕРЕПЕЛИЦЯ

— Пить підем! — перепелиця
підпадьомкає в пшениці.
Перепілка воду просить —
перепел їй воду носить,
бо вона йому весь день:
— Пить підем! — співа пісень.

ГІПОПОТАМ

— Де живе гіпопотам?
— Може, тут. А може, там.
— Може, все-таки десь там,
бо на те й гіпопотам.
А якби не там, а тут,
був би він гіпопотут.

ЧАПЛЯ І ЧАПЛЕНЯТА

Чапля чапа — двоє лап
на болоті: чап та чап.
А за нею чапленятка,
чапленятка-лапенятка.

CTATTI

ПЕКТОРАЛЬ

Скіфські — розорені й розорані — степові кургани, ці тисячолітні могильники, які можна назвати степовими меморіалами, і степовими пантеонами, і степовими капітоліями, і степовими пірамідами. А ще як? Хоч би й як назвав — усі назви єднатимуть скіфські кургани з космосом, з вічністю, з людством. Ці скіфські кургани — як Ноєві ковчеги, що через потоки степових цивілізацій більш-менш благополучно допливли до підступно-жорстоких рифів нашої макабричної дійсності й розбиваються — ковчег за ковчегом, розбиваються об підводне й надводне каміння нашого безглуздого — абсурдного — глузду, і ще й таким чином, з нашої волі, рушаться зв'язки часів і зв'язки поколінь. А нині, як і завжди, так потрібне нам відчуття єдності і часів, і поколінь, в усвідомленні цієї єдності шукаємо самих себе, свою справжню сутність, намагаючись здерти з себе як облуду фальші нав'язаних містифікацій своєї історичної непутящості, так і облуду фальші своєї расово-національної меншовартості.

Зблиснула перед очима у світлі предковічного сонця скіфська пектораль, раптово — сліпуче, запаморочливо, несподівано — освітивши глибини минувшини, здається, сяйвом своїм озоривши мало не брили мороку прачасу. Скіфська пектораль, як різнобарвна веселка, як багатовимірний символ, об'єднала в єдину сув'язь народ у його індо-іранській минувшині і в його теперішньому українському сьогоденні, дві такі віддалені й немовби різні його сутності силою мистецтва злилися в одну сутність, у якій небуття злилося з буттям, засвідчивши, що небуття немає, у якій так неповторно виразилася ідея безсмертя, котра жила й живе за панування будь-яких релігій, котра дихає будуючо-творчою енергією, котра є незнищенним і

цілком реальним документом людського тривання в часі та в просторі — в просторі земному й небесному, в часі реальному і в метачасі.

І, вглядаючись у цілком конкретні образи скіфської пекторалі, ми впізнали самих себе. Так, у далеких своїх пращурах ми, їхні нащадки, з побожним здивуванням упізнали самих себе, переконавшись у своєму власному бутті на координатах степів тоді, в давнину, а власне — завжди. Бо хоч би й яка була то давнина, але, виявляється, курган — цей степовий Ноїв ковчег — дожив її в нинішній день, на неї можна подивитися, її можна торкнутися руками, заглянувши в очі своїм пращурам, а вони так само заглянули в наші очі.

І цей взаємопроникливий погляд хіба не є нескінченним поглядом самоусвідомлення себе завжди, поглядом самозаглиблення й самопроникнення в перспективи буття (їм — через наші очі) та ретроспективи буття (нам — через їхні очі), хіба це не є на землі й небі веселка-пекторалі, незбагненної містичної наповненості жива конструкція, що виражає і тримає чи не все, що здатний осягнути розум тисячоліть?

І так само скіфські камінні баби в наших південних степах — це ми. Вирубані з піщаника, січені віковими негодами, нищені революційними грозами й мало чи не тотальною зденаціоналізованістю (з чужої злої волі і з власного вбивчого недоумства), понівечені, потрощені, з осліплими очима — це також ми, які — переадресовуючи на себе — не без рослинного самозамилування згадуємо Шевченкове:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій...

Власне, розвиваючи думку про курган — могилу — меморіал — пантеон — колізей — піраміду, можна було б і саму згорьовану Україну назвати курганом-могилою-меморіалом-пантеоном-колізеєм-пірамідою, і для такого порівняння є підстави, але чи варто вдаватися до таких аналогій? Хто знає... Може, й варто...

У біблійній "Книзі Еклезіястовій" сказано: "Найкраще людині, що на світ не родилась...", "Наймарніша марнота,— марнота усе!", "Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковічно стоїть!", "Всі потоки до моря пливуть, але море — воно не наповнюється: до місця, звідки пливуть ті потоки, вони повертаються,

щоб знову плисти!", "Нема згадки про перше, а також про наступне, що буде,— про них згадки не буде між тими, що будуть потому", "І мудрість — то ловлення вітру", "І вернеться порох у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його!", "...минуле відновлює Бог!", "Бо при многості мудрости множиться й клопіт, хто ж пізнання побільшує, той побільшує й біль!"...

Мабуть, "Книга Еклезіястова" — то чи не найяскравіша "оптимістична трагедія", донесена до нас із минулого — й адресована в майбутнє. Ця "Книга Проповідника, сина Давидового, царя в Єрусалимі" така сама правдива сьогодні, при нашій рептильній Верховній Раді, як була правдива в часи "сина Давидового", як була правдива ще задовго до його часів, як буде правдива в усі грядущі часи. Справді, багато печалі в цій мудрості, і чим більше мудрості — тим більше печалі: буття людства, його історія — це, може, не така вже й "оптимістична трагедія", як хотілося б, і, даючи уроки, вона водночас наче й не дає уроків, і ота її "оптимістичність" — таки трагедійна і бути іншою ніяк не може.

Й поряд з "Книгою Еклезіястовою" — Соломонова "Пісня над піснями", ця пісня пісень любові й кохання, віковічних невмирущих почуттів юнки і юнака, жінки і чоловіка, які здатні народжуватися і вмирати так само, як усе народжується і вмирає, але ж передаються від покоління до покоління, від покоління до покоління вмирають і воскресають, воскресають і вмирають, і, мабуть, немає нічого загадковішого й за це постійне вмирання та постійне воскресання, за той їхній взаємозв'язок, який творить буття і безперервність буття, як, хочеться сподіватися, і його нескінченність. Заодно творить той великий неминаючий смуток великої досвідченої мудрості, про що йдеться в "Книзі Еклезіястовій". Так, усі зваби, чесноти й пороки світу — це "ловлення вітру", коли йдеться про минуле, коли йдеться про мінливий майбутній час. "Минуле відновлює Бог!". Так, постійно відновлюване минуле. Але ж оте майбутнє, яке ще не стало сьогоденням, яке тим паче ще не стало минувшиною,— адже не безнадійне воно, адже воно ще не стало "оптимістичною трагедією", адже в ім'я його і мудрість печалі та печаль мудрості Еклезіястової, і натхненна животворність Соломонової "Пісні над піснями", адже "минуле відновлює Бог" не заради космічного абсурду, де світу природи й світу людини відведено таку жертовну роль, де заклання

природи й заклання людини відбувається з такою фатальною невідворотністю... А задля чого ж усе-таки?! Чи здатні ми осягнути глибину запитання — і глибину сподіваної відповіді як перед обличчям минулого, яке ми пізнали досвідом людства та індивідуальним досвідом, так і обличчям майбутнього, яке ми — дивний закономірний парадокс! — намагаємося теж пізнати з допомогою досвіду людства та індивідуального досвіду.

І мимоволі схиляєшся до думки, що, мабуть, оця сподівана відповідь — у суті й смислі пізнання.

Людина егоцентрична, свідомо й підсвідомо відчуваючи і уявляючи себе не просто центром Всесвіту, а й його замкнутою на собі сутністю, вона так само свідомо й підсвідомо уособлює в собі людство (безперервна логічна ланка: власна особа — діти — родина — плем'я — народ — людство). Відтак людина сама для себе є мірою пізнання космосу, його розвитку та законів, і міра пізнання самої себе — і всього людства — через свою індивідуальність. Організм індивідуальності стає синонімом організму людства, а організм людства — синонімом організму індивідуальності. Певна людина, проживаючи своє певне життя, наче проживає життя всього людства, відтак і життя людства — і минуле, і майбутнє — прочитується і моделюється досвідом окремої людини, і досвід людини стає досвідом людства — і навпаки: часове безмежжя людства конкретизується в обмежених рамках життя окремої людини; прагнення безсмертя окремої людини знаходить своє розв'язання і втілення у довготривалості людства, і ця довготривалість навіює ілюзію безсмертя як окремій людині, так і самому людству. І фатальна обумовленість і приреченість кожної людини, як і кожного покоління, спізнати все це лише на власному досвіді — з таким гострим відчуттям власної приреченості до космічних процесів, наче й не було ніяких чужих попередніх досвідів, а твоє життя і твій досвід єдино правдиві й незрівнянно дорожчі за чужі умоглядні досвіди, хай то досвіди твого батька-матері, близьких чи дальших пращурів, роду, племені, народу, людства. Твоє власне буття, багатократно віддзеркалене у віковічних дзеркалах, має для тебе непорівнянну цінність і переконливість, бо тут переконливість і сутність особистої причетності, які забезпечуються твоїм життям і смертю.

"Минуле відновлює Бог!"

"І мудрість — то ловлення вітру".

"І вернеться порох у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його!".

Хай так, безумовно так, але разом з цим гірким усвідомленням — "пісня над піснями" незнищенності та величі людських почуттів, любові, бажань, хіті, й ця непереможна "пісня над піснями" скидається на вогонь, якого й не треба було Прометею викрадати в богів, щоб віддати людям, бо вогонь спередвіку і складав сутність людської душі.

Передумовою й умовою Еклезіястової трансісторичної печалі та Соломонової "пісні над піснями" є смерть і безсмертя. Очевидно, найуніверсальнішою релігією свого часу було язичництво, яке у давнину осяяло всі племена і раси, давши людям як відчуття розумності й незнищенності природи, так і відчуття своїх власних незнищенності й безсмертя. Переселення душ. Теорія "метемпсихозу" в грецькій філософії, цю теорію розвинув Піфагор у VI столітті до нашої ери. Душа за постулатами язичництва — безсмертна — і в Україні, і в Африці, і на островах Полінезії, хіба що переселяється чи в джерело, чи в дерево, чи в пташку, і в різному бутті безсмертна людська душа прибирає хіба що різних форм. Залишаючись сама собою — вічною мученицею і вічною блукальницею. І чи були місіонери, які б несли колись ідеї язичництва по землі? Язичництво для людства було таке ж природне, як сама природа, язичництво не вичленювало людину з середовища, а єднало, гармоніюючи їхні взаємовідносини, ототожнювало людину з природою, а не творило з них антиподів чи ворогів.

Християнській релігії, як і іншим релігіям, що прийшли на зміну язичництву, теж притаманне сповідування ідеї безсмертя, але це вже — у християнстві — не безсмертя в різних видозмінах у лоні тієї самої природи, а безсмертя — постійно щасливе — в раю, чи безсмертя — постійно страдницьке — у пеклі. Теж переселення душ. Теж незнищенність душі, яка начебто нематеріальна. "І вернеться порох у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його!"

Пам'яталася й пам'ятається чувана ще в дитинстві "Легенда про те, як було створено людину". Є підтвердження цій легенді у "Книзі буття": "І створив Господь Бог людину з пороху земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її,— і стала людина живою душею".

Людину було створено після багатьох великих творчих актів. Після того, як Хаос став Космосом: "І сказав Бог: "Хай станеться світло!", і сталося світло . Далі: "Бог відділив світло від темряви". Далі: "Нехай станеться твердь".

І далі — велика робота по створенню землі, неба, світил та їх облаштуванню. І лише потім було створено людину — "за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі".

Наш світ — це світ метаморфоз.

Бог — найбільший творець, який і пребуде найбільшим. І він, найбільший творець, створивши людину "за образом Нашим, за подобою Нашою", не міг не наділити людину і творчим началом, бо якби не вділив творчого начала — не було б ні за образом, ні за подобою. Звичайно, творчий потенціал небесного творця непорівнянний з творчим потенціалом міріад земних творців, та й Усевишній творець, з усього видно, не ставив собі за мету ототожнити ці потенціали.

І таке враження, що, створивши світ і людину, Вседержитель у нашому — земному — сприйнятті начебто заспокоївся, перебуває порівняно в індиферентному стані, натомість міріади земних творців узялися підміняти його, всі на свій кшталт і копил, шукаючи в уявлюваному ними хаосі уявлювану ними гармонію, а насправді — в гармонію природи постійно привносячи дисгармонію, з кожним новим століттям свого буття наближаючи і наближаючи провіщену біблійну "Полин-Звізду", аж поки вона в Україні реалізувалася страшним судом Чорнобиля, який чи не на відстань окремого людського життя наблизив до нас тотальну катастрофу.

Чорнобиль — теж творіння міріад земних творців. Які з глини. Перефразовуючи Еклезіяста — це акція пороху.

Постання людини з пороху, з глини, яку Бог наділив животворчим духом,— неперевершений мистецький акт, з яким можуть зрівнятися лише інші творчі його акти, й нічиї більше. Але ж сама людина, змодельована за "образом" і "подобою", відтак теж наділена непогасною творчою іскрою з великого непогасного полум'я Всевишнього, не могла не взяти у свої руки ту саму глину, не могла не змоделювати з неї людину вже за "образом" і "подобою" своїми, не могла не спробувати вдихнути в неї животворчий дух — уже свій. І це також був мистецький акт. І різниця між мистецькими цими актами, мабуть, у тому, що одухотворена глина з рук Вседержителя вийшла живою людиною, а глина з рук живої людини стала лише "образом" і "подобою" її самої, не

ставши живою людиною, а тільки предметом мистецтва: бо ж у самої людини і дух її, слід сподіватися, був за "образом" і "подобою" Божого духу, але — зовсім не рівні у своїй творчій магії.

Можна не сумніватися, що природа мистецтва — від природи тих космічних мистецьких діянь, від космічного мистецького начала, від анімістичних уявлень про природу. Від пантеїзму. І біблійне поняття глини в людських руках — це і власне глина, і граніт, і бронза, і золото, і срібло, і скло, і дерево. І вишивка. І фарби. І звуки. І — слово! І слово — ця найфантастичніша, дозволимо собі так висловитися, глина психіки людської, і місткість слова може дорівнятися хіба що до місткості галактичних безбереж, тобто взагалі безбережна, бо вбирає в себе як світ природи, так і світ людини у світі природи: задумаймося хоча б над піснею.

Переселення душ іще за життя, пошуки й реалізація безсмертя ще за життя, спонукувані боготворчим духом, дарованим глині,— людині — ось що таке механізм мистецтва від прачасів, від часів первісних аж до днів нинішніх, і на всі дні грядущі. Тобто постійне явлення чуда пекторалі, її багатосмислової значущості і краси, тобто трансформації світу природи і світу людини в світі природи в явище мистецтва, що є реально відображеним і реально втіленим безсмертям.

Переселення душ, безсмертя душ — в основі релігійних вірувань. В основі мистецтва.

І — в основі метаморфоз.

Насамперед в основі найграндіознішої з метаморфоз — перетворення Хаосу на Космос.

Власне, оживлена Божим духом глина, перетворення її на людину — це і є вражаюча метаморфоза, повторити яку неможливо, хоч би й які досконалі людиноподібні роботи моделювалися. Творчий дух людини, яка, опанувавши чарівний механізм метаморфоз, намагалася й намагається бути богорівною, трансформовано у наскельних зображеннях, у міфах і скульптурі, в музиці й живописі, в кераміці й карбуванні. Згадаймо феномен Пігмаліона, себто оживлення скульптурного зображення. Згадаймо Оскара Уайльда з його "Портретом Доріана Грея". Згадаймо Миколу Гоголя з його "Портретом". Мавка стає вербою в "Лісовій пісні" Лесі Українки. Згадаймо характерника козака Мамая. Навіть наше дражливо-побутове "душа, мов каменюка", "а щоб ти каменюкою став" — звідси-таки; звідси ж таки сварена-пересварена ортодоксальною

нашою критикою і українська "химерна проза", що живе й житиме (на противагу, скажімо, "виробничій прозі"), і найяскравіший її приклад останнього часу — роман "Северин Наливайко" М. Вінграновського. Всі оці та подібні приклади фантастичні, з розряду "магічного реалізму", й вони у найдосконалішій формі підтверджують мої міркування.

(Власне, явище самого Бога — це є найглобальніша метаморфоза, яка творить усі інші, що вже є похідними від неї. Те ж саме можна сказати про богів язичницького пантеону,— чи грецького пантеону, чи пантеону римського. А сподіване, очікуване — так хочеться вірити й так вірять! — воскресіння Христове, його друге пришестя у світ? Зворотна метаморфоза, за якою невичерпність втілень і перевтілень, які не руйнують душі віруючих, а творять їх, будують).

Згадаймо і великого поета "золотого віку" римської літератури Публія Овідія Назона (43 р. до н.е. — 17 р. н.е.) з його знаменитими "Метаморфозами".

Благодатна Венера негайно
В римський сенат із ефіру спустилась і там, непомітна,
Цезаря душу взяла. Не могла допустити до того,
Щоб у повітрі, як дим, розпливлась — між зірок оселила.
Поки несла — мовби жар усе дужчий обпалював лоно,
І відпустила її, й, спалахнувши, душа піднялася
Вище, ніж місяць; майнувши в просторах вогненним волоссям,
Зіркою вже мерехтить...

Скажімо, в десятій книзі "Метаморфоз" Овідій згадує за Пропетід — дівчат з міста Аматунта, перетворених Венерою на камінь:

Та запитай Аматунта, що славний багатством металів,
Чи Пропетідами може пишатись,— за них йому сором,
Як і за тих, що на лобі в них гострі колись виступали
Роги подвійні, тому й таку назву їм дано — керасти.

(Переклад з латинської Андрія Содомори)

А взагалі, у грецькій міфології перетворення героїв у зорі — наскрізна метаморфоза: відтак і маємо небесну сферу, оживлену найрізноманітнішими сузір'ями з грецьких імен: Волосся Кассіопеї, Андромахи, Персея... Релігійні вірування українців не відбігли далеко від грецької міфології: зірки в нашому небі — то світяться душі померлих, які не пішли в небуття, а стали безсмертними, прибравши образи далеких зірок. І є ще там багато простору, щоб спалахнули інші зірки. (І яка безжалісна та бездуховна так звана матеріалістична релігія марксизму-ленінізму порівняно з язичництвом чи християнством:

вона геть заперечує і виключає магію перетворень, чари метаморфоз, прирікаючи порох стати знову лише порохом, будучи вкрай ворожою як світові метаморфоз, так і світові культури, що без цих метаморфоз — абсолютно неможливий).

Творчі акти людини, яка постійно наслідувала творчі акти Великого Творця! Порив, у якому первісна сила та первісна енергія — й водночас відносне безсилля, бо ж дорівнятися однаково нікому не дано: хіба що, наближаючись до досконалості, так ніколи й не наблизитися. Хоч би й скільки вкладав свого дару, таланту, хисту, вміння, хоч би й які непомірні амбітні заміри таїв — і все марно, марно... Хоча, може, не зовсім марно, бо як нев'янучі квіти таких замірів прагнучої власних метаморфоз гордої індивідуальності, її реально-прекрасних перевтілень душі — це й "Книга Еклезіястова", й "Пісня над піснями" Соломонова, і скіфська пектораль з кургану в українському степу, й Шевченкове слово. І якщо, за Еклезіястом, постійно "минуле відтворює Бог", даючи постійно живу картину буття, то в людини — лише "зупинені миті". Лише "зупинені миті"? Але коли вчитуєшся в "Пісню над піснями" Соломонову, коли вглядаєшся у пектораль, коли причащаєшся Шевченковим словом,— не можеш не звідувати зачудування, що саме ці начебто "зупинені миті" насправді є рухомими митями, бо ж не меркнуть і не гаснуть, посуваючись через часи й простори людської свідомості, водночас і творячи цю немеркнучу й негаснучу людську свідомість, тобто весь час залишаючись у чарівному колі перевтілень, магічних метаморфоз.

Збереглися свідчення, що великий Мікеланджело начебто сказав: "Справжній живопис, будучи сам собою божественно піднесений, ніколи не народить ні одної сльози... Адже ніщо так не підносить душі мудреців... як муки досконалості".

Муки досконалості, які так високо підносять душі мудреців! Цим багато сказано. Муки досконалості! Тобто прагнення сягнути найглибшої мистецької істини, прагнення максимально перевтілитися, домогтися того рівня, коли ти вже ототожнився зі своїм мистецьким витвором, коли акт перевтілення такої концентрації, такої сугестії, такої гармонії, що ти в реалізованому творчому акті стаєш спільною, єдиною метафорою і самого себе, і світу, і іскри Божого начала, дарованого тобі долею.

Може, навіть не метафорою, а метаметафорою.

Тією надтвердою зоряною речовиною, яка, за біблійним свідченням, і стала для Творця матеріалом для створення

світу, а спочатку ж, як відомо, було Слово. Очевидно, що Слово і є тією надтвердою речовиною, яка вмістила все у самосповнювальному розвитку.

В тому числі — Україну сущу, українську мову, українську народну душу. І який то злочин є постійне посягання як на українську мову, що є вмістилищем душі народу, так і на душу народу, що є вмістилищем української мови. І який то злочин є посягання на мистецьку волю будь-кого, скажімо, державна деформація будь-чиєї волі чи тоталітарне задмухування іскри в душі: оце і є безбожництво у найбрутальніших терористичних формах.

Усе належить могутньому механізму втілень і перевтілень, механізму метаморфоз: "Минуле відновлює Бог!" З глини, з пороху, з небуття-буття відновлюється Україна, її душа, її слово. Адже тільки подумати, як довго в нас було дискредитовано заповіді християнської моралі — сказано "не вбий", а суспільство стояло на вбивствах, сказано "не вкради", а суспільство стояло на злодійстві; обман, брехня, ошуканство стали нормами моралі. І невже це суспільство зміниться, переродиться, постане в іншій іпостасі? А повинне. І повинні відродитися українська душа, українське слово. І багатостраждальна література. Важкі ці пологи, але інших метаморфоз нам не дано, бо умови — вкрай жорстокі, нелюдські. Аналогію з цими вкрай нелюдськими жорстокими умовами і самими пологами я знаходжу в "Метаморфозах" Овідія: ось як народжує покарана перетворитися на дерево Мірра:

...Ще говорить, а вже її стопи
В землю вростать почали, вже поповз, розщепляючи нігті,
Корінь кривий — деревини стрункої надійна опора.
Стовбуром стали кістки, й тільки мозок у них залишився.
Кров замінилась у сік, а руки — в галуззя розлоге,
Пальці — в малі гілочки, покривається шкіра корою.
Дерево ж далі росте: обважнілий живіт охопило,
Вже до грудей підповзло, вже й до шиї, цупке, підступає.
"Задеревіти б скоріш!" — не втерпіла вона, й за хвилину
Голову в плечі, в кору поринаючи ціла, ввібрала.
Все ж, хоч вона й відчуття свої мусила втратити з тілом,
Плаче весь час, і спливають по стовбуру сльози гарячі.
Слави й слізьми зажила: з-під кори випливаючи, краплі
Йменням її бережуть, і воно не затреться ніколи.
В блуді зачате дитя під корою зростало тим часом,
Осиротіле, шукало дороги, якою б із лона
Вийти до світла. Живіт розбухав у твердій деревині,
Матір вагою гнітив. Але біль породіллі — безмовний;
Навіть Люцину, щоб їй посприяла, покликать не може.
Все ж наче родить вона: зігнувшись, немов од переймів,
Дерево стогін глухий видає і спливає сльозами...

Дуже важко дається нам те вічне буття на скіфській пекторалі, але то — наше буття, і іншого нам не дано... І оте проникливе Шевченкове — "як умру, то поховайте мене на могилі серед степу широкого на Вкраїні милій" — і є бажанням опинитися саме на пекторалі — в цьому пантеоні віків над віками...

1993

БУСЛАЄВЩИНА, АБО Ж НЕ ВЗДОВЖ, А ВПОПЕРЕК КАМЕНЯ...

1. Вийшов і надісланий передплатникам № 6 журналу "Новый мир" за 1994 р. Я з давніх пір читав і читаю це (не повертається язик сказати — "русскоязычное") видання. У свіжому, червневому числі знайшов статтю академіка Д. С. Лихачова "Нельзя уйти от самих себя... (Историческое самосознание и культура России)". Згоджуюся з тезою, винесеною в заголовок, як і з гіркою необхідністю трьох — наче три камені на шиї — крапок; за всім цим не просто констатація, а й відчуття приреченості. Здавалося б, безвихідної приреченості, та коли дочитуєш статтю, то бачиш, що це начебто не зовсім так, і добре, що не зовсім, точніше, повинно б бути добре для всіх — і для правих, і для винних.

Звичайно, статтю написано з позицій російського патріота-інтелігента ("Я не проповедую национализм, хотя и пишу с искренней болью по родной для меня и любимой России"), і дивно було б стосовно відомого академіка, якби статтю було написано з якихось інших позицій. Уся глобальна концепція статті, широкий спектр її суджень — це намагання проаналізувати феномен Росії протягом її історії, осмислюючи її нинішнє становище, думаючи й дбаючи про її становище завтра. Не вдаватимусь до специфіки всього спектру цих спостережень і суджень, до їхньої об'єктивності, на жаль: Сізіфова це праця, камінь скочувався й скочується. Але є один аспект у статті, на цьому аспекті хотілося б зупинитися й наголосити, бо ж думалося над цим і раніше.

Хоч би як вірив академік Д. С. Лихачов у те, що він не проповідує націоналізм, та варто прочитати бодай одну таку його фразу, як "Притягательные силы к другим

народам, особенно слабым, малочисленным, помогли России сохранить на своих пространствах около двухсот народов. Согласитесь, это немало",— щоб переконатися, що таки проповідує націоналізм, і що його форми захисту націоналізму дещо відмінні від форм захисту націоналізму, скажімо, в генерала Лебедя чи нардепа Жириновського, в котрого, як відомо з його заяви, "мать — русская, отец — юрист".

Заносить, заносить мене від обраного аспекту, але в тому, що — заносить, мабуть, є своя логіка.

Осудивши профанів і дилетантів, які некомпетентно й упереджено судять про Росію, автор "Нового мира" заявляє: "Я просто за *нормальный* взгляд на Россию в масштабах ее истории. Читатель, думается, в конце концов поймет, в чем суть такого "нормального взгляда", в каких чертах национального русского характера скрыты истинные причины нашей нынешней трагической ситуации".

Отже, обраний мною аспект розмови — саме російський національний характер, причім не весь характер у всіх його виявах, а лише один нюанс характеру, але, на мою думку, такий нюанс, який є далеко не вбогим Івашком чи безрідним Петрушкою поміж інших нюансів, і, можливо, саме він незмінно генеральний заводіяка монструального заквасу, згубний змій-спокусник, який водночас і кондове творяще начало. Що ж це за змій-спокусник?

2. Доля окремої людини мало чим відрізняється від долі окремого народу, а доля окремого народу мало чим відрізняється від долі окремої людини, і взаємозалежність тут є завжди, а не в якусь тільки епоху чи тільки в силу певних обставин. Окремий представник етносу наділений вдачею, якою наділені всі інші індивідуальні представники цього етносу, а в своїй сукупності вони й творять вдачу етносу, що передається з віку в вік, з покоління в покоління з фатальною закодованістю. Національний характер, або, як ми тепер стали говорити, менталітет. У глибинах національного характеру, себто в глибинах менталітету,— коріння й причини саме такої, а не іншої, історичної долі народу, характеру його державності, майбутнього його держави, а також стосунків з іншими етносами, іншими державами. У зв'язку з цим цікаво й повчально крізь призму національного характеру поглянути на історію будь-якого народу, і народ український чи народ російський, яким роковано бути народами-сусідами, тут зовсім не є винятком.

Академік Д. Лихачов у статті "Нельзя уйти от самих себя..." цілком справедливо,— цитую вибірково — зазначає: "Никакой особой миссии у России нет и не было. Судьба нации принципиально не отличается от судьбы человека... И не надо ни на кого сваливать вину за свою "несчастность" — ни на коварных соседей или завоевателей, ни на случайности, ибо и случайности далеко не случайны, но не потому, что существует какая-то "судьба", рок или миссия, а в силу того, что у случайностей есть конкретные причины... Одна из основных причин многих случайностей — национальный характер русских... Широк, очень широк русский человек — я бы сузил его, заявляет Иван Карамазов у Достоевского... Центристские позиции тяжелы, а то и просто невыносимы для русского человека... вера в свою предназначенность... Стремление уйти от государственной "опеки" навстречу опасностям в степи или в леса, в Сибирь, искать счастливого Беловодья и в этих поисках угодить на Аляску, даже переселиться в Японию". І т. д.

3. Ще з дитячих літ відомі рядки про Ілля Муромця та Солов'я-Розбійника.

А то свищет Соловей да по-соловьему,
Он кричит злодей-разбойник по-звериному,
И от его ли-то от посвисту соловьего,
И от его ли-то от покрику звериного,
То все травушки муравы уплетаются,
Все лазоревы цветочки осыпаются.

Ну, це Соловей-Розбійник, це його молодецтво, так буйствувати йому велено. А ось билина "Сорок калик со каликою", тут — "калика со каликою" з монастиря в Боголюбово йдуть до Єрусалиму святій святині помолитися, в дорозі вони стрілися з великим князем київським Володимиром — і:

Клюки-посохи в землю потыкали,
А и сумочки исповесили;
Скричат калики зычным голосом:
Дрогнет матушка сыра земля,
С дерев вершины попадали,
Под князем конь окорачился,
А богатыри с коней попадали.

Правда ж, вражаючий вияв молодецтва не якогось там Солов'я-Розбійника, а "сорока калик со каликою", які йдуть "Господню Гробу приложитися, во Ердань реке искупатися, нетленною ризой утеретися"? З усього видно, яка це смиренна та богобоязлива публіка, як-то для ду-

шевного очищення їй прагнеться в Єрусалим. Чи не такого самого молодецького заквасу і Васька Буслаєв, який теж іде до Єрусалиму і щиро зізнається: "А мое-то ведь гулянье неохотное". Я чомусь певен, що всі вони з тієї самої "хороброї дружини", якій і Соловей-Розбійник не чужий, теж — плоть від плоті, хай він чи поганин, чи ідолище, бо хіба той поганин, він же автоматично й ідолище, також не доклав своїх зусиль до творення тієї унікальної плоті й тієї унікальної кості, що згодом начебто остаточно й стали єдиним російським народом — тим, виявляється, не таким уже в нинішніх умовах СНД і єдиним та неділимим народом, у нутрі якого дедалі виразнішає тенденція до свідомого виокремлення й поганина, й ідолища.

4. Фольклор, билини — таки дзеркало. Й дзеркало не таке просте, що в ньому можна побачити тільки минуле, а значно складніше — в ньому можна побачити своє сьогоднішнє. А також — і своє завтрашнє, себто майбутнє.

Думку про таке чародійне дзеркало (яйце-райце! футурологія-голографія!) викликає билина "Илья Муромец и голи кабацкие". Не впевнений, що хтось із дослідників фольклору чи політиків учорашнього-сьогоднішнього дня може похвалитися паралеллю між Іллею Муромцем і Леніним, а я от хочу похвалитися сміливістю такої ретроспективної аналогії, вважаючи, в силу рутинної інерції, Іллю Муромця ленінцем-предтечею, як самого Леніна таки вірним і послідовним муромцем, і якщо вже — Ілліч, то чи Ілліч не від Іллі Муромця?

Висновки грунтуються ось на чому. Хоч і де вештався богатир у чистому полі, та дістався стольного Києва. Тут захотів похмелитися, а що його мошна спорожніла, то попросив "три бочки сороковые зелена вина безденежно". "Чумаки целовальники" йому відмовили, обізвавши старим собакою. Що ж чинить предтеча ленінізму?

Да не много-то Илья у них спрашивал,
Да не много с ними разговаривал.
Приходил он ко подвалу кабачному,
Он пинал правой ногой во двери подвальны,
Брал он бочку сороковую под пазуху,
Да другую брал под другую,
Третью бочку он ногой катил.
Выходил Илья да на зеленый луг,
Закричал он во всю голову человечию,
Во всю силу свою богатырскую,
Он зычным громким голосом:
"Ай вы братцы мои пьяницы,

Да вы голи кабацкие,
Кабацкие голи, мужички деревенские!
Вы пожалуйте ко мне на зеленый луг,
Да вы пейте у меня зелена вина допьяна;
Вы молите Бога за старого".

Звичайно, "голи кабацкие" відгукнулися, не відмовилися (як і новгородці не відмовилися на клич Васьки Буслаєва "пить и есть из готового"),— як і не відмовилися на клич муромця Ілліча, кинувшись із сокирою на рідну матушку Росію й на неньку Україну, бо ж, бачте, без пограбування українських багатств — вугілля, руди, хліба, російська революція загинула б, і справді — загинула б, а так он на скільки розтягнулася її агонія, що й досі краю не видно.

5. Цей билинної слави і билинної невмирущості Васька Буслаєвич

Со пьяницы, с безумицы,
С веселыми, удалыми добрыми молодцы
Допьяна уж стал напиватися,—
А и ходя в городе уродует:
Которого возьмет он за руку,
Из плеча тому руку выдернет;
Которого заденет за ногу,
То из гузна ногу выломит;
Которого хватит поперек хребта,
Тот кричит, ревет, окаречь ползет...

Васька зібрав хоробру дружину — з тих, "кто хочет пить и есть из готового", всі — відчайдухи та шибайголови. А така сила завжди повинна прагнути виходу й утвердження. Ця сила ось так і утверджується в Новгороді: "Какой зайдет, убьют его, за ворота бросят". І все це без будь-якої мотивації, бо коли молодецтво домагатиметься мотивації, то автоматично перестане бути молодецтвом, себто — "удалью". Після нападу на царський шинок хоробра дружина вдається до традиційної забави.

Начали уж ребята боротися,
А в ином кругу в кулаки битися:
От тое борьбы от ребячия
Началась драка великая...
Прибили уже много до смерти.
Вдвое, втрое перековеркали,
Руки, ноги переломали...
И дерутся они день до вечера.
Молоды Василий сын Буслаевич
Со своей дружиною хороброю,
Прибили они во Новеграде,
Прибили уже много до смерти...

Ось така буйна вдача у Васьки, ось такі масштаби і велич народного характеру, який не є чи нетиповим, чи винятковим, зовсім ні, він — плоть від плоті народної, і ця плоть народжує саме таких значних героїв, і Васька Буслаєв уособлює їх найяскравіше і найдостойніше. Духовні побратими відзначаються тими самими діяннями: "которого заденет за ногу, то из гузна ногу выломит". О, бійка-драка на Русі, цей апофеоз народного молодецтва, чи не найколоритніше й найзагадковіше в "загадковій" російській душі, оспівана багаторазово як у фольклорі, так і в художній літературі, і як тут не згадати "Песню про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова" М. Лермонтова.

Как сходилися, собиралися
Удалые бойцы московские
На Москву-реку, на кулачный бой,
Розгуляться для праздника, потешиться...

6. Билини — віддзеркалення історії; звичайно, дуже специфічне віддзеркалення, тож і донесена до нас у такий спосіб історія може видатися специфічною, хоча то вже, очевидно, більше залежитть від самої історії, ніж від дзеркала. Ось популярна билина "Братья-разбойники и сестра", один з варіантів якої записав і О. С. Пушкін. У багатої вдови було десятеро дітей: четверо загинуло,

А пять-то сыновей да все в разбой пошли,
Все в разбой пошли, стали разбойничати,
Стали разбойничати да подорожничати.

Десяту дитину, дочку Марфушку, багата вдова віддала заміж за багатого поморина, ось вони їдуть у гості до матері-тещі:

Отколь, отколь взялись воры-разбойнички;
Убили, убили поморина;
Малого младенца в море сбросили;
Молоду молодушку во плен взяли.

Неважко здогадатися, що п'ять братів-розбійників напали таки на рідну сестру з її дитиною та чоловіком. Чи випадково? Може, й випадково. Але водночас — і закономірно, бо ж було в традиціях розбійничати не тільки поміж чужих народів-племен, сусідніх, а й у гущі свого ж таки — рідного! — народу, а тут уже було й не такою випадковістю порішити матір гострою сокирою чи сестру проворним ножичком. Розбій був промислом, як і всі інші промисли, мав свої легенди та свій розбійний фольклор і, як усякий промисел, мав свої віковічні традиції, свою

етику й свою філософію: таки так, і в розбої не обходилося без народної етики і народної філософії.

7. Буслаєв — не просто герой фольклору, а й особа цілком конкретна. Заводіяка поміж буйного парубоцтва, що зажило слави походами на північні народи. Пісенне джерело доносить, що пиячив з п'яницями, злодійствував із злодіями, розбійничав з розбійниками, кривдячи невинних. А що вже любитель усіляких бійок, які були буденною потіхою-забавою не тільки новгородців, коли — стінка на стінку, коли — морду в кров, а зуби виплюнуто на землю. Інше пісенне джерело доносить, як Васька Буслаєв зі своєю дружиною відчайдушно надумав іти в Єрусалим. Пливучи до Єрусалиму, розказує купцям: "Гой еси, вы, гости-корабельщики! А мое-то ведь гуляньe неохотное: смолоду много бито, граблено, под старость надо душу спасати". У народнопісенній пам'яті ватажка новгородських ушкуйників бачимо в пантеоні витязів.

Скільки таких ушкуйників — і таких овіяних народною славою, як Васька Буслаєв, і менш знаменитих, і зовсім невідомих! Коли знайомишся з історією Росії, коли знайомишся з її історичною белетристикою, то складається враження, що це історія ушкуйництва, історія розбоїв тисяч і тисяч славетних Васьок Буслаєвих — менш знаменитих і зовсім невідомих.

Ушкуйники — російські пірати, себто розбійники, а ушкуй — це невелике розбійницьке судно, переважно у новгородців, на ушкуях "добры молодцы" розбійничали на Волзі, на Оці та на інших річках — у гонитві за здобиччю. За якою здобиччю — за хутром, золотом, самоцвітами, за "зелен вином" і "красными девицами"? Так, за золотом, самоцвітами і хутром, але здобували їх не працею на лоні щедрої природи, а силою зброї віднімали в "інородців", у "невірних", позбавляючи їх не тільки багатств, а й життя, так само відбирали в них "зелен вино" і "красных девиц". Пам'ятний похід новгородської розбійницької вольниці в Югру 1032 року. Новгородський владний істеблішмент був дуже зацікавлений у цих походах — тоді численні васьки-буслаєви менше розбійничали б у самому місті, та й результатами розбійницьких походів було ще й приєднання пограбованих і завойованих земель, розширення держави, тобто ушкуйники виступали ще й патріотами, "собирателями русских земель". Бачте, ні сном ні духом не відали ті землі і народи на тих землях того, що відали про них ушкуйники: "русские земли". Цим розбоям нема числа, тьма-тьменна. Вирізали

"поганих", нищили культові споруди, житла, поселення. Але в тім-то й річ, що організовано розбійничали й поміж своїх! Скажімо, в 1375 році розбійницька рать у півтори тисячі під орудою Прокопа розбила під Костромою п'ять тисяч війська костромського воєводи Плещеєва, потім цілий тиждень грабували Кострому, потім грабували Нижній Новгород, потім подалися вниз по Волзі, по дорозі грабуючи всіх.

Хто такий Єрмак? Хто такий Разін? Хто такий Пугачов? Хто такий Хабаров — цей начебто "добытчик и прибыльщик"? Розбійники, причім розбійники всенародного масштабу й непроминущого історичного значення. Булавінський рух — розбійницький рух. Вони, ці за своєю суттю розбійники, були і є не просто героями фольклору, а й улюбленими героями російського народу. Скажімо, той самий Єрмак Тимофійович — спочатку був просто отаманом однієї з розбійницьких козацьких банд, пізніше — став завойовником Сибіру, теж збирав, виявляється, "русские земли" у відомий кривавий спосіб — на славу Росії; далі — Радянського Союзу, тепер — СНД.

У пісні "Разбойный поход на Волгу" співається, як на морі Каспійському збиралися "стары бродяги беспашпортные, беспашпортные хайлы, да все разбойнички", вибрали вони собі отаманом Єрмака сина Тимофійовича, а він і кинув їм клич:

"Еще полно нам, ребята,
На море стоять,
На море стоять, ребята,
Здесь разбой держать.
Не пора ли нам, ребята,
Отправлятися
Во тое же ли
Во матушку
За добычушкой,
За добычушкой
Во Россиюшку!"

Як бачимо, співається без будь-якого дипломатичного "політесу": "За добычушкой во Россиюшку!" І всі ці "беспашпортные хайлы, да все разбойнички" подалися під Казань — остаточно долати татарське ханство, рити підкопи під фортецю, різати й палити, а кажучи "братолюбною" лексикою нашого часу — демонструвати активні інтернаціональні почуття, історично глибоко закорінені в народних масах. Саме цими піснями захоплювався революціонер-демократ Віссаріон Бєлінський: "В них весь быт и вся история этой военной общины, где русская удаль, отвага,

молодечество и разгулье нашли себе гнездо широкое, раздольное и привольное". Невідомий автор "Казанської історії", очевидець подій, зокрема, писав, коли Казань уже взято, "...ведь на одного казанца приходилось по пятьдесят русских! Русские же воины быстро, словно орлы или голодные ястребы, летящие к гнездам своим, полетели к городским башням, словно олени, скачущие по горам, помчались по улицам города; и рыскали они, как звери по диким местам, туда и сюда, рыча, словно львы, в поисках добычи, разыскивая казанцев, скрывающихся в своих домах, и молельнях, и погребах, и ямах. И если где-то находили они казанца — старика, или юношу, или средних лет человека,— тут же вскоре смерти его предавали; в живых оставляли только юных отроков и красивых женщин и девушек: не убивали их по повелению самодержца за то, что много умоляли мужей своих покориться ему".

Переможців не судять?! Хоча, звичайно, переможені мало чим відрізнялись від переможців — і тут історія не поскупилася на картини не менш криваві...

Нещодавно у казахського письменника Ануара Алімжанова довелося прочитати таке. В степу більше чотирьох віків із уст в уста передається народна поема "Жармак" (Єрмак). У поемі йдеться про молодого батира Сатбека, який увірвався в намет до Єрмака Тимофійовича і, перемігши в сутичці, скинув його зі стрімкого берега ріки, помстившись за ріки крові свого народу, за сотні вирізаних аулів у Приіртишші. (Як тут ще раз не процитувати академіка Д. С. Лихачова: "Притягательные силы к другим народам, особенно слабым, малочисленным, помогли России сохранить на своих просторах около двухсот народов..." Тебе вирізують на твоїй території, а потім ще й беруть на себе клопіт зберігати тебе на твоїй же території!..) Ім'я Сатбека було заборонене, як і поема "Жармак", а на казахській землі поставлено пам'ятник Єрмаку. Чи не безліч таких самих картин бачили ми донедавна по всій території імперії? О. Солженіцин, який нині побивається — "как нам обустроить Россию", щоб не випустити з постімперських обіймів Україну, Білорусію та Казахстан, бо, мовляв, у Казахстані багато росіян, мабуть, знає, як цей край завойовувався генералами-карателями та розбійним козацтвом, як степ неодноразово повставав на завойовників, укотре захлинаючись у крові, і Чимкент переіменовано на честь кривавого генерала Черняєва в Черняєвку, Акмечеть — на Петровськ, Кереку — на Павлодар, Кзилжар — на Петропавловськ, Алмати — на

Вєрний; козаки полювали на казахів, як на степову дичину; за роки радянської влади було організовано геноцид-голодомор не менших масштабів, ніж в Україні. Як результат вікових боєнь — "большинство русскоязычного населения", як і в Криму, і історичні крики усіляких казахських чи кримських мєшкових про дотримання "прав людини", про ще одне приєднання цих чужих земель до Росії. Ось так в образі шовініста Мєшкова й ожив невмирущий Єрмак, повинен ожити, мабуть, і кримський Сатбек...

8. Розбій, розбійники — неспроста цими піснями захоплювався революціонер-демократ В. Бєлінський. Що правда, то правда: таки "русская удаль, отвага, молодечество". Звичайно, захоплювався й сам народ — творець фольклору, бо якби не захоплювався, то б не складав пісень і не беріг у своїй пам'яті, то й не кланявся б цим героям, мов іконі: за образом і подобою своєю.

Пісня "Ванька Каин" — це монолог розбійника, бродяги і хайла, який теж — "добрый молодец". У цій пісні мене до глибини душі вражає щире зізнання:

> Мне сахарная-сладкая ества, братцы, на ум нейдет,
> Мне Московское сильное царство, братцы, с ума нейдет.

Іронізувати можна тут донесхочу, але ж — не до іронії. Бо хайлу справді таки болить Московське сильне царство. Бо царство Московське — це й його рук справа, це й його турбот предмет, бо він, хайло, теж державник. Таки без іронії. Ех, нам би таких злодіїв та розбійників — що колись, що тепер, але інші в нас і злодії, і розбійники — далеко не державники, аж ніяк не державники!

Принагідно хочеться процитувати О. Герцена: "В песнях разбойнику отводится благородная роль... все симпатии обращены к нему, а не к его жертвам; с тайной радостью превозносятся его подвиги и его удаль". В одній з передмов до видання історичних пісень стверджується, що "декабристов привлекает "удалая" разбойничья и казачья песня"...

А справжній Ванька-Каїн, цей "добрый молодец" — герой реальний, що з лаштунків суто московського буття і своїм генієм, і боготворінням генія народного закономірно (бо хіба ж тут нема закономірності?!) перейшов до іконостасу російського поклоніння, до національно-фольклорного поминальника. Ото вже апофеоз відваги, молодецтва та розгулу! Справжній Ванька-Каїн (Іван Осипович Каїн) — це московський злодій, грабіжник і сищик, народився 1718 року.

Розбійницький послужний список дуже широкий і розмаїтий. На Волзі, примкнувши до понизової вольниці, грабував і розбійничав, проливаючи невинну кров. Потім у Москві став сищиком — і в білокамінну під його оруду почали стікатися авантюристи й заплічних справ майстри, майже вмить Москва стала розбійницькою столицею, де мирні москвичі не знаходили собі місця, повсюдно чинилися розбої і горіли пожежі, аж у далекому Петербурзі тремтіли від жаху! Ще за життя Ваньки-Каїна народ почав складати про нього пісні, після його смерті появилися його численні життєписи, до яких додавалося понад півсотні народних пісень про нього, поміж них — така перлина російського фольклору, як "Не шуми, мати, зеленая дубравушка" (для мого покоління була хрестоматійним зразком, вивчали в школі; не знаю, як тепер). У народному сприйнятті, у фольклорі Ванька-Каїн — "добрый молодец", тут лише можна повторити слова О. Герцена про інших розбійників: "...отводится благородная роль... все симпатии обращены к нему, а не к его жертвам; с тайной радостью превозносятся его подвиги и его удаль". Спроста це чи неспроста? Еге ж, спроста! Мабуть, у Ваньці-Каїні небезпричинно бачили себе самих, милувалися самі собою, звеличували себе самих — широку російську душу, широкий російський характер, який буйно та яскраво, спонтанно щиро виявляє себе й через грабежі, розбої, злочинства, і, будучи начебто характером християнським, нітрохи не задумується над християнською суттю свого вираження, бо в злочинному процесі вираження цього характеру ще начебто передчасно задумуватися над християнською мораллю, до неї ще не дійшло, а дійде пізніше (і чи дійде?!), як у того ж таки Васьки Буслаєва, котрий, згадаймо, зізнався: "А мое-то ведь гулянье неохотное". Тобто "гулянье неохотное" з покаянням до Гробу Господнього, а "гулянье охотное" було перед цим — розбій і кров. А взагалі, цікава це риса — ушкуйничати, злочинствувати, впиватися кров'ю, а потім — на прощу в Єрусалим, до "Єрдань"-ріки...

Славнозвісний Кудеяр-розбійник, як відомо, пролив ріки крові чесних християн, потім Господь вділив йому іскру розуму й покаяння. Як на кого, а в мені ці розбійницькі запізнілі каяття й покаяння пробуджують не менший жах (а в любителів такого фольклору й такої історії, як бачимо, ще й дар братерського християнського співпереживання), ніж ріки невинної християнської крові. Як відомо, розбійники, замолюючи та спокутуючи гріхи, й храми

закладали на розбоєм здобуті багатства... І Храми-На-Крові, й Росія-На-Крові...

9. Сигизмунд Герберштейн, дипломатичний і політичний представник династії Габсбургів у Московії, в 1549 році надрукував книгу "Записки про московитські справи", заживши, дякуючи цій праці, всесвітньої слави. Це книга об'єктивних вражень, її вивчали — й вивчають по нинішній день. Книга справді дуже повчальна і на диво актуальна, тут багато що можна цитувати на злобу нинішнього дня. Наведу хоча б дві цитати у плані розвитку порушеної теми. Перша — про російський народ: "Невідомо, чи народ за своєю загрубілістю потребує собі в государі тирана, чи від тиранії государя сам народ стає таким бездушним і жорстоким". Друга — про Василя III Івановича, великого князя московського, який завершив об'єднання Русі довкола Москви: "...хоча після смерті Олександра, короля польського, у Василя не було ніякого приводу до війни з Сигизмундом, королем польським і великим князем литовським, усе ж він знайшов випадок для війни, бачачи, що король схильний більше до миру, ніж до війни, і що литовці теж ненавидять війну". Можна було б наводити безліч інших подібних суджень спостережливих іноземців, які начебто в такий спосіб уже тоді провіщали, скажімо, агресії царя Петра I, чи агресії сталінського часу — на Монголію, на Фінляндію, на країни Прибалтики. В цьому ж ряду прагнення виходу до "теплих морів" — хай то майже століття тому похід на Індію, хай то зовсім недавній "наїзд" на Афганістан... До речі, француз де Ля Невіль ось як змальовував майбутнього реформатора Росії Петра I: "...йому тільки 20 років, голова в нього постійно труситься. Улюблена його забава полягає в нацьковуванні своїх улюбленців один на одного, і досить часто один убиває другого з бажання запобігти царської ласки. Любить він також дзвонити у великий дзвін, але найголовніша пристрасть його — милуватися пожежами, які досить часто трапляються в Москві. Московитяни не завдають собі клопоту гасити їх, поки вогонь знищить 400 чи 500 будинків. Правда, що й збитків тут буває переважно небагато, тому що будинки московитян не кращі за свинарники у Франції чи в Німеччині... Пожежі найчастіше трапляються від п'янства і необережного поводження з вогнем..."

Саме про таку свою батьківщину з болем говорив російський поет: "Прощай, немытая Россия, страна рабов, страна господ, и вы, мундиры голубые..." Хоч би й що

казали, проте ленінщина — це не жидомасони, а ті ж самі "добры молодцы", ті ж самі, оперті на філософію марксизму, у загальнодержавних масштабах російсько-злодійські "удаль, отвага, молодечество и разгулье". Інші народи на так званому нашому "євроазіатському просторі" колонізовано не просто російською військовою силою, а ще й віддано на освоєння, на перетравлення, на нову модифікацію саме російським національним характером, саме оцими розбійно-злодійськими "удалью, отвагою, молодечеством и разгульем", а ще ж і тим способом господарювання, яке гірше від всякої безгосподарності, а ще ж і тим здирницьким чиновницько-держимордним ладом, який мало чим відрізняється від казармено-тюремного. Тепер от маємо жириновщину. А що після жириновщини? Чи ленінщина-жириновщина фатально неминучі, безсмертні, бо закодовані в національному характері, в самій вдачі народній, бо, власне, це є буслаєвщина — від Васьки Буслаєва — на часи минущі, йдучі й грядущі?

Знову повернімося до билини про Ваську Буслаєва. Ось як Амелфа Тимофіївна благословляла своє чадо в Єрусалим:

То коли пойдешь на добрые дела,
Тебе дам благословение великое;
То коли ты, дитя, на розбой пойдешь,
И не дам благословения великого,
А и не носи Василя сыра земля.

У тій одісеї до "чужих палестин" на морі Каспійському, на острові Куминському, на горі Сорочинській Васька Буслаєв побачив порожню людську голову, знічев'я — гуляє ж душа! — копнув її з дороги ногою. Обізвалася голова образжено. Колись це також був "молодец... не хуже тебя". Й провістила голова: тут колись лежатиме й голова Буслаєва. Той розсердився: "Али, голова, в тебе враг говорит, или нечистый дух". А ще ж він разом зі своєю дружиною забавлявся на горі Сорочинській — стрибали не вздовж "каменя спотикання", а впоперек, хоч на камені було написано застереження для всіх, щоб не стрибали впоперек, а тільки вздовж.

Здавалося б, очистили свої душі в Єрусалимі, скупалися в "Єрдані", по дорозі "во Россиюшку" знову опиняються на тій горі Сорочинській, де мертва голова-провісниця, де отой камінь.

Стал с дружиною тешиться и забавлятися,
Поперек каменю поскакивати;
Захотелось Василю вдоль скакати:
Разбежался, скочил вдоль по каменю,

И не доскочил только четверти,
Тут убился под каменем.
Где лежит пуста голова,
Там Василя схоронили.

Виявляється, мудра була та чужа голова-провісниця на Сорочинській горі, послухатися б її — і горя б не знав Васька Буслаєв. Якби скочив уздовж каменя, а не впоперек каменя. Але хіба скочиш навіть за мудрою порадою уздовж каменя, коли тобі на роду написано скакати впоперек каменя? А якби навіть — чому б не припустити?! — скочив таки вздовж, то б уже був не Васька Буслаєв. А хто? Можливо, той вимріяний академіком Д. С. Лихачовим герой не так учорашнього й нинішнього дня, як завтрашнього. Який би таки послухав голову-провісницю з Сорочинської гори, в даному разі — самого академіка, котрий у статті резюмує і радить: "Нам, русским, необходимо наконец обрести право и силу самим отвечать за свое настоящее, самим решать свою политику — и в области культуры, и в области экономики, и в области государственного права,— опираясь на реальные факты, на реальные традиции, а не на различного рода предрассудки, связанные с русской историей, на мифы о всемирно-исторической "миссии" русского народа и на его якобы обреченность в силу мифических представлений о каком-то особенно тяжелом наследстве рабства, которого не было, крепостного права, которое было у многих, на якобы отсутствие демократических традиций, которые на самом деле у нас были, на якобы отсутствие деловых качеств, которых было сверхдостаточно (одно освоение Сибири чего стоит) и т. д., и т. п. У нас была история не хуже и не лучше, чем у других народов". І т. д., і т. п.

Вище я вже говорив, які то "реальні факти" і "реальні традиції" в російській історії — і не дай Боже й далі "опиратись" на них.

"Одно освоение Сибири чего стоит!" — захоплюється академік Д. С. Лихачов. І справді, дуже багато варте — всім там вирізаним і колонізованим народам, але, здається, академік не розуміє цього, а розуміє по-своєму.

Одна з гарантій, одна з панацей, що Васька Буслаєв начебто скочить не впоперек, а вздовж каменя: "Тысячелетние культурные традиции ко многому обязывают". Бачте, вже навіть не традиції одного тисячоліття, а — тисячолітні, є начебто запорукою і панацеєю. Самого народу ще не було, а традиції вже тисячолітні в нього були: чи й не вони здобувалися методом "освоєння Сибіру"? "Освоєнням"!

Ота мертва голова-провісниця з Сорочинської гори знала, що говорила, не було в її віщуваннях оцієї академічної амбітності патріота, який заявляє: "Я не проповедую национализм".

І все ж згоджуєшся з однією незаперечною істиною. З тією істиною, яка всім іншим народам відома з давніх-давен, але її не можна було довести ні Васьці Буслаєву, ні Єрмаку, ні Разіну, ні Леніну, яким на роду було написано скакати не вздовж, а впоперек каменя: "Никакой особой миссии у России нет и не было!"

А тим часом... Васька Буслаєв скаче! Скакав і скаче. Скажімо, в Таджикистані. Упоперек каменя. Бо вимагають "інтереси Росії", а "інтереси Росії" завжди розумілися однаково — зовсім не так, як їх радила розуміти мудра голова на Сорочинській горі. Навіть геній російської літератури О. Пушкін "інтереси Росії" розумів приблизно так, як їх розуміють тепер генерал Грачов чи нардеп Жириновський, інакше б не написав "Клеветникам России" — дуже актуальний і сьогодні вірш, під яким, здається, підписалася б новообрана Державна дума чи не в повному складі.

І Васька Буслаєв підписався б.

Якби тоді скочив не впоперек, а вздовж.

І у зв'язку з усім цим як відчуття фатальної приреченості (хоча автор так не задумував) може сприйматися заголовок статті академіка Д. С. Лихачова: "Нельзя уйти от самих себя..."

І три крапки — як три камені на шиї...

1994

БЕЗОДНЯ, АБО Ж ІВАН ГРОЗНИЙ: "ВСЕ ВОРЫ"

І. "Русские мои все воры". Це зізнання належить російському цареві Іванові IV Васильовичу, добре знаному в історії як Грозний, себто — Лютий, котрий, за легендою, був водночас потомком Дмитра Донського і Мамая. А свідчення про це щире царське зізнання належить англійському дипломатові Дж. Флетчеру, якому московський деспот передав золото, аби з дорогоцінного металу англійський ювелір виготовив посуд для його царських потреб. При цій нагоді й було сказано: "Русские мои все воры".

Відомо, що хворобливо-імпульсивний цар був дуже непослідовний у своїх симпатіях і антипатіях до бояр та дворян, до опричників-поплічників, до своєї рідні в будь-якому коліні. ("А жаловати есмя своих холопей вольны, а и казнити вольны же". Англійський дипломат Джером Горсей: "...он сам хвастал тем, что растлил тысячу дев, и тем, что тысячи его детей были лишены им жизни". І т. д.). Але щоб отак — про весь народ?! І, поміркувавши, таки хочеться звинуватити самодержця в маніакальній підозріливості геть до всього народу, якому з царської милості відмовлено в презумпції невинуватості — і, ясна річ, не лише в ті часи, а й у часи, що передували кривавому теророві Івана IV, як і в часи пізніші, що настали, по його, можливо, насильницькій смерті.

Тоді ж англійський дипломат Дж. Флетчер сказав, що ви ж, мовляв, сам росіянин. Грозний-Лютий відповів: "Я не русский, предки мои германцы".

І хоч би як відхрещувався в даному випадку Іван IV від плоті й кості російської (його пращур Володимир Мономах був онуком візантійського імператора і правнуком шведського короля... Прапрадід Василь I був одружений з дочкою великого князя литовського Вітовта... Його бабця — візантійська принцеса Софія Палеолог... Його мати Анна — сербка), але ж він таки був від плоті й кості російської, з російського генеалогічного древа, отож і для царя могло не бути невластивим те, що було властиве для всього його народу.

За безумних часів своїх опричницьких пішов походом на Новгород: великокняжа Москва виказала свій буйний розбійницький норов супроти города, за яким підозрювали дух непокори, незалежництва — й відтак начебто крамольного невизнання її тотального московського деспотизму в особі царя, що в найжорстокіші способи утверджував своє самодержавство. У пісні співається, як син Іван, якого пізніше батько убив у нападі божевільного гніву, каже своєму родителю-вбивці: "А которой улицей ты ехал, батюшка, все сек, и колол, и на кол садил". Московська рать підпалювала новгородців живцем, кидала під волховську кригу (сучасні жителі Новгорода, як пам'ять про ті жахливі події, зберігають назву ріки Волхов — Красна, і то не тому, що сама ріка величава, з мальовничими берегами, а тому, що червоніли-пінилися її води від крові новгородців), не милувала навіть немовлят,— годилися всі канібальські способи знищення єдинокровних і єдиновірних. Християнин цар Іван упивався живою кров'ю

разом з релігійним воїнством. "Русские мои все воры". А отак знищити свій же таки город, а отак відняти у десятків тисяч безвинних новгородців їхнє життя — це гірше злодійства, цьому й слів не добереш. Але під час звірячої оргії (даруйте, біблійні "львы рыкающие"!) віднято не тільки життя людське, а й усілякі скарби. Було пограбовано церкви й монастирі, конфісковано ікони, коштовності... Як свідчать очевидці, цар звозив награбоване до себе й збирався нікому не поступитися здобиччю. Пізніше так само пограбовано Псков та псковичів. Потім у Москві на опричницькій церкві, в опричницькому дворі висіли вкрадені новгородські дзвони; ці дзвони під час страшної пожежі, вчиненої згодом унаслідок набігу кримського хана Девлет-Гірея, розплавилися й скапали в землю. Добре відоме нам ленінське пограбування монастирів, соборів, церков — не якась там унікальна акція в російській історії, а цілком традиційна. Англієць-дипломат Дж. Горсей, приміром, свідчить, що внаслідок воєнної кампанії проти Лівонії вивозилися неоціненні багатства — усілякі товари, гроші, коштовності, з усіх міст і країв, а також "із 600 пограбованих і зруйнованих храмів".

Ось тобі й біблійне "не вкради", коли в традиціях було красти не те що матеріальні цінності, а й релігійні реліквії. А й дзвони. І не лише в іновірців, а й в одновірців.

І все ж таки — "не вкради", особливо на "святій" Русі, отож самодержець Іван Грозний-Лютий, ніяк не опираючись злодійським схильностям у самому собі, намагався боротися зі злодійськими схильностями у своєму народі. Неймовірно важко вводився інститут "губних старост", на яких покладалася боротьба з розбоями і так званими лихими людьми. Хоч з розбоями боролися, проте розбої тільки множилися — як поміж плебсу, так і поміж імущих. Розбої і лихі люди йшли по відомству Розбійного приказу. Звичайно, наївно було сподіватися, що Розбійний приказ і губні старости зарадять заклятій національній рисі, передаваній у спадок: усе це — як мертвому припарка.

Історичні джерела свідчать. 1555 року прийнято "Приговор о разбойном деле". Це щось схоже на указ Президента Росії Б. Єльцина про боротьбу з організованою злочинністю й корупцією, і схоже на ще один — Президента України Л. Кучми про таку саму боротьбу, з такими самими злочинністю й корупцією. (Повірте, це абсолютно мимовільна трансісторична аналогія-тріада: Іван Васильович — Борис Миколайович — Леонід Данилович). Чи в XVI столітті діяв закон Івана Васильовича про

боротьбу з тодішньою організованою злочинністю й корупцією? Еге ж, діяв так, як тепер діють укази Бориса Миколайовича та Леоніда Даниловича. Так звані губні старости відмовилися навіть цілувати хрест, щоб присягнути на вірність закону і приступити до діла. За демонстративну бездіяльність їх саджали до в'язниць. Здавалося, після ув'язнення їх годилося б гнати втришия з губних старост, проте ж не гнали,— вони й далі повинні були боротися з розбійниками,— й боролися. Чи не знайома картина? Чи й не такі самі сьогочасні наші "губні старости", ото хіба що їх за їхню бездіяльність до в'язниць не саджають... Та й не посадять вони самі себе до в'язниць... Та й не хоче система сама себе зловити за загребущу руку, бо та загребуща рука і є система.

Хоча, звичайно, за Івана IV дещо робилося: вішали без суду й слідства просто лише з підозри у розбійництві, а іншого тюремного ув'язнення не знали — тільки довічне. У Новгород повернуто дві ікони в срібних окладах, пограбовані під час жахливого погрому. Повернення двох ікон супроводжувалося урочистим церемоніалом, ці ікони зустрічало все духовенство на чолі з архієпископом Леонідом. Зате все інше незчисленне культове начиння, всі інші пограбовані скарби зосталися і в царя, і в Москві — за яким правом? Як воєнна здобич, як репарації? Таж за правом царсько-самодержавного злодійства, що у своєму комплексі є і силою, і правом, і звичаєм, і своєрідно потрактованою християнською мораллю. Факту неповернення ніякі богослужіння на Москві не правилися, ніякі ідеологічні феєрверки не запускалися. Але жест з двома іконами, звичайно, було зроблено неспроста, за царським задумом жест мав спрацювати на всю демагогічну потужність. (Тут, мимоволі, звичайно, напрошується: а коли ж буде повернуто в Україну ті релігійні, мистецькі та інші цінності, які Росія на нашій землі грабувала віками, і які є таки нашою національною гордістю, а не великоросійською національною, котра — себто великоросійська національна гордість — звикла живитися українською національною гордістю як своєю власною? Може, буде зроблено Борисом Миколайовичем бодай якийсь пропагандистський жест на адресу Києва — як ото вчинив колись Іван Васильович на адресу Новгорода? "Братерського" галасу було б багато! Але, очевидно, годі й мріяти про таке, бо ланцюгова реакція розпаду Радянського Союзу ген до чого довела, своїми очима бачимо, то ланцюгова реакція передачі українських цінностей в Україну —

на думку російських великодержавників — ще б далі продовжила цей процес, ще глибше б його обгрунтувала, а сусіди-великодержавники не бажають собі подальшої ескалації свого горя, отож, очевидно, й не побачимо ми своїми очима те, що продиктувала б справедлива історія. Справедлива? А коли вона була справедлива під боком у Росії? Та й академік-патріот Л. Лихачов твердо стоїть на позиціях: ніяк не можна повертати, бо без них "Ермітаж" у Санкт-Петербурзі вже буде не "Ермітаж", і інші музеї вже будуть не такими музеями, бо й "тисячолітні" традиції російської культури будуть уже не такими й "тисячолітніми", що наші цінності не такі вже й наші, що належать вони Росії за правом... За яким правом? Та за тим самим правом, яке продемонстрував цар Грозний-Лютий під час погрому-різні в Новгороді 1570 року).

II. Форми відвертих, неприкритих, м'яко кажучи, зловживань у Московії найрізноманітніші, їхній спектр дуже широкий: і що дано великому князеві — те не дано його холопові, та й зловживання їхні за масштабами різні, хоч суть одна, і ця спільна суть єднає великого князя з його холопом, і ця суть характеризує не лише звичаї та традиції, а й національну вдачу — у вельми виразний, хоч і не панегіричний спосіб, а й особливості російської християнської моралі — характеризує.

Сигизмунд Герберштейн у "Записках про московитські справи" наводить чимало цікавих прикладів, які стосуються батька царя Івана IV. У великого князя Василя III Івановича в улюбленцях ходив Василь Третяк Долматов, один з найнаближеніших його секретарів. Свого улюбленця великий князь призначив послом до цісаря Максиміліана й наказав приготуватися в дорогу. Долматов заявив, що в нього немає грошей на дорогу й на видатки. Його негайно схоплено й відправлено на довічне ув'язнення, де той невдовзі й помер. Великий князь привласнив собі все майно Долматова, рухоме й нерухоме, одержав три тисячі флоринів готівкою, однак ані братам його, ані спадкоємцям не вділив жодної копійки... Іноземні посли приїжджали в Московію з коштовностями — для всіляких насущних потреб, то всі цінності, з якими вони прибували, Василь III Іванович відбирав у них і відкладав у свою казну, обіцяючи відшкодувати іншими своїми милостями, проте обіцянки залишалися обіцянками... Від Карла П'ятого в Москву повернулися посли — князь Іван Посічень ярославський та секретар Семен. Проводжаючи на батьківщину, іноземці щедро обдарували московських дипло-

матів — золотим намистом, золотими ланцюгами, іспанськими золотими монетами, срібними кубками, золотими та срібними тканинами, золотими германськими монетами — і все це московський государ у послів відібрав для себе, а коли автор "Записок про московські справи" допитувався у послів, чи це правда, то один із них, остерігаючись зрадити свого государя, говорив, що той таки велів принести до себе цісарські дари, проте лише для того, аби подивитися на них, а придворні таку його поведінку мотивували тим, що воля государя є воля Божа і хай хоч що зробить государ — те він зробить за волею Божою... Москва ж бо постійно ворогувала з Новгородом, і ще в 1477 році московський князь Іван Васильович переміг новгородців на річці Шелоні — і відняв усе майно у архієпископа, городян, купців та іноземців, відправивши до Москви триста повозів із золотом, сріблом, коштовностями, хоча, навівши довідки, С. Герберштейн пересвідчився, що повозів із пограбованою здобиччю відправлено значно більше... Під час поїздки його, іноземного посла, супроводжували служиві люди, які за родом своєї служби повинні були всіляко забезпечувати цю поїздку, проте вони дуже недбало турбувалися про харчування, перешкоджаючи купувати припаси навіть за свої гроші, й тоді посланець династії Габсбургів у Росії пригрозив приставленому до нього приставу розчерепити голову, заявивши, що знає їхній звичай: набирати багато за повеління государя, й притому на їхнє ім'я, а їм з того не давати нічого...

Безцеремонна, обдирлива на всіх рівнях, як ми сказали б тепер, добре знаючи цю обдирливу, котра справіку і є російською церемонією, з невмирущої природи невмирущого менталітету. В цих моїх "записках про московські справи" в даному разі сконцентровано увагу (хоча не можна повністю обняти те, що не обнімається) лише на тотальному понадісторичному злодійстві-воровстві, лише на одній рисі; звичайно ж, ікебана національного характеру складається не з однієї квітки, її гармонійно та достойно витворюють і всі інші квіти — про ці квіти російської вдачі і йдеться у статті академіка Д. Лихачова "Нельзя уйти от самих себя...", не стану їх тут укупі перелічувати. Й коли говоримо про русифікацію, то говоримо про сукупну дію всіх чинників, себто про згубні запахи всієї ікебани. І що неймовірно цікаво у С. Герберштейна! Ні, не про таку русифікацію інших народів та інших земель, результати якої у нас тепер перед очима,

хоч і про таку, але на цьому не зупинятимусь. А хочеться зупинитися на цікавому його спостереженні, яке дає підстави говорити також і про дуже специфічну русифікацію... і самої Росії! Не віриться? А було, було...

"Область эта гораздо холоднее, чем даже Московия. Народ там был очень обходительный и честный, но ныне является весьма испорченным; вне сомнения, это произошло от московской заразы, которую туда ввезли с собою заезжие московиты".

Ось таке цікаве спостереження іноземця, якому не відмовиш у об'єктивності: над Новгородом та новгородцями — та над Москвою і московитами. Не ми говоримо про поширення "московської зарази" у ті часи, а таки іноземний очевидець того поширення, посол від Габсбургів визначає і походження зарази — московська. Він визначає частково і її симптоми, і якщо зараза, то вона й заразна, вона за природою — від московського терору й деспотизму, від нав'язування рабства, бо лише в умовах рабства й може поширюватися зараза, коли вільні новгородці стають невільниками московитів. Здається, начебто ж один народ, але ж чи й насправді один, а чи поміж новгородців не превалював слов'янський елемент, а поміж московитів чи не превалював азіатський елемент? Мабуть, що так, і колись принесені з Київської Русі в Новгород традиції народовладдя мали бути неминуче знищені, вони були активно чужі й ворожі по-азіатськи тиранічній Москві,— і в суті довготривалої агресії Москви щодо Новгорода я набираюсь відваги читати і розшифровувати все подальше й теперішнє протистояння Москви Україні, чий дух також був і є активно чужий і ворожий духові "білокам'яної".

Московська оця зараза — тотальна, ця зараза складала й складає дуже характерну домінанту державного устрою, без неї устрій у Росії не мислимий по нинішній день. Адам Олеарій — дипломатичний представник німецького князівства Голштінія — у своєму "Описі подорожі в Московію" розповідає речі вкрай цікаві, скажімо, про часи великого князя Олексія Михайловича. За нього призначено верховним суддею земського двору Левонтія Плещеєва, котрий обдирав простолюдинів понад усяку міру, й самими лише подарунками він ситий не був. Коли представники сторін, які позивалися, приходили до нього в канцелярію, "він вимотував у них навіть мізки з кісток, так що та й інша сторони ставали злиднями". Він наймав мерзотників, аби ті брехливо доносили на чесних людей, не позбавлених недоліків, і звинувачували їх — то в покра-

жах, то в інших злочинах. Нещасних людей ув'язнювали, тримали кілька місяців у жахливих умовах, доводили до відчаю. Тим часом продажні слуги верховного судді входили у стосунки з друзями заарештованих, під секретом давали мудрі поради, як їм визволитися. Через цих помічників верховний суддя торгувався, скільки повинні були дати йому... А шуряк Плещеєва якийсь Траханіотов був призначений начальником Пушкарського приказу. Під його началом було багато всіляких майстрів зброї у цейхгаузі. "Поводився він з ними дуже немилосердно і не видавав їм заслуженої за роботу винагороди". Примушував чекати на платню кілька місяців і коли, нарешті, після скарг на нього, видавав якусь половину, то вимагав "розписку в одержанні всього жалування". Ці та багато інших подібних зловживань спричинилися до бунту в Москві, коли чернь була змушена показати своє звіряче обличчя, і цар змушений був дозволити скарати на горло і Плещеєва, і Траханіотова.

Адам Олеарій пише й про те, як карали за злодійство. Заскоченого й звинуваченого у злодійстві піддавали тортурам — чи не вкрав він і ще щось. Якщо ні в чому не зізнавався і провинився вперше, його били канчуками по дорозі з Кремля на велику площу. Тут кат відтинав йому одне вухо, його на два роки саджали до хурдиги й потім випускали. Зловленому вдруге, йому відтинали й друге вухо — потім відправляли до Сибіру... Уявімо собі, що звичай відтинати вуха за скоєне злодійство зберігся донині, що кожен злодій попався й поніс заслужену кару — тоді чи не вся б наша земля ходила геть безвуха, й ніхто б не міг почути по радіо чергового президентського указу про боротьбу з організованою чи неорганізованою злочинністю.

III. Пишучи ці рядки, беру до рук найсвіжіший номер московських "Известий" від 2 вересня 1994 року, читаю на першій сторінці поміж інших інформаційних заміток таку ось "замітку":

"Командующий Черноморским флотом адмирал Эдуард Балтин направил руководителям Крыма и Севастополя письмо, в котором обратился с просьбой принять "меры по пресечению преступной скупки-продажи коммерческими структурами и частными лицами краденого военного имущества".

Сегодня на городских рынках ведется открытая торговля принадлежащими ЧФ техсредствами, в газетах публикуются объявления о покупке корабельных хронометров,

палубных часов, радиоэлектронного и прочего оборудования, желательно содержащие драгматериалы. "Все это в условиях нестабильного финансирования побуждает рабочих предприятий оборонной промышленности, отдельных нечистоплотных военнослужащих к воровству",— отмечается в документе".

Чи не красномовна картина до змалювання барвами самого життя загадкового російського менталітету? Щоправда, одна з картин, а сама ж картинна галерея — "от Москвы до самых до окраин". А крадуть же, як видно з самої "замітки", не проклятущі українські націоналісти, які — галушкоїди ж таку вашу маму, позбавлені навіть інституту державницького! — зазіхають на славу і гордість. А хто ж краде? Може, Степан Хмара? Та сам російський менталітет, попередньо вкравши в сусіда, й краде тепер сам у себе, бо інакше б він і не був таким специфічним менталітетом, який краде й крастиме. І хоч би які Розбійні прикази існували в часи царя Івана IV, до нього чи після нього, хоч би які інституції, закони й укази існували тепер у часи Єльцина чи Президента Кучми (а в такий злодійський спосіб чужий менталітет утверджує свої історичні традиції та денно й нощно підживлюється на території нашого українського менталітету, якому теж не відмовиш у своїй небаченій специфіці, бо ж наша рідна специфіка завжди дозволяла й дозволяє розгул отієї першої специфіки), та бачимо, як оті Розбійні прикази спрацьовували й спрацьовують, ніяк вони не спрацьовують, бо й вони є необхідна складова невмирущого менталітету, і вертепно-ярмаркове колесо крутиться, а білка в колесі біжить.

Наведена картина — з флотського побуту. Наводити подібні картини можна з армійського побуту. В унікальній картинній галереї є ядерні картини і т. д.— приклади можна кількісно множити й множити, їхня характеристична якість буде одна й та сама, вона викликає в пам'яті слова царя Івана Грозного: "Русские мои все воры". Але, звичайно, Президент Борис Єльцин так не висловиться, бо патріот, бо повторив би він так — і не висувайся на новий президентський термін.

Факти, приклади, явища можна множити — як із давньої й недавньої минувшини, так і з нинішньої розрухи. Нинішня розруха — не якась виняткова, а традиційна, вона цілком вписується у, здавалося б, не менш екстраординарну терористичну розруху Ульянова-Леніна, який ці звичаї і ці норми ввів до державної ідеології, до кри-

вавої соціальної філософії, позбавши і призначивши на ролі рушіїв російської історії і захисників російської імперії кримінальних злочинців та авантюристів, таким чином до абсурду криміналізувавши як історію Росії, так і до абсурду стероризувавши історію "народів Росії".

Казнокрадство, хабарництво чиновників... Та ні, зупинімося: гоголівський "Ревізор" — і симптом, і діагноз, і пророцтво!

IV. Оракул Ф. Достоєвський, що писав про "безодню" російської психіки, безумовно, мав про неї не стороннє й споглядальне враження, а сам перебував у цій "безодні", складав невід'ємно думаючу — можливо, як і М. Гоголь, найбільш думаючу — її частку, й відтак своїми рефлекторними писаннями вів "гарячі репортажі" з усієї постійно нуртуючої "безодні", яку намагався осмислити в усіх її мислимих і немислимих параметрах, сягаючи в її містичні задзеркалля, де править бал-шабаш усіляка бісівщина. Але ж не безрідна ця бісівщина, яка загалом, очевидно, уособлює неповторні — й повторні! — образи народних типів, ця розгульна бісівщина таки з народного підгрунтя, таки від народних коренів і пракоренів. "Страданием своим русский народ как бы наслаждается". Так, здається, що цей тотальний садомазохізм таки наявний і чинний, але в тім-то й ще одна біда, що російський народ, будучи не просто народом у собі, а ще й імперським народом, водночас є народом у інших народах, відтак і інші народи, попри свою волю й не цілковито усвідомлюючи цей феномен, також прилучені — в силу незгасаючої русифікації не тільки в мовному плані, а й у насаджуванні всіх невитравних рис російського менталітету — до цієї постійної морально-побутової вівісекції, також приречені перебувати у сфері страждання, яким російський народ начебто насолоджується, причім не на ролях інертно-пасивних, а на ролях фатально прилучених, приречено також задіяних.

І хоч би що говорилося про те, що російська людина, за Ф. Достоєвським, потребує страждань, як самоочищення, чомусь не хочеться згоджуватися з оракулом-провісником. Ще й тому не хочеться згоджуватися, що самоочищення все-таки має "фіксуватися", закріплюватися як у долі окремого індивідуума, котрий потребує страждання, так і в долі цілого народу, котрий, подібно до свого представника-індивідуума, потребує страждань, як самоочищення, але ж не помічаємо ні в одному, ні в другому випадку метаморфози цієї християнської благодаті, а, здається, можна помітити лише нескінченну Сізіфову працю, коли

з усією жахливою невідворотністю камінь скочувався з гори, скочується і скочуватиметься, бо така воля небес.

Ось що писав Ф. Достоєвський про пореформене російське село: "Богатырь проснулся и расправляет члены; может, захочет кутнуть, махнуть через край. Говорят, уже закутил. Рассказывают и печатают ужасы: пьянство, разбой, пьяные дети, пьяные матери, цинизм, нищета, бесчестность, безбожие. Соображают иные, серьезные, но несколько торопливые люди, и соображают по фактам, что если продолжится такой "кутеж" еще хоть только на десять лет, то и представить нельзя последствий, хотя бы только с экономической точки зрения. Но... успокоимся: в последний момент вся ложь, если только есть ложь, выскочит из сердца народного и станет перед ним с неимоверною силою обличения".

З одного боку, як засвідчено текстом, Ф. Достоєвський теж бачить "пьянство, разбой, пьяные дети, пьяные матери, цинизм, нищета, бесчестность, безбожие", а з другого боку — "вся ложь... выскочит из сердца народного и станет перед ним с неимоверною силою обличения". (У статті "Нельзя уйти от самих себя..." академік Д. Лихачов повторює цю надію-сподівання). З одного боку — суворий, безкомпромісний реаліст і суддя, а з другого боку — романтик, який не може чомусь не ідеалізувати отой народний грунт, який просто запрограмований продукувати і п'янство, і розбій, і злидні, і нечесність, і безбожність. Блажен, хто вірує! Друге століття йде — й минає, як зроблено цю "рентгеноскопію" з безодні — і про безодню, вже можна було б, здається, й побачити сьогодні сподівані й очікувані Ф. Достоєвським зміни, але, на жаль, дані й сьогоднішньої "рентгеноскопії" з безодні — і про безодню дають ті ж самісінькі висліди, отож і залишається новому поколінню історичних оптимістів хіба що вперто сподіватися на краще, слідом за Ф. Достоєвським, бо нічого іншого не зостається — та й людська природа завжди сподівається, така вже природа цієї природи.

Але ж бо і в сьогоднішній, начебто й посткомуністичній ситуації, живі й живучі, начебто з самої посткомуністичної (яка насправді залишилася комуністичною) дійсності думки: "Богатырь проснулся и расправляет члены; может, захочет кутнуть, махнуть через край. Говорят — уже закутил. Рассказывают и печатают ужасы: пьянство, разбой, пьяные дети, пьяные матери, цинизм, нищета, бесчестность, безбожие".

Картина залишилася незмінною. Тому, що її намалював геній Ф. Достоєвського? Авжеж, і тому. Але насамперед тому, що цю картину засобами живої дійсності, своїм мозком і своєю кров'ю не стомився і не стомлюється малювати неперевершений геній безсмертного творця, з безодні якого й вийшов Ф. Достоєвський — щоб навічно й залишитися в цій живородящій безодні, як її унікальна гордість і унікальна слава.

V. 1849 року О. Герцен, міркуючи над "Філософськими листами" П. Чаадаєва, писав про нього як про мислителя, котрий своїм мислячим сучасникам наче завдав електрошоку. "Это сочинение было спокойным и беззлобным упреком; оно напоминало бесстрастное исследование положения русских, но то был взгляд разгневанного человека, глубоко оскорбленного в самых благородных своих чувствах. Строгий и холодный, он требует у России отчета за все страдания, которые она готовит мыслящему человеку, и, разорвав их все, он с ужасом отворачивается, он проклинает Россию в ее прошедшем, он презирает ее настоящее и предсказывает лишь несчастье в будущем... Чаадаев во многом был не прав, но жалоба его была законна".

Чаадаєв — пророк Росії, і, якщо судити з вищенаведеної цитати, О. Герцен вважав деякі його пророцтва сумнівними. "Во многом был неправ". Чаадаєвські "Філософські листи" розпочато в 1828 році, закінчено до 1831 року, й сьогодні вони не здаються архаїчними чи такими, що втратили свою історичну вагу, вони й сьогодні актуальні. Як істинно російська людина, П. Чаадаєв знав минуле Росії, і ненавидів це минуле, і мав усі підстави для таких емоцій,— тож чи від того він перестав бути істинно російською людиною, російським патріотом? Ні в якому разі. Не гірше, ніж минуле, П. Чаадаєв знав сьогоднішній день Росії, пов'язаний з придушенням декабристського повстання на Сенатській площі, з кривавим придушенням польського повстання, й зрозуміло, які емоції все це могло викликати в нього, хоч він не переставав від цього залишатися російською людиною. І, пророк Росії, він був здатен побачити й проаналізувати її майбутнє, а ми ж то сьогодні добре знаємо, яке то судилося майбутнє, і П. Чаадаєв виявився цілком об'єктивним у прозиранні в це майбутнє. І в наш нинішній час, який також наче вже тоді був побачений його очима й наперед проаналізований його розумом,— очима й розумом таки російської людини. Можна не сумніватися, що П. Чаадаєв тоді прозирав і

далі в майбутнє, вже в позанинішній час, і дуже шкода, що не побачив його якимось не таким, яким побачив усе інше, але, безперечно, в автора "Філософських листів" були свої світоглядні причини — таки російської людини, а не якогось там мимохіть зневаженого "іноверця".

Як відомо, в атмосфері ура-патріотизму цар Микола I вважав за краще оголосити П. Чаадаєва божевільним, аніж усерйоз піддати осудові його погляди, які, відтак, автоматично ставали теж божевільними, отже, начебто й не потребували ні аналізу, ні спростування. Звісно, оголошуючи П. Чаадаєва божевільним, весь російський істеблішмент засвідчував оті високоімперські "заносчивость и тщеславие", від яких Росія не вилікувалася по нинішній день, так і не ступивши, як писав "божевільний" мислитель, на справжній історичний шлях розвитку, яким уже давно прямують інші народи, а вона й далі залишається лише "фактом географічним" — і в цьому виражалась та й виражається її своєрідна державність, позбавлена як об'єктивної самооцінки, так і постійно роздмухана випарами фальшивих патріотичних почуттів, які милостиво дозволяють лише любити Росію бездумною і сліпою любов'ю. Рівно сто сорок років тому він написав: "В противоположность всем законам человеческого общежития, Россия шествует только в направлении своего собственного порабощения и порабощения всех соседних народов".

Чи цих сто сорок років не підтвердили правдивість пророка, який писав про пораблення всіх сусідніх народів? І свого власного пораблення — всупереч усім законам людського співжиття? Наївне риторичне запитання.

Ясно, П. Чаадаєв мав бути неминуче оголошений божевільним... І хто ж тоді "справжній" російський патріот — Чаадаєв, Микола I?! Ще одне наївне запитання. Та, звичайно ж, обидва патріоти, тільки кожен по-своєму, бо такий уже російський патріотизм, що його полюси — діаметрально протилежні, такі вже виробилися традиції, на превеликий жаль.

Хаос. Саме хаос — у цьому був переконаний П. Чаадаєв — лежить у підосновi російського буття. Але ж не тільки хаос, а й, скажімо, відсутність усвідомлення минулого. А й дух загального рабства. А й моральна байдужість. А й відсутність щирої віри. Ось із Листа Першого: "Народы — существа нравственные, точно так же, как и отдельные личности. Их воспитывают века, как людей —

годы. Про нас можно сказать, что мы составляем как бы исключение среди народов. Мы принадлежим к тем из них, которые как бы не входят составной частью в человечество, а существуют лишь для того, чтобы преподать великий урок миру. И, конечно, не пройдет без следа то наставление, которое суждено нам дать, но кто знает день, когда мы найдем себя среди человечества, и кто исчислит те бе́дствия, которые мы испытаем до свершения наших судеб".

Ось так. Це — про російський народ. І хочеться заволати: а ми, а ми? А як же ми, силоміць прив'язані до колісниці імперського народу? Чому й ми разом з ним приречені бути "исключением среди народов", бо ж не можемо вибудувати свою долю відповідно до свого менталітету, а повинні мавпувати долю імперського народу? І через свою оцю фатальну прив'язаність до безглуздої чужої колісниці хочеться у нестямі лементувати: а де наш день, коли ми знайдемо себе серед людства, і хто перелічить усі оті біди, які ми звідаємо до звершення наших доль?

І, звичайно ж, не тільки ми, а й численні "народи Росії" (ви тільки вдумайтеся в цю ідеограму, в яку ми таки не вдумуємося: "народи Росії"!), які приречені у зв'язку з усім цим бути "исключением среди народов", а Росія ж не питала й ніколи не спитає у них, чи й далі — і скільки? — їм іще бідувати до їхніх "свершения судеб"?!

Гіркі істини в П. Чаадаєва, та й хоч які гіркі, хоч які дражливо-неприємні для царя Миколи І чи для теперішніх коричнево-червоних, але ж не перестають бути істинами. Ось із "Апології божевільного": "Прекрасная вещь — любовь к отечеству, но есть еще нечто более прекрасное — это любовь к истине". Знову ж таки, хоч би яка справедлива була ця істина про істину П. Чаадаєва, та чи була вона, чи є вона слушною та безперечною для великодержавників з шовіністичним чадом у головах? Любов до батьківщини — й істина! Любов до батьківщини, трактована у вельми специфічний спосіб, для них завжди залишалася єдиною й останньою істиною, хоч би в який конфлікт вона вступала зі справжньою істиною, хоч би в якому невигідному світлі її виставляла справжня істина, та й завжди тут вона виявлялася не те що зайвою, а дуже непотрібною, її начеб і не існувало в живому вигляді. Російський патріотизм — це майже

завжди цілковита відсутність справжньої істини, бо ж ніяк не може бути навіть різновидом істини возведення російського патріотизму в абсолют — як для власного вжитку, так і для вжитку "інородців", які чи не завжди й "погані", й "супостати", й "неприятелі". Ці міркування видаються мені слушними завжди, коли мова заходить про будь-який і будь-чий патріотизм, але ж особливо коли йдеться про російський патріотизм, який, звичайно ж, є складовою отієї "безодні" російського менталітету, про яку писав Ф. Достоєвський.

А далі в "Апології божевільного" П. Чаадаєв продовжує так: "Любовь к отечеству рождает героев, любовь к истине создает мудрецов, благодетелей человечества. Любовь к родине разделяет народы, питает национальную ненависть и подчас одевает землю в траур, любовь к истине распространяет свет знания, создает духовные наслаждения, приближает людей к Божеству. Не через родину, а через истину ведет путь на небо. Правда, мы, русские, всегда мало интересовались тем, что — истина и что ложь".

Філософські судження П. Чаадаєва — це не прибиті архівною пилюкою віджилі думки, а повсякчас живі рани, які кровоточать. Як уже вище наводилося, О. Герцен був не в усьому згодний, але визнавав: "жалоба его была законна". Що ж, час ще більше підтвердив "законність" скарги, яка й не скарга, а тверезий діагноз — і водночас пророцтво на майбутнє. Хай хтось (можливо, академік Д. Лихачов) і не екстраполює це пророцтво ще й на подальше майбутнє (якому ж патріотові захочеться вити совою, уявляючи й завтрашній день історії наперед знайомим цвинтарем), але таке бачення П. Чаадаєва існує — і ніяк не можна відкидати саме сьогодні, коли просто необхідно багато що зрозуміти саме на уроках історії і на уроках менталітету, хоча й із споконвічною впертістю і не хочеться: "мы, русские, всегда мало интересовались тем, что — истина, и что ложь".

У чому ж коріння цієї нехоті, цього небажання знати істину й брехню? Авжеж, багато в чому, але ж — і в патріотизмі, якому завжди потрібна чорна енергія брехні. Ох, ця вже любов, коли, як мовиться, любов — зла, полюбиш і козла, а тут же не якийсь козел, а таки матушка Росія, яка й повинна пробуджувати любов — хай і сліпу, але любов, зовсім не таку любов, як у П. Чаадаєва... Принагідно хочеться запитати: як же тоді

бути з такою самою природною любов'ю, ні, не росіянам, бо саме про них і мовиться тут, у Чаадаєва, а "народам Росії", про які тут у П. Чаадаєва не йдеться? Бо ж і "народам Росії" хочеться любити й бути взаємолюбленими, то кого ж — любити Росію? То ким бути любленими — Росією? А чи любити колонізовані й пограбовані Росією їхні не такі вже й "малі батьківщини", бо в усіх народів — таки великі батьківщини, це ж бо тільки "велика" Росія чомусь затято заповзялася зменшувати їхні розміри та значення в серцях і розумах їхніх-таки, а не чиїхось інших синів? Ага, то як тут бути з любов'ю — чи вже до чужої Росії, чи то до своєї батьківщини? І як тоді, коли дотримуватися бичувальної логіки П. Чаадаєва, мислителя й пророка, оцінювати їхню любов до свого народу, до своєї землі, до своєї історії — на неминучих позовах із істиною? Їхня любов — це істина, чи їхня любов виключає істину? А якщо їхня любов виключає істину, то, значить, відмовити в любові? Але якщо їм, порабленим, в ім'я любові до істини відмовити в любові до своєї батьківщини, то ніяка батьківщина не відродиться — й ніяка істина не восторжествує. То де ж подінуться невичерпні запаси любові — чи знову не переадресуються Росії — цьому фантасмагоричному монстру і молоху — яка весь час потребує чужої любові й чужих життів, а без них вона ж не здатна існувати ніяк — ні духовно, ні як "географічний факт"? Зачароване коло абсурдної логіки та не менш абсурдних силогізмів, має ж із них бути вихід чи немає такого виходу, і вкотре потверджується думка академіка Д. Лихачова — "нельзя уйти от самих себя..." Може, вам і не можна, на превеликий наш спільний жаль, але чому нам, чому всім численним "народам Росії" не піти від вас — і не прийти до себе, на самостійні орбіти свого менталітету і своєї історії?

У 1858 році О. Герцен вигукував: "Да ведь исторический путь и не есть прогулка по Невскому!"

Так, не був прогулянкою по Невському проспекту для російського народу, тим паче — для "народів Росії".

А хто сказав, що хтось сьогодні хоче прогулюватися по Невському проспекту — як по історичній дорозі? Сказали генерали Макашов і Варенніков та іже з ними? Хай Господь боронить мимовільно й чути щось подібне...

1994

МЕНТАЛЬНІСТЬ ОРДИ, АБО Ж ТВОРЕННЯ "ЄВРОАЗІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ"

І. Знову посилено реанімується поняття так званого "євроазійського простору" — наче якоїсь метафізичної підвалини і російського етносу, і російської державності; в цю метафізичну підвалину намагаються вірити, і, мабуть, вірять, її видають за культ, до ритуального поклоніння цьому культу силоміць залучають інших, кому годилося б шанувати свої власні метафізичні підвалини, котрі видаються й за справжні, й за насущніші.

"Євроазійський простір" у потрактуванні його апологетів — це, на мою думку, філософія орди і "географічний факт" (П. Чаадаєв) таки орди, яка нині перебуває й завтра хоче перебувати ордою.

До рук мені потрапила книжка "Письма о Восточной Сибири" без початку, отже, автора не знаю. В книжці розповідається про поїздку в Сибір у 1823—24 роках, це щоденниково-документальний матеріал, враження очевидця. Є тут екскурси не в таке давнє минуле краю... Ось у 1624 році якогось п'ятдесятника Савіна бачимо посланим на річку Тунгуску походом на місцеві племена, вільнолюбні, "бідні, але люті", що безперестанно чинять опір, при невдачах тікають у тайгу, страшну для чужих. Тоді ж од бурятів зазнав поразки отаман Алєксєєв, і це тільки роздратувало єнісейських воєвод, було послано каральний козачий загін під орудою Перфир'єва, котрий обклав "тамтешніх дикунів" ясаком. Далі подався на Ілім, завоював нові племена тунгусів і, награбувавши данини, "покритий славою", повернувся в Єнісейськ. Тут сподвижники Перфир'єва розповідають про люті дикі племена, та цими розповідями не залякали, навпаки, лише розпалили мисливський азарт, і сотник Бекетов з козаками рушає в похід за ангарські пороги. З походу повернувся з великою даниною, і Єнісейськ тріумфує, славлячи переможців, і ці переможці після короткого відпочинку знову рвуться на подвиги — вони ж бо чули, що у володіннях бурятів є срібні руди! Ось це "освоєння Сибіру", "відкриття" нових земель, ось це творення "євроазійського простору": "алчба обрести серебро привела московитян на берега им неизвестного моря; дух корыстолюбия, преследуя их как собственная тень, сопутствовал искателям переплыть бурные воды Байкала и напоследок, после невероятных усилий, доставил им неисчерпаемый источник драгоценных металлов в горах Нерчинска. Между тем енисейский во-

евода Яков Хрипунов, деятельно заботившийся открыть серебряные руды в областях тунгусов и бурят, отправился для сих изысканий, но нашел не камни и руды драгоценные, а бедность и остервенение дикарей. Должно было сражаться. На реке Оке 1629 года весною произошла битва... Московитяне видели, до какой степени буряты и другие кочевые племена дорожат своей независимостью... Сии походы, несмотря на всю их дикость... Пришельцы, руководимые духом завоевания и корысти... торжествуя над варварами, только поражали, но не побеждали их... склонили чело покорности, и с нею получили права подданных Царя Российского... хочу сказать о победах русских и совершенном порабощении племен, кочующих в обширных областях от Байкала до рубежа государства Китайского".

І так далі. І так далі, на превеликий жаль. Іншого способу творення "євроазійського простору" не було в природі — саме в природі російської ментальності. "Московитянин Похабов, человек, как говорит летописец, беспокойного и сердитого характера, но по всем своим действиям заслуживающий быть внесенным в небольшой почетный список людей Государевых", зазіхає на Даурію, й саме такі, як він, заносяться до іконостасу національних героїв, бо інших героїв там не могло й бути, орда творила ідолів за образом і подобою своєю. Для них усі — вороги: підкорені чи непідкорені, мертві чи живі, і їхня боротьба за свою волю на своїй землі проти завойовників — не сприймається ордою та її ідолами, цю боротьбу не визнають за справедливу: "дикі варвари" взагалі не мають права на захист. "...Ненадежно полагаться на честь и веру злобных, свирепых дикарей, и, опершись о победу, которую приковали к седлам своим, россияне решили стать стопами твердыми среди тунгусов, бурят, мунгалов и других племен, кочующих в пространственных областях от моря до нынешнего рубежа Китайского Государства и лишить сии племена звания самобытных народов".

Ось так. Бачте, ненадійно покладатися на честь і віру злобних, лютих дикунів, у яких ти віднімаєш і волю, і батьківщину, а тому-то ще й треба відняти в них звання самобутніх народів!.. Наче без волі, в рабстві можна залишатися самобутнім народом!.. Але така самосвідомість нещадної хижої орди, й ця самосвідомість теж хижа, звіряча, незбагненно абсурдна, й лише незбагненно абсурдною вона й збагненна.

Автор "Записок о Восточной Сибири" пише й про колонізацію, про "освоєння". (Академік Д. Лихачов: "А одно

освоение Сибири чего стоит!" — не перестаю захоплюватися цим захопленням інтелігента-патріота). "Люди, на сей предмет в большом количестве странные, поступая из разных мест Государства к одному пункту, большею частию закоренелые в пороках, не имевши выгодных жилищ, порядочного содержания и более всего должного за собою присмотра, начали делать значительные побеги. Толпы тунеядцев увеличивались, бродяги начали грабить, а напоследок и разбойничать: один порок ведет всегда к другому".

Суща істина. Ось так "обустраивалась" Росія, ось так вона "обустраивается" й тепер — про це можна було почути по московському телебаченню від самого О. Солженіцина, котрий після повернення з Америки проїхав поїздом через весь Сибір — аж до білокам'яної. Хаос, руїна, розбій — постійні складові однієї і тієї самої ментальності.

Задля сущої таки істини слід визнати, що ставлення до національного іконостасу в російських істориків подеколи різнилося. Розходження незначні, але були. Усім відомі й такі творці "євроазійського простору", як Строганови. Історик Погодін, скажімо, відмовляв їм у начебто заслуженій честі й славі, називаючи просто спритними торгашами, котрі вміло користувалися обставинами й жертвували державній казні те, що так чи інакше змушені були казні пожертвувати. Історик Соловйов, навпаки, впадав у потужний дифірамбічний пафос: "Строгановы могли совершить этот подвиг на пользу России и гражданственности не вследствие только своих обширных материальных средств; нужна была необыкновенная смелость, энергия, ловкость, чтоб завести поселения в пустынной стране, подверженной нападениям дикарей, пахать пашни и рассол искать с ружьем в руке, сделать вызов дикарю, раздразнить его, положивши перед его глазами основы гражданственности мирными промыслами".

Отже, "подвиг на пользу России". Причому цей подвиг, як і інші подібні подвиги, звершується неодмінно коштом і за рахунок "дикарей", які чомусь вперто не розуміють ні "подвига на пользу России", ні подвигу Росії на їхню ж таки дикунську користь, і обидві ці благодійницькі користі треба дикому дикунові вбивати в голови силою вогнепальної зброї, бо якісь інші способи йому ніяк не підходять. Ну хіба ж це не трагедія орди, яка хоче бачити себе в ролі і благодійника, і місіонера?! Важко порятуватися від сарказму. Хочеться послатися на "місіонера" В. Налівкіна, котрий у своїх спогадах про цих самих

благодійників писав, що "вони так нещадно стріляли і кололи багнетами, що суперничати з ними не було змоги", і що "бродяча Русь" була "на незмірно нижчому щаблі, ніж осілий тубілець". Але російський історик-патріот просто не може не виступати в одному ряду з творцями подвигу на користь Росії — з рушницею в руці.

ІІ. Історик-патріот С. Соловйов у своїй 29-томній "Истории России с древнейших времен" не міг не виступати в одному ряду з творцями "євроазійського простору" й радянської доби, тут "євроазійського" матеріалу — море, й радянський матеріал нічим не відрізняється від матеріалу сторічної чи трьохсотрічної давності, хіба що для камуфляжу до відомого кривавого гарніру в радянський час додано соціально-класову марксистсько-ленінську підливку. Цей свіжіший матеріал усім добре відомий, і можна послатися бодай на таку публікацію в журналі "Дружба народов", 1992 рік. Цитується доповідна одного з чотирьох голів Ради народних комісарів Туркестану К. Сорокіна, якого репресовано в тридцятих роках. "От мусульман отбирают все, и не только отбирают, но и убивают их. Наши солдаты вместо защиты несут грабежи и убийства... население терроризовано и бежит... Но, может быть, возразит кто-нибудь, это — не партия, а скорее армия чинит насилие. Но партия стоит во главе... партийные товарищи не принимают никаких мер для улучшения положения... процветают пьянство и безобразия, и, конечно, партия несет на себе вину за это. Мусульманский пролетариат просит пощады у русских, но те отвечают, что не доверяют им. Мусульман травят, даже расстреливают... Мусульманская беднота терпит от наших отрядов, уничтожающих без разбору их имущество, жен и детей... вполне понятно, каким образом они могут относиться к нам дружески, когда видят только оскорбления. Мы сами делаем их националистами..."

Як раніше — так і тепер. І все це один і той самий "євроазійський простір" з одними й тими самими безрозмірними історичними іграми благодійників-місіонерів, "уничтожающих без разбору их имущество, жен и детей". І коли нині від деяких українських політиків чи державців чуєш, як вони просяться самі в цей "євроазійський простір", то хочеться вигукнути: схаменіться, хлопці, чи ви чемериці об'їлися?! Та тікати треба з такого "простору", й чим далі, тим краще! Ну, добре ще б тільки пропонували своє "имущество, жен и детей", кат із вами, а то й тих, хто поступатися добровільно ніяк не хоче...

III. Московські преса і телебачення сьогодні переповнені подіями в Таджикистані, тими бойовими сутичками, які йдуть на кордоні з Афганістаном. І хоч М. Горбачов після ганебної багаторічної війни вивів російські війська з сусідньої держави, проте нині ця "афганська" війна знову спалахнула й точиться вже на таджицькій території, по кордону на річці П'яндж. Поки що — з перемінним успіхом. Численні московські геополітики та генерали по-своєму обгрунтовують необхідність утримувати кордон Росії (камуфлюючи — кордон СНД) саме по річці П'яндж, бо ж не випадає великій державі носитися з кордоном, як дурневі з писаною торбою. Тому-то й підтримують місцевий комуністичний і проросійський уряд, збройною силою борючись із опозицією, дестабілізуючи сусідню державу. Але до яких пір можна дестабілізувати? Невже свіжий кривавий афганський урок так нічого й не навчив? Бо коли зважити на урок, бо коли спробувати заглянути в завтрашній день, то, звичайно, доведеться надати можливість таджицькому народові самому вирішувати свої внутрішні справи, свою долю, а кордон так званого СНД, себто Росії, таки забирати з ріки П'яндж, і це буде зовсім не акція дурня з писаною торбою, а вимушена розумна акція. Ось тільки ж — куди нести кордон? Справді, куди? Та й тільки почни носити кордони — не наносишся, бо Азія не захоче знати нав'язаних їй рамок. Азія — це таки не Балтія.

В цьому живому контексті завжди живої історії повчально заглянути в не таке вже далеке минуле, а саме в те минуле, коли Росія й несла свої кордони в напрямку ріки П'яндж.

1913 року в Ташкенті надруковано нарис "Туземцы раньше и теперь" (вказується: "печатано с разрешения Начальства", еге ж, з великої літери). Нарис написано на прохання тодішнього генерал-губернатора Туркестанського краю, належить нарис перу В. Налівкіна, котрий, можливо, був очевидцем подій. До характеристики російської ментальності — ось дуже промовиста цитата, щоправда, мало чим відрізняється від подібних інших. "Наше поступательное движение из Оренбурга и Омска в недра Средней Азии, продолжавшееся в течение нескольких десятков лет... постепенно приобрело все более и более энергичный и победный характер... до конца всего периода этих завоеваний носило на себе отпечаток чего-то стихийного, рокового. Нас влекла сюда та "неведомая сила", которую, возможно, вернее было бы назвать фатумом, неизведанной

исторической судьбой, потому что мы шли и пришли сюда случайно, без зрелого обдуманного плана, без хотя бы немного разработанной программы наших последующих действий, без предварительного ознакомления с географией страны, с языком и бытом туземного населения, настроенного против нас безусловно враждебно, как к завоевателям и неверным".

Автор нарису "Туземцы" В. Налівкін — один з багатьох учасників "поступового руху", який Росія здійснювала впродовж століть на всі чотири сторони світу від свого протоядра — Московії. І він мислить та узагальнює майже так само, як мислять та узагальнюють усі інші учасники цього "поступового руху", в тому числі й його національно-філософське забезпечення в особах О. Пушкіна, Ф. Достоєвського та інших патріотів, котрі сповідали колись чи і тепер сповідують якусь особливу месіанську роль російського народу і якусь подвижницьку роль Росії у світовій історії. Щоправда, не вповні це усвідомлюючи, щоправда, з посиланням на якусь метафізичну рокованість зіграти ці ролі, бо їх конче треба зіграти, такий Божий промисел. Бо коли не російський народ і не Росія, то хто ж?! Як бачимо, навіть В. Налівкін, якого начебто й не зарахуєш до національно-філософського забезпечення, насправді є таким стихійним індивідуальним забезпеченням, ген як він пише — "отпечаток чего-то стихийного, рокового", "неизведанная историческая судьба". Філософський інструментарій таки з неї, рідної "безодні" (Ф. Достоєвський), коли рушієм історичного процесу не просто бездумно береться до керування, а обгрунтовується "неведомая сила", себто — бісівщина народної ментальності. Хаос? Так, хаос, але це той хаос російського духу, котрий увесь час перебуває в стані вибуху, це його перманентний стан, і він прагне поширення — від свого московського протоядра, все далі й далі, підкорюючи все нові території і чужі народи, коли ці території і народи сприймаються не як якісь суверенні чи самостійні, а лише як матеріал для експансії та асиміляції, що неминуче мають бути спожиті й перетравлені російським духом — ось лише раніше це не сталось, та з фатальною невідворотністю вже відбувається, таки станеться, і цей процес нескінченний і будь-які перешкоди в здійсненні цього процесу — якесь непорозуміння, що має бути переборене.

На Хіву! На Фергану! На Сир-Дар'ю! На Чимкент і Ташкент! І т. д. (А відбувалося все це саме тоді ж, коли перед своїм відходом у потойбічну безодню Ф. Достоєвський

в одному з листів писав, що "вся Россия стоит на какой-то окончательной точке, колеблясь над бездной").

А з чим, а які були тоді, більше століття тому, коли замандюрилося на Хіву?! Таж, звичайно, понесли свою славнозвісну "московську заразу", про яку ще в давнину писав уже згадуваний С. Герберштейн, цей свій єдиний кондовий експортний товар, котрий ні в які епохи не підлягав і не підлягає девальвації і котрий завжди з небаченою жорстокою щирістю нав'язувався і силою зброї, і чиновницькою бюрократією, і рисами традиційних звичок. В. Налівкін й іще де в чому зізнається. (Ми були темні щодо місцевої географії. Так само непростимо темні ми виявилися і щодо культурної Фергани. Наслідком нашої необізнаності з тим, що являв собою Андижан, був майже безславний відступ нашого загону від цього міста, названий в офіційних документах "зворотним наступом на Наманган"... наш великий загальний військовий успіх у Середній Азії і страх, нагнаний на місцеве населення нашою зброєю... чутки про те, що росіяни не схожі на звичайних людей, що вони надзвичайно лютi, кровожерні і вживають у їжу людське м'ясо. Всі довгий час іще сахалися й уникали нас, ставлячись до нас не стільки з недовірою, а скільки з огидою... багато жителів великих поселень і міст при нашому наближенні тікали... епізоди, як от побиття в Гур-тюбе беззбройних жителів, жінок і дітей, були явищем не особливо частим... російські солдати так нещадно стріляли й кололи багнетами, що суперничати з ними, особливо після того, як їх озброїли вогнепальними гвинтівками, не було змоги... слово "руський" вселяло той "рятівний" страх, який потім тривалий час забезпечував нам відносний спокій усередині краю і на його кордонах. Справедливість вимагає сказати, що з почуттям цього "рятівного" страху тубільне населення ставилось не до самої тільки нашої військової сили, а й до нашої адміністративної влади. Ми, внаслідок нашої звичайної інертності і малої культурності, тривалий час не хотіли поставитись до тубільного світу, як до цікавого об'єкту вивчення. Ми не знали тубільної мови і не хотіли її вивчати. Ми так само індиферентно ставились і до вивчення довколишнього тубільного життя. До нашого приходу сюди сарти не знали ні пияцтва, ні проституції. І чим далі, тим все більше заплутувалися в хаосі, який виник на грунті наших власних — темряви, малої культурності й зарозумілості... зовсім не цікавилися нами і не тільки не думали про зближення із завойовниками,

але, навпаки, вперто сторонилися нас... гордилися тим, що їхні ноги не ступали на територію російських міст, а язики не осквернялися вимовою слів мови невірних. Протягом перших десяти років після завоювання Ташкента ми встигли своїми руками створити багаточисленну кліку так званих "впливових" чи "почесних" тубільців, кліку бюрократії (серед туземної адміністрації) і фінансової... новоспеченої аристократії, недавньої потолочі, включно до дрібних лавочників, арбакешів (звощиків) і конюхів, одягнених у почесні халати і обвішаних медалями. Ми своїми руками невсипно потовщували цю живу стіну, що вже стояла між нами і народним життям; ми штучно плодили кліку шахраїв, яка нахабно обкрадала народ і так само нахабно обманювала нашу підсліпувату, глуху, німу й не зовсім чисту на руку адміністрацію... серед тієї тубільної мразі, яка горнулася до нас, поміж цих подонків тубільного суспільства чим далі знаходилося все більше та більше число негідників, у яких багато хто з нас був у боргу. Найменше враження, очевидно, справив на тубільців лад нашого адміністративно-поліцейського (або, як раніше називали, воєнно-народного) управління. Чоловіки юрмами йшли в питейні заклади, які ми відкривали. Жінки й дівчата охоче йшли на утримання до росіян. Дружини йшли від чоловіків, а дочки від батьків, і вступали в будинки терпимості. Мечеті стали безлюдніти... вони кляли нас за те, що ми начеб ведемо народ шляхом зневіри й аморальності: за те, що ми начеб прищеплюємо народу пороки, яких він раніше не знав... щедро нагороджуємо халатами і медалями негідників, які грабують народ... розмови про хабарництво і продажність російських службових чинів і навіть цілих закладів... обкладав необтяжливою даниною тубільних проституток. Народ бачив і знав ці темні сторони російського службового життя... азіати у багатьох відношеннях незмірно культурніші за наш народ, за наш натовп).

Усе це написано не якимось ворогом російської державності, російської експансії, а їхнім захисником, який намагається подивитися на стан справ більш-менш об'єктивно, і не його вина, що картина виходить не така вже й приваблива, й так зване "русское дело" постає тут у своєму істинному світлі. Зовсім не в формі помпезних — і фальшивих! — реляцій у Санкт-Петербург.

Як усе підмічене В. Налівкіним перегукується з сьогоднішнім і вчорашнім днем: наче буття наше творилося не комуністичними бонзами, а царськими служаками. Ось

бодай така розповідь — аж дух захоплює! Кожна поїздка генерал-губернатора по краю оберталася тортурами для народу, але ніхто не хотів знати цього. Одних тисячами гнали рівняти й поливати всю дорогу, по якій їхало начальство. Інших примушували одягатися в нові халати, запасатися провізією та фуражем на кілька днів і гнали на різні пункти по шляху слідування, де ці люди, які не встигли вчасно полити чи зібрати врожай на своїх полях, повинні були зображати мальовничі групи населення, котре з захопленням зустрічає обожнюване ним начальство. А з усіх взагалі збирали гроші, в 10—20 разів більше, ніж справді було потрібно для вшанування, урочистих зустрічей з арками, з ілюмінаціями, феєрверками і піднесенням хліба-солі на коштовних тацях.

Ну чим не картина, адекватна нашій дійсності? Здавалося, ще наче вчора, як пише В. Налівкін, "російські солдати так нещадно стріляли і кололи багнетами, що суперничати з ними, особливо після того, як їх озброїли вогнепальними гвинтівками, не було змоги", а сьогодні вже на догоду твоїй вдачі місцеві холуї організовують тобі "всенародное ликование" з хлібом-сіллю, з арками, з феєрверками, з халатами — або ж із вишитими сорочками та гопаком. Так і постає перед очима приїзд Леоніда Ілліча Брежнєва десь там на безмежні туркестанські простори. Так і стоїть перед очима металева арка — металевий ланець із металевого ланцюга віковічної неволі — у Києві над Дніпром...

За російським військом, за російською зброєю неминуче мала прийти російська колонізація (бо ж "московська зараза" — поетапна, розрахована на перспективу, а коли так, то, скажімо, спробуй сьогодні носитися з кордонами, це — не в природі, це — поза перспективою!). Так от, розповідає той самий В. Налівкін, у половині вісімдесятих років у Сир-Дар'їнській області адміністрація посилено взялася до російської колонізації, до влаштування російських селянських поселень — з метою "мирного етнографічного завоювання". Еге ж, "російські солдати так нещадно стріляли і кололи багнетами"; а тепер — ще й "мирне завоювання"! Але ж вільних земель, які б зрошувалися, звісна річ, не було, а було "нестримне бажання, непереборна рішучість, хоч би чого це було варто, хоч би якою ціною добитися влаштування бодай кількох поселень". З допомогою місцевих холуїв землі силоміць відбиралися в місцевого населення — всупереч статтям законів. А кому ж віддава-

лися? І тут, очевидно, слід уважно придивитися — кому віддавалася силоміць відібрана в місцевого населення земля, бо відповідь на це запитання пояснює багато що як з минулого народу і його держави, так і з сьогодення, так і з майбутнього, вповні виражаючи його таку незбагненну й водночас таку збагненну! — ментальність.

А облаштовувалася на цих землях "бродяча Русь", яка давно уже відірвалася від своєї землі, яка вже побувала на Дону, в Новоросії, в Сибіру і в Семиріччі, давно звикла до блукань, яка ніде не могла міцно осісти і прикріпитися до нової землі, бо в нескінченних пошуках казкових палестин з молочними ріками весь цей люд звик з великою легкістю кидати малонасиджені місця при першій чутці про можливість одержати нові земельні наділи і нову грошову допомогу. Одержавши тут великі земельні наділи (понад 10 десятин зрошуваного лесу), ця бродяча Русь, виявившись у землеробському відношенні на незмірно нижчому щаблі культурності, ніж осілий тубілець, частково знову стала розбредатися, а частково стала здавати свої землі в оренду тим самим тубільцям, у котрих були відняті ці землі, віддаючи перевагу перед землеробською працею іншим, легшим і прибутковішим заробіткам.

Ф. Достоєвський, який мав рідкісний дар поєднувати живе життя з понадісторичною перспективою й так само понадісторичну перспективу поєднувати з живим життям, писав 1877 року в "Дневнике писателя": "Что правда для человека как лица, то пусть остается правдой и для всей нации".

Тут мимоволі згадується ще й спостереження російського історика М. Погодіна, котрий у 1842 році писав про свою любов до малоросійських поселень, до принадливих білих осель у тіні зелених пишних дерев на схилах гори, коли видно з першого погляду, що їхній мешканець приятелює з природою, що він любить свій дім-стріху, не кидає його без потреби, й зовсім не так у Великоросії, де часто й рослинки не побачиш коло "ізби", й рідко коли сидить удома клопітливий господар, він поспішає з промислу на промисел, у нього хата лише для переспання... Отже, ставлення до природи не як до матері, а як до мачухи (С. Соловйов); це ставлення не сина, а пасинка, й коли все-таки сина, то такого, в якого атрофовано синівські почуття; й коли поняття дому підноситься до символу батьківщини, до символу Росії, то, безумовно, це також синівське до неї ставлення, хоча ж, звичайно, синівське,

це таки ставлення патріота дивовижної ірраціональної саморуйнівної природи... Бродяча Русь!...

І тут уже вкотре не можна не згадати знаменитий вислів О. Солженіцина — "как нам обустроить Россию?" Письменник не просто ставить запитання, він і дає відповідь, очевидно, не сумніваючись, що це цілком можливо: вже коли він підпрягся до національних порадників, то народ просто зобов'язаний прислухатися, бо всякі бували порадники, ось тільки, здається, ще такого не було. Але!.. Але чи на історичну повірку оце запитання — "как обустроить Россию?" — в контексті народної ментальності не вивищується для росіян (так само, на жаль, як для всіх інших народів-сусідів і не тільки сусідів) до рівня вічного запитання і до рівня вічної проблеми, які тому-то й вічні, що, незважаючи на будь-які зусилля, так і зостаються приналежними до категорії вічних запитань і вічних проблем. Бо переконуємося, що все її облаштування — це завжди й скрізь один і той самий хворобливий процес, процес-хаос, процес-розклад, бо ж, як правило, задумане національними проводирями й пророками облаштування Росії неодмінно передбачає й процес її облаштування ще й на чужих територіях, як це почалося понад сто років тому, скажімо, в Туркестані,— правдиво розказано В. Налівкіним, почалося — й триває тепер.

IV. Американський письменник Георг Кеннан 1885 року побував у Росії, об'їздив Сибір, поставивши собі за мету познайомитися з системою тюрем та з життям каторжників й політичних засланців. У Санкт-Петербурзі й Москві завбачливий американець застрахувався рекомендаційними листами до всіляких сибірських сановників-чиновників, зокрема й особливо важливим листом від міністра внутрішніх справ, інакше б йому не бачити реалізації задуманої справи як власних вух. ("Якщо нас арештували ще по сю сторону уральського хребта, й то лише тому, що ми обдивилися зовні тюрму, то що чекало нас при серйозному виконанні нашого плану!"). Коли знайомишся з написаною ним після вкрай важкої подорожі книгою "Сибір!", то насамперед згадується "Архіпелаг ГУЛАГ" О. Солженіцина, ці дві книги однаково вражаючі, і вже потім народжується — підтверджується! — логічний висновок про те, що гулагівська система не є якоюсь ленінсько-сталінською макабричною фантазією комуністичного режиму, а начебто й цілком традиційна для російської держави, незважаючи на позірну полярність ідеологій, бо причина тут зовсім в іншому... Але — не про це!

А про те, що літня природа Сибіру викликає неймовірне захоплення в американця, який по світі і наїздився, і набачився всього. Він малює одну за одною картини мало не земного раю, бо такі прекрасні пейзажі постають перед його очима, і, здавалося б, зовсім не будучи ліриком за натурою, він буквально фонтанує вибухами рожевих почуттів. Це — з одного боку. А з другого боку — ні, навіть не тюрми, остроги, замки, а просто поселення на чудовому лоні природи. Поселення за поселенням — на всьому неоглядному просторі, вкрай одноманітні, понурі, що різко контрастують із світом природи і пробуджують тоскно-похмурий настрій безвиході й приреченості. Інша особливість Західного Сибіру — бідність і запустіння поселень, що перебуває у прямій протилежності до обробітку і родючості грунту... загалом кожне селянське житло являє собою блокгауз найпримітивнішого вигляду, і багато з них старі, захирлявіли й занепали. Широка вулиця — без тротуарів і являє собою переважно море бруду. В усьому селі не видно жодного деревця чи кущика. Щетинисті, брудні свині валяються в багні чи розгулюють, шукаючи собі корму; все село справляє гнітюче враження безпорадності, злиднів і бруду... Суспільність і підприємливість — якості тут невідомі. Поки є хоч найменша можливість переносити яку-небудь незручність, нікому й на думку не спаде позбутися зла... "Вигляд усіх цих сіл був украй одноманітний і печальний: ветхі ізби, вкриті морем бруду вулиці, без тротуарів і водостоків, без деревця й кущика, все брудно, сіро, непривітно..." "Кладовища східно-сибірських сіл були достойніші уваги, ніж вони самі". Чи ще потрібні картини-діагнози, картини-присуди з книги "Сибір!"? Вони однотипні, й, звичайно, американець бачить те, що є, і мимоволі побачене виростає до узагальнення, хоч він начебто й не прагне узагальнення.

V. Як відомо, царський уряд своїх політичних опонентів, неблагонадійних усякого спектру (дисидентів!..) засилав до Сибіру. Скажімо, до Якутії, в краї суворі й нецивілізовані, до "дикого" народу. Так, "диким" народом вважав якутів не тільки уряд, а й численні засланці, котрі б, здавалося, повинні мати серце до якутів, також гнаних і переслідуваних, а якути повинні б мати серце до них. Але нема цього взаємного розуміння, ворожнеча.

У книзі М. Кротова "Якутская ссылка 70—80-х годов" (історичний нарис за невиданими архівними матеріалами, 1925 рік) надибуємо свідчення самих засланців. Приналежний до соціал-революційної партії Світич В. С.,

засуджений на вісім років каторжних робіт, після Новобілгородської каторжної тюрми опиняється на поселенні поміж якутів — і згодом пише таке. Потрапляючи в якутський улус, "ми наражаємося зразу на ворожий настрій до нас якутів, які не бажають відводити нам належний за законом земельний наділ". "Таким чином уже саме прибуття в улус державного засланця зразу ж створює йому умови, за яких він повинен бути пильний з довколишнім населенням, готовим завдати йому всякої шкоди". "Завдяки нерозвинутості й напівдикості населення, шкода, яку завдає населення, може виражатися не тільки в замахах на майно засланця, у вигляді потрави хліба, сіна, крадіжці речей і худоби, а й в особистому нападі на нього". Студента, сина священика Сирякова О. І., засуджено до шести років каторжних робіт — він поширював серед народу книжки "Сказка о четырех братьях", "Емелька Пугачев" і листок "Чтой-то, братцы". Писав про якутів так: "...Відчування себе у повній владі вороже настроєних напівдикунів, нічим не гарантовано ні безпеку твоєї особи, ні майна, родова влада своїх покриває".

Інший засланець, проживши в улусі шість років, стверджував, що не розуміє якутів, як і вони не розуміють його, що вони ніколи не зрозуміють одне одного. Ще інший писав: "Не матеріальний нестаток був найтяжчою перепоною, яку довелося мені переборювати в прагненні завести хазяйство, головним була спільна для всіх якутів ненависть до всякого росіянина, який селився на їхній землі... Та чи можлива легальна боротьба з дикунами, об'єднаними спільною до нас ненавистю, позбавленими усяких понять про моральність і совість?"

Ось так. І не інакше. З боку соціал-революціонерів чи інших "політично-свідомих" (бомбістів, борців із ладом і дійсністю!) жодного намагання зрозуміти якутів. Дикі — і все. Вороже ставлення до росіян — і все. Та чи не відповідь, якої засланці-росіяни й не шукають, ось у цьому спостереженні "спільна для всіх якутів ненависть до всякого росіянина, який селився на їхній землі". Вічне провалля між засланими інтелігентами, засланими освіченими людьми, засланими дворянами, котрі, опинившись, здавалося б, у безвихідному, катастрофічному становищі, однак не можуть позбутися своєї шовіністичної "руськості", нітрохи не замислюються над своєю шовіністичною "руськістю",— і між якутами, чия свідомість заглиблена в тисячолітні традиції і звичаї, в епоху доісторичну. Та за всім цим

російські соціал-революціонери бачать лише "дикість", жодному з них і на думку не спадає побачити прояви національної свідомості якута, проблиски його патріотизму, намагання бодай у такий спосіб захистити свою батьківщину від повзучої експансії, від страхітливого намагання окупувати їхній рідний край ще й з допомогою висланих тодішніх "дисидентів"!

Але наші сподівання — марні, мікроб "вищерасовості" — незнищенний, позаісторичний, епідемія "вищерасовості" — це не окремі епізодичні спалахи, вона — це постійний, завжди триваючий спалах на всіх рівнях, у тому числі й побутовому.

VI. В. Налівкін у своєму нарисі "Туземцы раньше и теперь" пише не тільки про військову окупацію Туркестану, а й про необхідність усвідомлення мовної агресії — про мовну русифікацію, яка була обов'язковим другим етапом — після етапу збройного. З середовища місцевого населення почали з'являтися не так русофіли, як ті захланні особистості, які намагалися мати вигоду з присутності росіян — і не тільки у вигляді медалей та халатів. Усе збільшувалася кількість російського населення. У повному блиску розцвітали хабарництво й продажність російських чиновників і цілих закладів, що зоставалися безкарними. Місцеві жителі почали частіше їздити у внутрішню Росію — й переконувалися, що там беруть хабарі так само, як і в Туркестані, що нема ніяких причин особливо захоплюватися російським життям чи російськими порядками. Почалася насильницька організація російських селянських поселень у краї, примусове відторгнення землі у місцевого населення. А в цей час російські інтелігенти зі щирою вірою в благотворність русифікації повторювали слова колишнього міністра народної освіти графа Толстого: "Одной из величайших государственных задач России является распространение знаний государственного языка среди населения инородных окраин".

(Як бачимо, й сьогодні в Україні це ж самісіньке залишається "одной из величайших государственных задач России". Саме Росії, а відтак уже й російськомовного населення в Україні; бачимо, як нині в нас так само, як і колись, понад сто років тому, в Туркестані, продовжують невпинно мордувати нас, українців, "одной из величайших государственных задач России", а наші деякі українські "тубільці", в тому числі і в особах нардепів, і не тільки за халати й медалі, а із щирого свого холуйства й про-

дажництва допомагають у здійсненні "одной из величайших государственных задач России").

Цікаво буде й нині довідатися, що генерал Розенбах, призначений на посаду туркестанського генерал-губернатора, влітку 1884 року в Ташкенті скликав секретну (!) комісію, яку зобов'язав обміркувати, що слід зробити в інтелектуальному житті тубільців. Комісія визнала за бажане й корисне, зокрема, поширення російської мови серед населення і викладання загальноосвітніх предметів у надії, що це може служити поступовому інтелектуальному зближенню тубільців з росіянами і вести до ліквідації ставлення до них як до завойовників та іновірців. Було задумано організувати особливі російсько-тубільні школи з двома вчителями, російським і тубільним. Першу російсько-тубільну школу відкрито 19 грудня 1884 року в Ташкенті. Залучення дітей до школи покладено на міську поліцію. Цих дітей поліція знайшла поміж купецтва, яке боялося не догодити поліції. Відкриття школи подавалось як турбота російської влади про потреби населення. Восени наступного року відкрито вже дві школи в Ташкентському повіті. Частину дітей силоміць забрали з різної дрібноти, а частину найняли (!) у бідняків, пообіцявши кожному хлопчикові екіпіровку, а батькам виплачувати 20—30 крб. на рік. Гроші, потрібні для найму учнів, місцеве начальство дерло таки ж із населення, причім у значно більших сумах, причім не всім батькам було й заплачено. Власники медалей і халатів, побачивши в цьому ще один канал для здирництва і збагачення, силоміць намагалися відкривати такі школи, а в Петербург летіли переможні реляції, що школи тріщать від місцевого населення. Насправді ж, тубільців грабували, їхні діти розбігалися з таких шкіл, а російська адміністрація вдавала, що не ознайомлена зі справжнім станом справ.

І не тільки, звичайно, русифікація силою зброї чи русифікація силоміць нав'язуваної російської мови, чи русифікація адміністративно-бюрократичними заходами, традиційними грабіжництвом і хабарництвом, а й русифікація тотальним страхом усіляких каральних акцій та експедицій. Договорилися і дописалися до необхідності періодично проходити через край "з вогнем і мечем" (!), щоб справляти на напівдиких азіатів належне враження і тримати їх безперервно в клітці того рятівного панічного страху, який вони пережили раніше, в дні переможного вступу російських військ у поступово окуповані тубільні міста.

Ось у якому ряду — в ряду з вогнем і мечем, у ряду з постійним панічним страхом — самою російською адміністрацією, а не тубільцями, розглядалися роль і значення російської мови. Справді, як тут слідом за класиком не вигукнути: "О, великий и могучий русский язык!"

Такою самою великою та могутньою російська мова була не тільки колись, а й тепер, і не лише в Туркестані, а й в Україні. Зброєю — в одному ряду з вогнем і мечем. І коли у вересні 1994 року на засіданні Верховної Ради України оприлюднено депутатський запит 152-х нардепів — хай нарешті президент Л. Кучма здійснить свою передвиборну обіцянку надати російській мові статус нарівні з державною мовою українською, себто запровадити в Україні дві державні мови,— то чітко бачиш цю моторошну картину, як ці 152-х "у халатах і медалях" в ординському шалі й ординському захваті підносять цей смертельний меч на українську мову, і на суверенність України, і на нас із вами.

VII. Знаменитий історик С. Соловйов (1820—1879) зажив слави, створивши "Историю России с древнейших времен" у двадцяти дев'яти томах. Звісна річ, йому не відмовиш ні в знанні світової історії, ні в знанні історії Росії, ні в знанні ментальності російського народу. І хоч би яким ерудитом він тут виступав, однак я не можу не сприймати маститого історика як апологета російського месіанства, отих його, месіанства, євроазійських нюансів, які тепер посилено реанімуються вже на грунті так званого СНД — власне, інших ідей і не міг, і не може сповідувати патріот як тоді, так і тепер, не можуть гальванізуватись якісь інші ідеї, коли йдеться про збереження імперії.

Для С. Соловйова рух народних мас на схід — визначений долею, продиктований історією; взагалі, обгрунтування цього руху на терени чужих народів десь і не в свідомості, а в позасвідомості, в сфері понаднаціональної містики, це обгрунтування, здається, можна вмістити в таке слово, як "предопределение", але й це слово ні повністю, ні до кінця не пояснить, хіба що туманно окреслить суть того, що говориться і сповідується. Рух на схід історик пояснює природно-географічними обставинами, причому мовить про рух так, як про жорстоку заданість, фатальну необхідність, від якої ніяк не можна ухилитися — як не можна ухилитися індивідууму, котрий волею небес прийшов у світ, від кінчої приреченості піти зі світу. Приреченість, котра начебто й не залежить як

від окремих індивідуумів, так і від суми всіх індивідуумів, і вони в криваво-оргіастичному історичному акті й святкують цю свою приреченість у ній на рятівний філософський смисл, який — цей смисл — просто не здатні, приречено не здатні побачити за ними й тим більше виправдати (а ще більше — оцінити й пошанувати) всі ті племена, народності й народи, на крові й кістках яких, на сплюндрованій історії яких твориться цей криваво-оргіастичний танок "камаринского мужика".

Природно-географічні фактори продиктували рух на схід!.. Чи не лукавить С. Соловйов й іже з ним, що дотримуються такої думки? Бо ж усякі військові події та звитяги-вікторії на театрі воєнних дій свідчать, що цей рух у різний час розходився начебто концентрично-конвульсивними рухами навколо Москви, тривалий час ці московські конвульсії в напрямку заходу мали дуже послідовний і дуже виразний характер, ось тільки в цих "природно-географічних" умовах московські великі князі та царі-государі зустріли належний опір з боку виразно оформлених найближчих державностей — хай то Литва, Шведчина чи Туреччина, й ці народи зі зрозумілих причин не захотіли визнати цей фатальний рух на свої терени, навпаки — запропонували свій зустрічний рух у східному напрямку, й цей їхній рух чомусь (!) теж зустрів тривалий збройний опір московитів. Так що свій фатально-неминучий рух московити спрямували за Волгу й за Урал саме тому, що тут не було державних утворень, спроможних чинити належний збройний опір цьому рухові, чому він — такий неминучий! — і зумів реалізуватися і вирік до містичного наповнення: "предопределения" — долі, та ще й... і таке знаходимо в філософських постулатах великодержавного історика... поставило росіян — народ і європейський, і християнський — порівняно з іншими європейськими народами в становище невигідне й незрівнянно гірше. А чому? А тому!.. І тут дуже цікава логічно-смислова псевдоісторична казуїстика, пов'язана з обгрунтуванням цього невмолимого руху,— нехай мені С. Соловйов дарує не вельми поштивий тон.

Мовляв, коли для своїх народів Європа була матір'ю, то Східна Європа для своїх народів була мачухою, а другою їхньою мачухою була сама історія. Отже, дві мачухи, мало не сім мачух, а відомо, яке дитя буває в семи мачух. Уявляєте, якби московитам вдався рух у Західну Європу, тоді б у них не те що однієї мачухи (природно-географічних умов) не було, а й другої мачухи

не було, тобто не було б і мачухи-історії, бо ж у Західній Європі вона б десь несподівано зникла, чи що, навіть якби перед цим і існувала протягом століть. Було б замість двох мачух, мабуть, дві матері,— й обом би можна було пошукати генеалогію рідних, бо що-що, а генеалогію московити вміють собі підшукувати!

Але!.. Але ж — історія змусила одне з древніх європейських племен прийняти рух із заходу на схід і заселити ті країни, де природа є мачухою для людини. Але!.. Але ж — "древня російська історія є історія країни, яка колонізується".

Якби-то закінчилася колонізація — та й закінчився період древньої історії. Але ж і недавня, і новітня історія засвідчують, що Росія ніколи не вважала колонізацію довколишніх земель періодом завершеним, отже, її древня історія ніяк не закінчилася й сьогодні, тим більше, коли триває процес деколонізації, і Росія всіляко бореться з цим процесом, як Дон-Кіхот із вітряками, отже, затягуючи процес деколонізації, вона всіляко підживлює свою древню історію нецивілізованого народу — в часи новітньої історії у спільноті цивілізованих народів.

Що ж, в історії, як стверджує С. Соловйов, "виражається народна самосвідомість", і це справді так для історії — як для безперервного процесу, що є продуктом і постійно твореним результатом цієї народної самосвідомості, котра може бути лише сама собою, вірною своїй природі, і нічим іншим, що суперечило б чи заперечувало б цю природу, й тут украй важливо побачити цю природу в її справжніх особливостях, а не схимерованих візіями засліпленого патріота.

С. Соловйов саме бідністю та одноманітністю природних умов обгрунтовував відсутність осілості в народі — і наявність великої рухомості: народ начеб перебував у "жидком состоянии". Звичайно, це означає ставити з ніг на голову, бо причини слід шукати не в зовнішніх географічних факторах, а у факторах внутрішніх, які з генофонду нікуди не викинеш — і марне це намагання як учора, так і сьогодні.

Лише пригляньтеся до панорамної картини, розмашисто намальованої натхненним істориком, коли він зображує цю начебто вже минулу древню історію, коли на безмежних просторах рухаються величезні маси народу. Якого народу? — запитаєте ви. Та ясно якого: саме того народу, історію якого й пише історик. А по яких це величезних просторах, запитаєте ви, невже ці простори якісь анонімні, чи безлюдні, й тільки чекають на цю "жидкую массу",

яка куди не кинеться, то скрізь для неї "природа-мачуха" й "історія-мачуха"? Та ясно, що не по анонімних і не безлюдних просторах, а по залюднених, які мають споконвіку свої імена — ерзя, комі, чудь, остяки, гиляки, мордва, буряти і т. д., але "жидкая масса" всього цього і не помічає, і не усвідомлює, вона "освоює" і чужі землі, і чужі народи, звершуючи титанічний подвиг, до якого начебто покликана. Еге ж, "а одно освоение Сибири чего стоит", як написав академік Д. Лихачов.

Отже, не наражаючись на гідний опір усіляких там "диких" остяків чи гиляків, оце "жидкое" народонаселення рухається й рухається — палають ліси, готується вдобрений грунт. Гадаєте, стихійні колонізатори зупиняються на досягнутому рубежі? Таж не зупиняються, бо в них немає поняття про досягнутий рубіж, у них є невситиме прагнення наступного рубежа, далі ще наступного,— С. Соловйов пише з добрим знанням справи: тільки хоч трохи праця стає важча — вони знову зриваються в дорогу, бо — всюди простір, усюди готові прийняти його! Готові прийняти, чуєте? Причім манливий простір увесь час не ззаду, а попереду — там, де ще не горіли від їхніх рук ліси, де землю ще не пограбовано, а всілякі дикі племена ще не згвалтовано, вони ще готові "прийняти", й тут "земельна власність не має ціни". "Населить как можно скорее, перезвать отовсюду людей на пустые места, приманить всякого рода льготами: уйти на новые, лучшие места, на выгоднейшие условия, в более мирный, спокойный край; с другой стороны,— удержать население, возвратить, заставить других не принимать его — вот важные вопросы колонизирующейся страны, вопросы, которые мы встречаем в древней русской истории".

Ось така веремія. Чомусь за такої логіки не хочеться й дивуватись: щойно зайнято "пустые места" — і зразу ж треба переселятися в "более мирный, спокойный край", бо ж хоч стріляйся, а таки виходить, що неспокій та немир'я принесли таки росіяни з собою, то коли переселяться в мирніший і спокійніший край, то знову ж таки разом із собою принесуть свої неспокої та немир'я, і так без кінця, бо вони ж постійно ескалують ці неспокій та немир'я по безмежних просторах. Таки "нельзя уйти от самих себя...", як справедливо зазначив академік Д. Лихачов. (Хоч би як і хоч би ким декларувалося це бажання!).

А ще ж С. Соловйовим сказано, що слов'янський колоніст (треба читати — російський) є "кочевник-земле-

делец". Можливо, в цьому твердженні й уловлено специфічну суть. Що кочівник — це безсумнівно. А що землероб? А що землероб — то лише якоюсь своєю менш характерною часткою, бо визначальною часткою є таки — кочівник, саме від кочівницької вдачі, а не від землеробської оце непереборне прагнення величезних мас народу, здавалося б, реліктове прагнення, яке у їхньому виконанні і вчора, і сьогодні видається не таким уже реліктовим. А потім у цьому начебто так влучно й дотепно знайденому С. Соловйовим визначенні "кочевник-земледелец" поєднано докупи взаємозаперечні й взаємовиключні характеристики, ця смислова сув'язь взаємознищувальна, бо за своєю справжньою суттю, за покликом невиправної і непоправної природи — таки кочівник, і тільки кочівник, а землероб — то лише для не так реального іміджу, як для іміджу уявлюваного, бо в цьому "двойственном союзе" кочівник завжди перемагав і перемагає землероба. Кочівники, кочівництво — ось і спосіб народного буття, і понині непогамований рух величезних народних мас і, на жаль, немає тут ніякої ради.

І, звичайно ж, не природа-мачуха сама собі, ніяка вона не мачуха, а рідна мати, проте сам етнос по відношенню до природи і до своєї постійно твореної історії ставиться так, що начебто в С. Соловйова появляються підстави — як у патріота! — кинути таку наукову заяву, а насправді? А насправді, в самого етносу чомусь атрофовано синівські почуття, він ставиться до природи й до історії як нерозумний пасинок, не усвідомлюючи свого поводження, а при такому його поводженні природа стає його скривдженою ним матір'ю, й історія стає поглумленою ним матір'ю, відтак вони — без вини винуваті, а бути в російських політиків чи історіографів без вини винуватим — це так нам знайомо, це так традиційно!

Зауважуючи цю споконвічну "удалость-разудалость", С. Соловйов не без гіркоти змушений моралізувати: "От такой расходчивости, расплывчатости, привычки уходить при первом неудобстве происходила полуоседлость, отсутствие привязанности к одному месту, что ослабляло нравственную сосредоточенность, приучало к исканию легкого труда, к безрасчетливости, какой-то междоумочной жизни, к жизни день за день".

Важко не згодитися. Звичайно, постійне прагнення постійного руху передбачало й передбачає оце "отсутствие привязанности к одному месту", й ніяк не винувате тут

"одно место", себто природа, ніяка вона не мачуха сама собі, вона завжди рідна для своїх дітей, і винувате тут таки "отсутствие", вдача етносу й окремих його представників, і ніяке реальне "отсутствие" не створить ілюзію "присутствия", навіть — уявімо собі! — якби любе-миле величезне "народонаселение" посунуло таки в Західну Європу, в так звані "изначально выгодные условия", бо ця загарбана чужа природа об'єктивно була б і чужою та мачухою, по-перше, а по-друге, ще й чужою та мачухою в силу суб'єктивної ментальності, бо не втечеш від себе самого, хоч у яку сторону світу кинься.

У В. Короленка є твір "Государевы ямщики", ось із монологу ямщика Микеші: "На белом свете хорошо. За горами хорошо... А мы тут... зачем живем? Пеструю столбу караулим... Пеструю столбу, да серый камень, да темную лесу..." Це — в Сибіру, на річці Лєні.

І як тут принагідно не згадати О. Блока, його поему "Скіфи", цю пісню пісень панмонголізму, цей щирий монолог, звернений, зокрема, й до Західної Європи. Ось вибірково:

Мильоны — вас. Нас — тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь с нами!
Да, скифы — мы!
Да, азиаты — мы,
С раскосыми и жадными очами!

Для вас — века, для нас — единый час.
Мы, как послушные холопы,
Держали щит меж двух враждебных рас
Монголов и Европы!

Россия — Сфинкс. Ликуя, и скорбя,
И обливаясь черной кровью,
Она глядит, глядит, глядит в тебя
И с ненавистью, и с любовью!..

Мы любим плоть — и вкус ее, и цвет,
И душный, спертый плоти запах...
Виновны ль мы, коль хрустнет ваш скелет
В тяжелых, нежных наших лапах?

Написано в 1918 році, коли криваву оргію справляла революція, яка за задумом її вождів Леніна — Троцького мала стати світовою революцією, а якби такий стала, а якби перемогла — уявімо собі й таке! — то "народонаселение" таки б прийшло на обітований Захід у пошуках природи-матері й історії-матері, як писав С. Соловйов, і тоді б звершилося в уже добре знайомий нам спосіб "виправлення" історичного процесу, його "коригування":

...Свирепый гунн
В карманах трупов будет шарить,
Жечь города, и в церковь гнать табун,
И мясо белых братьев жарить!..

А чи не так?! Але чому ж не так, коли інші способи знайти природу-матір і історію-матір не те що не знайомі, а не визнаються, не сприймаються, протипоказані містиці диявольської закодованості.

Да, так любить, как любит наша кровь,
Никто из вас давно не любит!

Справді, хіба не любов? Така любов. А от чи така любов може бути взаємною? Різностатевою, так би мовити? Ні, тільки одностатевою, й не просто одностатевою, а ще й любов'ю при повній відсутності партнерів, при одному партнері, і, як відомо, при такій любові ніколи не народжуються діти, потомство і неможливе, і протипоказане...

То як вам отак-то творений "євроазійський простір"?! Так званий "євроазійський простір", у який тепер хочуть затягнути й Україну, переконуючи, що оцей "євроазійський простір" їй мало не рідний, без нього не проживе. Та схаменіться, якщо здатні схаменутися! Бо ж не було для народонаселення, приреченого на "отсутствие привязанности к одному месту", ніякої філософії усього "євроазійського простору", ця філософія з'явилась пізніше, коли "жидкость" розтеклася; тримається філософія і тепер, бо "жидкость" хоче замкнутися в розтеклому вигляді, але чому Україна має перейматися вигаданими для утилітарного вжитку "жидкости" фантастичними ідеями як своїми власними, чому знаходяться охочі самі засунути наші голови в хомут нововеликодержавства?

Не так давно в одному з московських видань довелося познайомитися ось із такими думками, щоправда, не дуже новими, але в сьогоднішній ситуації — не позбавленими цікавості й актуальності. Мовляв, нічого аж такого страшного для Росії у татаромонгольській неволі не було, ген в Англії по суті норманське іго триває й понині, а фатальна роль татарів у тому, що вони програли війну Івану Грозному-Лютому, віддали йому Казань, пустили росіян за Волгу, за Урал, відтак для старшого брата й тепер ніяк не закінчиться період екстенсивної економіки. А якби в XVI ст. Литва й Татарія з обох боків разом стримали Росію, то волею-неволею довелося б їй працювати на своїй землі, не заглядаючи за обрій, і жили б сьогодні

росіяни не гірше за інші народи, тож тепер, при розпаді імперії, у Росії є унікальна можливість здійснити необдумано відкинутий сценарій політичного та економічного розвитку.

Як то мовиться, ілюзії "в сослагательном наклонении", які, очевидно, й перебудуть в такому стані, бо ж, стверджує академік Д. Лихачов, "нельзя уйти от самих себя", і навряд чи Росія нині захоче скористатися такою унікальною можливістю самопорятунку, водночас надавши шанс воскреснути й самоврятуватися іншим.

Ще 1839 року М. Гоголь в одному з листів безкомпромісно узагальнив: "Не житье на Руси людям прекрасным. Одни только свиньи там живущи". Упереджене перебільшення генія? Але ж, очевидно, геній мав для такого упередженого перебільшення серйозні підстави.

І. Завалишин у своїй книзі "Описание Западной Сибири", видання 1862 року, писав, що Єрмак трудився мечем і розумом, завойовуючи Сибір. Трудівник! І що, мовляв, цьому великому чоловікові скрізь на площах сибірських слід поставити пам'ятники, а не відбуватися якимось там уже спорудженим жалюгідним обеліском, бо тінь Єрмака вже заждалася на достойне пошанування. На мить уявімо собі всі ці сибірські площі в суцільних пам'ятниках недоброї пам'яті кривавому російському конквістадорові, але ж не тільки в Сибіру, а й на Волзі, а й у Казахстані. І пам'ятники не тільки Єрмакові, а й тіням інших трудівників меча, які не стомлювалися стинати голови всіляким дикунам в ім'я єдиної і неділимої! Та це вже був би не просто якийсь там "географічний факт" (П. Чаадаєв), а ще й суцільне кладовище пам'ятників трудівникам меча — на вічний острах живим тіням тих туземних тіней, котрим і постинали голови натхненні трудівники меча. Браво!

Звичайно, це написав патріот. Російський патріот Іпполит Завалишин. Котрий начебто помічає й не помічає, що принесли в Сибір трудівники меча. "Сибирь, по наивному выражению Соликамского летописца, была наполнена присяжными разбойниками, кормящимися властями, т. е. воеводами, комиссарами, приставами, для которых украсть, ограбить, даже убить человека из-за денег, продать душу за алтын считалось делом обыкновенным... В Сибири все делается на авось, предоставлено слепому случаю... Но до голландцев и англичан мы не доросли... Приходится барахтаться по уши в "авось"... русский народ привык вздыхать ежеминутно о так называемом "добром старом

времени", хотя это время не может похвалиться тем, что "легко было тогда жить!" Оставивши в покое кулачные и иные расправы, кнуты и плети, палки и розги, клеймы на лице и на теле, бесправные суды и бесправное судопроизводство, грубость нравов, нелепость обычаев, круговое невежество, животную жизнь об руку со скотом и не выше его пожалуй разумом, одним словом, всю тысячелетнюю грязь и кровь этого "доброго старого времени"...

Ось таку цивілізацію принесено в Сибір. І хоч застрелься — став пам'ятники великому завойовнику по всіх сибірських площах. Та хіба ж сама отака невмируща цивілізація і не є нетлінним пам'ятником цьому трудівнику меча і тисячам інших дрібних і великих мечоносців?!

С. Соловйов пише, що, кличучи до себе князів, древні племена зваблювали їх як розмірами землі, так і її багатством. І стверджує, що то була "обширная девственная страна, ожидавшая населения, ожидавшая истории". Здається, я більш-менш докладно проаналізував, чи й справді ця земля на північ, на схід і на південь була така "девственная", а чи там жили "дикуни" й "тубільці", і як то вони справді очікували чужого "народонаселення", і в який спосіб агресивні чужаки скористалися як розмірами завойованої землі, так і загарбаними багатствами, так і життям та історією самих "дикунів" і "тубільців". Вони чекали історії — тільки, виявляється, не своєї! І сьогодні, оглядаючись назад, ми бачимо, якої дочекалися історії. С. Соловйов пише, що "страна не лишилась характера страны колонизирующейся". На жаль, процес колонізації не завершився й сьогодні, ми є його свідками, неспроста ж у російській військовій доктрині, сповідуваній президентом Б. Єльциним, говориться про споконвічні інтереси Росії, які поширюються на всю територію колишнього Радянського Союзу, отже, і на Україну, тобто всіма знана казочка про білого бичка — це і є національний гімн "старшого брата".

VIII. Ці рядки супермонументальної поезії належать поетові Бенедиктову:

Через Алтай,
Бросив локоть на Китай,
Темя вспрыснув океаном,
В Балт ребром,
Плечом в Алтай,
В полюс лбом,
Пятой к Балканам,
Мощный тянется гигант.

А від занепокоєного О. Солженіцина не так давно довідалися, де в цього гіганта міститься й "подбрюшье".

У нас уже забуто літератора-публіциста М. Шелгунова, а колись він був популярний — у минулому столітті. Коли гігант не просто лежав, бо просто лежати — це не для такого гіганта, а справді "тянулся". Куди ж тягнувся? Ще одне з наївних моїх риторичних запитань. Потягнувся — відомо куди! М. Шелгунов просто захлинається від захвату могутнім гігантом, котрий усе тягнеться й тягнеться — і це ж самозрозуміло, це в порядку речей, — забираючи повсюдно все, що тільки можна забрати, і останнім часом, мовляв, "не без некоторого упования гигант стал кидать свои взоры и за пределы Черного моря".

У своїй книзі "Очерки русской жизни", С.-Петербург, видання 1895 року, М. Шелгунов сповідує ті самісінькі, що у С. Соловйова, ідеї природи-мачухи, історії-мачухи та ідею фатально нестримного руху "народонаселения": "географічний факт" ніяк не хоче залишатися "географічним фактом", не усвідомлюючи, що і за Чорним морем, куди кидає захланні погляди, теж зоставатиметься "географічним фактом" — і нічим більше: бо так роковано небесами.

М. Шелгунов — романтик і співець цього фатуму, так само як і С. Соловйов та іже з ними. Величава помпезність у візіях забутого літератора, і, приписуючи всім великоросам патріотизм особистого самолюбства, отже, очевидно, й самому собі, він водночас щиро похваляється ще й своїм великодержавницьким патріотизмом. Він цілком справедливо пише, що у великоросів дуже сильний культ особи, у них у крові неодмінно стояти перед ким-небудь на колінах або ж вимагати, щоб стояли на колінах перед ними. Тобто це та "безодня" в крові, котра завжди зостається рабською, але для свого енергетичного підживлення постійно потребує чужої крові, цей немеркнучий вампіризм обов'язково прагне інших перетворити на своїх рабів. При цьому історик змушений зізнатися: що ж стосується совісті й честі, то ці поняття не те що в них не існують, але вони перебувають поки що в стані "неповного розвитку". Але ж — величава помпезність візій літератора-патріота! Процитую вибірково, більш-менш дослівно... Життя відкочується з півночі на південь. (А не на захід, бо тут цьому життю дають по фізіономії, і не тільки ж на схід, куди хочеться — не хочеться). Життя тут створює нові центри, колонізує пустелі, рветься на простір, прагне звільнитися від будь-яких пут і скластися за якимось новим,

гігантським масштабом, який у внутрішній Росії не тільки не бачений, а й неможливий. Якщо й далі так піде, то на півдні й південному сході виникне ще небувала промислова Росія. Так, життя відкочується від російської негостинної і холодної Півночі, від її непродуктивних тундр і боліт, які вимагають неймовірних зусиль, щоб обернути їх на джерела такого-сякого людського існування. Тільки тепер, через тисячу років, Росія, витиснена (?) на суглинки і пустелі Сибіру (?), знаходить справжнє своє культурне місце на благодатному півдні й на берегах Чорного моря, до якого з усіх сил пробивався ще Петро Великий... Росія, цей гігант, який ледве виходить з пелюшок, про майбутній розвиток якого ми тепер не можемо скласти й найменшого поняття, повинна скласти собі інше життя, і ніяка сила (?) не стане впоперек цьому стихійному (!) руху і йому не завадить... Створить собі й нові центри. Теперішні центри створені чисто штучно (!), з нужди-принуки (!), як Петербург або, хоч і виникли шляхом і більш природного розвитку, як Москва, але дуже віддалені від окраїн (!), щоб нове життя, яке складається на Мургабі, на Амудар'ї, на Кавказі, на берегах Чорного моря, стало б шукати в них своєї опори,— зблякнуть, втратять своє провідне значення і затуляться іншими, розвинутішими центрами. Географічна карта майбутньої Росії, безумовно, буде зовсім не схожа на карту Росії теперішньої... Пересування часток, які прагнуть створити новий лад... Тяжіння, яке виявляє Росія по відношенню до сил, що лежать поза нею, виражається в різних формах еміграції і міграції. (Зокрема це й про Україну!) Іншою ж схожою силою, що насувається, збирається бути Кавказ і наша нова азіатська окраїна. Амудар'я — наш Ніл (!). Так, російське життя виходить уже зі свого історичного закостеніння, прагнення вирватися зі стиснутого регіону московського періоду та із закупореної московської тісняви прориває ться не тільки помітним, а й широким потоком. І в цьому русі до простору, до кращих умов існування, русі традиційному, який почався не сьогодні, однаково злилися і зусилля держави, яка робила все нові й нові приєднання, і зусилля народу, який постійно шукав виходу до окраїн. (Ох це захланне мислення філософією незчисленних "окраїн", а не тільки "окраїною" Україною!). Тепер ми маємо можливість спостерігати уже навіч наслідки цього несвідомого (!) стихійного (!) прагнення до простору і волі. (Тобто загарбання чужих земель і поневолення інших народів — це і є благословенні для великоросів і

простір, і воля, іншого уявлення про простір і волю не дано, а не те що атрофовано!). Мова лиш про той історичний рух, який перед нашими очима вже настільки встановився і визначився, що ми можемо бачити й розуміти, як новонароджуване нове життя готує Росії, з нестримною силою, нову історію, нову долю, нову світову роль, коли на вільний російський народ і на його вільний труд уже цілком зійде благословення Боже. Не хочеться малювати картини наших переселенських бід, які з року в рік не тільки не слабнуть, а й ширяться та ростуть. Великий же повинен бути цей невмираючий інстинкт самозбереження, велика ж його живучість у народі, великі й причини, які піднімають його до такої напруги, що наш народ, загалом тверезомислячий і практичний, доходить до очумілого стану і бреде-марить навіч про якісь кисільні береги і білу Арапію.

Страх як цікаво читається і вписується забутий літератор М. Шелгунов у контекст нашого дня. Хіба ж не солодкозвучна сирена російського шовінізму, який і не вважає себе шовінізмом, бо йому не дано таке самоусвідомлення? О, ця пісня пісень "невмираючого інстинкту", виявляється, самозбереження, коли про такий самий "невмираючий інстинкт" самозбереження завойованих та окупованих не думається, й смішно уявити, щоб думалося, бо ж не дано.

Національна гордість — де від неї подінешся, але ж спробуйте осягнути пафос цієї національної гордості у М. Шелгунова: в цій ширині, в цьому просторі, в цій можливості вибору собі місця (!) є, мабуть, що-небудь дуже привабливе, бо наша національна гордість грунтується в основному на тому, що ми дуже великі. Але, зрозуміло, тут не у величині справа, а в несвідомому (а, можливо, свідомому) сподіванні того майбутнього, яке створить нам наша просторовість, коли мине епоха "збирання земель".

Хочеться запитати в М. Шелгунова: сьогодні ця епоха "збирання земель" минула чи не минула? Чи для Росії епоха "збирання земель" — вічний стан, і хоч скільки збирай, годуючи свою національну гордість, а все мало й мало, бо національна гордість хоче ще й ще. Ось яка вона загадкова національна гордість!.. для якої чомусь у природі не існує чужої національної гордості, котру неодмінно слід розтоптати...

Манять чужі простори, бо рідна земля — це мачуха. То що — міняють матір? Але й загарбана чужа земля неминуче для них стає мачухою. То що — не тільки

своя земля винувата, а й чужа земля винувата?.. Історія — мачуха, отож треба творити нову справжню історію, історію-матір. Створили. То що — сьогоднішня історія вже нарешті знайдена матір? Коли дивишся на цю сьогоднішню історію, самими ж створену, то вона ще більше видається мачухою. То хто чи що нарешті винуваті?!

М. Шелгунов пише, що ця жадоба чужої землі — буквально в кожному, й ніяка чужа земля не чужа, просто великорос ще не рушив тяжким походом до неї, ще не дійшов, а рушив і дійшов — то й підтвердив, що таки його. Забутий нині літератор намагається усвідомити й свою причетність до творення міфу, причетність "вверху стоящих, как город на горе". Вони ж бо теж вірять у кисільні береги і манять уяву народу казочками про білу Арапію. Такою казочкою про "білу Арапію", де обіцяли народу влаштувати Ельдорадо, тривалий час був славетний Амур. "На Амур, на Амур! — пролунав клич.— На Амурі щастя". І поплуганився на Амур сільський люд, попер російський мужик. Але й Амур не догодив — грунт промерзлий, клімат суворий, різкі перепади температури, а кращі землі вже зайнято. Знову знайшли не землю-матір, а землю-мачуху, відтак й історію-мачуху. Як не щастить — то не щастить, ото вже талан!

Над цим своєрідним таланом М. Шелгунов замислюється. "И теперь Россия, если б она занялась, как следует, развитием своих умственных средств и производительных источников, могла бы быть и во сто раз умнее, и во сто раз богаче. Но пока, видно, не пришла еще пора для развития умственного, и настолько еще не пришла, что у нас есть влиятельная часть общественного мнения, находящая умственность вредною для России... Не в обиду русской цивилизации... Мы сами (великороссы) в качестве молодой культурной силы еще ленимся и живем пока тоже только будущим". Тут мало не після кожного слова хочеться ставити знак оклику: "вредность умствования для России", "живем пока тоже только будущим"! Отже, майбутньою історією-матір'ю, неодмінно твореною на землі-матері... та чомусь постійно нема як одного, так і другого.

Національна футурологія на марші! І, як завжди, ця футурологія озброєна до зубів, бо як же: на марші — й не до зубів, інакше й не підеш ніяким маршем...

Вірячи в розвиток Росії, О. Герцен зізнавався: "...опускались руки, и мы останавливались, исполненные ужаса

и печали, перед уродливым, капризным сфинксом русского развития".- Невмирущий сфінкс!.. Невже академік Д. Лихачов сподівається, що сфінкс перестане бути сфінксом? Власне, це запитання не до сфінкса, це запитання самого сфінкса, а на його запитання немає відповідей.

IX. "Есть в нашем русском православном огромном царстве небольшая благодатная землица, так небольшая, что может вместить в себе по крайней мере четыре немецких царства и Францию в придачу. А обитают в этой небольшой землице разноязычные народы и, между прочим, народ русский и самый православный. И этот-то народ русский не пашет и не сеет совершенно ничего, окроме дынь и арбузов, а хлеб ест белый, пшеничный, называемый по-ихнему калачи, и воспевает свою славную реку, называя ее кормилицей своей, золотым дном с берегами серебряными.

Грустно видеть грязь и нищету на земле скудной, бесплодной, где человек борется с неблагодатной почвой и падает, наконец, изнеможенный, под тяжестью труда и нищеты. Грустно! невыразимо грустно!

Каково ж видеть ту же самую безобразную нищету в стране, текущей млеком и медом, как, например, в этой землице благодатной? Отвратительно! А еще отвратительнее встретить между этой ленивой нищеты обилие и при обилии отвратительную грязь и невежество!"

Вгадали автора розлогої цитати? Тарас Шевченко. Повість "Варнак". Кобзар не власною волею побував у краю, про який пише. Ось таку "білу Арапію" він побачив.

Річ у тім, що будь-яку "білу Арапію" з фатальною неминучістю будь-коли перетворювано ось на таку російську "білу Арапію", на таку — й не інакшу, й містична історія — це неодмінно російська "біла Арапія" — така й не інакша.

Д. Лихачов: "Нельзя уйти от самих себя..." А хочеться, по-справжньому хочеться. Правду сказав поет: "Умом Россию не понять, аршином общим не измерить". А жаль. "В Россию можно только верить". Вірити? Але ж вона всім довела, й самій собі довела, що вірити в неї не можна. На превеликий жаль.

1994

ОРГІЯ, АБО Ж ЕФЕКТ МУХОМОРА

І. Хмільні напої на Русі — з сивої давнини, з ритуалів і традицій, з державної і побутової атрибутики. П'яним ритуалам, цим хмільним традиціям, цій нетверезій атрибутиці вірно служили, били та били поклони скляному божкові,— й ревне поклоніння невситимому й завжди спраглому божкові, що спільно зі своїми вірниками складало нерозривну двоєдину суть, багато додає до характеристики й розуміння "безодні" (Ф. Достоєвський) народної душі.

Іноземці, що прибували в Московію, неминуче мали прилучитися до цього ритуалу, пошанувати традиції, "возалкати" з чаші звичаїв. Венеційський посол Амброджо Контаріні (був у Москві в 1476—1477 роках) розповідає про аудієнцію у великого князя Івана III. Після необхідних протокольних пошанувань йому піднесено велику срібну чашу, повну медового напою, і сказано, що государ наказує осушити її всю і дарує йому цю чашу. Такого звичаю, мовляв, дотримуються тільки в тих випадках, коли хочуть виявити вищу честь послу або ж кому іншому. Одначе йому було важко випити таку кількість — адже там було дуже багато напою! Випив лише четверту частину, а його величність, помітивши, що венеційць випити більше не годен, і наперед знаючи про це його невміння, повелів узяти в нього чашу — і вже порожню повернути йому.

Хитрий венеційць легко відбувся. С. Герберштейн розповідає, що під час першого посольського строку в Москві інколи вони у государя Василя III Івановича "обідали навіть упритул до першої години ночі". На прийомах подавали різні напої — мальвазію, грецьке вино й навіть всілякі меди. Государ на знак особливої своєї милості пригощав послів зі своєї чаші. Посол від Габсбургів зазначає, що взагалі на розв'язання сумнівних справ чи на пиятику вони витрачають цілий день і розходяться тільки з настанням темряви. Після високих аудієнцій іноземних послів супроводжувано до гостиних дворів, і цей чиновний супровід заявляє, що йому доручено зостатися й повеселити послів. Приносять срібні чаші й багато посудин, кожна з певним напоєм, і всі стараються, щоб "зробити послів п'яними, а вони прекрасно вміють запрошувати людей до пиятики, і, коли в них нема іншого приводу до випивки, вони починають нарешті пити за здоров'я

цесаря, брата його, государя і нарешті за благополуччя тих, хто, на їхню думку, наділений якимись чеснотами та почестями..." І т. д.

А ось проводжають із Москви до Персії голштінця Адама Олеарія — це вже друга чверть XVII століття. Гофмейстер Борис Іванович Морозов супроводжує по річці Москві у маленькому човні, далі пересідає у великий до іноземних послів і п'є з нашими дворянами майже до ранку, після чого він, зі сльозами на очах, сповнений любові й вина, попрощався з ними.

В Адама Олеарія, дипломатичного представника німецького князівства Голштінія у Росії, в його "Описі подорожі в Московію" (цей опис зажив колись заслуженої популярності) знаходимо, що монастирські служки "охоче дають себе пригостити добрим друзям, так що інколи доводиться везти їх п'яними з домівок у монастир", що "серед простого народу кращими ліками є... горілка і часник". Звичайно, так лікувалися ще до приїзду в 1633 році спостережливого й переконаного протестанта Олеарія — так лікуються й тепер. Чи раніше в Росії (а не тільки, скажімо, в часи Андропова чи Горбачова) велася так звана антиалкогольна боротьба? Адам Олеарій засвідчує, що велася. Він сам бачив 24 вересня 1634 року публічну екзекуцію, застосовану до порушників указу великого князя продавати тютюн і горілку. Оголених, їх нещадно били канчуками, які різали, наче ножі, і після кожного удару рясно бризкала кров. Кількох забили на смерть. Торговцям горілкою на шиї прив'язали пляшки, зв'язали руки по двоє, далі з побоями вигнали з города, потім знову пригнали до Кремля".

Варварська боротьба, варварські методи — як у тодішні, так і в недавні часи, їхня ефективність не те що нульова, а завжди з історично відчутним знаком мінус, ще одна вражаюче колоритна картина отієї зафіксованої Ф. Достоєвським "безодні" російського менталітету, від якої ніколи й нікуди не подітися, бо так судилося, бо така не зовсім і загадкова містика психіки, чиї параметри начебто не піддаються визначенню, та як же не піддаються, коли піддаються, хіба що не дуже в приємних конкретних характеристиках.

II. Церковний собор, скликаний у 1551 році, знано як Стоглавий, а його сто остаточних рішень пойменовано "Стоглавом". На соборі цар Іван IV питав, а церковники відповідали. Прозвучав царський докір, що йдуть у мо-

настир, "чтобы всегда бражничать". Невидимий зелений змій весь час літав на Стоглавому. Говорилося не про те, що слугам Божим не можна пити,— осуджувалося зловживання. Мовляв, з давніх-давен монасі шанували хмільні напої, славлячи Вседержителя, пили розумно — одну чашу, дві чаші, три чаші, бо знали міру, а теперки по обителях монасі не знають ніякої міри: "аще имеем питие пьянственное, не можем воздержатися, но пием до пьянства". Собор заборонив "гаряче вино" (горілку), дозволив виноградні вина. Було ухвалено, щоб церковнослужителі "не билися и не лаялися и не сквернословили и пияни бы в церковь а во святой олтарь не входили, и до кровопролития не билися", бо ж Стоглавому було відомо, що церковнослужителі "в церкви всегда пьяни и без страха стоят и бранятся и всякие речи неподобные всегда изо уст их исходят", "в церквах бьются и дерутся промеж себя".

Хто ж тоді чи тепер осмілився б сказати, що Стоглавий собор 1551 року — це криве дзеркало, в якому упереджено відображено колективну парсуну релігійної братії? Відомо ж бо: "неча на зеркало пенять, коли рожа крива".

Цар Іван IV на Стоглавому говорив: "Старец на лесу келью поставит или церковь срубит да пойдет по миру с иконой просити на сооружение. У меня земли и руги просит. А что собрав то пропьет". Не думається, що хворобливо підозріливий цар перебільшує, видаючи поодинокий випадок за повальне явище: мабуть, незчисленна кількість подібних випадків і творила явище, інакше б самодержець не говорив про це на соборі.

Відомо, що в Олександрівській слободі, яку можна вважати за царську резиденцію, було створено — зі складу опричників — братство монахів, так званий опричницький монастир. За свідченням іноземців, тут "каждому подается еда и питье, очень дорогое и состоящее из вина и меда". Братчики-опричники зловживали всерйоз, до знемоги. У натхненно-екзальтованих зловживаннях Іван IV не пас задніх. Після зловживань — екстаз і екзальтація знеможливих богослужінь. За свідченням тих самих іноземців: "Все, что ему приходило в голову, одного убить, другого сжечь, приказывает он в церкви". З церкви государ ходив у катівню, з катівні — знову повертався в церкву. "И есть свидетельства, что никогда не выглядит он более веселым и не беседует более весело, чем тогда, когда он присутствует при мучениях и пытках до восьми часов".

Під час хмільного застілля цар — о, ця знаменита широчінь російської вдачі, безмежність загадкового російського характеру!— міг собі дозволити й ось такий веселий жарт: "у нападі буйних веселощів Іван IV облив якогось опричника вогненними щами і, милосердний,— щоб полегшити страждання бідоласі, який конав від опіків,— заколов його ножем, і тимчасом молодецьке застілля тривало... А ще володар втішався й іншими забавами, поміж яких особливо шанував таку: людину, яка підлягала осуду, зашивали в ведмежу шкуру — й цькували собачою зграєю до смерті".

(У своїх відомих "Записках про московитські справи" С. Герберштейн так писав про його діда, великого князя Івана III: "Во время обеда он по большей части до такой степени предавался опьянению, что его одолевал сон, причем все приглашенные были меж тем поражены страхом и молчали... для женщин он был до такой степени грозен, что если какая из них случайно попадалась навстречу, то от взгляда его только что не лишалась жизни").

У січні 1570 року, увійшовши каральним походом у Новгород, Грозний відбув богослужіння в соборі Софії, потім — урочистий обід у палатах архімандрита, де Іван IV разом з опричниками добре набив утробу, та добре захмелив мізки, та й скомандував своїм головорізам: "Гайда!" — і почалася вікопомна новгородська різня... Ох уже ця загадкова душа, яка, бачте, й не накинеться на іншу, не менш загадкову душу, поки не помолиться та не поб'є поклони в святому храмі, а потім ще ж і нажереться в гостях душа хазяйської дармовинки, а вже далі, на десерт, і подавай її вурдалачому єству ще й гарячої братньої крові з перетятого горла, а потім вона знов, стражденна, проситься до святого храму, щоб там ревно молитися й бити земні поклони, о, загадкова душа — що царська, що холопська!

А хіба на схилі свого віку цар-параноїк Іван не каявся у гріхах? Каявся, бо ж добре усвідомлював, що його життя — це не тільки постійні нічні оргії з непомірними питтям, жертям та вбивствами, а й життя його — це безумна кривава оргія; усвідомлював, що винен в "объядении и пьянстве", а також в "убивстве", "душею осквернен", "разумом растлен и скотен умом", "Каинового убийство прошед", відзначився "граблением несытного богатства". Та, мабуть, не всі гріхи можна було відпустити цареві, то сказано йому було ходити до храму Божого,

і збудували йому на Кремлівській стіні навпроти входу до Храму Василя Блаженного невеличку "башенку", сидячи в якій і слухав порфироносний прихожанин богослужіння. На схилі ж свого віку він навіть хотів не те що втекти, а виїхати — як політичний емігрант — до Англії, мав з цього приводу таємні перемови з англійською королевою Єлизаветою. Та чи можна втекти від скоєного, від Росії? Він би скоєне і Росію носив би з собою і в Англії. Не можна емігрувати від самого себе.

Життя Івана IV — таки як нічна безумна й п'яна оргія. Помер він — як на теперішні мірки — доволі молодим: лише 54 роки. Жив — як пив, і пив — як жив. При ньому царство-государство було як велика п'яна обитель, а не якісь там окремі п'яні обителі, а не якийсь там один Звенигородський Савво-Сторожевський монастир, який він красномовно бичував: "А на Сторожех до чего допили! Тово и затворити монастиря некому, по трапезе трава растет". Хіба ж не без знання реальної дійсності, хіба ж не без щирого таланту сказано: "по трапезе трава растет!" І це батькував він, п'яний маньяк — настоятель великої п'яної обителі-Русі, котрий, як уже згадувалося, хворобливо каючись перед безоднею небуття і все ж таки похристиянському сподіваючись на порятунок душі, і сам себе бичував, будучи винним в "объядении и пьянстве"... Помер, а від усієї історії Росії таке враження — наче то впродовж століть тривало й тривало терористичне правління Грозного-Лютого, що то історія з одного, здавалося б, неправдоподібного моноліту, ото хіба що невідомо, з якої причини мінялися імена правителів-самодержавців, які камуфлювалися то перуками, то кринолінами, то клинцюватими борідками, то френчами.

"Слово про Хміль" Кирила, філософа словенського, існує в давньоруській літературі давно, поміж інших "слів" ("Слово про рахманів", "Слово про погибель Руської землі", "Слово про князів" і т. д.). Можна сказати, що це монолог непоборного Хмелю — до всіх і завжди, хоч, звичайно, це "слово" проголошувалося в конкретний час до конкретних людей. У своєму монолозі Хміль звертається до священиків, до князів, до бояр, до слуг, до купців, до багатих, до бідних, жінкам також радить — не водитися з ним, бо він сильніший від усіх плодів на землі, бо він від племені великого і багаторідного, мати ж його — Богом створена. Хміль застерігає — п'янство князям та боярам землю спустошує, а людей достойних і вільних

та майстрів у рабство повертає, а якщо хто п'яний помре, то сам собі ворог і вбивця, і причастя його ненависне Богу.

Звучав та звучить вічний і справедливий монолог Хмеля, і цей монолог виголошують не тільки непитущі, а й питущі, причім, цілком можливо, питущі проголошують ще з більшим пафосом та знанням справи, бо ж садомазохістська хіть трохи посамобичуватися, щоб потім — еге ж, очищеному! — знову впасти у блуд п'янства, а далі — знову в блуд самобичування, і т. д., а все те — загадкова душа, що ніяк її не впросиш і не вблагаєш, не навернеш на путь істини ні заклинаннями, ні молитвами, ні такими от химерно своєрідними очищеннями.

Як то мовиться, говори хоч до гори!.. Оце по-нашому "говори хоч до гори" цікаво потрактовано як акт самоусвідомлення в "Братах Карамазових" Ф. Достоєвського. А саме — у обвинувальній промові прокурора Іпполита Кириловича на судовому процесі. Зокрема: "Платить мы ужасно не любим, зато получать очень любим, и это во всем. О, дайте, дайте нам всевозможные блага жизни (именно всевозможные, дешевле не помиримся) и особенно не препятствуйте нашему нраву ни в чем, и тогда и мы докажем, что можем быть хороши и прекрасны. Мы не подлы, нет, но, однако же, подавайте нам денег, больше, больше, как можно больше денег, и вы увидите, как великодушно, с каким презрением к презренному металлу мы разбросаем их в одну ночь в безудержном кутеже... мы натуры широкие, карамазовские — я ведь к тому и веду,— способные вмещать всевозможные противоположности, и разом созерцать обе бездны, бездну над нами, бездну высших идеалов, и бездну под нами, бездну самого низшего и зловонного падения. Вспомните блестящую мысль, высказанную давеча молодым наблюдателем, глубоко и близко созерцавшим всю семью Карамазовых, господином Ракитиным: "Ощущение низости падения так же необходимо этим разнузданным, безудержным натурам, как и ощущение высшего благородства",— и это правда: именно им нужна эта неестественая смесь постоянно и беспрерывно. Две бездны, две бездны, господа, в один и тот же момент — без этого мы несчастны и неудовлетворены, существование наше неполно. Мы широки, широки, как вся наша матушка Россия, мы все вместим и со всем уживемся!"

Одкровення Іпполита Кириловича близькі до істини, вони близькі до одкровень самого Ф. Достоєвського — і в тому, що стосується "безодні". Волею невситимої долі ми маємо давню й невдячну можливість судити про цю російську "безодню" не збоку, послуговуючись умовиводами сторонніх спостерігачів, а таки з "безодні", яку нам даровано з ласки старшого брата — русифікатора, хоч ми туди начебто не просилися, а тепер не просимося тим паче. І як то ведеться в цій самій "безодні", ми добре знаємо, і, звичайно ж, не хотіли б знати, нам і своїх проваль у своєму менталітеті вистачає, самі собі ради не дамо, а тут іще оці чужі постійно діючі вакууми у стосунках між етносами, а тут іще торрічелеві пустоти в міждержавних зв'язках, а тут іще чужі космічні чорні діри, що зі смертельною невідворотністю затягують споконвічно витворений лад нашої душі!.. Як то впливає на нас, як то позначається на нас московсько-російська "бездна высших идеалов" — судити вкрай важко, бо їх, здавалося б, нами не помічалося, й, очевидно, ця "бездна высших идеалов" нам як не загрожувала, так і не загрожує, отож нам, ясна річ, так і не вдасться звідати вкрай запаморочливих і таких необхідних для самоствердження російського менталітету польотів поміж "безднами", а нам, з усього видно, судилося звідати лиш одну московсько-російську "бездну самого низшего и зловонного падения", але ж такі обставини прирікають і нас — помимо нашої волі та бажань — на співіснування з речами страхітливими, на прищеплення нам дії чужого наркотичного зілля, на необхідність існування в убивчих міазмах: "ощущение низости падения так же необходимо... нужна эта неестественная смесь постоянно и беспрерывно".

Гаразд, хай так, вам це потрібно — це ваша проблема. Але навіщо всі ці "бездны" здалися нам чи будь-яким іншим народам теперішнього так званого СНД? Хай Господь порятує нас, хай Господь порятує всіх, хай Господь порятує і вас, хоч і інтелігент-патріот з усією академічною гіркою (?) обізнаністю й заявив, що "нельзя уйти от самих себя...". Не можна — й водночас, здається, не треба, що ж діяти, як порятуватись?

Іпполит Кирилович знав, що казав: "Платить мы ужасно не любим, и это во всем". І хоч би яке усвідомлення необхідності розплатитися за векселями в різні історичні моменти навідувало бодай окремі голови в родині "старшого" брата, але ж — не розплачувався ніхто й роз-

плачуватися не хоче. Бо не в природі. Бо якби розплачувалися, то вже була б інша природа, перед якою проблема розплачуватися ніколи б не поставала в такій нерозв'язній формі, нерозв'язній — бо ж не в особливостях національного характеру.

"...и это во всем".

А хто ж заперечує?!

"Кутеж"... як то мовиться, в "Братьях Карамазовых".

III. В славнозвісну Волгу впадає ріка Сура, у Сури є притока П'яна — це південніше Нижнього Новгорода. В Симеонівському літописі збереглася розповідь про побоїсько на річці П'яні. Власне, йдеться про 1377 рік, про сутичку російських оружних сил з ординцями. Віддамо належне хоробрості московитів, але в "Повісті про побоїсько на ріці П'яні" мовиться не так про їхню хоробрість, як про інше. Царевич на ім'я Арапша перейшов із Синьої Орди за Волгу, замисливши похід на Нижній Новгород. Великий князь володимирський і московський Дмитро Іванович (він же після Куликовської битви Дмитро Донськой) послав проти ворогів рать володимирську, переяславську, юр'євську, муромську, ярославську. "И собралось великое войско, и пошли они за реку за Пьяну. И пришла к ним весть о том, что царевич Арапша на Волчьей Воде. Они же повели себя беспечно, не помышляя об опасности: одни — доспехи свои на телеги сложили, а другие — держали их во вьюках, у иных сулицы оставались не насаженными на древко, а щиты и копья не приготовлены к бою были. А ездили все, расстегнув застежки и одежды с плеч спустив, разопрев от жары, ибо стояло знойное время. А если находили по зажитьям мед или пиво, то пили без меры, и напивались допьяна, и ездили пьяными. Поистине — за Пьяною пьяные! А старейшины, и князья, и бояре старшие, и вельможи, и воеводы, те все разъехались, чтобы поохотиться, утеху себе устроили, словно они дома у себя были".

Цю розкішну розлогу цитату з Симеонівського літопису наведено з тією лише метою, що літописна розповідь органічно лягає у контекст розмови про російський національний характер. Тут усі деталі, всі подробиці точні й правдиві, тут мальовничі штрихи до народного портрета, тут діагнози-присуди, що цілковито виявляють так звану душу, котра, очевидно, ніяк не є загадковою душею, а лише здається загадковою в силу своєї алогічності й абсурдності (бо ж і "беспечная", як справедливо зазначає

патріот-академік Д. Лихачов). Але ж тут коронною деталлю, котра насправді є не такою вже й деталлю, навіть з епітетом — коронна, є оце відчайдушно-молодецьке, що не осягається глуздом і виходить за межі будь-якого глузду: "пили без меры"!

Звичайно ж, "поганые князья мордовские подвели тайно рать татарскую из Мамаевой Орды на князей наших". Зав'язався бій, у якому "великое войско" не змогло чинити опір, вдалося до втечі. У річці П'яні потонув князь Іван — син Дмитра Донського. Татари перемогли, вчинили страхітливі розбої та погроми, взяли Нижній Новгород, тут "людей перебили", а город весь, и церкви, и монастыри сожгли, и сгорело тогда в городе тридцять две церкви", а волості спалювали, "и бесчисленное количество женщин, и детей, и девиц повели в полон".

Аж надмірно широка та безтурботна російська душа — чи не від цієї безтурботності й широти страждає вона дуже часто значно більше, ніж від підступності своїх явних, а то й вигаданих супротивників? Та й коли вже виходити на новий щабель відвертості, то загадкова російська душа ні від кого так не страждає, як сама від себе, що чи не всі її болі та страждання йдуть таки від себе самої; в ній таки криються, в ній зосереджені, її колотять, споконвічно прирікаючи на страждання, і як тут зарадити справі, як порятуватися, як вирватися з зачарованого кола — й чи можливо вирватися, чи доцільно так запитувати? Як то в геніального українця Гоголя, який зачудовано торопів, намагаючись збагнути незбагненне: "Русь, дай ответ!.. Не дает ответа..." Здавалося б, не душа, а якась посейбічна скарбниця потойбічної містики (а яка й чия душа не є містичною скарбницею?), здавалося б, у всіх своїх індивідуальних вираженнях вона ірреальна й ірраціональна (а яка й душа не ірреальна й не ірраціональна?).

До речі, з повісті про Мамаєве побоїсько довідуємося, що звістка про наближення незчисленних ординських сил заскочила великого князя Дмитра Івановича під час пиру, коли він пив чашу за свого брата Володимира Андрійовича.

IV. В "Описании земли Камчатка, сочиненное Степаном Крашенинниковым", видання 1755 року, знаходимо розповідь про камчадалів. Як вони зловживали мухоморами. "...мочат его в кипрейном сусле, и пьют оное сусло, или и сухие грибы свернув трубкою целиком глотают, который способ в большем употреблении". Поміркуване вживання —

чотири гриби, чи й менше, а для повного оп'яніння їли до десяти грибів. Перша й значна прикмета, що мухомор діймає, це "дергание членов", яке наступає десь через годину, й тоді п'яні марять, як в огневиці-лихоманці. Їм увижаються жахливі видива або ж веселі — залежно від темпераменту: одні скачуть, другі танцюють, треті плачуть, кого переймають великі страхи, кому шпарка видається дверима, хто ложку води має за море. Вдарені меншою дозою відчувають легкість, бадьорість, веселість, відвагу. Вважалося, що всі ці аномалії — за наказом мухомора. Якби за п'яними не було ніякого нагляду, вони б наклали на себе руки. Хтось там розпоров собі живіт, а хтось роздушив яйця — й помер. П'яному від мухомора не давали мочитися на долівку, підставляли посуд, сечу його випивали — й так само казилися, як і ті, що їли гриби.

Отже, "тубільці" вміли довести себе до кондиції на місцевому матеріалі, вдаючись до своїх традицій. Проте росіяни, звичайно, принесли й свої традиції, і їхньою зброєю теж заходилися русифікувати край. С. Крашенінніков свідчить: "Что касается до питья, то камчадалы не знали кроме воды до самого свого покорения: для веселья пивали они мухомор в воде настоянный... а ныне пьют и вино, как и тамошние жители, и со всем на нем пропиваются". Значить, цивілізація алкоголю разом з російською експансією повинна була прийти — й цивілізація алкоголю таки неминуче прийшла до всіх "народів Росії" — хай то "малі народи" Сходу чи Півночі; хай то "дикуни" Півдня, а насправді — багатовікові мусульманські цивілізації, хай там язичництво чи буддизм.

У 1913 році В. Налівкін у нарисі "Туземцы раньше и теперь", пишучи про Туркестан, про колонізацію краю та примусову русифікацію місцевого населення, зокрема, зупиняється на такому аспекті. Відомо, що згідно із законами шаріату вживання алкоголю переслідувалося й осуджувалося, але ж — у край прийшли росіяни! В. Налівкін пише, що п'янство серед тубільного населення стало доходити до неймовірних розмірів. У святкові дні не можна було вийти на вулицю, не наштовхуючись майже щохвилинно на п'яних і підпилих тубільців, що носилися по російських і тубільних містах, розвалившись у звозчицьких екіпажах, з голосними й не завжди пристойними піснями, очевидно, наслідуючи російських п'яних майстрових та солдатів. Ті самі п'яні валялися на лавках міських

бульварів. Повсюдно посилювалося злодійство, торгові обмани і загальна, так би мовити, розпуста... Люд, який недавно голосно вітав свободу вживання гарячих напоїв, уволю накуражившись, перебував у стані тієї вибитості з колії, того морального похмілля і невдоволення самим собою, за якого достатньо одного вмілого окрику для того, щоб погнати це стадо в будь-якому напрямку.

Як результат тотального оп'яніння — атрофовано розум, волю, національну гідність, як результат — людське стадо, яке можна гнати будь-куди й будь-якими засобами, бо це людське стадо вже не здатне відібрати батога чи канчука для власного поганяння.

М. Шелгунов у книзі "Очерки русской жизни", видання 1895 року, пишучи про російську колонізацію Кавказу, не може не помітити того самого, що й В. Налівкін у Туркестані. "Являясь на Кавказ в качестве культурной силы, русский вносил и свой обиход, и свои привычки, и свои деревенские и общественные порядки. Кабатчик, поэтому, должен быть играть на новом месте важную роль и выдвигаться в качестве первого пионера русской цивилизации. Вместе с кабатчиком развивалось и пьянство, а за ним шли традиционный русский волостной писарь и старшина (атаман). Кабатчик устанавливал основы легкой наживы, а писарь и атаман — основы гражданских отношений".

І тому подібне. Стомливо наводити незчисленні цитати й свідчення, як споювались племена й народності в тундрі чи в лісотундрі — аби шляхом споювання і обману відібрати плоди трудящих рук, забрати в наложниці їхніх жінок і дочок, відібрати багатства землі — їхньої таки справді землі обітованої. Цивілізація алкоголю несла виродження та зубожіння — як колись, так і тепер, спричинялася і спричиняється до виродження та зубожіння, "а нагому-босому шумит разбой", як мовлено в "Повести о Горе-Злосчастии", і там же: "не быть бражнику богату".

Ми знаємо, яким скаженим п'яницею був Петро І — гордість російської історії, і як водночас він боровся з п'янством. Знаємо про сухі закони, про монопольне право держави на продаж горілки, про "монополькн". Знаємо, як Сталін з допомогою горілки і споювання народу будував соціалізм. Знаємо, як в ім'я побудови світлого майбутнього Горбачов та Лігачов боролися з п'янством — і в зв'язку з цим у прірву впав державний бюджет, бо на горілці та п'яному народі цей бюджет і тримався, як

трималися й п'яні візії про світле майбутнє. "Вогняна вода" — як напалм!— котилася й котиться по одній шостій земної кулі, де, як сказав у минулому столітті американець Г. Кеннан, усе тримається на церкві й на кабаку. О, п'яна "Русь-тройка!". "Русь, дай ответ! Не дает ответа".

Ну чим не тотальний ефект мухомора?!

"Москва-Петушки" — як писав проникливий і мудрий В. Єрофєєв.

V. Відомий американський письменник Георг Кеннан побував у Західному Сибіру в 1885 році — щоб познайомитися з системою тюрем і становищем в'язнів. Його книга "Сибір!" зажила гучного розголосу, її було перекладено на мови всіх європейських держав. Із живого конгломерату його вражень, що цікаві й сьогодні, виберу лише окремі — в плані розмови. Неспроста, звичайно, він говорить про "два великі російські заклади — церкву й кабак", ставлячи церкву на перше місце, хоча цим зовсім не звеличує аж так місце церкви, й аж так не применшує місце кабака: поставлено ж поряд, як рівновеликі величини! Й спостережливий американець не помиляється — до такого відкриття доходили як до нього, так і після нього.

Не можна, не жахаючись, читати про сибірські тюрми й сибірську каторгу, але водночас не можна, не жахаючись, читати в Георга Кеннана про сибірську волю, про сибірське село, яке страшенно схоже на тисячі й тисячі інших. "Села... складалися звичайно з двох рядів ізб, що тягнулися на дві-три верстви вздовж брудної сільської вулиці, без будь-якої прикмети рослинності. Єдиною зеленню була ялинова гілка, яка висіла над входом до кабака. Кабаки ці, що носять масу всіляких назв, являють для держави дуже важливе джерело прибутку, а мужиків доводять до торби; вони одні виною цього запустіння й злиднів, які кидаються спостерігачеві в очі при вигляді села на великому сибірському тракті. У Західному Сибіру припадає на одну школу 30 кабаків, а в Східному Сибіру — навіть 35. У країні, де між можливістю вчитися і нагодою напитися існує таке співвідношення, не можна вимагати порядності, охайності і благополуччя".

Книга "Сибір!" Г. Кеннана і "Архіпелаг ГУЛАГ" О. Солженіцина перегукуються, об'єднуючи начебто дві несумісні дійсності — царську й секретарську, та насправді це одна каторжна дійсність, що належить одному народу, який

породжує деспотизм зі свого нутра і який потребує деспотизму на свої голови. Уже з прикінцевих сторінок цього "ГУЛАГу" минулого століття хочеться переказати один розкішний епізод — тут якраз і йдеться про дві такі рівновеликі величини, як "кабак" і "церква": я поміняв їх місцями, бо і в розповіді американця так.

Не доїжджаючи до Чити миль п'ятдесят, у селі Турининоворотному, їдучи на перекладних, не могли поміняти коней, бо всі жителі цього села без винятку були п'яні. По вулицях літали сани з парубками та дівчатами, що в співах надривали горлянки. Поштова ізба — переповнена розпашілими від горілки людьми. Ніде ні поштмейстера, ні ямщика, а староста був такий п'яний, що не міг триматися навіть з допомогою костура. Г. Кеннан довідався, що місцевий священнослужитель стільки "заклав за галстух", що його відправили додому на санях. Усі жителі села були п'янісінькі в дим — хто ж запряже коней? Крім гостей і якогось грудного маляти, не було жодної тверезої істоти. Батько цієї дитини, молодий офіцер, був п'янісінький — і збирався в дорогу. Він зняв зі стіни свою шаблю й передав її урочисто своїй дружині з проханням покласти в сани. П'янісінька його дружина відмовилась, то він театральним жестом притиснув шаблю до грудей і сказав, що покладе її сам — свою "першу наречену" — та й зразу ж випустив шаблю з рук і навряд би чи підняв без допомоги "другої нареченої".

Нарешті, вдалося знайти п'яного старосту, якому довго довелося втовкмачувати, що потрібні коні. Той записав Г. Кеннана як людину з "Сусідніх Штатів". Вийшли надвір, староста закричав: "Андрію! Коней!" У відповідь — дикий сміх п'яного натовпу. Староста поскаржився: "Вони всі п'яні! Це кара Божа!".

Минав час, нарешті молодий офіцер перецілував усіх жінок у кімнаті і подався до саней, за ним — жінка з дитиною і шаблею у руках. Появилися два п'яні священики, пересіли з дрожок на поштові сани, до божевільно п'яних мужиків, та й поїхали. Вже було втрачену всяку надію виїхати, коли появився один, цілком тверезий ямщик і сказав, що коней знайдено. П'яний чиновник, увійшовши в чиновницький раж, накинувся з лайкою на нещасного ямщика й оштрафував на 50 коп.: "напевне, за його тверезість або за те, що він осмілився запрягти коней!" Зрештою, виїхали з села, яке втратило глузд. Що ж тут сталося?

— Тут освячували нову церкву,— сказав ямщик серйозно.

— Освячували церву!— вкрай здивувався американець.— Хіба тут скрізь отак освячуються церкви?

— Я не знаю... П'ють інколи. Після молебну було гуляння, дехто напився.

— Дехто? Ви хочете, напевне, сказати, всі. Ви єдиний тверезий чоловік у всьому селі. Як це пояснити?

— Я не християнин,— відповів він холодно,— я бурят.

І Г. Кеннан так завершує цей епізод: "Єдиний тверезий чоловік на все село з населенням у 300—400 чоловік був язичник, і цього язичника присудив християнський чиновник до штрафу в 50 коп. за те, що він не напився п'яний, як інші добрі громадяни, і не виявив цим своєї поваги до нової будівлі і до "святої православної церкви".

Церква і шинок — дві підвалини національної свідомості. Ось зі "Слова про бражника": "Бысть некий бражник и зело много вина пил во вся дни живота своего, а всяким ковшом Господа Бога прославлял и часто в нощи Богу молился".

Як то мовиться українською — скляний бог.

VI. Звичайно, були й співці начебто поміркованого всенародного зловживання: мовляв, хоч і п'ють, але мало, знають міру, не втрачають голови, та й випите йде лише на користь. Петербурзький професор (у Петербурзі він перебував біля самого джерела, що "проливало" агрономію на Росію) Олександр Енгельгардт волею долі опинився в селі, де заповзявся до втілення своїх ідей господарювання. Мені потрапила до рук його книжка "Из деревни. 12 писем. 1872—1887", видання Суворіна, 1897. Професор-практик зізнається, що в столиці перед від'їздом у село йому передрікали: зіп'ється неодмінно. У селі ж він: "Выпиваю рюмку, другую за обедом, нужно же что-нибудь пить, когда настоящего вина нет; выпиваю и за ужином, но все-таки не спился, потому что никогда не опохмеляюсь, а отпиваюсь по утрам чаем". Отже, потрохи пив, але з розумом. Ось як із розумом, на його переконання, п'є російський мужик.

О. Енгельгардту відомо, що коли хто в Росії втратить службу й опиниться в селі, то з нудьги починає пити — й неминуче спивається. Зазвичай "всі" починають з того, що випивають тільки за вечерею, потім звикають випивати й за обідом, потім потрохи звикають похмелятися вранці — горілку натщесерце. Це так відбувається з тим, хто не працює. Але професор впевнений: "Работающему

мужику нипочем, даже полезно выпить стакан водки в пять часов утра перед завтраком".

Мабуть, важко сперечатися з професором про користь склянки горілки о п'ятій ранку, вкрай важко... "При случае мужики, бабы, девки, даже дети пьют, шпарко пьют, даже пьяные напиваются (я говорю "даже" потому, что мужику много нужно, чтобы напиться пьяным — два стакана водки бабе нипочем), но это не пьяница... Мне случалось бывать и на крестьянских сходках, и на съездах избирателей землевладельцев — право, не могу сказать, где больше пьют. Числом полуштофов крестьяне, пожалуй, больше выпьют, но необходимо принять в расчет, что мужику выпить полуштоф нипочем — галдеть только начнет и больше ничего. Проспится и опять за соху. Я совершенно убежден, что разные меры против пьянства... суть меры ненужные, стеснительные, бесполезные... пишется в газетах о непомерном пьянстве... мужик, даже и отпетый пьяница — что весьма редко — пьющий иногда по нескольку дней без просыпу, не имеет такого ужасного вида пьяниц, ведущих праздную и сидячую комнатную жизнь, пьяниц с отекшим лицом, дрожащими руками, блуждающими глазами, помраченным рассудком... Выпьют по два стакана подряд (чтобы скорей в голову ударило)... Костик у него из-за пояса топор вытащит и тотчас пропьет, да еще угостит обкраденного..."

І т. д. Так О. Енгельгардт співає панегірики "непитущому" російському селу, захоплюючись злодієм Костиком, який не просто злодій, не просто пияк, а ще й широка натура, й не просто широка, а ще ж артистична, в цій артистичності й виявляється народ: Костик сокиру вкраде, зразу проп'є — та ще й обкраденого пригостить! Артистизм "безодні", що тут іще можна не розуміти, і як не захоплюватися артистизмом...

Отак, бачте, спростовується і заперечується ефект мухомора на російському грунті.

VII. Ще зі шкільної лави пам'ятається твір невідомого автора XVII століття "Повесть о Горе-Злочастии". (Мені ось трапило до рук видання 1985 року, післямова академіка Д. Лихачова). Тут мовлено: "Человеческое сердце немысленно и неуимчиво". Цитати звідси так і просяться. "Не ходи, чадо, в пиры и братчины, не садися ты на место болшее, не пей, чадо, двух чар за едину, не прелщайся, чадо, на добрых красных жен". "Не думай украсти, ограбити, и обмануть, солгать, и неправду учинить.

Не прелщайся, чадо, на злато и серебро, не збирай богатєтва неправого...” “Не безчествуй, чадо, богата и убога, а имей всех равно по единому. А знайся, чадо, с мудрыми и с розумными водися, и з другими надежными дружися, которые бы тебя злу не доставили”. Це з порад батька-матері своєму “добру молодцу”. Але ж коли це який-небудь Васька Буслаєв та слухав свою матір, а не святкував свою споконвічну буслаєвщину! Коли це він слухав голос тверезого глузду! Коли виривався з моделі!.. І ось якийсь незваний брат — “зазвал его на кабацкий двор, завел его в избу кабацкую, поднес ему пару зелена вина и крушку поднес пива пьянова... хошь и упьешся, братец, допьяна, ино где пил, тут и спать ложися... принимался он за питья за пьяныя и спивал чару зелена вина, запивал он чашею меду сладкова, и пил он, молодец, пиво пьяное, упился он без памяти и где пил, тут и спать ложился”. Долю свою й конем не об'їдеш, що більше конем править “Горе-Злочастие”: “а гнездо мое и вотчина во бражниках”. Воно, Горе, розбило йому весілля, послало в кабак — “сошел он пропивать свои животы”, і так глумиться й знущається Горе з цього блудного сина, що й не втямиш: поневіряється він волею Горя, чи Горе тому незнищенне, що на його вік-перевік вистачало, вистачає і вистачить бражників (“а гнездо мое и вотчина во бражниках”). І ще довго невідчіпне Горе править героєм (“молодец пошел пеш дорогою, а Горе под руку под правую, научает молодца богато жить, убити и ограбить, чтобы молодца за то повесили или с камнем в воду посадили”) — аж поки той постригся в монастир. Амінь.

У післямові, аналізуючи “Повесть о Горе-Злочастии”, академік Д. Лихачов пише про те, що в руській книжності XI—XVI ст. віддзеркалились переважно ідеї вродженої долі, долі роду. А з пробудженням інтересу до людини вже кристалізується нове уявлення про долю — індивідуальну, коли доля прив'язується до людини в силу випадку чи з її особистої волі. І, мовляв, молодця явлено в повісті жертвою власної долі, і цю долю персоніфіковано як “Горе-Злочастие”. І, мовляв, коли в родовому суспільстві народні уявлення про “судьбу-долю” неодмінно пов'язано з родовою, вродженою судьбою, й ці уявлення виникли у зв'язку з культом предків, то вони міняються в нових умовах, з розвитком індивідуалізму, ідеєю особистої долі, яка індивідуально властива тій чи іншій людині, долі не вродженої, а начебто навіяної збоку, і в характері цієї долі винуватий сам її носій.

На мою думку, і так — і не так, бо це таки винуватий носій, з нього знімати вину не можна, але ж... ніяк не забувається стаття академіка Д. Лихачова з ж. "Новый мир", надрукована через десять років після статті про "Горе-Злочастие" під назвою "Нельзя уйти от самих себя...", і в цій статті автор пише не про те, що нинішні великороси-індивідуали повинні б відійти від своєї індивідуальної ментальності (звичайно, і про це теж), а пише все-таки про те, що народові годилося б бодай трохи позбутися своєї споконвічної ментальності. Отже, перечитуючи його статтю десятирічної давності, я так само вписую героя повісті в контекст тотального народного характеру, як вписую Ваську Буслаєва чи Єрмака, бо, звичайно, герой "Повести о Горе-Злочастии" індивідуал, але ж він міцно і знайомо вмонтований у контекст народного характеру — таки тяжить до "культу предків", і тут етнос і його окремий представник, як завжди, приречено єдині... "нельзя уйти от самих себя...", та вже бодай трішки обнадійливо, що задумуємося над цією біганиною від себе — в ім'я самих себе... знову ж таки — тільки в ім'я самих себе... чи не тільки?

VIII. З давньоруської літератури добре відомий жанр усіляких повчань-звернень до простолюдинів, які можна б назвати морально-етичними напучуваннями-бичуваннями. Скажімо, відоме "Повчання Мойсея про надмірне п'янство". Мойсей — новгородський ігумен, помер у 1187 році. Ігумен Мойсей гнівно осуджує пороки (які, звичайно, не дають увійти в царство небесне), пропагуючи: "сну свое время и мера, желанию пищи и время, и мера, и питью свой срок и умеренность, потребности женщин время и мера... насколько больше нас кони, насколько быстрее нас пес, а каждый из этих животных, как видим, в еде и питье пренебрегает обжорством... а на избыток желанья узду налагать воздержания..."

Зрозуміло, не було б предмета розмови — не було б і самої розмови, не було б пороків — не було б пророків для їхніх бичувань, не було б порівнянь пастви з тваринами на користь таки тварин, поміж яких і не треба проповідувати "узду воздержанья".

Ось "Повчання мудрого єпископа Білгородського", яке начебто належить єпископу-філософу Григорію з підкиївського Білгорода, жив приблизно тоді ж, що й новгородський ігумен Мойсей. Мудрий пастир Григорій — він рече й мудре повчання, сказати б, непроминального значення, і,

знову ж таки, не було б предмета розмови — не було б самої розмови, та що діяти пастиру, коли паства не своїй людській подобизні належить, а пороку, з непередаваною щирістю і втіхою служить пороку, себто дияволу? І єпископ Григорій викриває та звинувачує з традиційним — з часів сивих по нинішні часи — пафосом, який і в даному разі так і хочеться порівняти з біблійним бісером. Актуальне повчання — як для Росії Єльцина, так і для України Кучми.

"...и вы же все, сколько вас душу имеет человеческую и еще не совсем звероподобны... Как же я, видя не одни лишь дома, но весь город... но и окрестности его погорающими, полностью сожженными, и не как от огня дерево, но от пламени погибающих,— то не восскорблю ли душою и, насколько есть во мне силы, не попытаюсь ли загасить пламя? Что же это за пламень? Скажите вы мне: не тот ли, которым вы наполняетесь, когда пьете вино и мед или иные безмерно, так что как-будто от какого огня выгораете?.. в вас бесы ликуют и сатана торжествует в вас и радуется пьянству, чтимому вами; все будто богом неким захвачены им, и детям своим вы велите поклоняться пьянству. И тот лишь считаете праздник славный, если лежат все, будто мертвые спьяну, как идолы,— с разверстыми ртами, но языками безгласными, с очами открытыми, но не видящими, с ногами, которые не могут ходить!.. плоть лишь у пьяниц там, где должен быть дух... пьяница духа святого прогонит... пороков исполнен и нечистот, пьяница ни о каком благе не помышляет... Я рыдаю и плачу оттого, что больше Христа вам угоден дьявол, ибо ему вы творите радость. Когда вы упьетесь, тогда вы блудите и скачете, кричите, поете и пляшете, и в дудки дудите, завидуете, пьете чуть свет, объедаетесь и упиваетесь, блюете и льстите, злопамятствуете, гневитесь, бранитесь, хулите и сердитесь, лжете, возноситесь, срамословите и кощунствуете, вопите и ссоритесь, море вам по колено, смеетесь, крадете, бьете, деретесь и празднословите, о смерти не помните, спите много, обвиняете и порицаете, божитесь и укоряете, доносите... Да и плясунья жена — сатанина невеста, супруга дьяволу... Ведь ясно, что пьяного, смрадом рыгающего, Бог так же не любит... И совсем того не стыдящихся, но даже гордящихся!.. предаетесь пьянству, которое идолов хуже... чем отличаетесь вы от неверных, когда напиваетесь до опьянения?.. И говорите: "Тогда только праздник

хорош, если на несколько дней мы упьемся!.." выплачьте, каясь в ваших излишествах, иначе закроется царство небесное... будут вас мучить бесконечное время в негасимом огне!"

Хіба ж прислухалися до ігумена Мойсея та до єпископа Григорія, до тисяч і тисяч інших єпископів, ігуменів, різних священнослужителів, заплакали й покаялися,— чи горять, як і горіли, в геєні огненній? Не прислухалися, не покаялися, горять — як і горіли. Й горітимуть. І річ у тому, що самі ж бо розпалюють той непогасний вогонь, про який так вражаюче мальовничо говорив єпископ Григорій ще у XII ст. І ні самі не беруться погасити, ні пастирі не в змозі погасити, бо ж була, бо ж постійно є оця бісівська необхідність пекельного полум'я, необхідність самопідпалювання, необхідність самоспалювання — і ця предковічна риса додає один з найвиразніших штрихів до народного портрета (вона і є джерелом жахливої енергії), додає до творення віковічної садомазохістської колективної акції... "Тогда только праздник хорош, если на несколько дней мы упьемся!" Якби ж то хотілося тільки на кілька днів. А то ж хочеться відчувати життя не просто як свято, а життя може стати святом лише з допомогою випитої горілки, отож і хочеться пити усе своє життя, хочеться пити із століття у століття — і що там до всіляких моральних табу чи християнських заборон, коли їхня цінність — така ілюзорна, а цінність п'яного свята — цілком реальна, а вселенська цінність свого п'яного єства на цьому п'яному святі — ще реальніша, ще необхідніша, бо ж — гуляє душа, яка й здатна почуватися душею лише гуляючи!

І згадаймо Ф. Достоєвського: російська людина потребує ще й таких страждань — як самоочищення? І знову ж таки — яке вже тут самоочищення, а в такій філософії — на тлі століть і століть — чомусь бачиться лише філософія самовиправдання, коли, незважаючи ні на що — невситимо хочеться самозамилування, самоідеалізації — і дозволю собі словотвір — самомесіанства, бо ж чомусь без цього ніяк не хочеться існувати просто та ясно, поряд з іншими, здавалося б, простими і ясними, не месіанського самопокликання й месіанського самозвеличення.

IX. У прекрасній тетралогії Ф. Абрамова "Брати й сестри" зустрічаємо Єгоршу-баляндрасника й шалапута, залицяльника й п'яницю, не позбавленого чоловічого шар-

му, не позбавленого і рис типової російської людини взагалі й особливо — колгоспної епохи. Побурлакувавши по світах, нарешті повертається в рідне Пекашине до друзів-алкашів. "...балачка на якийсь час пішла на суто чоловічий манір. Скрізь побував Єгорша, весь Сибір уздовж і впоперек об'їздив і жінок усяких перебрав — не злічити.

"— А сибірячки... вони як? З яких більше націй? — уточнював запитання за запитанням Філя (він розхвилювався так, що заїкатися почав).

— А всяких там націй вистачає. І росіяни, і казахи, і чукчі, і корейці...

— І ти це... — у Філі голос від заздрощів затремтів.

— Еге, еге, це..."

А богобоязливому Овсію Мошкіну він у п'яному захваті розповідає: "Ух, скільки я цих жінок та дівок перебрав! У всі нації, у всі народи заліз. Таке собі завдання поставив, щоб усі взнати. Казашки, німкені, корейки, якутки... Бухгалтерію треба заводити, щоб усіх перелічити... Одна святенниця мені на Сахаліні трапилася — ну стерво! Без молитви та без хреста на це діло ніяк!.."

П'яний Єгорша, оця простонародна безпосередність, вихваляється, гордий — у всі нації, у всі народи заліз, таке собі завдання поставив, а скільки й де позалишав байстрюків — і не згадає, і не скаже... А мільйони таких алкашів, як Єгорша?.. Щира, відкрита душа російської людини, якій не дано ні осмислити, ні усвідомити. Ось така собі запрограмована "безодня!"

Ще не можу не згадати й одне чудове оповідання В. Астаф'єва — забулася назва. Машина, що взимку роз'їждженою-розгаслою дорогою везла в сільську лавку повний кузов ящиків зі "шмурдяком" найнижчої якості, перевернулася, пляшки з вином розбилися, все це позамерзало в снігу. Як тільки про аварію довідалися мужики, всі рвонули за село, авжеж, не для того, щоб пособити в аварії. Всі накинулися на товар — пили з уцілілих пляшок, з розбитих, їли "п'яний" сніг, ведучи принагідні п'яні балачки та дуріючи мізками доти, доки вистачило "бою". Ось така оргія. Колоритна? Здавалося б, колоритна, але ж — таки буденна, коли поміркувати. Абрамовського Єгорші, звичайно, там не було, хоча цілком міг бути.

Хіба оповідання росіянина В. Астаф'єва про село кінця XX століття не перегукується з розповіддю американця

Г. Кеннана про п'яне село кінця XIX століття? І таких документальних чи художніх свідчень можна наводити сотні й тисячі, відмінність може бути в деталях, тільки не в суті, суть — незмінна в усі століття що при царях, що при секретарях.

Ефект мухомора і нині, й прісно, й на віки вічні.

Х. Основоположним у творчості Ф. Достоєвського, засадничим у його реалізмі було: "Что в целом народе, то и в отдельных типах, говоря, впрочем, лишь вообще". Сприймати це можна як аксіому — і не тільки щодо одного народу. У передмові до "Братів Карамазових" автор заявляє про необхідність "объединить частности и найти хоть какой-нибудь общий толк, толк во всеобщей бестолочи" російського буття. Розказуючи про Федора Павловича Карамазова, письменник акцентує: "именно бестолковость, да еще какая-то особенная, национальная". Підкреслено особлива, національна безтолковість — це вже з метафізичних "безодень" російського менталітету, з "мертвого дому" жорстокої дійсності, яку він спізнав власною шкурою. За чаркою коньяку Федір Павлович проголошує: "А Россия свинство. Друг мой, если бы ты знал, как я ненавижу Россию... то есть не Россию, а все эти пороки... а пожалуй, что и Россию". Старець Зосима повчає в романі: "...у бедных неутоление потребностей и зависть пока заглушаются пьянством. Но скоро вместо вина упьются и кровью, к тому их ведут". Петро Ілліч міркує в творі: "Напьются и подерутся, подерутся и помирятся. Разве это люди дела? Что это за "устранюсь", "казню себя" — ничего не будет! Тысячу раз кричал этим слогом пьяный в трактире. Теперь-то не пьян. "Пьян духом" — слог любят подлецы".

Отже, п'яний дух — чи то з допомогою горілки, чи то без допомоги горілки, але — п'яний дух, і він потребує хмелю, п'яності, сп'яніння, інакше він уже не спроможний бути не те що п'яним духом, а навіть просто духом, перетворюється на ніщо, на якусь прямо протилежну, на самогубну субстанцію, і як тільки звільнитись від неї, як повернутися до самого себе?

"Началась почти оргия, пир на весь мир. Грушенька закричала первая, чтоб ей дали вина. "Пить хочу, совсем пьяная хочу напиться..." А далі — розгул, оргія, дикі пристрасті, циганщина, всілякі смертовбивства й кровопускання, злодійство. "Одним словом, началось нечто бес-

порядочное и нелепое, но Митя был как бы в своем родном элементе, и чем нелепее все становилось, тем больше он оживлялся духом".

Оргія — вона оргія і є, і не було б самих оргіястів, то не було б оргії, але в тім-то й річ, що п'яний дух, дух-безодня, потребує ще й безодні оргії — для свого нескінченного поглиблення, для виходу свідомості за межі, в ірреальні потойбіччя, а коли дійсність прибирає ірреальних форм, а ірреальні форми прибирають форм дійсності, і людська наркотична збуджена психіка є як її всеможним продуцентом, так і її щасливо-трагічним споживачем, і весь довколишній світ з його реаліями та пристрастями немов бере участь в оргії, теж стає світом-оргіястом, наче й весь цей стан є станом найбажанішого, найблаженнішого озаріння-осяяння, котрий начебто увічнює душу, даруючи їй сподіване безсмертя!.. а будь-яке протверезіння не те що не передбачається, а цілковито виключається...

Істинно, що в цілому народі — те й в окремих типах, але ж із такою самою неминучістю, навпаки: що в окремих типах — те й у цілому народі.

Не хотілося б, мабуть, говорити про російську історію як про оргію, але коли вдивишся в неї, коли вдумаєшся в думки бодай одного Ф. Достоєвського (а він же далеко не один!), то ця аналогія напрошується сама собою, і, будучи правильною настільки, наскільки може бути будь-яка аналогія, вона і унаочнює, і пояснює, і лякає — і не самих лише нас, а й того ж таки Ф. Достоєвського, хоч у нього тут значно складніші почуття, не без замилування, не без ідеалізації: "страданием своим русский человек как бы наслаждается"; "мы должны преклониться перед народом и ждать от него всего, и мысли, и образа"; "богатырь проснулся и расправляет члены; может, захочет кутнуть, махнуть через край. Говорят, уже закутил. Рассказывают и печатают ужасы: пьянство, разбой, пьяные дети, пьяные матери, цинизм, нищета, бесчестность, безбожие".

Хто заперечить, що сказане не віддзеркалює наш нинішній день, який і Ф. Достоєвському, не тільки комуністу М. Хрущову, уявився світлим майбутнім, котре так красномовно перегукується з неминущим темним минулим?

Ефект мухомора...

1994

ГУСЯЧІ БАГНЕТИ, АБО Ж Г. ДЕРЖАВІН: "ПОЛЯ И ГРАДЫ — СТАЛИ ГРОБЫ"

І. Князь П. Вяземський (1792—1878) у своїй книзі "Фон-Візін" висловив міркування, цікаві й сьогодні. "Общество наше, гражданственность наша образовались победами. Не постепенными, не медленными успехами на поприще образованности; не долговременными, постоянными, трудными заслугами в деле человечества и просвещения,— нет: быстро и вооруженною рукою заняли мы почетное место в числе вооруженных держав. На полях сражений купили мы свою грамоту дворянства. Громы полтавской победы провозгласили наше уже бесспорное водворение в семейство европейское. Сии громы, сии торжественные, победные молебствия отозвались в поэзии нашей и дали ей направление. Следующие эпохи, более или менее ознаменованные завоеваниями, войнами блестящими, питали в ней сей дух воинственный, сию торжественность, которая, может быть, в последствии времени была уже более привычка и подражание и потому неудовлетворительна; но на первую пору была она точно истинная, живая и выражала совершенно главный характер нашего политического быта. Воинственная слава была лучшим достоянием русского народа: упоенные, ослепленные ею, радели мы мало о других родах славы. Военное достоинство было почти единою целью, единым упованием и средством для высшего звания народа, которое должно было вначале сосредоточивать в себе исключительно лучи просвещения, медленно разливавшегося по нижним ступеням общества. Военная деятельность удовлетворяла честолюбию народному и потребностям возникающего гражданства. Торжественные оды были плодами его воинственного вдохновения. Лира Ломоносова была отголоском полтавских пушек... Ломоносов, Петров, Державин были бардами народа, почти всегда стоявшего под ружьем, народа, праздновавшего победы или готовившегося к новым. "Тебя Бога хвалим!" — была ода их воинственных песнопений. Они поэты присяжные, поэты-лауреаты — победы еще более, нежели двора".

Цікаво, чи не правда? А хтось там буде пасталакати про незаангажованість мистецтва, літератури! Ось вам явна заангажованість у цілковитому блиску мілітаристського пафосу, причім дуже по-російському — й тільки по-російському. Гадаєте, що В. Маяковський був якимось

відкривачем, коли глашатайствував: "Я хочу, чтоб к штыку приравняли перо"? Попередників, усіляких одописців, у нього — цілі історичні лави, мало не з кожного рядка їхнього стирчать "колющий штык", бо ж — "гром победы раздавайся". Яке там "поприще образованности", які там "трудные заслуги в деле человечества и просвещения,— нет", нам та нашій літературі подавай "завоевания", "войны блестящие", "громы полтавской победы", "дух воинственный", "воинственную славу", "военное достоинство", "военные песнопения", ось що потрібно від своїх бардів для "народа, почти всегда стоявшего под ружьем, народа, праздновавшего победы или готовившегося к новым". Я буквально зациклююся на повторенні цитат, бо такі вони розкішні, стільки в них гордості й самозамилування, стільки щирої негації до "лучей просвещения" — й водночас так захоплено про "воинственное вдохновение".

І як усе це знайомо — з учорашньої чи позавчорашньої дійсності, коли в радянських "мобилизованных и призванных" так само мало не з кожного поетичного рядка стирчав "колющий штык", "штык молодец"! Традиційне мислення багнетами — куди від нього подітися Ломоносову чи Державіну, та й ніхто так не ставив питання, щоб кудись подітися, все це в крові, а раз у крові — значить, кровне, ввібране з молоком матері.

II. Г. Державін у "Стихах на покорение Дербента графом В. А. Зубовым" славить полководця, чий меч "обагрится кровью противных Россам Персиян" і без недомовок заявляє, що метою цієї війни, зокрема, є розбій та грабіжництво:

О радость! Се валят уж к нам
Слоны, богатством нагруженны,
Коврами Инда покровенны!
Народ по стогнам, по домам!
Сребро и золото лиется,
Как с неба благотворный дождь!

(Навесні 1796 року В. Зубов, брат фаворита Катерини II, на чолі російського війська вторгся в перські володіння в Дагестані, 10 травня взяв фортецю Дербент). У нього ж, в одописця Державіна, у творі "Песнь на победы Суворова" читаємо:

Пошел,— и где тристаты злобы?
Чему коснулся, все сразил.
Поля и грады — стали гробы;
Шагнул — и царство покорил!

. .

Но ты, народ, подобно грому
Которого мечи в дали звучат!
Доколе тверд, единодушен,
Умеешь смерть и скорби презирать,
И с ним по вере поборать
По правде будешь лишь войною:
Великий дух! Твой Бог с тобою!
На что тебе союз? — О Росс!
Шагни,— и вся твоя вселенна.

Як сказав Пушкін про Державіна: "И, в гроб сходя, благословил". Можна не сумніватися, що благословив і на вірш "Клеветникам России". Бо ж бачте, як лаконічно, карбовано мислив: "По правде будешь лишь войною". Як упевнено радив: "На что тебе союз? — О Росс! Шагни,— и вся твоя вселенна". А на самому початку цієї "пісні пісень" як ото російський народ уміє "шагать": "Шагнул — и царство покорил! Поля и грады — стали гробы". За логікою великодержавника Державіна виходить, що коли ото "шагни,— и вся твоя вселенна", то й у цій вселенній неодмінно "поля и грады — стали гробы", бо такий уже непереборний буслаєвський характер оцього "шаганья" не вздовж, а впоперек історичного каменя.

Оця ідея "шагни,— и вся твоя вселенна" яскраво втілена Державіним у творі "На присоединения без военных действий к Российской державе таврических и кавказских областей, или на учиненный договорами с Оттоманской Портою мир 1784 года":

Россия наложила руку
На Тавр, Кавказ и Херсонес.
И распустя в Босфоре флаги,
Стамбулу флотами гремит...

У творі "Песнь лирическая Россу по взятии Измаила" Державін малює титанічний образ Росса, який проснувся після кількох століть сплячки:

Он сильны орды пхнул ногою,
Края Азийски потряслись,
Упали царства под рукою,
Цари, царицы в плен влеклись,
И победителей разитель,
Монархий света розрушитель
Простерся под его пятой:
В Европе грады брал, тряс троны,
Свергал царей, давал короны
Могущею своей душой.

І все це й тому, на переконання поета, що "с самого веков начала война народы пожирала, священ стал долг:

рубить и жечь!" І знаменитий одописець, природно, захоплюється: "О Росс!— О род великодушный! О твердокаменная грудь!"

Звичайно, вінцем творчості Державіна є одичний цикл, присвячений Катерині II. Цикл за силою почуттів, можливо, дорівнюється до всього одичного циклу всіх радянських поетів, які писали про Леніна, Сталіна й Комуністичну партію, котрі, звісно ж, були богоподібні, як була богоподібною й імператриця, себто "Фелица". Отже, "Фелица" — Ленін, "Фелица" — Сталін, "Фелица" — Комуністична партія, і можна не сумніватися, що якби Державін жив після жовтневого путчу 17-го року, то він позмагався б за пальму першості — чи з В. Маяковським, який написав відому поему, чи з групою українських поетів, які склали "Лист товаришеві Сталіну від українського народу".

Які ж вони, наші "Фелицы" всіх часів і народів під пером Г. Державіна?

Престол ее на Скандинавских,
Камчатских и Златых горах,
От стран Таймурских до Кубанских
Поставь на сорок двух столпах.
. .
В величестве, в сиянье Бога,
Ее изобрази мне ты;
Чтоб сшед с престола, подавала
Скрыжаль заповедей святых;
Чтобы вселенна принимала
Глас Божий, глас природы, в них.

Забыли бы свое равенство
И были все подвластны ей:
Финн в море бледный, рыжевласый,
Не разбивал бы кораблей,
И узкоглазый Гунн жал класы
Среди седых, сухих зыбей.
Припомни, чтоб она вещала
Бесчисленным ее Ордам...
. .
И всю в стязаньи бы вселенну
Я пред Фелицей зрел младой.
. . .
Чтобы вселенныя владыки
И всяк ту истину узнал:
Где войски Зороастр великий
Образовал и учреждал,
И где великую в них душу
Великая Фелица льет:
Те войски горы, море, сушу
Пройдут,— и им препоны нет.

Як бачимо, коли не "Фелица" здолає всю вселенну, то світова революція і комунізм переможуть у всьому світі, а "скрыжаль заповедей святых" Катерини II сприймається не інакше, як програма КПРС.

Як стверджував великий одописець, "Фелицы слава — слава Бога", а наших богів уже пойменовано вище, й теж: "в величестве, в сиянье Бога"...

III. "Лира Ломоносова была отголоском полтавских пушек". Так сказав поет П. Вяземський, зауваживши, що Ломоносов — це співець народу, "праздновавшего победы или готовившегося к новым". Йому належить віршоване "Письмо о пользе Стекла", прозове "Слово о пользе Химии", сатира "Гимн бороде" ("Борода предорогая! Жаль, что ты не крещена и что тела часть срамная тем тебе предпочтена"), але, без сумніву, найщирішим джерелом його натхнення завжди були сановні царські особи. Ось "Слово похвальное Петру Великому", цитую: "Обыкновенно представляют его в человеческом виде. И так ежели человека Богу подобного, по нашему понятию, найти надобно, кроме Петра Великого не обретаю". Здавалося б, слово таки про хімію, але ж у ньому: "Видим отца боголюбивого дщерь благочестивую, отца героя дщерь мужественную, отца премудрого дщерь прозорливую; отца, наук основателя, дщерь, щедрую их покровительницу". Хто ця "дщерь"? Цариця Єлизавета Петрівна.

Взагалі, серед його похвальних од — найбільше присвячено саме їй. Аж не віриться, що стільки можна написати об одній особі, навіть якщо вона царська. "Ода на прибытие Елизаветы Петровны из Москвы в Санкт-Петербург 1742 года по коронации", ода "На день восшествия на престол Елизаветы Петровны, 1746 года", "Ода на день восшествия на престол Елизаветы Петровны, 1747 года", "Ода на день восшествия на престол Елизаветы Петровны, 1748 года", "Ода, в которой благодарение от сочинителя приносится за оказанную ему милость в Царском селе августа 27 дня, 1750 года" і т. д. А в одах — "благословенное начало тебе, богиня, воссияло", "нет на свете, кто б равен был Елизавете", "мы смерть приняли за богиню", "науки, ныне торжествуйте: взошла Минерва на престол", і т. д. Скільки єлею пролито, які потоки красномовства, яка потужна екзальтація, — й за всім цим, безумовно, пафос раба, який стоїть у вічній позі — на колінах, і дух його не зводиться з колін.

А богорівний Петро I — "домашних побеждал и внешних супостатов"; "но если бы его душевны красоты изо-

бразить могло притом раченье наше, то был бы образ сей всего на свете краше"; "взирая на него, перс, турок, гот, сармат величеству лица геройского чудится и мертвого в меди бесчувственной страшится"; "ваш Петр за широту пределов меч простер; блаженству росскому завиствующих стер".

Звичайно, тут не йдеться про розвінчання Ломоносова. Він писав: "Я знак бессмертия себе воздвигнул превыше пирамид и крепче меди... Не вовсе я умру". Тобто був упевнений, що ніхто й ніколи його не розвінчає,— як і Пушкін був упевнений: "Я памятник воздвиг себе нерукотворный... Нет, весь я не умру". Бо й для ліри Пушкіна "гром полтавских пушек", як і для Ломоносова, був усе ж таки не просто "отголоском", як писав П. Вяземський, а животворним духом, який сповнював гордістю, бо й Пушкін був співцем народу, "праздновавшего победы или готовившегося к новым", а тому-то в його поемі "Полтава" гетьман Мазепа — це зрадник Росії і російського царя, а зрадники України й Мазепи доносщики Іскра та Кочубей — друзі російського царя й патріоти Росії, і, як бачимо, дуже важко порозумітися російському патріотизмові з патріотизмом українським, чи патріотизмові російському з патріотизмом чеченським, інгушським, татарським... Ці патріотизми не існували ні для Ломоносова, ні для Пушкіна, ні для Державіна, ні для Достоєвського, так само не існують ні для їхніх послідовників, ні для їхніх дослідників: силове поле шовінізму ніколи не втрачає особливостей своєї енергетики.

IV. Після польського повстання 1830—31 років О. Пушкін написав відому оду "Клеветникам России", — ця ода не давала спокою як сучасникам поета, так і тепер не дає спокою. Російський поет, якого вважають геніальним, різко виступив проти польських повстанців, котрі боролися за свою незалежність. Поет вважав, що інтересам Росії суперечить існування суверенної Польщі, тобто — виступив на боці монарха й війська, які потопили польське повстання в крові, тобто — "к штыку приравнял перо", й не металеве, як Маяковський, а гусяче: бо коли ти російський патріот — і гусяче перо коле, як російський багнет!

"Славянские ль ручьи сольются в русском море? Оно ль иссякнет? Вот вопрос". Як бачимо, без слов'янських ручаїв поет не уявляв собі російського моря, а без них це російське море мало б висохнути. І така вже природа цього російського моря: воно неминуче має поглинати ці

слов'янські ручаї (і, звичайно ж, не тільки слов'янські, а й усілякі-всілякі, бо воно всепоглинаюче), щоб таки перебути російським морем.

І коли йдеться про "інтереси" Росії, то навіть "божевільний" (як на царське судження) геній П. Чаадаєв стає, як заведено, цілком здоровим російським патріотом — і пише О. Пушкіну: "Я только что увидел два ваших стихотворения. Мой друг, никогда еще вы не доставляли мне такого удовольствия. Вот, наконец, вы — национальный поэт; вы угадали, наконец, свое призвание. Не могу выразить вам того удовлетворения, которое вы заставили меня испытать. Мы поговорим об этом другой раз, и подробно. Я не знаю, понимаете ли вы меня, как следует? Стихотворение к врагам России в особенности изумительно; это я говорю вам. В нем больше мыслей, чем их было высказано и осуществлено за последние сто лет в этой стране. Да, мой друг, пишите историю Петра Великого. Не все держатся здесь моего взгляда, это вы, вероятно, и сами подозреваете; но пусть их говорят, а мы пойдем вперед; когда угадал... малую часть той силы, которая нами движет, другой раз угадаешь ее... наверное всю. Мне хочется сказать: вот, наконец, явился наш Дант... может быть, слишком поспешный. Подождем".

Цікаво довідатися, що вірші О. Пушкіна "Клеветникам России" і "Бородинская годовщина" разом з віршем В. Жуковського "Старая песня" видано окремою книжкою під назвою "На взятие Варшавы". Отже, ці речі свідомо поставлено в один ряд із переможними фанфарами і феєрверками, якими відзначено "взяття" Варшави, а О. Пушкін "взяв" Варшаву ще й у російській поезії, не дослухавшись народної мудрості: де взяв — там і поклади. Але ж варто йому було "взяти" Варшаву, як в очах П. Чаадаєва одразу ж неймовірно виросли масштаби його таланту: "Вот, наконец, вы — национальный поэт". А якби в "послужному списку" поета, припустімо, не було б оди "Клеветникам России", де вславлено російський шовінізм, то він би не відбувся як національный поет, і тільки таким чином можна відбутися? Ох, цей справді "слишком поспешный Дант..." Річ у тім, що він не міг не написати оду "Клеветникам России". І написав. І був радий, що написав. Ф. Достоєвський: "Я, как и Пушкин, слуга царю".

Як іще зовсім недавно — слуги партії, підручні партії. Хіба не та сама партія? Партія великодержавників.

"Ненавидите Вы нас",— писав О. Пушкін у "Клеветниках России". Звичайно, це почуття він точно підмітив, тут йому не відмовиш у об'єктивності. Та ж і вагомі причини для такого почуття! У всіляких там, ясна річ, "клеветников России..."

V. Поет В. Жуковський у творі "Певец во стане русских воинов" (1812) писав:

И ты, наш Петр, в толпе вождей.
Внимайте клич: Полтава!
Орды пришельца — снедь мечей,
И мир взывает: слава!
Давно ль, о хищник, пожирал
Ты взором наши грады?
Беги! Твой конь и всадник пал;
Твой след — костей громады;
Беги! и стыд и страх сокрой
В лесу с твоим сарматом;
Отчизны враг сопутник твой;
Злодей владыке братом.

"Сармат" — це, звичайно, Мазепа, він же — "ворог вітчизни" і "злодій". Для В. Жуковського війна 1812 року, Бородінська битва — це національно-визвольна боротьба, що пробуджує у ньому ну буквально лавину риторичного пафосу, й це зрозуміло, проте Полтаву, й це також зрозуміло, він, монархіст, ніколи не зміг би потрактувати як національно-визвольну боротьбу українського народу, тому-то український гетьман і "сармат", і "злодій", і "ворог вітчизни". Та звісно, що Росії, бо в поетову голову й думка не могла закрастися, що в Мазепи зовсім інша вітчизна, якій він не ворог, а патріот, і в нього "ворог вітчизни" — це Петро І.

Цікаво в умовах нинішнього дня реанімувати вірш панегіриста й одописця В. Жуковського "На мир с Персиею" (1828).

Мы вспомнили прекрасно старину;
Через Кавказ мы пушки перемчали;
В один удар мы кончили войну,
И Арарат, и мир, и славу взяли.
И русский в том краю, где был
Утешен мир дугой завета,
Свои знамена утвердил
Над древней колыбелью света.

Хіба ж не заграє серце у придворного поета, що "в один удар" ота безмежно далека й безмежно чужа "древняя колыбель света" стала російською. І ні в цих віршах, ні в подібних поети й словом не затнуться, що "в один

удар" порушуються чиїсь там права людини, для них ці права людини завжди розумілися однаково — чужа земля повинна належати їм за природою ментальності й за силою зброї, й лише тепер "русскоязычное население" тамтешнє заговорило про права людини, але тільки про свої права людини, а не якісь інші, коли, на жаль, залунали гіркі "песни беженцев". "И Арарат, и мир, и славу взяли", тепер-от Арарат треба віддавати, а віддавати ой як не хочеться, бо ж звиклися тільки брати, і, як бачимо, немає миру, та й слава дуже сумнівна.

VI. Які інколи могли чи можуть бути причини до всіляких військових виправ, походів, агресій? Здавалося б, ці причини мають бути детерміновані, історично обумовлені, мати логіку й глузд. Та чи завжди це так, чи завжди є бодай логіка й глузд? У книзі В. Валишевського "Петр Великий. Дело" читаємо: "Мысль напасть на Швецию явилась, кажется, у Петра только в 1698 году, во время пребывания его в Вене. До тех пор его военные замыслы влекли его скорее на юг. Он по-прежнему был сердит только на турецкого султана; но когда в бытность его в Вене, император, на помощь коего он рассчитывал, уклонился исполнить обещание, подвижной ум молодого царя принял тотчас же иное направление. Ведь ему нужна была хотя бы какая-нибудь война и где бы то ни было, чтобы приложить к делу свою молодую армию. Впрочем, и воинственные стремления его предшественников постоянно колебались между югом и севером, прельщаемые то Черным морем, то Балтийским, или провинциями, пограничными с Польшей. Это стремление к расширению было вполне естественно в молодом и сильном народе; но его напрасно идеализировали и драматизировали впоследствии, называя "делом объединения". Правда, все народы во все времена заявляли притязания на расширение пределов родной страны за счет своих соседей, и Петр только благодаря своей счастливой звезде сохранил в этом отношении известную меру справедливости, логики и правды".

Ох, ця відома міра справедливості, логіки й правди Петра I, скажімо, стосовно України, особливо ж ця відома міра справедливості, логіки й правди прикладається до всіх процитованих безпардонних міркувань, до цього розгулу буслаєвщини, до оцього: "ведь ему нужна была хотя бы какая-нибудь война и где бы то ни было, чтобы приложить к делу свою молодую армию". Та ще оце: "расширение пределов родной страны за счет своих сосе-

дей". А хіба в сусідів — не така сама рідна для них країна, не така сама рідна для них земля? Ох, ця "известная мера справедливости, логики и правды"! А таки добре "известная", і ця її "известность" не минає з часом, як не минає характер "логики и правды".

Перегортаючи белетризовану біографію Суворова (автор О. Михайлов), натрапив ось на такі місця в книзі, що характеризують ментальність російського полководця.

На стор. 305: "Мечтая в Херсоне о боевом поприще, Суворов колебался, выбирая между возможностью "большой" войны с Оттоманской Портой и уже начавшейся "малою" войною с восставшей Польшей. В попытках поляков вернуть себе государственную независимость он видел в соответствии со своими монархическими воззрениями угрозу русскому престолу. Следя за развернувшимися в Речи Посполитой событиями... сердито писал Хвостову: "Там бы я в сорок дней кончил". Как показало время, в словах его не было ни малейшего хвастовства".

Хіба в Суворова, як і в Петра I, не та сама "известная мера справедливости, логики и правды"?!

На стор. 333: "Суворов стал было розмышлять о предложенной ему персидской экспедиции, но скоро нашел, что следует подождать войны более значительной, встречи с противником более грозным. Потом он сожалел о своем отказе, но поправить ошибку было поздно".

Отже, якби Суворов не припустився ось такої прикрої помилки, то побачили б полководця не тільки в баталіях на полях Європи, а й у Персії, яка, безумовно, є далекою окраїною Росії, найдальшою: біля омріяних справіку — і завжди чомусь таких недосяжних — теплих морів, де б він утвердив свою "науку побеждать".

VII. Задумавши свій щоденник, Ф. Достоєвський — він відчуває свої масштаби! — намагається розмовляти зі всією Росією; він вимірює Росію своєю особистістю, а свою особистість вимірює Росією. Він заявляє: "Я, как и Пушкин, слуга царю". Хоч би й що самі великороси писали про Пушкіна, постійно висвячуючи його на національного генія, але, звичайно, в їхніх очах він не міг би бути генієм, якби так зване "польське питання" розглядав не в контексті "інтересів Росії", а він розглядав саме так, він тут ніяк не міг піднятися до усвідомлення Тараса Шевченка, котрий, скажімо, розумів і трагедію Кавказу, і трагедію киргизів, і т. д. А Ф. Достоєвський, цілком по-пушкінськи вважаючи себе слугою царя, по-царськи

мислив суто імперськими зарозумілими поняттями: що "ми" найсильніші, що війна освіжає повітря, що християнство благословляє війни, що Константинополь повинен належати "нам". А якщо Константинополь не хоче належати Росії, а якщо Захід теж не хоче такого перерозподілу, то що? Але це вже не обходить великого оракула, він чомусь не може перейнятися — а як на це дивляться з константинопольської сторони чи зі сторони європейської? Бо такий погляд з незрозумілих причин чомусь атрофовано в усієї безбережної ментальності народу, хоч письменник і глибоко узагальнює в образі Федора Карамазова саме тих із суспільного середовища, хто, здається, й не здатен дійти до такого аналізу, хто начебто й покликаний дійти, але, навпаки, вони теж є носіями подібних ідей — "в большинстве это все-таки была лишь грубая масса мелких безбожников и крупных бесстыдников, в сущности тех же хапуг и мелких тиранов, но фанфаронов либерализма, в котором они ухитрились разглядеть лишь право на бесчестье".

Ф. Достоєвський послідовно й глибоко міркував над законами розвитку людського духу, так само — над законами розвитку російського духу, утверджував національну духовну самостійність "наших", помічаючи й відстоюючи цю духовну самостійність у найрізноманітніших виявах і швидкоплинного побуту. Він виступав за єднання всіх слов'ян, але неодмінно — із народом російським, а як відбувалося це єднання колись і тепер — ми бачимо нині, з вищої сходинки історичної піраміди. Превалюючі над усім "інтереси Росії" не дають спокою Ф. Достоєвському, як і будь-якому іншому великоросу-монархісту, і хай у його розумінні "інтересів Росії" знаходимо якісь там відмінні нюанси, та суті справи це не міняє в найголовнішому: "Я, как и Пушкин, слуга царю". Отож, відчуваючи ще й це покликання бути "слугою царю", переживаючи за майбутню долю Росії, він неодмінно в коло власних інтересів включає "вопросы о границах, окраинах, морях и проливах, о Константинополе и проч., и проч.". Ох, це грандіозне мислення окраїнами, морями, протоками, Константинополем! Чужими протоками, чужим Константинополем! Але, звичайно, по-іншому й бути не може у спонтанного й щирого співця "безодні" російського духу, він сам частина тієї "безодні", вона мислить його розумом і натхненно почувається його почуттями, невпинно побивається над своїм, "безодні", виживанням у майбутньому, втілюючи у собі й майбутню загадкову долю Росії.

Ф. Достоєвський прагнув нових формул ідеалу — і чи мислення окраїнами, протоками, Константинополем що вчора, що сьогодні є пошуками оцих нових формул? І чи це ж саме мислення щось додавало й додає до "всеединения людей на основаниях всеобщего уже равенства, при участии всех и каждого в пользовании мира сего"? Суперечливий Ф. Достоєвський, що й казати, амплітудою цих суперечностей вимірюється письменник, так, він і в суперечностях великий — як і велика ментальність, яку уособлює, але чи легше від того, скажімо... Константинополю, на який і зазіхає ця ментальність у супрязі з генієм Ф. Достоєвського?

VIII. Російське письменство славило війни — й загарбницькі війни також. Письменник О. Бестужев-Марлінський знайшов такі криваво-оргіястичні фарби у своєму слові про історію: "Она буянила и прежде, разбивая царства, ничтожила народы, бросала героев в прах, выводила в князи из грязи; но народы после тяжкого похмелья забывали вчерашние кровавые попойки, и скоро история оборачивалась сказкою... наша история, созданная нами, для нас живущая. Мы обвенчались с ней волей и неволею, и нет развода. История — половина наша, во всей тяжести этого слова".

Бачте, оберталася казкою! Моторошна казка, й у цій моторошній казці український народ, розуміється, грає певну роль казкового героя.

Візьмімо відомого белетриста І. Лажечникова (1792—1869). Його перу належить роман "Последний новик" — з часів Північної війни, яку вела петровська "Россия молодая" за вихід до Балтійського моря.

Виявляється, агресія — це всього лиш пошук "виходу" до Балтійського моря, а цей "вихід" украй потрібний для "России молодой", щоб здобутися на "історію-матір" та "землю-матір", отож, очевидно, за російськими істориками та філософами, і необхідний, і справедливий, і в даному разі, з їхньої точки зору, не йдеться про якісь міжнародні правові норми, про права людини. (А в який спосіб залементувало "русскоязычное население" кілька років тому в Балтії, коли прибалтійські народи рішуче заявили про свої таки історичні "права людини" на рідній землі!) Романіст І. Лажечников, пишучи про цю Північну війну, визначив своє кредо. "Чувство, господствующее в романе, есть любовь к отчизне. В краю чужом оно отсвечивается сильнее; между иностранцами, в толпе их, под сильным

влиянием немецких обычаев, виднее русская народная физиономия. Даже главнейшие лица из иностранцев, выведенные в моем романе, сердцем или судьбою влекутся необоримо к России. Везде родное имя торжествует, нигде не унижено оно — без унижения, однако же, неприятелей наших того времени, которое описываю".

Цитати — й емоції. Чужі цитати — й мої емоції. Який потужний в історичного белетриста заряд національної гордості і національного самолюбування! Як прекрасно бачиться поміж іноземців, у натовпі їхньому, поміж німецьких звичаїв "русская народная физиономия"! Ось ти прийшов із війною на чужу територію, вогнепальною зброєю та ж і сокирою, звичайно (а якими ж іще методами, коли "есть влиятельная часть общественного мнения, находящая умственность вредною для России... не пришла еще пора для развития умственного". — М. Шелгунов), відчайдушно прорубуєш вікно в Європу, а в цей час "главнейшие лица из иностранцев... сердцем или судьбой влекутся необоримо к России", й це незважаючи на те, що їх же самих, іноземців, позбавляють як історичної батьківщини, так і історичної перспективи. Якісь замороченi іноземці? Чи такими замороченими їх захотілося побачити белетристові І. Лажечникову, який пишається, що, бачте, ну буквально ж скрізь рідне ім'я торжествує, ніде не принижено, та й — ось який він письменник-патріот, і тут він ще й сам собою не мимохіть пишається! — не принижено й "неприятелів наших того часу", хіба ж не апофеоз національної самосвідомості?! А чи, може, апофеоз лукавого словоблуддя?

У романі "Останній новик" змальовано баронесу Зегевольд, яка постає начебто і "псевдопатріоткою", і "псевдодипломаткою". Чому? Тому що письменник бачить егоїстичну корисливість баронеси саме в її патріотизмові, якого, ясна річ, він не сприймає й не розуміє, бо ж його уява потребує іноземців, які "сердцем или судьбою влекутся необоримо к России". Хто не з нами — той проти нас, і за таких людоїдських переконань цілком природний патріотизм баронеси, яка бажає добра своїй землі й своєму народові, у І. Лажечникова обертається на псевдопатріотизм, а баронеса Зегевольд автоматично обертається на одного з "неприятелей наших того времени". З цього письменницького пасажу видно, як російські літератори, наче на конвеєрі, вміли фабрикувати для себе ворогів і, звичайно ж, не тільки самі літератори: починалося із зазіхань, із

своєрідно потрактованих "інтересів Росії", з військового наступу, й тоді вже підпрягалися мислителі, філософи, віртуози пензля, звуку, слова, архітектурної пластики, славлячи, пересмикуючи, перебріхуючи, зводячи наклепи й т. д., але ж, безумовно, все це з високопатріотичною метою, в ім'я "единой и неделимой" — завжди, власне, й тоді, коли "единая и неделимая" ще тільки формувалася ось у такий спосіб.

В О. Михайлова є книга "Суворов" (у відомій серії "Жизнь замечательних людей"). 1757 рік, російська армія воює в Пруссії, восени бере Кенігсберг. Письменник пише, що "в перерывах между боями Суворов на короткое время отлучался в Кенигсберг, столицу новой российской провинции". Як бачите, щойно зайняли, а вже — російська провінція, причім, звичайно, глибока, бо ж далеко від Москви. (І як тут не згадати історика С. Соловйова, що "народонаселению" було заказано дороги на землі обітованого Заходу, де б його історія-мачуха стала історією-матір'ю, а земля-мачуха стала б землею-матір'ю!) Тут, у величезному Кенігсберзькому замку, палаці попередніх володарів прусських, Суворов відвідує "балы-машкерады", бо ж любить буйна російська душа погуляти й загуляти. На "балу-машкераде" один із героїв каже: "Вы должны быть благодарны судьбе за то, что веселитесь сейчас в славном русском городе Кенигсберге". Ось бачте, "славный русский город Кенигсберг", теперішній Калінінград: а Емануїл Кант, виходить, таки справді знаменитий калінінградський учений... а Севастополь "город русской славы...", а Порт-Артур "город русских моряков".

І коли поема О. Блока "Скіфи" є піснею пісень панмонголізму, то поет не єдиний тут трубадур на голому, так би мовити, грунті, а в нього попереду цілий ряд перейнятих мілітарним пафосом інших трубадурів, скажімо, Дмитрієв, котрий, служачи у гвардії, славив російську армію — багатолику орду.

Се веют шлемы их пернаты,
Се их белеют знамена,
Се их покрыты пылью латы,
На коих кровь еще видна!
Воззри: се идут в ратном строе!
Всяк истый в сердце славянин!
Не Марса ль в каждом зришь герое?
Не всяк ли рока властелин?
Речешь — и двинется полсвета,
Различный образ и язык:
Тавридец — чтитель Магомета,

Поклонник идолов калмык,
Башкирец с меткими стрелами,
С булатной саблею черкес
Ударят с шумом вслед за нами
И прах поднимут до небес!

Звичайно, така орда здатна підняти прах до небес, не те що придушити польське повстання, і саме в цієї орди поет бачить, де "всяк истый в сердце славянин!", це ж треба так уміти бачити, а за волелюбними поляками й не зауважиш, де "всяк истый в сердце славянин", мабуть, що ні, бо ж оружно й борються проти наступу цієї орди.

В 1714 році, розбивши біля Аландських островів шведський флот, Петро I вигукнув: "Природа произвела Россию только одну: она соперницы не имеет!"

Еге ж, як ота бабина дочка: ніяка дідова дочка їй і не рівня, і не суперниця, навіть така думка не закрадеться бабиній дочці в голову, а раптом закрадеться — горе дідовій дочці. Горе дідовій дочці — на горе ж таки бабиній дочці, яка, однак, цього не усвідомлює.

За відомою формулою "Франція — це я", російськими одописцями розумілося, що, скажімо, Катерина II — це Росія. О. Герцен писав, що "тесная близость литературы и правительства стала еще более явной во времена Екатерины II. У нее свой поэт, поэт большого таланта; он пишет ей послания, оды, гимны и сатиры, он на коленях перед нею, он у ее ног, но он вовсе не холоп, не раб. Державин не боится Екатерины, он шутит с нею, называет ее "Фелицей" и "киргиз-кайсацкою царевною". Порою муза его находит слова совсем иные, нежели те, в которых раб воспевает своего господина".

І все ж таки у Державіна це суто рабська, суто холопська позиція, хоч інколи він і жартує з "Фелицею". Й хіба не такою самою Катериною II для Маяковського і Горького виступав згодом Ульянов-Ленін, і такою самою "Фелицею" для незчисленної раті одописців виступав пізніше Джугашвілі-Сталін, і такою самою "Фелицею" тривалий час була для всіх нас Комуністична партія, хоча з ними вже ніхто ніяких жартів не дозволяв (добре ж відчувалося, що "Фелица" — але не та), й дух рабської покори торжествував — що в імператорській естетиці, що в естетиці тотального червоного терору.

IX. Росія захланно й брутально грабувала художні цінності в Україні. Германський експерт Клаус Гольдман стверджує: коли після війни США повернули СРСР викрадені німцями під час війни в українських музеях і приватних

зібраннях різноманітні скарби (картини, ікони, фрески, книги, пам'ятники декоративно-прикладного мистецтва і т. д.), то кремлівські зверхники не віддали повернуті багатства у провінційні республіки, а залишили в московських запасниках-застінках. І водночас Росія й далі твердить, що скарби загинули у війну: дуже все це знайоме — власні злодіяння, скажімо, в Биківні чи в Катині приписувати фашистам, а почерк і справді фашистський. До речі, під приводом ювілею "Слова о полку Ігоревім" було вивезено мозаїки Михайлівського Золотоверхого собору — й не віддано назад, вони в Ермітажі і Третьяковській галереї. (Академік Д. Лихачов каже, що він аж ніяк не бачить Ермітаж без цих мозаїк). Реституційна проблема постає перед усіма й перед нами знайомим "кувшинным рылом", що судомиться й лисніє імперською зарозумілістю. Російські письменники Ю. Бондарєв, В. Распутін, Ю. Кузнєцов, Е. Лимонов заявляють: "То, что от России требуют возврата художественных ценностей, можно объяснить лишь одним: западный мир к нам относится как к стране, проигравшей войну, и требует не реституции, а репарации. Для России признание проблемы возвращения произведений искусств — акт капитуляции. За каждую выданную книжку, каждую гравюру, каждый архивный документ президент России будет нести ответственность перед будущим судом возрожденной России".

Ось так. Ось який нинішній суд, ось який суд і відродженої Росії, однаковісінький, і вона, як бачимо, не уявляє свого відродження без мозаїк нашого Михайлівського Золотоверхого собору, без інших історичних наших скарбів, бо повернути все це Україні значить не відродитися, значить капітулювати перед Україною, чужі реліквії — це вже "исконно" російські реліквії, так само як "исконно" російськими є окуповані японські острови Курильської гряди, не віддамо, не підпишемо акту капітуляції!.. І все це свідчить про щире бажання повернутися у цивілізований світ, про яке неодноразово заявляє російський президент? Ні, це швидше свідчить про одне й те саме бажання, щоб цивілізований світ танцював під дудку, що звучала й звучить із-за кремлівських мурів.

Як сьогодні — так і вчора, бо ж — тисячолітні культурні традиції, як то переконано мовив академік-патріот Д. Лихачов. А яка ж вона, тисячолітня любов-злодійка, як то мовиться, до культури? А ось яка. Відомо, що син Юрія Долгорукого суздальський князь Андрій Боголюб-

ський 8 березня 1169 року сплюндрував Київ, вирізаючи до ноги навіть малих дітей. За тисячолітніми таки традиціями — бо як і коли без них у тисячолітній імперії? — "матерь городов русских" нещадно поруйновано й люто пограбовано. На північ возами відправлено всілякі коштовні речі, а ще ж церковне начиння, ікони, рукописні книги. На вози пакувалися київські літописи, київські літературні скарби, отже, таки вартісним було красне слово, таки високо поціновувалося навіть на розбійному ринку, інакше б не йшли кривавим розбоєм на Київ — і не вивозили б. Ох, ці вже традиції грабувати й потім видавати за свої мистецькі цінності, й потім, бачте, з тисячолітньою впертістю й переконаністю заявляти, як це в одному ряду чинять академік Д. Лихачов та сумнозвісний Е. Лимонов — не віддамо, бо ж "для России признание проблемы возвращения произведений искусств — акт капитуляции". Ось яких вершин сягає мілітарна національна гордість, таки "нельзя уйти от самих себя...", хоч академіку начебто хочеться (а як хочеться — добре бачимо), та й "нужно ли менять характер?" — запитує в газеті "Известия" від 15 жовтня 1994 року відомий російський театральний діяч Марк Захаров. Отже, задумується чоловік і над характером, і над потребою міняти. Він скаржиться, що природа не подарувала "нам" ріки, схожої на Ніл, котра, наче надточний механізм, своїми родючими розливами формувала б у людей відчуття космічного ритму, закладала його в генетику і перетворювала потім на потужний стимул для формування найдревнішої цивілізації... Мимоволі торопієш! Та про яку найдревнішу цивілізацію, схожу на цивілізацію Єгипту, можна говорити, коли російський народ — порівняно молодий народ, отож і найдревнішої цивілізації в нього просто не може бути, а є порівняно древня. І є в російського народу відчуття космічного ритму, тому що є у всіх, і цей його космічний ритм виражається в уже сказаному "бродяча Русь". І ця "бродяча Русь" має тепер не одну ріку, як Ніл, а багато — і Волга, і Об, і Єнісей, і Амур, які в найдревніші часи належали іншим племенам та народам, і ці ріки в найдревніші часи таки формували у цих племен та народів почуття космічного ритму, то чому ж ці ріки, діставшись росіянам, не можуть сформувати у них таке важливе почуття космічного ритму? То Стамбул-Візантію-Константинополь подавай, то Ніл подавай. "И на Тихом океане свой закончили поход". Але ж, бачимо, й по нинішній

день не закінчили — навіть у візіях. Отже, таке необхідне почуття космічного ритму досі не сформовано: воно, виявляється, така сама мачуха, як і земля-мачуха та історія-мачуха.

Далі Марк Захаров стверджує, що й процесуальне мислення у "нас" не таке, як в інших, і природна схильність до правового сприйняття дійсності накульгує, бо начебто "наша" земля позбавлена "одушевленого" ритму. Що ж виходить? Виходить, що "одушевленого" ритму таки нема — а чи не був той ритм тоді, коли існувало князівство Московське? — що цей ритм московити самі розтрусили по світах, і, мабуть, єдиний є спосіб, щоб не так здобути, як повернути собі втрачений "одушевлений" ритм, але ж повернути означає вже "капітуляцію" перед самими собою, не тільки перед кимось, а "бродячая Русь" ніколи не капітулює перед "бродячою Руссю", отже, про так зване "правове сприйняття буття" можуть лише розводитися окремі диваки-напівпатріоти, і, звісна річ, що не диваки-патріоти, бо правового сприйняття буття російська ментальність не допускала, не допускає і не допустить. Чи я помиляюсь, надто категоричний? Хотілося б і помилитись.

Марк Захаров зазначає (як і "наші геніальні історики та "філософи", котрі, на мою думку, теж позбавлені правового відчуття буття), під впливом яких стихій і географічних величин формувалась російська вдача: мовляв, "равнинное существование с непредсказуемым количеством дождливых и солнечных дней очень располагало к мечтам о щуке, которая демонстрировала бы трудовую доблесть: "По щучьему веленью, по моему хотению..." Иногда вместо щуки мерещилась золотая рыбка". Мені б до цієї благодушної і вайлуватої філософії (також без правового сприйняття буття) хотілося б додати, що інколи ця щука поставала Кримом чи Амуром, Туркестаном чи Кавказом, а золота рибка поставала то забраними в Україні художніми цінностями, то досі не повернутими — захопленими як військовий трофей — скарбами царя Пріама.

Марк Захаров (патріот чи напівпатріот — дивлячись із чиєї позиції, бо коли мова заходить про російський патріотизм, тут багато непередбаченого) слушно запитує: "Может быть, настало историческое время, когда собственным характером нужно не только любоваться, гордиться, упиваться его удалью, но подумать хотя бы в принципе о его частичном изменении?"

Слушне запитання (тут відомий театральний діяч перегукується з відомим академіком), за цим запитанням стоїть і бажання частково змінити вдачу. А чи вдача міняється? Навряд. Вдачу треба поставити в такі умови, щоб вона й відчула необхідність такої зміни, й таки почала мінятися. Але чи вдача саму себе поставить в такі умови? Сумніваюсь. Вдачу в такі умови мають поставити самі обставини, які не обдуриш і не переступиш. Та чи є в самого народу таке усвідомлення, та чи є в його політичних проводирів і духовних пастирів таке розуміння? Навіть коли є, то лише в одиниць — білих ворон, а решта ворон — усі чорні, й не побіліють. У противному разі (уявімо собі!) забулася б і щука, і золота рибка, й Україні було б повернуто її мистецько-художні скарби, й зовсім би це не означало капітуляцію — в її розумінні — Росії перед Україною, а таки правове сприйняття буття. Чи це можливо? Якісь химери, чи не правда?

Ще процитую — вибірково. "Я вовсе не надеюсь, что люди, превратившие труп Ленина в кумира, а сталинский портрет в чудотворную икону, поймут свое глубокое нравственное и историческое заблуждение и примкнут к живительному потоку целебной российской мудрости... Я всего лишь питаю слабую надежду, что мы наконец сообща почувствуем некоторое несовершенство нашего характера, отдельных традиций — и отдадим должное нашим бывшим врагам немцам, что прошли путь духовного покаяния, превратившись в щедрый и веселый народ, сумевший подняться над смрадными ужимками гитлеровского тоталитаризма".

Театральний діяч каже, що він зовсім не сподівається... що він лише має слабесеньку надію. Що правда, то правда: важко сподіватись не тільки йому, а й усім іншим. Хоча, звичайно, кортить плекати бодай малесеньку надію, бо як же без надії? І говорить про німців — недавніх ворогів, які, зокрема, ще й покаялися перед євреями за єврейський геноцид. Театральний діяч і не заїкається, щоб росіяни, подібно до німців, покаялися за геноцид, скажімо, щодо українського народу чи щодо казахів ("подбрюшье" Росії, О. Солженіцин), бо якщо тільки в думках припустити можливість покаяння перед українцями, це б означало, бачте, "капітуляцію" лише в думках, насправді покаятись — це б означало вже реальну капітуляцію Росії перед Україною, а тут же мало каятися один лише раз, а за майже чотириста років, то це ж

скільки разів треба викидати білі прапори? Ніхто й ніколи не покається, це безсумнівно, й даремно театральний діяч сподівається, що Росія здатна обернутися на веселий і щедрий народ, як то сталося з німцями. Обломов є Обломов, а Штольц є Штольц.

Х. Гай-гай, ще й академік М. Ломоносов колись замислювався над такими речами, над якими в наш час задумується академік Д. Лихачов чи театральний діяч Марк Захаров. У вигляді листа, адресованого І. Шувалову й датованого 1 листопада 1761 року, "великий архангельский мужик" написав статтю "О сохранении и размножении российского народа". Його міркування — це все-таки намагання "уйти от самих себя". Вчений був певен, що "российский народ гибок", зокрема говорив: "2. О истреблении праздности. 3. О исправлении нравов и о большем народа просвещении" (тобто він ніяк не проповідував "вредность умственности для России", як деякі російські кондові патріоти).

Ломоносов вважав, що велич, могутність і багатство всієї держави полягає у збереженні і розмноженні російського народу і радив усіляко сприяти цьому приємному й водночас потрібному процесу. Вчений-одист дуже переживав: "Но много есть человекоубивства и еще самоубивства, народ умаляющего, коего непосредственно указами, без исправления или совершенного истребления некоторых обычаев и еще некоторых, под именем узаконений вкоренившихся, истребить невозможно".

Академік М. Ломоносов бачив: "Не малой ущерб причиняется народу убивствами, кои бывают в драках и от разбойников. Драки происходят вредные между соседями, а особливо между помещиками". Звичайно, ця віковічна буслаєвщина ніяк не сприяла збереженню та розмноженню російського народу. Академік висунув радикальні пропозиції. Скажімо, поміщиків розмежовувати. Щодо розбійників — "посылать команды и делать кровопролитные сражения со многими". Хай селяни ловлять розбійників, ведуть у місто — й кожну розбійницьку голову оплачувати 10 рублями із міщанського казенного збору. А за чільних злодійських ватажків — отамана чи осавула — давали по 30 рублів. І інші, схожі заходи пропонував академік Ломоносов, дбаючи про збереження і розмноження російського народу. Наприклад, бідкався, що селяни тікають від своїх поміщиків, особливо в Польщу, й російська корона втрачає підданих, і вчений жалкував, що не можна збудувати

щось на зразок залізної завіси, яку згодом з таким успіхом вибудував Сталін навколо однієї шостої земної кулі, що й птахові було не так безпечно перелітати... Ех, "нельзя уйти от самих себя..." І водночас — "русский народ гибок"! Можливо, й гнучкий, але ж, бачте, не відходячи від самих себе.

Скажімо, Ломоносов обурювався звичаєм, що хлопців малих, не здатних до подружнього життя, женять на дівках дорослих, що ніяк не веде до розмноження російського народу, й багато випадків, коли потужна жінка отруює такого нікчемного чоловіка, пізнаючись з іншим, а потім і її карають на горло. За вчинений злочин... Ломоносов радив постригатися в ченці — чоловікам до 50, жінкам до 45 літ, а не в молодому віці, як заведено. "Возможно ли подумать, чтобы человек молодой, живучи в монастыре без всякой печали, довольствуясь пищами и напитками и по всему внешнему виду здоровой, сильной и тучной, не был бы плотских похотей стремлениям подвержен, кои всегда тем больше усиливаются, чем крепче запрещаются... монашество в молодости не что иное есть, как черным платьем прикрытое блудодеяние и содомство, наносящее знатной ущерб размножению человеческого рода, не упоминая о бывающих детоубийствах, когда законопреступление закрывают злодеянием"... Ломоносов обурювався, як у Росії відзначають, скажімо, масляну і святу неділю, коли так говіють, що мертві валяються по кабаках, по вулицях і по дорогах, а розговляються — так само. Світле Христове воскресіння, спільна християнська радість, коли веселяться — "как с привязу спущенные собаки, как накопленная вода с отворенной плотины, как из облака прорвавшиеся вихри — рвут, ломят, валят, опровергают, терзают; там разбросаны разных мяс раздробленные части, разбитая посуда, текут пролитые напитки, там лежат без памяти отягченные объядением и пьянством, там валяются обнаженные и блудом утомленные недавние строгие постники..." Коротше — Содом і Гомора, й академік М. Ломоносов воліє — "меньше было бы праздности, матери невоздержания, меньше гостьбы и пирушек, меньше пьянства... хотя бы кто и напился, однако, возвращаясь домой, не замерз бы на дороге, как о масленице бывает, и не провалился бы под лед, как случается на св. неделе".

Ясні уми вміли бачити Росію у її справжньому світлі, закликали до реформ, до морального самоочищення й

самовдосконалення, відчуваючи необхідність "уйти от самих себя...", .

І водночас відчували — "нельзя уйти от самих себя...". "Что делать?.." "Кто виноват?.." "Накануне..."

М. Ломоносов: "первое и всех лютейшее мучение есть самое рождение". Виходить, вічні пологи, без кінця й краю — як найлютіша з найлютіших народних мук.

1994

ЗНАК ЧЕЧНІ

І. Шаміль переслідував російські війська, які поверталися в Аргун, і це переслідування супроводжувалося таким кривавим боєм, якого, мабуть, у Великій Чечні й не пам'ятали. Сам Шаміль стріляв із рушниці й кидався на шаблі попереду мюридів. Драгуни 44-го драгунського Нижньогородського його імператорського Височества Государя Наслідника Цесаревича полку в цей день не брали участі в ділі, але їхній присутності загін зобов'язаний був тим, що Шаміль не ризикнув спустити з Чорних гір свою артилерію і підвести її на картечний постріл. Простоявши два дні на Аргуні, Барятинський замислив новий похід на Мезинські хутори, які заважали вільному зв'язку між Аргуном і Джалкою. Але місцевість, де вони лежали, являла такий лабіринт усіляких хащів, що доступитись до них без величезних втрат здавалося неможливим. Єдина дорога лежала через вузький ручай Мизіахо, який протікав у навислих берегах, і щоб через нього перейти, слід було заплатити за це сотнями людських життів. Барон Меллер, котрий цього дня командував колоною, зупинився в роздумах. Раптом проти російського лівого флангу появилася чеченська кавалерія; значка при ній не було,— це були місцеві жителі, і Меллер зметикував умить, що коли б цю кавалерію відрізати від лісу чи взагалі поставити її в небезпечне становище, то хуторяни кинуться їй на виручку. Розрахунок був точний. Щойно третій дивізіон драгунів і дві лінійні сотні, під командуванням Еттінгера, щодуху помчали напереріз чеченській кінноті, як зусібіч збіглися на допомогу до неї й хуторяни. Рушниці, які стерегли міст, зникли. Скориставшись цим, піхота російська

швидко переправилась через ручай, і знамениті Мезинські хутори припинили своє існування...

...Через кілька днів, 18 січня, пустилися в третій набіг, цього разу вже в протилежний бік, у верхів'я Гойти, щоб убезпечити російський тил від населення Малої Чечні, яке гніздилося там...

...один з чеченців, на ім'я Мурдалі, був захоплений козаками в той час, коли виводив із аула свою стару матір. Козаки порубали стару, а сам Мурдалі з трьома чеченцями встиг заховатися в мечеті...

...і справді, як тільки російські війська опинилися в непролазних хащах,— зусібіч хлинули на них густі натовпи ворогів. Вони охопили колону залізним ланцем, і бій, який точився три з половиною години, став ущухати лише тоді, коли війська вийшли нарешті до Маіортуна... Вбитих було так багато, що ними переповнилися всі повозки, навіть вільні артилерійські лафети, і більше класти було ніде...

...від Шалінської галявини з 1 лютого перейшли до вирубки лісу обабіч Аргуна, а потім по Джалці...

...вирубали, нарешті, ліси й на Джалці...

Розказане — лише мізерна дещиця з подій року 1852-го, коли Чечню підкорювали не тільки вогнем і мечем, а й... сокирою. Сокира, як бачимо, рухала Росію Петра I до цивілізації, коли монарх рубав вікно в Європу, й сокира не тільки схиляла до філософських розмислів героя Ф. Достоєвського славнозвісного Раскольникова, який сокирою зарубав стару жінку, не тільки правила за найпереконливіший інструмент у революційній правосвідомості (знамените "к топору зовите Русь"), а й закладала колись на Кавказі основи нинішньої Російської Федерації. Пам'ятаєте "Рубку леса" у Л. Толстого? Вирубали ліс, щоб позбавити гірські народи їхнього природнього середовища, аби позбавити їх можливості захищатися від тих, хто зі зброєю вторгся на їхні вільні землі закладати основи нинішнього так званого федеративного простору.

А війну ж бо в Чечні генерал Єрмолов розпочав у 1818 році, заклавши в низинах річки Сунжі фортецю Грозную, яку вже в 1995 році генерал Грачов на чолі російського війська штурмував, укривши себе і своє військо вічною ганьбою і вічним прокляттям.

Важко й уявити всю ту "рубку леса", починаючи з 1818 року, й тільки в Чечні. А по всьому Кавказу! Скільки було спалено мирних і немирних аулів, скільки знищено

людських життів — і це, звичайно, "во славу русского оружия", "во имя величия России". І яке оте "величие" — бачимо й сьогодні, бо завжди воно було однаковісіньке.

Аж у 1859 році Чечню підкорено. Переслідуваний Шаміль тікає у свою нову резиденцію — Веден. Росіяни 17 березня приступили до бомбардування укріпленого району й 1-го квітня взяли штурмом. Шаміль, гнаний переслідувачами, тікає в долину Андійського Койсу, опиняється разом із 400 фанатичними своїми прихильниками в Гунібі. 25 серпня Гуніб уже в руках росіян, і сам Шаміль з рештками воїнів здався князю Барятинському.

Про деякі інші народи російськими історіографами складено байки, що вони "добровільно" ввійшли до складу Росії, але про "добру волю" Чечні такої байки не складено — та й ніколи не буде складено: Чечня боролася, бореться й боротиметься за свою волю й незалежність.

II. Черкеси завжди відзначалися непереборним потягом до волі й незалежності, вони витримували найсуворіші природні умови в горах у спекотне літо чи в лютий мороз, вони добре володіли зброєю, і, часто вбого зодягнені, вони були таки хвацько озброєні; полишаючи свою сім'ю-родину, пускалися в набіг, як на свято, бо їх кликав невпокорений дух наїзництва, і в найрізноманітніших бойових звитягах вони виражали як свій національний характер, так і утверджували розумові здібності. Зберігалися традиції родової помсти, ніхто не боявся смерті, загиблий на полі бою вважався за святого, шанувалися могили предків, про відважних героїв складалися легенди й передавалися від покоління до покоління. Уся земля — у віковічних могилах, увінчаних столітніми ясенами, дубами чи кленами. Войовничі аули, войовнича земля, войовничий народ, у якого в буйній крові — оголошувати священну війну газават своїм ворогам.

О. Пушкін: "Смирись, Кавказ: идет Ермолов!"

В. Потто в книзі "Кавказская война в очерках, эпизодах, легендах и биографиях", С.-Петербург, 1886, том 2-й, зокрема, так пише про "ермоловское время": "Русское казачество, приведенное историческим предопределением на берега Кубани, встретило здесь в черкесах необыкновенных противников, и границы двух земель скоро стали ареною, которая вся от края до края залилась кровью, усеялась костями".

Отож, як укотре бачимо, з тією самою сомнамбулічною зацикленістю говориться про "историческое предопределе-

ние", про так званий "Божий промысел", на які не так покладається відповідальність за кривавий розбій, як робиться спроба, напустивши містичного туману, пояснити те, що навряд чи можна в такий спосіб пояснити, як водночас робиться спроба не пояснювати це, виходячи з природи ментальності, з національної вдачі, з особливостей психічного складу російського етносу. І чомусь (а це в російських істориків та філософів постійно) такого штибу "историческое предопределение" та "Божий промысел" незаперечно визнаються за російським народом — і чомусь начисто віднімаються в інших народів, які начебто й не під Богом ходять, а коли й ходять — то під бусурманським ідолом, а яке бусурманський ідол може своїм поганам вділити "историческое предопределение", тут і мови ніякої бути не може, не те що принагідних порівнянь...

А Кабарда? Здавалося б, уже давно підлягла Росії, та однаково хмільний дух вольності не згасав, бунтували й чинили опір, тому-то й Кабарду час від часу слід було вкоськувати силою зброї — ходили походами Медем, Якобі, Потьомкін, Глазенап, Булгаков: уярмлення за уярмленням, поневолення за поневоленням, і, звичайно ж, у цій кривавій вакханалії — "историческое предопределение" і "Божий промысел", з якими марно намагалися боротися невірні бусурмани. (В. Потто говорить, що інгуші, осетини, чеченці відправляли своїх дітей у Кабарду вчитися манер та етикету, що благородний тип кабардинця відзначався вишуканістю манер, мистецтвом носити зброю, своєрідним умінням триматися на людях, його військові здібності були просто блискучі, а хоробрість переходила будь-які межі, і поміж найзнатніших молодих людей, що вдавались до грабунків та розбоїв, найбільше привертав увагу той, хто найбільше завдавав шкоди росіянам, оселеним на так званій Кавказькій лінії). Отже, зіткнувся світ мусульманський зі світом християнським — і саме з тим його різновидом "калужского теста", "жидкостью растекающейся", підтриманою регулярними військами та забезпеченою ідеєю "русского дела", "русского вопроса", себто ідеєю месіянства, боговибраності народу (а по суті стихійного народного фашизму, що потребує етноциду в будь-які, здавалося б, взаємовиключні епохи, але вони не взаємовиключні, бо ж насправді складають одну епоху),— і спробуй тут поборотися, вільний кабардинцю, з очумілим зайдою, який прийшов на твою землю і вбарложився у твою історію, прагнучи саме тут знайти свою "землю-

матір" і свою "історію-матір", бо, бачте, на своїй землі він чомусь почувається скривдженим історією та обійденим долею!.. А чи не такий був "Божий промисел" та "историческое предопределение"?! Які прирекли тебе на твою землю й на твою історію...

За набіги, за опір колонізації, за боротьбу з "Божьим промыслом" у російському розумінні на кабардинців чекала страшна кара від імені — слід, очевидно, так думати — "исторического предопределения". Скажімо, як було знищено Трамів аул? Вночі війська оточили аул і наказали жителям вибиратися, потім аул запалено з чотирьох боків, майно пограбовано, табуни, стада й отари взято на потреби жителів Кавказької лінії. Єрмолов писав до кабардинців: "Трамов аул — это гнездо разбоев и вечной чумы. На этот раз ограничиваюсь этим; на будущее же время не дам никакой пощады уличенным разбойникам: деревни их будут истреблены, имущество взято, жены и дети вырезаны".

Чи сама собою не напрошується аналогія з сьогоднішньою Чечнею? Коли весь народ, який вперто бореться за свою незалежність, чомусь Кремлем уперто називається бандформуваннями (як бачимо, колись Єрмолов назвав їх "уличными разбойниками", що, власне, одне й те саме, трішки змінилася камуфляжна лексика. а за мундиром камуфляжної лексики, як писав одописець Державін: "О Росс! — О род великодушный! О твердокаменная грудь!" І ми таки справді навіч бачимо і цю "твердокаменную грудь", і яка саме велика душа в тих грудях — і колись бачили, й тепер бачимо в Чечні).

Фатальними для Кабарди були 1821-22 роки (раніше не зовсім доходили руки, вкрай обтяжені боротьбою з Чечнею і Дагестаном). Єрмолов, який теж мислив окраїнами та лініями, як і всі російські патріоти, переносить лінію з Малки й Терека на саму кабардинську землю, будуючи тут укріплення та фортеці. (Як бачимо, носили й переносили лінії-кордони, та все далі від білокам'яної, а тепер переносити лінії-кордони назад ближче до білокам'яної "конституційний простір" не дозволяє, — чи не дивний цей "конституційний простір"? та ще "територіальна цілісність Федерації" не дозволяє,— чи ж не дивної сатанинської природи ця "територіальна цілісність Федерації"? сатанинської природи "цілісністю", а вже коли таджики Афганістану й таджики Таджикистану, колись розмежовані Росією, тепер прагнуть національного возз'єднання,

і, здавалося б, у зв'язку з цією насущною історичною необхідністю треба б нести "лінію" назад, то Росія починає там, на річці П'яндж, захищати кордони СНД, тобто, вважайте, й кордони України в складі СНД, хоч чомусь Україна там свої кордони в складі СНД захищати не хоче: Росія ("О твердокаменная грудь!") стоїть за всіх, хоч оці всі й не просять.

Прагнучи повного приборкання, Єрмолов уводить до Кабарди війська, які повинні пересуватися з місця на місце, чинячи постійні напади на горців і тримаючи їх у постійному страху. Ось за непокірний норов генерал Сталь вирішив покарати абазинські аули на Кумі, для початку приречено найнаселеніші сусідні аули: Махуків, Хохандуків, Бибердів. Підім'явши передові пости кабардинців, російське військо ввірвалося в аули. В. Потто: "Все, что захвачено вне домов, было порублено, все, что успело бежать и скрыться в домах, было забрано в плен. Добычею казаков было до тысячи голов лошадей и рогатого скота и 149 человек пленных". "Аулы были таким образом окружены, но оказались почти пустыми... и только в двух аулах... стремительно налетевшая конница застала и истребила до 30 человек и 12 захватила в плен". "Отряд пошел дальше к горам, предавая огню и опустошению лежавшие по пути аулы". "...в течение семи дней, при беспрерывной перестрелке, пять больших аулов, не считая отдельных хуторов, кошей и кутанов — были истреблены до основания. Между ними аул владельцев Касаевых защищался так упорно, что раздраженные солдаты Кабардинского полка перекололи в нем всех, не успевших скрыться,— и мужчин, и женщин". "В это время в Кабарде появились грозные прокламации Ермолова, требовавшие покорности, но обещавшие пощаду всем, кто добровольно выйдет из гор и поселится на равнине". "...чтобы положить предел кабардинской дерзости, Кацырев вынужден был сделать еще две экспедиции. 25 марта он вошел в Чеченское ущелье и истребил аулы Тамбиева, а 2 апреля двинулся на речку Нальчик и занял аулы Шаупцова и Кондорова". "Аул владельца Каспулата Канчукова... был занят и истреблен после недолгой, но горячей перестрелки". "...еще несколько солдат было ранено,— но остальные ворвались и истребили всех без пощады. 18 трупов, вытащенных из сакли, были так обезображены, что бывшие в отряде мирные кабардинцы не могли узнать ни одного из них". "...в ущелье Черека сожжено несколько

селений; в Нальчике отбит табун лошадей и отара овец в 4 т. голов; в Чечне — истреблен сильный аул". "За Тереком войска разделились на две части: одна тотчас же приступила к постройке ряда укреплений, образовавших новую Кабардинскую линию".

Ви помітили, звичайно, як російські війська все далі та далі від білокам'яної несуть лінію за лінією, в глибину Кавказу, підкорюючи вільні народи, які з незрозумілої для колонізаторів причини осмілюються боронити свою землю і незалежність. Ото ніяк не хочуть всунути голову в ярмо, а якщо не хочуть — нещадно відрубати непокірну голову (Державін: "О Росс! О род великодушный"). Параноїдальна агресивність, параноїдальна ескалація насильства, й водночас Єрмолов розсилає по всій Кабарді прокламації, запрошуючи довіритись добрим намірам Росії, а кабардинські вожаки, які зостануться в горах і не підкоряться, оголошувалися зрадниками і ворогами Російської держави.

В. Потто: "...вставал весь воинственный народ, чтобы отстоять свою полудикую вековую независимость и чтобы отомстить за попранные, как им должно было казаться, права, за поруганные святыни и самобытные обычаи". "Из жителей не спаслось почти ни одного: 300 человек были вырезаны, 566 душ захвачены в плен". "...пленные, во избежание расходов казны, по приказанию Вельяминова раздавались на содержание линейных казачьих станиц. Мера эта, приводившая казаков к излишним издержкам, крайне им не нравилась и имела печальные последствия: чтобы отделаться от этих расходов, казаки совсем перестали брать пленных и не щадили ни детей, ни женщин". "...казаки зажгли аул и переправились обратно на правый берег Сагауша". "Он только сжег аулы и, вместе с Кацыревым, отошел от Течени". "Из Дударуковских аулов, не надеясь отстоять их, горцы бросились на правую сторону речки... Хоперцы встретили их из лесу, но не могли выйти из оврагов, и потому заняли единственный перевал, по которому бегущие могли перебраться за гору. Таким образом все, что нашло первоначальное спасение в оврагах, теперь было в западне. Дадымов и Степановский заняли между тем аулы, и скоро в них бурно уже шумели и ходили волны пламени. Пока одни казаки растаскивали покинутое имущество, другие раскинулись цепью по берегу реки, чтобы не пропустить беглецов назад, третьи скакали в погоню за угнанными стадами, настигали и возвращали их на сборное место.

Подоспевшие ширванцы двинуты были в овраги. С мужеством отчаяния черкесы защищали свои семьи, но это повело только к их гибели. Ширванцы ударили в штыки, и началось поголовное истребление. Гибель людей, отчаяние жен и детей, отторгнутых от своих защитников, представляло ужасное зрелище. Двести трупов розбросаны были по оврагам и лесным тропинкам; 370 пленных, согнанных в кучу, стояли под конвоем, оглашая воздух воплями. В числе убитых лежали тела: каратаевского старшины Кубиева и молодого сына известного кабардинского князя Магомета Атажухина. Оба владельца аулов, Клычев и князь Мамсир Дударуков, также пали в битве; княгиня, жена последнего, ранена шашкой и взята в плен..." "...по окончании боя... в полуверсте от горевших аулов... добыча оказалась огромною: лошадей пригнано было 600, рогатого скота более 1200 голов, овец свыше 10 тыс. Не миновали солдатских рук и те бараньи коши, которые были обойдены накануне". "Войска сожгли и разорили аулы и истребили уже сжатое, в снопах, просо". "От пленных Кацырев узнал, что верстах в 8 скрываются черкесские семейства и скот. Кавказский казачий полк... там уже ничего не застал, кроме 700 баранов и быков; но длинный обоз из арб, уходивший оттуда... был окружен, и все, что оказало сопротивление, погибло, а 39 душ отдались в плен". "Кацырев воспользовался этим временем для двух набегов на кабардинские коши и захватил в них более двух тысяч баранов". "Кацырев, между тем, сделал отсюда новый набег на махошевцев, но нашел аулы пустыми и захватил только 24 человека пленных и до 700 штук рогатого скота". "...семьи их, вынужденные в глубокую ненастную осень скитаться без приюта по горам и лесам, гибли если не от русских пуль, то от болезней и голода". "Начался беспощадный приступ; казаки зажгли дома,— и население гибло в пламени". "Добыча была вообще огромная. Казаки захватили до 4 тысяч голов скота и лошадей. В плен взято только 139 душ; все остальное население погибло или в бою, или в пламени. Линейцы собрали и похоронили 570 трупов; но по свидетельству самих кабардинцев, одних убитых между ними было более тысячи человек". "...одна 8-летняя девочка от испуга как бы помешалась и к утру умерла в страшных конвульсиях". "Вельяминов простоял весьма долго, посылая в разные стороны небольшие колонны для истребления горских посевов". "18 августа запылал зна-

менитый в горах богатством и красотою строений аул Аджи-Тлямов,— цель Вельяминовской экспедиции". "Вельяминов... 25 августа возвратился в Майкопский стан, оставив позади себя... на пути следования, длинный ряд сожженных аулов и вытоптанные, опустошенные поля".

І т. д. Цитати, звісна річ, не вичерпують кривавого матеріалу з тієї багаторічної кривавої різні, яку Росія впродовж років вела на Кавказі, бо такого матеріалу — криваве море: ось так — і не інакше — закладалася нинішня "територіальна цілісність Федерації" під її нинішній "конституційний простір", в ім'я яких різалося, стрілялося, палилося, винищувалося все, що могло чинити найменший опір. (Державін: "О Росс! О род великодушный!"). Як зазначає В. Потто, пом'якшенню, а потім і зникненню войовничих інстинктів у кабардинського народу сприяло і поступове зникнення вождів, пронизаних духом незагнузданої волі, які пристрасно шукали виходу для своїх непочатих сил в голосних військових подвигах. Звичайно, ці вожді самі не зникали: їх або вбивали, або ж переманювали на російську сторону. Ось так, пише В. Потто, "...была усмирена и оттеснена в горы хищная Чечня... Дагестан замолк пред грозным рокотом русского оружия... пала окончательно покоренная Кабарда... они думали, что рушится счастье и будущность их вольного края. Не сознавали они, что то занимается заря светлого будущего, которое внесет в их край родной блага вековой цивилизации и превратит их кровью покрытые поля в роскошные нивы".

Коротше, гірські народи чомусь ніяк не хотіли розуміти свого щастя. Їх винищують, у них віднімають їхню землю, віднімають волю, топчуть віковічні звичаї та обряди, а вони не розуміють свого щастя — й край.

А сьогоднішній день, скажімо, гірського народу Чечні — це і є оте, виходить, "светлое будущее". Яка була зоря — ми бачили, і, звичайно, саме така зоря не могла звістувати якесь інше "светлое будущее", а саме таке, яке маємо сьогодні.

Оракули будь-якого рівня (Ф. Достоєвський, Ульянов-Ленін, а тут іще й В. Потто) передбачали оце "светлое будущее" і для самого російського народу, й для всіх інших уярмлених Росією народів, чомусь це ярмо бачили лише як "блага вековой цивилизации". Рідкісний цинізм! Рідкісний цинізм можновладців того етносу, який сам не був і не є цивілізований, але тим не менше з фанатичною

запеклістю мечем і кров'ю взявся нести "блага вековой цивилизации" іншим народам. Ці рядки пишуться в січні-лютому 1995 року, коли штурмується Грозний, коли точиться війна в Чечні, коли московське телевізійне "Останкіно" торочить і торочить з шизофренічною зацикленістю про те, що, мовляв, у Чечні пенсіонери давно не одержували пенсій, то Кремль поставив собі за мету ощасливити пенсіонерів пенсіями і надати гуманітарну допомогу знедоленим. Та схаменіться, кому ви хочете надати пенсію і гуманітарну допомогу — отим тисячам і тисячам жертв мирного населення, отим від ваших бомб та ракет загиблим дітям і жінкам?! Як тут знову не повторити вже багатократно повторюване з О. Твардовського: "Сама режет, сама давит, сама помощь подает"! Так оце в теперішній Чечні, яка стікає кров'ю, ми й бачимо ваші реальні блага "вековой цивилизации", оту реальну "зорю светлого будущего", обіцяну Кавказу на початку минулого століття, яку тодішні "розбійники" чомусь ніяк не хотіли прийняти з рук своїх завойовників, як не хочуть прийняти й сьогодні з тих самих рук уже не просто "розбійники", а цілі "бандформування", а тому ці "бандформування", себто чеченський народ, мають бути знищені: ото хай не воюють проти "зари светлого будущего" та "благ вековой цивилизации" у незмінно традиційному кремлівському варіанті.

III. Засвідчено високу гостинність черкесів — гостинність, взагалі дуже характерну для східного світу. Подорожній, який переступав поріг саклі, був людиною священною. Подорожній благословляв дім господаря: "В ім'я славних справ твоїх, джигіте, вимагаю гостинності, сідла та бурки". Господар відповідав: "Ти гість мій, отже, володар мій". Він перед усім народом відповідав за безпеку чужоземця, який, ступивши в саклю, знімав і віддавав хазяїну зброю, демонструючи, що не потребує зброї під його дахом.

Легендою засвідчено, що в VI столітті аварський хан Байкан через своїх послів вимагав підданства від черкесів. Їхні ватажки, між яких виділявся Лавристан, відповідали: "Хто може позбавити нас волі? Ми звикли віднімати землі, а не свої віддавати ворогам. Так буде завжди, поки є війна і мечі на світі". А ще Лавристан відповів аварському ханові: "Не дамо данини, поки залишиться у нас бодай один меч, поки залишиться один із нас в живих". І тоді хан Байкан, маючи шістдесят тисяч добре вишко-

леного війська, піддав вогню й мечу непокірну землю і її вільнолюбний народ.

Цураючись цивілізації, цей народ змушений був перейти на військовий побут, тим паче, що на його долю нападників-завойовників вистачало, то якийсь Китайхан, калмики, хазари, татари, зрештою Атилла, слов'яни...

Й ось після того, як Росія в минулому столітті так тяжко завойовувала Чечню, й ось після того, як сталінська Росія депортувала Чечню з Чечні, й ось після того, як Чечня повернулася в Чечню, тепер уже єльцинська демократична (?!) Росія вторгається в Чечню, щоб ракетами й бомбами загнати її в Федерацію, оголосивши весь чеченський народ, який бореться за свою незалежність, збройними бандформуваннями, в той час як вона в цій історичній обстановці сама є бандформуваннями, — власне як була вона бандформуваннями і в минулому столітті, коли завойовувала вільний чеченський народ. Та що ж це за Федерація така, та що ж це за людиножерна її така Конституція, в ім'я яких найсучаснішою зброєю винищується народ, та що ж це за імперський дух такий, котрий із сатанинською лютістю має знищувати впродовж століть дух іншого народу!

Та ще ж бо чуєш із уст президента Федерації, що Дудаєв, мовляв, здійснює "геноцид чеченського народу". Це те самісіньке, як радянська пропаганда протягом півстоліття стверджувала, що жертви Катині — це жертви фашизму, ніяк не хотіла признаватися за свої власні фашистські жертви. А скільки десятиліть доведеться отакот говорити про дудаєвський "геноцид чеченського народу"? Хіба сьогодні не видно, чий це геноцид?

До того ж — "во славу русских воинов"... Пам'ятається, й багатьом, звичайно, не забудеться, як на Різдво 1995 року закладався Храм Христа-Спасителя, знищеного більшовиками, що Храм закладався "во славу русских воинов", що цю акцію слід сприймати як покаяння, — в усякому разі про це говорив патріарх "всея Руси" Алексій II. А в цей час — на Різдво! — точилася кривава різня в Чечні, де, як стверджував один генерал, російські солдати — хлопчики років вісімнадцяти — гинули за неділиму Росію "с улыбкой на лице". Хай Господь милує від такої моторошної "улыбки на лице" за державного монстра, де цивілізованого життя нема нікому, отож хіба що й залишається вмерти "с улыбкой на лице". Так що ж це виходить: отой Храм Христа-Спасителя в Москві закла-

дено не тільки в ім'я минулої слави російських воїнів, а й тих воїнів, які гинули на Різдво, коли закладався Храм, у знедоленій і вільнолюбній Чечні, які й тепер гинуть, то скільки ж цих загиблих юних життів потрібно, то що ж це за моторошне таке покаяння, яке сприймається за театралізований блюзнірський балаган на лаштунках і за лаштунками вчорашньої і сьогоднішньої російської історії?!

Пригадуєте, під час серпневого путчу 1991 року випадково в московському бронетанковому рейваху загинуло троє невинних молодих життів, і Єльцин на грандіозних похоронах-панахиді зі щирою сльозою в голосі просив простити, що — "я, ваш президент" не зумів уберегти душі гарячих патріотів. Артистично просив — і йому вірилось. І що це за країна така, у якій під проводом ГКЧП власні збройні сили під час путчу в серпні 1991 року штурмом ідуть на Москву, в якій президент у жовтні 1993 року громить власний парламент у Білому Домі, в якій за наказом президента в грудні 1994 року розв'язано громадянську війну у Чечні, де з однаковою суїцидальною лютістю знищується як народ чеченський, так і народ російський?! І що це за Федерація така?! Якби від її імені та в ім'я її цілісності, то, очевидно, там можна було побачити військові формування татарів, башкирів, чувашів, бурятів, і т. д., але ж не видно там військових формувань цих народів, а видно лише російські збройні формування. То що — не болить цим народам так звана цілісність Федерації, а болить лише російському? То чому ж їм не болить, а російському так болить від імені всієї Федерації і за всю Федерацію, в чому природа цього потерпання за всіх? (Державін: "О Росс! — О род великодушный! О твердокаменная грудь!") Ох, ці прозорі границі прозорих камуфляжів — то начебто інтернаціональних, коли під прапором Варшавського пакту вводилися війська в Чехословаччину 1968 року, то в даному разі під прапором Федерації, а насправді тоді й тепер бачимо "щит і меч" Росії, яка будь-якими засобами прагне імперського самозбереження, до того ж іще безтямно пасталакаючи про права людини, а як то дотримуються права людини — видно по десятках тисяч трупів чеченців і росіян у Чечні.

Розгортаю московську газету від 16 лютого, читаю репортаж журналіста. "Через щель, прорезанную в ковре, которым закрыто окно, я наблюдал, как федеральная артиллерия в щепки разносит кварталы... суть новой методики борьбы с незаконными формированиями в Грозном,

как я понял, сводится к тому, чтобы, проведя грамотную и сокрушительную артподготовку, внезапно войти с разных сторон в развороченный снарядами район... "Я столько чеченцев убил, что пальцев не хватит пересчитать", — весело говорил старший лейтенант Сережа... Но через два, три, четыре, восемь часов ожесточенных артиллерийских упражнений все равно становится невыносимо тошно и все-таки хочется заглянуть в это лицо, в эти глаза, чтобы понять: кто те люди, которых утюжат пушками круглые сутки?"

Як то казав Єльцин у серпні 1991 року — простіть мене, вашого президента, що не вберіг ваше життя. Ось так він уберігає життя десятків тисяч — і чеченців, і росіян.

Як то мовилося при закладанні Храму Христа-Спасителя — в ім'я слави російських воїнів.

Як то говорилося тоді ж — акція покаяння.

А хіба в Чечні ще мало вбито? Коли ж буде покаяння за Чечню?.. Храм Покаяння-на-Крові...

IV. Здавалося б, О. Грибоєдов... але й він — плоть від плоті середовища свого. Перебуваючи на Кавказі, веде "Путевой журнал 1819 года. Тифлис — Тавриз". "Надо видеть и слышать, когда он собирает здешних или по ту сторону Кавказа кабардинских и прочих князей; при помощи наметанных драгоманов, которые слова его не смеют проронить, как он пугает грубое воображение слушателей палками, виселицами, всякого рода казнями, пожарами; это на словах, а на деле тоже смиряет оружием ослушников, вешает, жжет их села — что же делать? — По законам я не оправдываю иных его самовольных поступков, но вспомни, что он в Азии,— здесь ребенок хватается за нож. А, право, добр..." Й то правда, куди вже добріший! І почерк у добряка Єрмолова той самісінький, що й у нинішніх добряків: "смиряет оружием ослушников, вешает, жжет их села,— что же делать?" Еге ж, як тоді, так і тепер, здається, цілковита безвихідь, інші методи (М. Бердяєв: "в основании человеческого общения должна быть положена евангельская категория ближнего") чужі для розуміння, отож — що ж робити?! І так — із століття в століття, і навіть діти як хапалися за ножі — так і хапаються, то, звісно, що ж робити з ними як у часи єрмоловські, так і в часи грачовські. "А, право, добр..."

О. Грибоєдов у 1825 році написав вірш "Хищники на Чегеме", де знаходимо рядки:

Ждем.— Готовы к новой сече...
Но и слух о них исчез!..
Загорайся, древний лес!
Лейся, зарево, далече!
Мы обсядем в дружном вече
И по ряду, дележом
Делим взятое ножом.

О. Грибоєдов сам брав участь у каральній експедиції генерала Вельямінова проти закубанських черкесів, у нього були живі враження, які прислужилися до написання цього вірша. Вірш сприймається як пісня-монолог горців, котрі воюють проти чужинецьких зайд, відкидаючи рабські ярма на їхні вільні буйні голови.

Ось як екзальтовано про Кавказ:

Наши — камни, наши — кручи!
Русь! зачем воюешь ты
Вековые высоты?
Досягнешь ли?..

Бачите, як ото все ставало "нашим" — і кавказьке каміння, і кавказькі кручі, ставало невід'ємною частиною єдиної і неділимої, вписуючись і в нинішні конституційний "простір" і в федеративну цілісність, але це постійно розв'язуване й постійно нерозв'язне питання не сходило й не сходить з порядку дня: "Русь! зачем воюешь ты вековые высоты? Досягнешь ли?".

V. Гортаючи "Самопознание" М. Бердяєва, відомого російського філософа, якого Ленін разом з іншими любомудрами брутально сплавив за кордон, натрапляю на цікаве спостереження. "Западная душа гораздо более рационализована, упорядочнена, организована разумом цивилизации, чем русская душа, в которой всегда остается иррациональный, неорганизованный и неупорядоченный элемент. Поэтому русская душевная жизнь более выражена и выражена в своих крайних элементах, чем душевная, жизнь западного человека, более закрытая и придавленная нормами цивилизации".

Що правда, то правда. Ніяк не скажеш, що душевне життя російської людини в минулому (принаймні на той час, про який писав М. Бердяєв) було пригнічено нормами цивілізації, не побільшав цей прес норм цивілізації на російську людину ні в часи революцій чи громадянської війни, розв'язаної більшовиками, ні в епоху сталінщини, ні в епоху брежнєвської стагнації. Чомусь не тиснули ці норми — й не тиснуть, бо ж, очевидно, тиск норм

цивілізації відчувається тоді, коли в них є природна розумна потреба, а коли є, навпаки, природне стихійне відторгнення від них і неприйняття, то буде відторгнення й неприйняття. М. Бердяєв правий, що російське духовне життя більше виражене у своїх крайніх елементах,— і тут він дуже близький до Ф. Достоєвського, який говорив про "безодню" російської душі, яка — феномен завжди наявний і вічний. Так — завжди ірраціональний, неорганізований і невпорядкований елемент, хоч би чого це стосувалося, в тому числі — кривавих подій у Чечні, яку ввергнуто в достоєвську "безодню", яку піддано деспотично-тиранічній вакханалії цього озброєного до зубів ірраціонального, неорганізованого, невпорядкованого елементу, коли, ясна річ, ніяк не йдеться про придушеність нормами цивілізації, а про цілковиту їхню відсутність, коли Росія не здатна зрозуміти, що, знищуючи Чечню, вона знищує саму себе, хоча, звичайно, не в однаковій мірі.

Тут же, в "Самопознании", М. Бердяєв говорить про те, що "в основании человеческого общения должна быть положена евангельская категория ближнего". Золоті слова! На жаль, євангельська категорія ближнього не запанувала над умами російських воєначальників у Чечні, й навряд чи коли-небудь запанує. Задовго до сучасного філософа Ясперса, який говорив про державців-філософів і про філософствуючі народи, подібну думку висловив еллінський філософ Платон: "Щасливі ті держави, в яких або правують філософи, або правителі філософствують". На жаль, не скажеш, що тепер очолювані Москвою чи Києвом держави — щасливі, що в них правують філософи або правителі філософствують. Та й важко сподіватися з квасного патріота — вільно мислячого філософа, бо, знагла ставши філософом, він би автоматично перестав бути квасним патріотом, де б тоді поділися всі квасні патріоти, а таке в природі неможливе, отже, ніякий розгул — загул філософів і філософії в коридорах влади на просторах СНД нікому на загрожує. Еге ж, як ото казав О. Грибоєдов: "Федьдфебеля в Вольтеры дам". І саме таких Вольтерів та вольтер'янців дано згори, призначено, бо саме на цій землі вони не з ласки Божої, а саме призначаються, і саме оцей розгул-загул московського вольтер'янства ми бачимо сьогодні в Чечні.

У плані нашої розмови гріх не послатися на історика С. Соловйова, це посилання саме проситься. У 1872 році

відзначалося 200-річчя від дня народження Петра I. Це був час, коли всі читали книгу маркіза де Кюстіна й міркували — куди ж іде велика імперія. На обіді на честь іноземних гостей маститий історик С. Соловйов начебто давав відповідь: "Иностранцы приветствуют Россию. Но что же Россия скажет им в ответ? Русские от искреннего сердца пожелают уничтожения нелепого предрассудка, будто бы цивилизация России может быть в ущерб Европе, что мы, завоевательный народ, жаждем чужого. Пусть, вглядевшись внимательнее в настоящее и прошедшее России, они убедятся, что задача ее иная. Ни у одного народа нет меньше побуждений желать чужого: у нас громадная страна, требующая возделания во всех отношениях; станем ли мы желать ее приращения? Наука прежде всего нужна пока..."

Ось так філософствував історик понад сто років, проте, як сказав байкар: "А воз и ныне там". І ще він сказав: "А Васька слушает да ест". Ні, відомий байкар зовсім не спростовував відомого історика, просто так у його байкарському ділі вийшло, що наче й не спростовував — і спростував: віз російської історії залишився там, де й досі був, як і віз російського національного самоусвідомлення, себто віз філософії.

Бачите, це всього лише "нелепый предрассудок", ніби так звана російська цивілізація зашкодить Європі, це їхня, іноземців, вигадка, марно вони бояться власної вигадки. Але ж як боялися колись, так бояться й тепер, і це не є їхня вигадка, бо така споконвічна природа Росії, що її, Росію, мають неминуче боятись, як і її природи: цей "нелепый предрассудок" був і залишається в силі. Особливо ж, коли іноземці таки вдивляться в минуле Росії до С. Соловйова, так і в минуле Росії після С. Соловйова, й ніяк не віриться, що "задача ее иная", а саме така, й коли вже, скажімо, наступного, 1873 року російськими військами розпочато Хівинський похід, цим вкотре потверджено, що саме така, й хоч справді земель — надмір, як своїх, так і загарбаних, але чомусь усе-таки видається, що мало, й тут уже починає виконувати свої безвідмовні функції "предопределение", і російська армія вирушає в похід. А "громадная страна, требующая возделания во всех отношениях", як потребувала цього "возделания во всех отношениях", так і тепер потребує, тут ніхто не заперечить, бо Росія була й залишається розореною країною,

але ж усупереч здоровому глузду однак — давай Чечню, "исконно русскую территорию!". Як тоді, так і тепер — "наука прежде всего нужна". Тож не заперечиш, але, як то сказано іншим, "умственность вредна для России", й ніякої гармонії тут досягнути не можна: з одного боку "нужна", а з другого — "вредна", коротше, як то сказано сучасним академіком, "нельзя уйти от самих себя...".

VI. Шовінізм завжди аморальный, великодержавницькі амбіції завжди аморальні — й не вкладаються в норми загальнолюдської етики. Російський шовінізм — це вічно жива унтер-офіцерська вдова, яка з мазохістською насолодою батожить сама себе, водночас упиваючись чужою кров'ю, наче квасом. Скажімо, в січні 1995 року в Польщі у Кракові створено Чеченський інформаційний центр, де працюють не тільки чеченці, а й росіяни. Російське посольство заявило, що центр веде антиросійську пропаганду, організовує демонстрації протесту проти кривавого злочину в Чечні, а це, мовляв, суперечить польсько-російській угоді. Польське МЗС відповіло, що підстав для протесту немає, бо центр збирає гуманітарну допомогу для жертв війни в Чечні, а "Газета виборча" написала, що вважати протести проти убивства людей у Чечні антиросійською діяльністю — це абсурд, наче списаний у Оруелла. Важко не погодитися з поляками, які згадують Оруелла, очевидно, його "Скотний двір". Можна провести аналогію далі й сказати про московських скотарів і про кремлівського бугая, для якого Чечня — це наче червона ганчірка, яка його смертельно дратує, ось тільки ті скотарі і той бугай не усвідомлюють, чому та ганчірка червона, а червона ж вона від крові, яку вони самі точать з вільнолюбного народу.

І президент по-імперськи шикнув на всіляке там ближнє зарубіжжя, щоб, мовляв, не сміли й оцінки давати чеченським подіям, бо це буде втручання у внутрішні справи Росії, а раз втручання — то й буде покарано, відтак наша чиновницька братія з циновими гудзиками, як висловився поет, стоїть собі, витріщивши очі.

І, здається, ніякої ради.

Але ж не хочеться, щоб ніякої ради, треба давати раду, треба.

1995

ЗНАК ХІВИ

Полковник Ф. Лобисевич склав докладний опис Хівинського походу 1873 року, й цей опис за редакцією генерал-ад'ютанта В. Троцького (начальника штабу всіх загонів, які діяли проти Хіви) побачив світ 1898 року в друкарні "Высочайше утвержденного Товарищества "Общественная польза". Опис походу складено не без причини й нагоди, а саме з гордої нагоди — двадцятип'ятиріччя підкорення Хівинського ханства.

Росія перед цим двічі намагалася здолати це ханство — в 1717 і 1839 роках, але невдало. Оточене зусібіч безводними пустелями, які вважаються найстрашнішими в світі, це було "ничтожное" (Ф. Лобисевич) ханство з 400 000 душ обох статей. І хоч як воно вірило в свою недосяжність, але, нарешті, російські війська з трьох боків підступили до зачарованого ханства, здійснивши один із найважчих, відомих в історії, походів, здолавши всі жахи дороги по безводних піщаних пустелях, де не було ніяких доріг, у тропічну жару, яка доходила до 45, пройшовши від Ташкента 660—890 верст, від Кавказу 1000 верст, від Оренбурга 1395 верст і 29 травня 1873 року, в 201 роковини народження Петра Великого, переможні знамена піднято на стінах міражної Хіви.

Яка, звичайно ж, була та є "окраїною" російської імперії, складовою частиною "русского вопроса и русского дела" (хоча сама про це зроду-віку не здогадувалася), та ще ж була й глибокою провінцією.

З падінням Казані й Астрахані, коли Волга стала великою вже російською рікою-матушкою, думки про дороги в багаті східні країни, в Китай та Індію, сушили голову царя Івана IV. А Петро I, рубаючи "вікно в Європу", водночас сушив собі голову й дорогами на схід, шукаючи до них "ключ и врата". Що було задумано? Послати експедицію під командуванням капітан-поручика Бековича-Черкаського. 4000 регулярних військ, 2000 яїцьких і гребенських козаків, сто чоловік драгунів; кіннота мала йти від Астрахані, начеб супроводжуючи караван з товарами, до складу якого ввійшло чимало купців. Дуже мені подобається пасаж із цього опису: "Таков был задуманный Петром Великим грандиозный план утверждения русского влияния в Средней Азии. С первого взгляда может казаться, что план этот преследовал завоевательные цели, стремясь вооруженною силою подчинить Хиву русскому

владычеству: иначе к чему было посылать с "посольством" такой значительный отряд? Однако, такое заключение было бы едва ли справедливо по отношению к действительным намерениям Петра".

Бачите, всього лиш утвердження російського впливу, а не якась там завойовницька мета, щоби збройною силою приєднати Хіву до імперії. Для того й такий значний військовий загін — начеб супроводжувати караван з товарами. Цей маскарад нагадує сьогоднішній чеченський маскарад, начеб незчисленна російська орда на танках, ракетних установках та військових літаках несе пенсії пенсіонерам, гуманітарну допомогу й економічний розвиток норовитим горцям. І все-таки, чому говориться про "грандиозный план утверждения русского влияния в Средней Азии" — і водночас стверджується, що справжні наміри Петра були інші? Себто не завойовницькі. Як же це так: не завойовницькі, а план утвердження російського впливу грандіозний? Річ у тім, що двоє ханів із середньо-азіатських ханств були вельми і вельми непопулярні в своїх ханствах, ці хани потерпали, що народ відніме в них владу, тому-то й перекинулися васалами до царя, щоб він захистив їхню владу від їхнього ж народу — над цим самим народом. Беручи цей зрадницький досвід ханів по відношенню до свого народу за взірець, російський цар сподівався на щось подібне і в інших ханствах, себто — начеб мирне підкорення, але, безумовно, підкорення, бо ж як без підкорення може здійснитися грандіозний план і утвердження російського впливу! А всі оті регулярні війська, драгуни й козаки, придані до "мирної місії" Бековича-Черкаського — щоб супроводжувати караван з товарами та торговий купецький люд. Ось така дипломатія традиційного російського ощасливлення "диких" племен, які самі себе, на погляд росіян, чомусь ніяк не здатні ощасливити, а їхнє, росіян, щастя чомусь неодмінно полягає в тому, щоб ощасливити інших,— і в цьому традиційно знаходити своє, росіян, щастя. Зачароване коло незбагненної ментальності, з якого вичаруватися назад не вдалось і не вдається! Але ж неспроста історик С. Соловйов назвав Петра I "великим воспитателем своего народа" та ще й "величайшим трудолюбцем Русской земли". А таки був і вихователем, і трудолюбцем, коли споряджав ось такі "мирні" експедиції на всі мислимі сторони імперії, та й залишився він вихователем свого народу й сьогодні — хіба не вивищується тінь порфироносного трудолюбця на

фоні чеченських подій? Отже, Петро сподівався, що хівинський хан, а то й бухарський емір навіть попросять у нього гвардію з російських військ для захисту своєї ханської гідності. А ще ж мало вистачить військ для побудови укріплень, для охорони купецького каравану. (Як то колись і тепер інспірована росіянами опозиція — в Угорщині, в Афганістані, в Чечні і т. д. — "просила" й "просить" збройної допомоги від Росії для захисту своєї опозиційної гідності!).

Тоді, в 1717 році, не так сталось, як гадалось. У похід на Хіву рушив великий експедиційний корпус, хоча дещо й інший, ніж планувалося. Здолавши бурхливе море, заклали на піщаній тюп-караганській косі фортецю, поіменовану фортецею Св. Петра. Бекович-Черкаський послав до хівинського хана гінців із вісткою про своє посольство з мирними цілями, а сам із двома полками морем відправився до Червоних Вод, де полки й висадилися з мирними цілями будувати ще одну фортецю, бо, як відомо з історії, мирних цілей можна домогтися тільки з допомогою озброєних до зубів полків та насадивши на чужій землі свої форпости.

Але хівинці чомусь не повірили в ці мирні цілі. Відбулася одна сутичка хівинців з козаками, відбувся напад хівинців на російський укріплений табір, і тут Бекович-Черкаський наказав стріляти з гармат, щоб залякати хівинців і змусити їх до переговорів, але гарматна стрілянина не привела до переговорів, і тоді почався важкий бій, що тривав дві доби. (Треба думати, з тією самою метою, аби хоч у такий спосіб переконати нерозумних хівинців у мирних цілях російського війська). Хівинці відступили. Хитрощами вони зуміли виманити росіян з їхнього табору, хитрощами зуміли поділити їхній загін на частини, хитрощами зуміли обеззброїти — частину перебили, частину взяли у полон, а самого Бековича-Черкаського схопили і відтяли голову перед ханським шатром 29 серпня 1717 року. А яка доля фортеці Святого Петра і фортеці в Червоних Водах, збудованих "з мирними цілями"? Опинившись у ворожому оточенні, зазнавши нападів, потерпаючи від нестачі води і від хвороб, обидва гарнізони були змушені ретируватись в Астрахань.

Але ж дорога на Схід — в Індію і Китай — не давала спокою великодержавному самолюбству, і перший невдалий похід ніяк не міг стати пересторогою і застороrою, бо не з тим самолюбством сталася невдача. Царський улюбленець Волинський писав: "По замыслам Царского

Величества не до одной Персии было ему дело. Если бы посчастливилось нам в Персии и продолжил бы Всевышний живот его, конечно бы покусился достигнуть до Индии, и имел в себе намерение и до Китайского государства, что я сподобился от Его Величества сам слышать". А в Індію, як відомо, намагалися проникнути двічі — вперше в 1801 році, й тільки смерть імператора Павла зупинила експедицію, а вдруге в 1881 році, коли генерал Скобелєв, узявши Геок-Тепе, вирішив дійти до Герата, все було підготовлено, та експедицію зупинили. А в разі б не зупинили, а в разі б успіху — тоді б і Персія, і Індія стали б, можливо, заштатними російськими провінціями, окраїнами, й таки б підтвердилося знамените "Россия — родина слонов".

Про поворот річок у зворотньому напрямку додумалися не більшовики, поворот річок — у російській ментальності, від постійного прагнення насильства в будь-яких сферах. Ще Петрові I хотілося води Амудар'ї повернути в Каспій, щоб вони стали частиною торговельного шляху неодмінно ж через Росію! — зі Сходу на Захід. "Я планов наших люблю громадье", як значно пізніше сказав поет-трубадур жовтневого перевороту. І петровські плани не вивітрилися з великодержавної свідомості. Другий похід на Хіву — восени 1839 року. Як завжди, не обійшлося без конфлікту. Полковник Ф. Лобисевич писав: "Хотя все приготовления к экспедиции должны были производиться без огласки и под видом предполагавшегося ученого исследования приаральских степей, тем не менее известие о них скоро дошло до Хивы". Склад цілої раті ломоносових для "ученого исследования" — це загін у 4250 солдатів при 18 гарматах та 2090 киргизьких візничих і верблюдовожатих. Проти "науковців" виступили не тільки хівинські "шайки", як пише полковник, а й жорстока зима і хвороби, рать ломоносових страждала від цинги, лихоманки, хвороби очей, і керівник походу генерал-ад'ютант Перовський, наступивши, як то вже писав поет-трубадур, "на горло собственной песне", наказав повертатися назад на лінію. За вісім місяців у степу експедиційний загін втратив 1054 озброєних наукових світил, до 10000 верблюдів, понад 8000 коней, і це, звісно, був серйозний удар по вітчизняній науці і прищепило декому думки, що до Хіви взагалі неможливо дістатися.

Чи до походів на Хіву в 1717 і в 1839 роках були інші агресії проти цього ханства?! Історія засвідчує, що були, причім обходилося без брехні, мовляв, ідемо з

мирними цілями, а чи йдемо для наукових досліджень, а задумувалося прямо — з метою наживи й пограбування, бо, власне, всі ці мирні цілі й наукові дослідження на землях вільних (еге ж, "диких") народів завжди означали тільки кривавий розбій. Яїцькі козаки, поселившись на річці Урал, грабували нещадно всіх. Прочувши про багату Хіву, в якій влітку не буває війська, яїцькі козаки на початку XVII ст. числом до тисячі кинулися в похід на казкове ханство. Заскочивши Ургенч, де справді не було війська, вони знищили місто, награбували до тисячі возів усяких скарбів, забрали до тисячі жінок. Уже в дорозі їх наздогнали й оточили хівинські воїни. Відрізані від води в пустелі, козаки захищалися хоробро, вгамовуючи спрагу кров'ю вбитих соратників. Покинувши награбовану здобич, уціліла якась сотня козаків прорвалась до Амудар'ї, де їх і знищено в густих комишах. Через якийсь час яїцькі козаки знову подалися на Хіву по здобич, поруйнували міста, набрали чимало всіляких багатств і жінок, а на зворотньому шляху всіх козаків побито хівинцями. Третя спроба — ще невдаліша, зимовий буран та люта холоднеча заскочили козаків у степу, вони заблудились у дорозі, змушені були вбивати і їсти один одного, а частину хівинці захопили в рабство. Розбої — це розбої з будь-якої сторони, і вміти побачити за ними мирні цілі чи видавати за наукові дослідження — це вже треба пройти певний мілітаристський вишкіл у такому містичному ділі, як "русское дело".

Отже, можна сказати, що зазіханням на Хіву — не одне століття, що похід 1873 року — лише чергова ланка в військовій маніакальній експансії Росії на Схід, "задуманный Петром Великим грандиозный план утверждения русского влияния в Средней Азии", і хоч би як маленька "ничтожная" — Хіва боронилась та не давалась, але над нею невідворотно тяжів отой у російському розумінні "Божий промысел", який, скажімо, тяжів і тяжіє, знову ж таки в російському великодержавницькому розумінні, упродовж століть над Чечнею, і для реалізації маніакальної ідеї всі способи годяться — багаторічне завоювання — різня, депортація, нинішній геноцид.

Чи треба більш-менш докладно розповідати про похід 1873 року? Про переможний — нарешті! — похід? Можна б і розповісти, але подробиці мало що додадуть до характеристики ментальності агресивного війська агресивного народу, й подробиці Хівинського походу, здавалося б, лише підтвердять екзальтацію монархіста О. Пушкіна: "Все рус-

скому мечу подвластно!' Історія розширення імперії – це густа пролита кров підкорених народів, це уярмлена їхня воля, розтоптана державність, спаплюжені традиції, закута в ланцюги національна гідність. Хіву було окуповано. Ханський трон було вивезено в Москву, де він опинився в Грановитій палаті. Наступний день після зайняття Хіви було 30 травня, роковини народження Петра I, котрий "обращал свой гениальный, пытливый взор к той самой Аму-Дарье, в городе Хиве, столице бывшего Ховарезма, сосредоточены были 29 мая 1873 года русские войска, действовавшие против Хивы". Як бачимо, історичне коло замкнулося, геній російського царя, який уособлював геній російського народу, та ще ж із допомогою "Божого промысла" реалізувався з фатальною неминучістю (Г. Державін: "О Росс! Шагни, — и вся твоя вселенна"). Для параду й богослужіння вишикувано військо в місті, на майдані, біля хазараспських воріт. Проголошуючи "многая лета", салютаційну пальбу проведено з хівинських гармат хівинським порохом. Історіограф захоплюється бойовим духом російських військ, які, здавалося, не закінчили похід, а тільки збираються в похід: "...заметно было оживление между офицерами и солдатами, начались те славные, обычные в этих случаях мечты и предложения о том: "достанется ли, мол, нашей роте участвовать", а каждый, кто имел мнимые причины предполагать, что ему придется остаться на месте, внутренне уже завидовал счастливому товарищу, надеявшемуся попасть в дело".

Ось у чому, виявляється, щастя держави і щастя її вірного солдата! Російська держава — це російський солдат, і російський солдат — це російська держава. Взаємощасливі такою єдністю, яка так тяжко обертається проти інших народів.

І коли в 1717 році свої агресивні заміри старалися замаскувати під купецький караван, і коли в 1839 році ще намагалися видати себе за рать ломоносових, то тепер, у 1873 році, коли "ничтожное" ханство переможено і окуповано, справжня мета, нарешті, не приховується: давай контрибуцію. А щоб туркмени і не мріяли ухилитися від накладеної на них контрибуції, споряджено спеціальний загін, який має "наглядати" за збором контрибуції: 8 рот піхоти, 10 гармат, 8 казачих сотень, ракетна батарея з 8 одиниць зброї. Цілком типовий для імперії фіскальний апарат, правда ж?! Але плем'я іомудів чомусь не захотіло платити, повстало проти росіян, підмовивши інших туркменів не платити, ще й зірвалося бігти зі своїх спо-

конвічних земель. Проти таких "возмутителей спокойствия" методи боротьби апробовані, скажімо, на Кавказі, й кавалерія на чолі з полковником Блоком кидається навздогін. Досягнувши поселення Безгумен, за наказом полковника каральний загін палить скирти хліба та будівлі, й хвилин за п'ять поселення перетворено на купу попелу. Такої самої долі зазнали поселення Янгі-яб, Бедеркет. Зрештою, козаки наздоганяють утікачів, які ось-ось можуть зникнути в пісках пустелі. Це караван мирних жителів з худобою та з гарбами, навантаженими домашнім скарбом. Побачивши козаків, туркмени залишили своє майно і побігли врізнозбіч у піски, а козаки (Г. Державін: "О Росс! — О род великодушный! О твердокаменная грудь!") кинулись на караван. Не щадили нікого, особливо ж чоловіків, які пробували захиститися шаблею чи кинджалом. Ведучи успішний наступ на мирне населення, кавалерія наздоганяла все більші натовпи туркменів, зрештою, досягнули великого озера, й тут відкрилася жахлива картина. Глибоку й швидку протоку було завалено туркменами — старими й молодими, жінками й дітьми, що кинулися в озеро, аби врятуватися від росіян. У озері та в довколишніх болотах потонуло близько 2 тисяч чоловіків. Ось такі, як бачимо, наукові здобутки раті озвірілих ломоносових. Частина іомудів, які встигли переправитися на протилежний берег, відкрили перестрілку, й тоді було розгорнуто батарею і по втікачах випущено дев'ять ракет. (Звичайно, це мізерно мало порівняно з тією кількістю ракет, які випущено в Чечні в 1994—1995 роках і які ще буде випущено). Очевидно, до наукових здобутків у результаті ось таких наукових пошуків, які, звичайно ж, переслідували мирні цілі, як же інакше, слід віднести й трофеї: козаки пригнали в загін 789 голів рогатої худоби, 1609 баранів, 305 телят, 18 верблюдів, 3 коней і 12 ішаків.

Цинізм і лицемірство московських завойовників безпрецедентні що в Чечні в наші дні, що в Туркменії в 1873 році: після цієї каральної експедиції вирішено, що коли на вечір 12 липня не з'явиться депутація від туркменів, то 13 липня прямувати каральним загоном на місто Ільялли. Зрештою, російська окупаційна влада визначила, що витрати на військову експедицію проти Хіви дорівнюють 2200000 рублів,— таку суму складала запланована контрибуція. Отже, ханство саме повинно було оплатити його ж таки, ханства, завоювання імперією, ось якою буває казуїстика по-московськи. Сплату контрибуції вирішено розкласти на 20 років, з процентами з розра-

хунку 5% на рік. А з метою гарантії одержання контрибуції і з метою виконання Хівою умов мирної угоди — аби уникнути непорозумінь в майбутньому — ухвалено приєднати Хіву до імперії на вічні часи. І все це ще — з метою забезпечення "наших" кордонів.

Ось так — на вічні часи.

Ось так — з метою забезпечення і нинішніх кордонів СНД. І нинішньої Федерації.

А в мирній угоді говорилося, що ханський уряд і хівинський народ самі винуваті в тому, що Росія змушена воювати проти Хіви. Точнісінько так само, як сьогоднішня Москва звинувачує Чечню, що Москва змушена воювати проти Чечні. Зворушливо послідовна імперіалістична логіка, коли логіка ставиться з ніг на голову.

Полковник Ф. Лобисевич не був би полковником-оракулом зрідні російським історикам-оракулам, філософам-оракулам, письменникам-оракулам, якби так само, як і вони, не святкував оптимістичну футурологію: "Хивинский поход 1873 года — это эра возрождения Средней Азии к новой политической и торговой жизни. Прямым последствием этого похода, независимо... общего панического страха во всей Азии, явилась возможность постройки Закаспийской железной дороги... в 1886 году по Оренбургскому транзитному пути было вывезено одного только хлопку 831000 пуд., в 1896 году его вывезено... уже 300000 пуд. (в 1896 г. перевезено... до 18 миллионов пудов груза), так что, в настоящее время, уже целая треть потребности Российской империи в хлопке покрывается отечественным хлопком".

Ось, бачте, вчора ще тільки підкорили, а вже сьогодні — "отечественный хлопок". І цей "отечественный хлопок" з загарбаних і колонізованих земель ішов аж до останнього часу, аж поки урвалося — й раптом "отечественный хлопок" перестав бути "отечественным", а став узбецьким, киргизьким, туркменським.

Хіба ж не заплачеш крокодилячими сльозами за "оборванными экономическими связями"! Які ще закладалися генієм Петра Великого! Хіба могло таке приснитися в найстрашнішому сні? Бо в рожевих снах марилося зовсім інше, як пише полковник Ф. Лобисевич: "...возбуждено ходатайство о соединении Закаспийской железной дороги веткою с Кукинским постом, пограничным нашим пунктом к Афганистану и Герату, который и есть тот "ключ", который искал Великий Петр, и, может быть, недалеко

то время, когда мы тем ключом отворим настежь заветные "врата"..."

Ось як — і не інакше. Так що недавня, майже десятирічна війна в Афганістані — це реалізація генія Петра I по-радянськи. Й ніяка це не випадковість чи безмозглість, які вже можна приписувати Брежнєву чи його оточенню. Як розбудовувалась імперія — так повинна була розбудовуватись і далі. (Г. Державін: "О Росс! Шагни,— и вся твоя вселенна"). Якби не Горбачов, який задумав "перестройку" і накивав п'ятами з Афганістану. Але "ми" не дозволимо розвалити Федерацію, "ми" не відпустимо Чечню на волю, "нам" потрібна Чечня — без чеченців. Ото вже не пофортунило Кремлю з народом — так не пофортунило, ну просто народ — розбійник, ніяк не хоче зрозуміти свого щастя жити в московському рабстві. Ти його ріж із століття в століття, засилай весь цей народ на каторгу, вибивай його бомбами й ракетами, а він ніяк не хоче тримати голову в ярмі, то навіщо такі чеченці здалися в Чечні?!

А щодо безкорисливості... мовляв, пенсію веземо пенсіонерам — отакий собі соцзабез на танках та бетеерах. Мовляв, уже тепер думаємо та дбаємо про відновлення господарства, про економічний розвиток — і з бойових авіалайнерів економісти кидають на мирне населення голчасті бомби. Дуже безкорисливі й великодушні, правда ж, зовсім не думається про величезні запаси чеченської нафти, еге ж? Змінилася природа? Ота природа, коли тільки вчора підкорили Середню Азію, а вже сьогодні узбецький та туркменський бавовник став "отечественным хлопком"? Про цю природу недвозначно висловлювався знаменитий генерал М. Скобелєв, який, до речі, теж брав участь у поході на Хіву в складі раті ломоносових.

Висловлювався так. "При Петре мы были настолько бедны, что после Нарвы колокола переливали на ружья. И ничего. После Полтавского боя все изменилось... Если бы нам пришлось перенести войну на неприятельскую территорию, то враг должен за честь считать, ежели я ему заплачу кредитным рублем. Даже кредитные билеты я отдал бы с сокрушенным сердцем. Неприятель должен кормить нас даром. И без того наш народ нищий по сравнению с соседями, а я еще буду платить врагу деньги, заработанные горем, бедой и тяжким трудом рязанского мужика. Я такой сентиментальности не понимаю".

Отже, несентиментальний Скобелєв не зрозумів би надмірно-сентиментального Грачова, який затявся допомогти чеченському народові. Якісь наче не одного кореня філантропії в обох, у одного без камуфляжу, а в другого з безцеремонним камуфляжем, і суть у них єдина, бо й природа єдина. А скобелєвський посил на бідного рязанського мужика?!! ("А я еще буду платить врагу деньги, заработанные горем, бедой и тяжким трудом рязанского мужика...")

Не багатим цей рязанський мужик подався й сьогодні на кровопролиття в Чечню, де процвітає зоологічна жорстокість і мародерство. Власне, чи в цьому щось дивне?! Відомо, що генерал Скобелєв прославився війною проти турків на Балканах, російські війська могли окупувати Константинополь (мрія слов'янофілів, і не тільки слов'янофілів, перенести столицю Російської імперії з Москви і Санкт-Петербурга у Царгород-Стамбул-Константинополь), але, згідно з умовами мирної угоди, ця вимріяна окупація не відбулася. А так хотілося, щоб російський хрест засяяв на колишньому храмі, який тоді був мечеттю святої Софії! Генерал Скобелєв плакав. Російські солдати — це були ті самі рязанські мужики, чи калузькі, чи вологодські — не могли повірити, що, стоячи біля воріт турецької столиці, вони не ввійдуть у ці ворота, що жертви і героїзм виявилися марні, що вони не скористаються плодами своїх ратних подвигів, що кабінетна дипломатія десь в Берліні чи в Лондоні так болісно вдарила по їхній гордості. Здається, що такого ніколи не було в історії баталій — підійти до ворожої столиці й не ввійти в столицю! Тут і генерал Скобелєв заплаче!

Слов'янофіл М. Данилевський (1822—1885), публіцист і соціолог, у 1871 році випустив книгу "Россия и Европа", цю книгу дехто називав "катехізисом слов'янофільства". Тут знаходимо такі глобальні думки: "... в нравственном отношении обладание Константинополем, центром православия, средоточением великих исторических воспоминаний, дало бы России громадное влияние на все страны Востока. Она вступила бы в свое историческое наследие и явилась бы восстановительницею Восточной Римской империи, подобно тому, как некогда монархия франков восстановила империю Западную, и таким же образом начала бы новую, Славянскую эру Всемирной истории... Огромное нравственное влияние — вот те прямые положительные выгоды, которые доставило бы России облада-

ние Константинополем, тогда как для всех прочих государств обладание им было бы им гибелью, как для Греции, или доставило бы чисто отрицательную выгоду, состоящую в возможности постоянно вредить России, сопряженную притом с мрачным вредом для самих себя... Притягательная сила Константинополя! Цель стремлений русского народа с самой зари его государственности, идеал просвещения, славы, роскоши и величия для наших предков, центр православия, яблоко раздора между нами и Европой, какое историческое значение имел бы для нас Константинополь, вырванный из рук турок вопреки всей Европе! Каким дух занимающим восторгом наполнило бы наши сердца сияние нами воздвигнутого креста на куполе святой Софии! Прибавьте к этому перечисленные... несравненные преимущества Константинополя, его мировое, торговое значение, восхитительное местоположение, все очарования его. При всем этом дозволено, конечно, опасаться, чтобы Константинополь, сделавшись столицею России, не привлек к себе в слишком значительной степени нравственных, умственных и материальных сил России и тем не нарушил в ней жизненного равновесия... освобожденный Константинополь, преображенный в настоящий Царьград, должен быть сам по себе чем-то больше, нежели столицею Русского царства. Одним словом, Царьград должен быть столицею не России, а всего Всеславянского союза... Царство Константина, Феодосия и Юстиниана может ожить только в форме славяно-греческой федерации, и только таким образом может и Греция принять участие в его славе и величии... Положение славян лицом к лицу с враждебным им Западом есть та причина, которая заставляет желать для них весьма тесной федеративной связи под политическим водительством и гегемонией России, на что Россия имеет законнейшие права..."

Всього не перекажеш — тодішній СНД, тобто Російська імперія, у мілітаристських візіях бачилась у зрості, а не в застиглості, тим більше — не в розпаді. Генерал Скобелєв поділяв погляди слов'янофілів, був заклятим шовіністом, отож його сльози біля воріт Константинополя — цілком природні й зрозумілі: це були щирі сльози самої імперії.

Ото де було б Ульянову-Леніну будувати концтабори, ото де було б Джугашвілі-Сталіну урізноманітнювати механізми депортації народів і влаштовувати тотальні голодомори, ото де було б Микиті Хрущову, зодягненому в українську вишиванку, сіяти кукурудзу і, скажімо, закла-

дати чергову комсомольську будову на горі Олімп, ото де було б Горбачову починати "перестройку", ото де б показали себе ще й не такі витязі Бєловєзької пущі! Ото де було б лунати пісні "Широка страна моя родная, много в ней лесов, полей и рек, я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек!" І слова гімну "Сплотила навеки великая Русь..." Еге ж, було чого заплакати генералу Скобелєву, великому російському патріотові, який знав душу російського солдата і якого любили російські солдати, відчуваючи в ньому свою душу.

Не сумніваюся, сьогодні цікаво почути й таке. Цей Всеслов'янський союз ("единый и неделимый", "союз нерушимый") у візіях М. Данилевського і, звичайно, з проекцією на нинішній день, мав складатися з Російської імперії з приєднанням до неї всієї Галичини й Угорської Русі, з приєднанням королівства Чехо-Мораво-Словацького, до якого б увійшла північно-західна Угорщина; з приєднанням королівства Сербо-Хорвато-Словенського, яке складається з князівства Сербського, Чорногорії, Боснії, Герцеговини, Старої Сербії, північної Албанії, Сербського воєводства і Баната, Хорватії, Славонії, Далмації, Воєнної Границі, герцогства Крайни, Герца, Градиски, Істрії, Трієстської округи, двох третіх Карінтії і однієї п'ятої Штирії по Драві; з приєднанням королівства Болгарського з Болгарією, більшою частиною Румилії та Македонії; з приєднанням Королівства Румунського з Волощиною, Молдавією, частиною Буковини, половиною Трансільванії, приблизно по ріку Марош, і з населеною переважно молдаванами західною частиною Бессарабії, взамін якої Росія повинна б одержати частину південної Бессарабії з Дунайською дельтою, що відійшли від неї, й півострів Добруджу; з приєднанням королівства Еллінського, з долученням до нинішнього його складу Фессалії, Епіра, південно-західної частини Македонії, всіх островів Архіпелагу, Родоса, Кріта, Кіпра і малоазійського узбережжя Егейського моря; з приєднанням королівства Мадярського, тобто Угорщини й Трансільванії; з приєднанням Царгородської округи з прилеглими частинами Румунії і Малої Азії, які оточують Босфор, Мармурове море й Дарданелли, з півостровом Галіполі і островом Генедосом...

Оце масштаби, оце євроазійський простір — аж дух захоплює! Ото скільки б ще могло приєднатись — якби так сталось, як гадалось! — усіляких політичних зубрів, які були зібралися в Бєловєзькій пущі, артистично обер-

нувши Радянський Союз на СНД. А в якому невгадуваному сьогодні складі існувала б Російська Федерація з її федеративною цілісністю та брежнєвсько-сусловським конституційним простором, порушувати які, відома річ, зась усім, ото б де ще на цьому євроазійському просторі сходила кров'ю друга чи й третя Чечня — на Родосі? на Криті? на Кіпрі? на малоазійському узбережжі Егейського моря?

А в результаті другої світової війни, після перемоги над іншими прихильниками своєї ідеї євроазійського простору, над німецькими фашистами, так званий соціалістичний табір уже мав реальні обриси цієї грандіозної російської візії, щоправда, з центром у Москві, а не в Стамбулі-Константинополі, зате з безумовним і незаперечним "гегемоническим преобладанием" в ньому таки Росії, як і марилося М. Данилевському.

А вчення марксизму-ленінізму, як і комунізм, який мав перемогти в усьому світі, виводив месіянський народ і месіянську Росію на всепланетарні терени. Як співається в "Інтернаціоналі": "Мы наш, мы новый мир построим". Як у цьому випадку, як і в інших випадках — таки "наш". Ясна річ, з "гегемоническим преобладанием" Росії, бо такий "Божий промысел". І тут усезрячий "Божий промысел" гармонійно поєднувався як з ученням марксизму-ленінізму, так і з месіянською — якогось буквально "запредельного" наповнення — роллю російського народу у світовій історії, бо цю роль поміж інших народів він просто приречений зіграти.

Отож, не може не зіграти?! Отож, таки неминуче знову постарається зіграти, бо така його доля, й це неминуче позначиться на долі інших народів?

А як саме позначалося і позначається,— ми добре знаємо з історії вчорашньої і нинішньої.

От не давала й не дає мені спокою ота пісня давня російська, монолог Ваньки Каїна-розбійника, бродяги й хайла, котрий, сидячи в тюрмі, страждає:

> Мне сахарная — сладкая ества, братцы, на ум нейдет,
> Мне Московское сильное царство, братцы, с ума нейдет.

Бо оте "Московское сильное царство" — і його розбійницьких кривавих рук справа, і його, хайла, предмет душевних турбот.

А мені от, наче тому хайлу, теж не йде з голови бодай отака нав'язлива ідея: а як би велося отому королівству

Еллінському в складі "единой и неделимой"? Як би, скажімо, отой самий не такий уже й фольклорний хайло (за прототипа — реальний Ванька Каїн) потерпав таки за вічну приналежність королівства Еллінського до матушки Росії? Це б яку тоді генеалогію, яке історичне древо нафантазували собі хайли в коронах і хайли в еполетах, а ще ж і хайли з науковими академічними званнями, а ще ж і хайли в поезії! А ще б і камаринський мужик дав десь із Рязані тягу на Олімп, сподіваючись там на безплатну сивуху та на кисільні береги Егейського моря. Й гора Афон — ото вже "исконная земля!" — поближчала б. А Гріб Господній? Е-е, таки бачився, бачився свій хрестовий похід, зі своєю відвічно "сермяжною" мотивацією (Г. Державін: "О Росс! Шагни — и вся твоя вселенна!") Думаю, дали б собі раду і з грецькою міфологією, і Геродота б приватизували та русифікували, а от щодо філософів... Це ж бо яке сузір'я — Фалес, Солон, Хілон, Евклід, Платон, Арістотель, Стратон, Діоген, Зенон, Піфагор, Емпедокл, Геракліт, Демокріт, Протагор, Епікур, Платон... Невичерпне море грецької філософії!.. Та можна не сумніватися, що таки зуміли б загнати в свою генезу. (Отоді, очевидно, академік Д. Лихачов міг би ще з більшою гордістю заявити: "Тысячелетние культурные традиции ко многому обязывают"). І в який би спосіб "освоїли" всю грецьку філософію? (Академік Д. Лихачов: "Одно освоение Сибири чего стоит!") Та, безсумнівно, у випробуваний традиційний спосіб, диктований характером державності. Як то в О. Грибоєдова: "Фельдфебеля в Вольтеры дам".

М. Данилевский: "Каким дух занимающим восторгом наполнило бы наши сердца сияние нами воздвигнутого креста на куполе святой Софии!"

А тепер згадаймо, як у Москві в тридцятих роках висаджено Храм Христа-Спасителя. І скільки знищено храмів у Києві, в Україні. Можна не сумніватися, що серця в більшовиків при тих акціях були наповнені "дух захватывающим восторгом". Як можна й не сумніватися в тому, що при іншому ході історії отой хрест з купола святої Софії в Константинополі було б не тільки скинуто, а й сам храм висаджено в повітря. Річ у тому, що оце варварське з "Інтернаціоналу" — "весь мир насилья мы разрушим до основанья" — це не тільки з комуністичних засад, а й з природи російської ментальності, тут вони гармонійно поєдналися, поклавши за принципи — неодмінно руйнувати, пообіцявши на пізніше "перестройку",

та насправді процес завжди зводився до руйнування, бо ж і "перестройка" — це теж руйнування.

Ех, а могли ж ми, таки могли б побувати екскурсією у Парфеноні, перетвореному, скажімо, на музей Леніна, й побачити там монументальну скульптуру вождя світового пролетаріату.

Ех, могли ж ми б так само побувати на Олімпі — й навряд чи побачили б там богів грецького пантеону, бо ж — атеїзм, але піднебесну постать батька всіх народів — цілком, цілком.

Я вже не кажу про те, що енергія сербського шовінізму й енергія боснійського націоналізму спричинялися б до детонації інтернаціоналізму таки на "окраїні" Росії, таки в СНД, і цей конфлікт був би для нас — свій, він порушував би якусь там фантастичну федеральну цілісність чи ще фантастичніший простір конституційний.

Таки не пощастило з задумуваним євроазійським простором. Власне, з надпростором, без якого одна шоста — якась наче й не справжня одна шоста. Чи тому, що "Божий промысел" підвів? А чи тому, що взагалі не було такого "Божьего промысла"? Спробуй пофілософствуй, коли ментальністю тебе обділено, та й "русское дело" видається дуже підозрілим, та й "как нам обустроить Россию" — маєш зовсім інше поняття.

Піддана геноциду Чечня — це і є наочна "науково-практична" конференція: "Как нам обустроить Россию"?

Більше століття тому генерал Скобелєв був відвертий: "Раз начав войну, нечего толковать о гуманности. Война и гуманность не имеют ничего общего между собою. Или я задушу тебя, или ты — меня. Лично иной бы пожалуй и поддался великодушному порыву и подставил свое горло — души! Но за армией стоит народ, и вождь не имеет права миловать врага, если он еще опасен. Штатские теории тут неуместны. Я пропущу момент уничтожить врага — он меня уничтожит. Нерешительные люди не должны надевать на себя военного мундира. В сущности нет ничего вреднее, и даже более — никто не может быть так жесток, как вредны и жестоки по результатам своих действий сентиментальные люди. Человек, ненавидящий войну,— должен добить врага, чтобы вслед за одной войной тотчас не начиналась другая".

Ось такий генерал Скобелєв (не фельдфебель, ні) у ролі російського Вольтера. Й чомусь незмінно оці російські Вольтери — в еполетах. Звісно, і камер-юнкери в еполетах.

Так і здається, що цю промову "вольтер'янець" Скобелєв виголошує і сьогодні — під грім канонади і завивання бомб "точечных ударов" — у Чечні.

Коли правозахисник Сергій Ковальов у Кремлі зустрівся з президентом Єльциним і говорив з ним про необхідність відновлення миру у Чечні, то почув від нього, що це — "преждевременно". Про цю "преждевременность" миру почули й ми, почув світ. Війна там точиться й досі, отже, до яких це пір мир у Чечні з точки зору президента здаватиметься "преждевременным"? Які ріки крові ще треба пролити?

Тоді ж таки "вольтер'янець" Скобелєв говорив: "Никогда не настанет время, в которое мы будем в состоянии обойтись без войны".

Генерал-оракул не помилився, на жаль.

Фігурально висловлюючись, Росія мічена знаком Хіви. "Бог шельму метит". Цей знак можна назвати й знаком Чечні. Знаком Константинополя. Знаком Криму. Знаком України. Хоч як назви, а суть зостається споконвічно незмінною.

Ото, як бачите, на всю велетенську Росію знайшовся лише один сентиментальний правозахисник Сергій Ковальов, який, звичайно, тільки шкодить, заважаючи "обустроить Россию"...

1995

РАБИ РАБІВ, АБО Ж "КАКУЮ РОССИЮ МЫ ПОТЕРЯЛИ?"

І. Наче якийсь невмолимий пекельный дух знову й знову повертає буття "на круги своя". Невмолимий провісницький Еклезіяст! Скільки Росія знала всіляких смутних епох, що проносилися крізь її історію з моторошною періодичністю комети Галлея! І хочеться помилитися у своєму враженні, що нині ми знову є свідками лихої з'яви комети Галлея її злої історії, а ця ж бо комета її історії своїм смертельним хвостом завжди зачіпала нас, ми ніяк не могли порятуватися з її силового поля.

Під статтею О. Герцена "VII лет" (йдеться про сім років видання ж. "Колокол") стоїть дата — 1 липня 1864.

Написано давно, й про тодішню Росію, а читаєш — наче про сьогоднішню. Він, демократ у вигнанні, в 1855 і в 1857 роках бачив Росію, яка просиналася. Новий час відчувався у всьому — в уряді, в літературі, в суспільстві, в народі. Багато було незручного, нещирого, смутного, але всі відчували, що рушили — й ідуть. Німа країна привчалася до слова, країна канцелярської таємниці — до гласності, країна кріпосного рабства рємствувала на ошийник (!). Уряд робив, як єрусалимські паломники, які багато нагрішили, три кроки вперед і два назад, один усе ж залишався (!). Партія дурнів, партія стариків була у відчаї, кріпосники вдавали з себе конституційних лібералів (!!!). З половини 1862 року вітер повіяв у інший бік. На неповне звільнення селян потратилися всі сили уряду й суспільства — і загальмована машина посунула назад... чи передбачав хто-небудь криваве багно, в яке Росія в'їхала по ступицю всіма чотирма колесами (звичайно, це "Русь-тройка"!), дякуючи таким кучерам, як Муравйов, і лакей Катков, який підстьобував? Чи передбачали вони, що смертна кара стане звичайним, щоденним ділом, що військовополонених розстрілюватимуть, що поранених вішатимуть? Що розвинеться література доносів і вона стане літературою дня, що мова журналістів спідліє до мови сварливих будочників та жандармів, що люди, розгортаючи газети, опинятимуться в передпокої III відділення... кати карають гарячково, стають віртуозами, йдуть далі наказу. О. Герцен пише: "Мы не можем привыкнуть к этой страшной, кровавой, безобразной, бесчеловечной, наглой на язык России, к этой литературе фискалов, к этим мясникам в генеральских эполетах, к этим квартальным на университетских кафедрах. Ненависть, отвращение поселяет к себе эта Россия. От нее горишь тем разлагающим, отравляющим стыдом, который чувствует любящий сын, встречая пьяную мать свою, кутящую в публичном доме".

Безнадійно, чи не так? Але О. Герцен тоді, в 1864 році, все-таки не втратив надії, заглядаючи в майбутнє і, звичайно, в день сьогоднішній. "Терпи теперь, народ русский, на чужом пиру похмелье, неси на могучих плечах... твоего блудного сына"; "тебе насильно брили лоб, насильно дали ружье, и ты пошел, бессмысленно слушаясь, убивать и грабить с голода". "Поднимается и растет на свет новая Россия"; "эту новую Россию — Россия подлая показывала народу, выставляя Чернышевского на позор", "и не хотим

больше ни исправлять неисправимых, ни лечить неизлечимых, а хотим вместе с ними работать над отысканием путей русского развития, над разъяснением русских вопросов".

І працювали. Багато й по-всякому. З оптимізмом, з відчуттям історичної перспективи, дбаючи й про шляхи "русского развития" і про "русские вопросы", які були й залишалися злободенними. І де з плодами такої праці опинилися в 17-ому? І де з плодами такої праці опинилися сьогодні? І де з плодами такої праці опинимося завтра? Піддатися чи не піддатися на невтішні відповіді, які дає історія?

Історик Погодін говорив про "зыбкость" російського народу. Західники вже говорили про "калужское тесто"; мовилося про засилля держави, про необхідність будь-якої революції згори. (До речі, скасування кріпосного права — це ж революція таки згори; так звана Жовтнева революція — це путч, революція згори; події серпня 1991 року — це путч, революція згори). Історик писав: "В насилии над народом виноват прежде всего народ, не народ даже, а "какая-то этнографическая протоплазма". (Отже, як бачимо: "зыбкость", "калужское тесто", "какая-то этнографическая протоплазма"). У 1850 році Герцен писав: "Россия могла быть спасена путем развития общинных учреждений или установлением самодержавной власти одного лица. События сложились в пользу самодержавия, Россия была спасена; она стала сильной, великой, но какою ценою? Это самая несчастная, самая порабощенная из стран земного шара. Москва спасла Россию, задушив все, что было свободного в русской жизни".

Екстраполюємо слова Герцена на той стан справ у Росії, що склався після лютневої революції, а потім після жовтневого перевороту. Імперія розпадалась, розпалась — і врятував її Ульянов-Ленін шляхом споконвічного прагнення Росії вийти "на окраїни", себто шляхом повторної агресії щодо народів, які рвали колоніальні пута. Отже, Москва врятувала Росію, "задушив все, что было свободного в русской жизни" і, звичайно ж, не тільки в російському житті, а й у житті "народов России", які й за народи не вважалися, а за — хохлів, басурманів, тубільців, дикунів, невірних, поганих. І Росія знову стала "самая несчастная, самая порабощенная из стран земного шара". Це вже вкотре? То що ж виходить? Виходить, що нема для Росії інших форм державного існування, як — фатально намагаючись залишитися великою імперією!— бути

"самой несчастной, самой порабощенной из стран земного шара", а кволі спроби демократизуватися, себто жити за світовими нормами етики (тобто не скакати по-буслаєвськи "впоперек каменя", як скаче лише вона сама, а вздовж, як то в силу здорового глузду скачуть усі), кволі спроби досягнути економічного благополуччя й щасливого народного життя,— неминуче ведуть знову ж таки до розпаду імперії, до занепаду великої Росії — в тому сенсі, як це розуміють великороси-патріоти?!

Жовтневий путч 1991 року в Москві, ГКЧП — це традиційна конвульсія-катаклізм... праглося реанімувати велику Росію, себто СРСР. Москва знову рятувала імперію, щоб задушити все, що є вільного в російському житті, щоб залишитися найнещаснішою, найбільш поробленою країною земної кулі, де б не йшлося ні про демократію, ні про благополуччя.

І ось тепер: СНД — зона інтересів Росії, та ж сама казочка про білого бичка, Москва рятувала й рятує імперію, Великоросія хотіла й хоче залишитися найбільш поробленою країною, хоче задушити все вільне на своїй території і на чужих, вважаючи їх за свої.

І повертаюся до вічного "кто виноват?" у потрактуванні історика Кавеліна: "В насилии над народом виноват прежде всего народ, не народ даже, а какая-то "этнографическая протоплазма".

II. 19 листопада 1994 року вмикаю радіо, слухаю інформацію про виступ якогось депутата Державної Думи Росії, про начебто безпрецедентні масштаби злодійства на всій території, наводяться вбивчі приклади розкрадання державної власності, де перед ведуть можновладці та всілякого сорту начальники; стверджується необхідність запровадження надзвичайного стану — і це після підписання відомого указу президента Єльцина про посилення боротьби з організованою злочинністю — на всій території країни.

Розгортаю "Письма издалека" О. Герцена, ось відома стаття "О развитии революционных идей в России", з інтересом читаю. Л. Толстой у 1905 році писав про Герцена: "Он уже ожидает своих читателей впереди. И далеко над головами теперешней толпы передает мысли тем, которые будут в состоянии понять их". Впадаючи в ложну гординю, міркую, чи я не один із тих, хто намагається осягнути їх? Написане Герценом у 1851 році — правдиве дзеркало, в якому ще яскравіше бачиться рік 1994-й, і, звичайно, не тільки цей рік, а й "караван" (Б. Пастер-

нак) років і віків. Та чи вглядається в це дзеркало сама Росія? Чи й — хоч яку систему дзеркал влаштуй і вітчизняного, і імпортного виробництва — їй ті дзеркала не потрібні, а потрібні лиш невідчіпні, маячні ідеї "русского дела" і "интересов России"?

О. Герцен: "Среди этих меланхолических песен вы слышите вдруг шум оргии, безудержного веселья, страстные, безумные выкрики, слова, лишенные смысла, но опьяняющие и увлекающие в бешеный пляс, который совсем не похож на драматический и грациозный хороводный танец... В печали или в буйном веселье, в рабстве или анархии русский жил всю жизнь, как бродяга, без очага и крова, или был поглощен общиной; терялся в семье или ходил свободный среди лесов с ножом за поясом. В обоих случаях песня выражала ту же жалобу, то же разочарование: в ней глухо звучал голос, вещавший, что природным силам негде развернуться, что им не по себе в этой жизни, которую теснит общественный строй... Существует особый разряд русских песен — разбойничьи песни. То уже не грустные элегии, то смелый крик, в нем буйная радость человека, чувствующего себя, наконец, свободным, то угроза, гнев и вызов. "Погодите-ка, мы придем. Будем пить ваше вино, ласкать ваших жен, грабить богачей..." (Ну чим не марксівський "Комуністичний маніфест", ну чим не ленінське "грабь награбленное?" — Є. Г.) "Не хочу больше работать в поле. Что получил я, когда пахал землю? Нищий я, все мной гнушаются. Нет, возьму-ка я в товарищи ночку темную да острый нож, отыщу дружков в пустых лесах, убью я барина и ограблю купца на большой дороге. По крайней мере все уважать меня будут; и молодой прохожий на моем пути, и старик, что сидит у своей избы, мне поклонятся". (Тут, як бачимо, йдеться про обдиралівку часів кріпацьких — і про розбійницьку реакцію на неї, про "справедливый" по-розбійницьки перерозподіл матеріальних благ, ідеться про самопошану й про пошану до себе, здобуті в такий розбійницько-кривавий спосіб, бо, виявляється, в традиціях саме й так здобувати пошану, в традиціях саме й за таке поважати; а це ж ідеться й про часи ленінсько-сталінські, й теперішні часи, ясна річ, коли праця, як то водиться в цивілізованому світі, не є джерелом і запорукою матеріальних цінностей, а джерелом і запорукою їхньою є тотальне грабіжництво на безбережних просторах імперії, та й "суверенної" України, яка

пожинає плоди багатовікової цивілізації пограбування.— Є. Г.) "Уход в монастырь, в казаки, в шайку разбойников — был единственным средством обрести свободу в России. Народ учтиво называл разбойников шалунами и вольницей. В древние времена один Новгород поставлял вооруженные шайки, которые спускались по Волге и Оке, до самых берегов Камы, "идучи искать наудачу счастья". Разбойники-казаки, преследуемые Иваном IV, завоевали под начальством Ермака Сибирь, чтобы исправить свою худую славу. Бродяжничество и разбой необычайно усилились в годы междуцарствия и в начале XVII столетия. Память о Стеньке Разине сохранилась во множестве песен, сложенных в его честь народом. Обычай разбойничества дожил до времени Пугачева, и весьма вероятно, что своим широким распространением он обязан именно глухой борьбе, начатой крестьянами, протестовавшими против закрепощения. Известно, что в песнях разбойнику отводится благородная роль, что все симпатии обращены к нему, а не к его жертвам; с тайной радостью превозносятся его подвиги и удаль. Народный певец, казалось, понимал, что самый большой его враг — не этот разбойник". (Але якщо не найбільший ворог розбійник з широкої дороги, то ще більший розбійник — хто? І як більший розбійник, так і той найбільший розбійник — хіба то якісь зовнішні розбійники, враги-супостати, а не народжені народним нутром, й саме таким народним нутром вони народжені — саме такі? Тому-то, любуючись розбійниками, народ любується сам собою: ось як він втілений, ось яких вчинків і якої душі у своїх суперменах! І з усіх цих герценівських цитацій видно, як розумілась, як реалізувалась ідея соціальної справедливості: в своїй основі, в стихійному потрактуванні, вона розумілась і реалізувалась як чисто розбійницький "перерозподіл", бо по-іншому і не могла розумітися. Ось такий стихійний народний комунізм. Так що ідеї Маркса—Леніна виявилися не чужими російському народному характеру, вони прищепилися на вдячному, підготовленому грунті, й немає потреби ура-патріотам аж усі гріхи валити на жидо-масонів. До речі, комуністичні ідеї і досі міцні в Росії, вони — в менталітеті, в усякому разі — на нинішній день. Як і не зовсім підупали в Україні, де б, здавалося, не в менталітеті, тримаються силою колоніального ярма, але ж подивіться, як затято не хоче "поступатися принципами" генсек Симоненко (ну чим не наша національна Ніна Андрєєва?), як не "по-

ступається принципами" й генсек Мороз (друга наша національна Ніна Андрєєва!),— таке вже їм рідне комуністичне багно, що вони топлять і топлять народ у цьому комуністичному багні, переконуючи, що народові страх як хочеться потонути в цьому багні,— ось тільки народ усе-таки не тоне... й скільки разів з такою шизофренічною зацикленістю можна проводити ці псевдосоціальні вивісекції над людьми? Га, екстрасенси комунізму? Га, заклинателі демона соціального розбою?

Російський мислитель А. Ільїн писав, що "революция была срывом в духовную пропасть, религиозным оскудением, патриотическим и нравственным помрачением русской народной души! Не будь этого оскудения и помрачения, русская многомилионная армия не разбежалась бы, ее верные и доблестные офицеры не подверглись бы растерзанию... Ленин и его шайка не нашли бы себе того кадра шпионов и палачей, без которого их террор не мог бы осуществиться; народ не допустил бы до избиения своего духовенства и до сноса своих храмов".

Отож, наділений ментальністю "безодні" (Ф. Достоєвський), під час революції народ зірвався ще й у духовну безодню, і це справді так. Але ж згадаймо, що ці так звані зриви, падіння, польоти, як стверджував автор "Братів Карамазових", саме в природі російської душі, вона без них не може, вони їй потрібні,— як окремій особистості, так і цілому народові. І такий катаклізм, як Лютнева революція, і такий катаклізм, як Жовтневий переворот,— усе це явлено світу саме характером російської ментальності, і хоч народ сподівався, що це воздасться йому "во здравие", але ж "во здравие" не воздалося, і не тільки йому, а й багатьом "народам России", що не зі своєї волі опинилися в силовому полі цієї начебто непередбачуваної ментальності, а насправді, як бачимо, таки передбачуваної у своїй самознищувальній і самовоскрешальній абсурдності. "Ленин и его шайка" — не інопланетяни, не з космосу звалилися, хоча, звичайно, з космосу, але насамперед з космосу народу, який постійно зайнятий пошуками "Білої Арапії", якогось обітованого Біловоддя, медових рік ("На Амурі щастя!", "Амудар'я — наш Ніл" і т. д.). І згвалтована "Лениным и его шайкой" Россия — це ж, власне, у вигляді експропріації, у вигляді соціального терору, насильницького перерозподілу "за справедливістю", у вигляді фантасмагоричного комунізму і є та сама по суті "Біла Арапія", коли віднімається й при-

своюється чуже, коли безчинствує злодійство та розбійництво, коли соціальний розбій маскується під соціальний захист. "Ленин и его шайка" мали багатьох попередників, хай то конкістадор Єрмак з армією поплічників, хай то інші знамениті чи зовсім невідомі конкістадори, й цілком можливо, що народ імперії ще постарається знайти собі нового Леніна — типу демагога Жириновського, а за "шайкою" справа не стане. Чорний прогноз? Так, чорний, але ж — "нельзя уйти от самих себя", можна залишатися тільки самими собою, і вкрай складно "изменить характер" — як складно змінити й розташування зірок на небесах. Астрологію не переграєш, навіть професіональні астрологи не беруться, ото хіба що пройдисвіти від економіки й політики намагаються переграти соціальну астрологію — то на ленінський штиб, то на хрущовський, то на якийсь інший.

У німецького вченого Дітера Гро в його праці "Росія очима Європи" (1961) читаю: "У середині минулого століття було висунуто два прогнози, які наче привиди витали в газетах і дослідженнях, а саме — звістувався прояв комуністичного і російського привидів. Сьогодні ми можемо сказати, що комуністичний привид став реальністю тільки дякуючи російському, а російський привид — лиш дякуючи комуністичному, і обидва ожили тільки тому, що росіяни спробували реалізувати до кінця всі висновки західної соціальної філософії".

Мені ж ідея привидів — російського й комуністичного — бачиться у вигляді російської матрьошки, коли одна матрьошка появляється з лона іншої матрьошки, національна система матрьошок, що існують і осягаються у взаємозв'язаності. "Ленин и его шайка" — це російська матрьошка, що схибнулася на західній соціальній філософії, відтак присудила схибнутися народові й народам світу.

Інтернаціональний рай, пейзанське благополуччя у постановці комуністичних шоуменів (тепер на Україні в цих ролях виступають лідери компартії та соцпартії П. Симоненко та О. Мороз) мають попередників, здавалося б, зовсім несподіваних, але... чи таких і несподіваних?.. У 1787 році Катерина II прибула з вельможним почтом у Київ, а далі — Кременчук, далі — імператорська флотилія попливла на Херсон. Фаворит Потьомкін подбав, щоб потішити порфіроносну, і на берегах Дніпра наче за помахом чарівної палички появлялися декоративні дачі й палаци, тріумфальні арки (як тепер у Києві арка "друж-

би"), квіткові гірлянди, вигадливої фантазії декорації. Величезні стада худоби було зігнано до ріки, щоб оживляти мальовничі пейзажі. Плаваючи в човнах по ріці, народ у святкових строях співав радісних пісень. Коли корабель імператриці причалював до берега, до неї приходили депутації українців, татарів, греків, сербів, вірменів. Сотні тисяч ракет по ночах згорали в феєрверках, палахкотіли розкішні ілюмінації. Серце матушки-цариці мліло від радості, що народ так благоденствує... Ну буквально виставка досягнень у народному господарстві УРСР!.. А "аркодужну" споруду в Києві над Дніпром виготовлено, мабуть, з вареної ковбаси за 2.20, і як це досі ніхто не здогадався і не роздер на шматки, бо ж іще Шевченком сказано — за шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то віддасте...

Історія, за переконанням П. Чаадаєва, є "ключом к пониманию народов", і це правильно як учора, так і сьогодні, але чи правильно ми користуємося цим ключем, та й чи хочемо правильно користуватися ключем, щоб розуміти історію свого народу, історію таки великого північного народу,— ось далеко не риторичне й далеко не "праздное" запитання як до самих себе, так і до великого північного народу.

III. Материк російської історії — це постійні сейсмічні вибухи, тектонічні розриви, більші чи менші, й мало чи не після кожного такого розриву-вибуху здавалося, що минулої історії вже начебто й немає, хід її різко змінився, й саме тепер настає ера нового життя і нової історії. І сьогодні ми разом із росіянами (адже у нас спільний цей історичний материк) переживаємо черговий тектонічний вибух-розрив, коли знову здається, що різко міняється історичне русло, що починається нова історія, і ми вкотре покладаємо великі надії на це оманливе грядуще, яке, вважаємо, достойне нас, а ми ж достойні його. Можливо, черговий ілюзіон у великому, майже тисячолітньому ілюзіоні? Але яке невмолиме пришестя — настання цих вибухів-розривів у материку народного буття, що їх, здається, навіть можна програмувати, знаючи душу етносу й пильно прислухаючись до тих процесів, що відбуваються в ній, що, зрештою, оформлюються й вивертаються з неї у вигляді ось таких викидів — викид за викидом, викид за викидом: наче вулкан, що живе в певному циклі.

Заворушення, бунти, повстання — це терор чи не терор? Безумовно, стихійний терор, що визріває і йде з

народних глибин, і цей терор ще недавно пояснювали так званою класовою боротьбою, прагненням соціальної справедливості,— та чи тільки прагненням соціальної справедливості слід було пояснювати цю постійну потребу заворушень, і бунтів, і повстань? Чи не з природи ментальності ці явища?.. Це терор знизу. А ось терор згори. Герцен називав Петра І коронованим революціонером, революціонером-терористом, і в цареві бачив "подлинное воплощение революционного начала, скрытого в русском народе". Важко не погодитися з Герценом, ось тільки виходить, що "революционное начало, скрытое в русском народе", це і є заворушення, бунти, повстання, але ж не тільки вони, а й ота специфічна буслаєвщина, про яку вже йшлося. Отже, перманентний стан — терор знизу і терор згори, взаємний терор, така вже форма державності й побутування народонаселення. Мені не хотілося б бути категоричним, хотілося б помилитися. Й знову повертаюся до сказаного істориком Кавеліним: "В насилии над народом виноват прежде всего народ, не народ даже, а "какая-то этнографическая протоплазма". Звичайно, в такому разі в контексті російської історії стає особливо зрозумілий терор Івана Грозного-Лютого, Петра І, Ульянова-Леніна, але таке розуміння причин терору однаково в моїх очах не виправдовує тотального державного терору, і коли читаєш у вірші К. Аксакова про Петра І:

Во имя пользы и науки,
Добытой из страны чужой,
Не раз твои могучи руки
Багрились кровию родной,—

то жахаєшся вкотре від таких методів кривавого просвітителя Росії і задумуєшся — чи такі методи просвітительства для неї єдино можливі і чи немає інших методів, знаних у цивілізованих народів?

Постійне протистояння влади і народу!

Таке враження, що в російській історії весь час хтось готує "покушение на товарища Сталина",— і весь час за це хтось розплачується життям, і весь час є невмирущий Сталін, і весь час він боїться, що на нього готується замах, і щоб знешкодити можливий чи уявний замах — організовується терор. "Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить!" Отже, проблема була, є, буде,— і як осмислити цю глибоку драму, як бодай намагатися розв'язати її?!

Забальзамований "Ленин и его шайка" (філософ Ільїн), забальзамована трупна ідеологія — усвідомлюють це чи

не усвідомлюють нинішні апологети цієї трупної ідеології — водночас означає прагнення забальзамувати й самих себе, ще відносно живих, і самозвано покласти самих себе, забальзамованих і відносно живих, у мавзолеї власних ілюзій, щоб задурманений наркотиками брехні і фата-моргана комуністичної Білої Арапії народ бив їм поклони в їхніх прозорих індивідуальних мавзолеях, як ото бив і б'є у московському мавзолеї...

Або ж чи ви уявляєте собі гігантський мавзолей у масштабах усього так званого СНД, а в цьому космічних розмірів мавзолеї забальзамовані й водночас живі всі "народи Росії", як це було донедавна? Бо хоч і як протестує розум, бо хоч і якою фантазією це здається, але ж для наших комуністично-соціалістичних провідників не тільки так було, а й досі так є: "живее всех живых!". То до якого ж це оруеллівського оскотиніння власної психіки треба дійти й люто триматися за це своє оскотиніння психіки, щоб прах покійника (Великого Пса, як звістував у своїх пророцтвах Нострадамус) був живіший за цілі живі покоління цілих живих народів, та що ж це за геть неможливий прах живих народів порівняно з тим, котрий "живее все живых"?!

IV. У П. Вяземського є стаття "Взгляд на литературу нашу в десятилетие после смерти Пушкина" (1847, 1878). Тут сказано: "Возлюбив Россию, Карамзин должен был полюбить и пути, которыми провидение привело её к той степени величия и могущества, которую ныне она занимает. Карамзин не мог не быть монархическим писателем в высшем и бескорыстном смысле этого слова, потому что Россия развилась, окрепла и сосредоточилась в силу монархического начала... Некоторые обвиняют "Историю" Карамзина в том, что она не философическая; нужно бы наперед ясно и явственно определить, что должно признавать философиею истории".

Отже Божий промисел, і тільки так, і не можна без нього: сама Росія, її історія — це Божий промисел, а з ним не поборешся, не переінакшиш. Фатальне, замкнуте Божим промислом коло, в якому, звичайно ж, ми сьогодні й бачимо вже нинішній день Росії, який півтора століття тому бачився П. Вяземським теж у "степени величия и могущества". Немає в історика Карамзіна філософії історії? Може, й нема в тому вигляді, в якому вона мала бути вже тоді, чи існує тепер, але є, мабуть, у тому вигляді, в якому її розумів історик Карамзін, і це — монархічна

філософія, коли за месіянством народу стоїть не тільки сам народ, а ще й монарх-месія; і навіть коли в чомусь помиляються чи щось заважає, то однаково йдуть до своєї месіянської мети. Так, люблячи Росію, Карамзін повинен був полюбити і шляхи-дороги її так званого поступування, а які це були шляхи-дороги, то ми вже більш-менш докладно зупинялися на цьому. Авжеж, не можна було любити Росію — й водночас не любити її шляхів-доріг, це був би абсурд, не було б тут ніякої любові, отож тверезе розуміння цих шляхів-доріг не дозволив би собі щирий патріот, хіба що такий інородець, як Тарас Шевченко, за що й був засланий до Косаралу. Не без Божого промислу — чи не без царського, які в даному разі ототожнюються?

V. Терор панував і в часи Годунова, наводячи страх на всіх, і легко було вислужитися з допомогою брехні та доносів на своїх близьких. Варто було, скажімо, матері князя Пожарського донести в царський палац, що мати князя Ликова зустрічається з дружиною князя Василя Шуйського й веде з нею лихі розмови про царицю та її дочку Ксенію,— й доношиці було забезпечено політичні дивіденди. А осіб, які спілкувалися з Шуйською навіть тоді, коли вони користувалися царською милістю, було піддано тортурам і допитам. До терору вдавалися не тільки верхи, а й низи. Болотников, у минулому холоп і галерний невільник у Туреччині, очоливши повстання, пообіцяв бунтівникам волю й багатство. Заклик не залишився без відгуку, знайшлося багато любителів легкої наживи та розбою, закипіли експропріація та терор по-народному, жертвами стали пани та воєводи. Терор неминуче вів до зрадництва — й зрадництво закипіло в народі. За Василя Шуйського появилися... "сини лейтенанта Шмідта"... себто самозванці, які видавали себе за синів Івана Грозного і Федора Івановича. Самозванство — одна з нескінченних акцій народу, який, постійно виношуючи ідею народу-месії, автоматично виношує ідею народу таки самозванця, бо ж ніхто не висвячував і не збирається висвячувати його на месіанство, хіба що він сам. Як свідчать історики, варто було самозванцю оголосити селянам, щоб ті з них, чиї пани перебували на службі в Шуйського, забирали їхні помістя, вотчини й женилися на їхніх дочках,— і зразу ж появлялася велика кількість охочих служити в них (так що Ленін був ніякий там не жидомасонський оригінал, кинувши лозунг "грабь награбленное", він просто знав

традиції, звичаї і ментальність народу, й не помилився: на розбій відгукнулися широкі народні маси — душі їхній був не чужий історично традиційний розбій). Деградація, моральний розклад сягнули апогею. В часи тушинського самозванця родичі збиралися на всілякі п'яні застілля, домовлялися між собою, кому з них служити царю, а кому — самозванцю, щоб мати заступників-охоронців у одному й другому стані у разі перемоги того чи іншого. Вони їздили з табору в табір, і це називалося перельотами. Як свідчить історик, одержавши жалування в Москві, вони вимагали жалування і в Тушино. Язиками мололи що попало, а чинили прямо протилежне, й зрадництво стало нормою. Це все, звичайно, дуже фрагментарно... й на цьому тлі хтось осмілювався чи осмілюється говорити про зрадництво українського народу, українців!

VI. З-під пера О. Герцена в 1862—1863 роках вийшла праця "Концы и начала". Масштаб міркувань — широкий, я ж торкнувся одного аспекта, а саме вдачі росіянина, його ментальності, народного характеру. Йдеться, як сказав Ф. Достоєвський, про "безодню", а перефразовуючи — про дев'ять кіл не так пекла Дантового, як пекла "загадковості" єства, що не піддається, здається, ні контролю, ні самоконтролю, хоча й прагне самоусвідомлення. "Несмотря на нашу наружность, мы все же варвары. Наша цивилизация накожна, разврат груб, из-под пудры колет щетина, из-под белил пробивается загар. У нас бездна лукавства диких и уклончивости рабов. Мы готовы дать плюху без разбора и повалиться в ноги без вины..."

О. Герцен пише, що росіяни в Європі зажили слави найрозпусніших людей. Це пов'язано з безцеремонністю поведінки і з поміщицькими звичками-вихватками. Росіяни переконали весь світ у своїй порочності. Росіяни за кордоном не тільки безтолково живуть, а й хвастаються своїми дикими й розгнузданими звичками. Переїхавши кордон, росіяни, як взагалі недовиховані люди, перестають ніяковіти й церемонитися, розпускаються ще більше і в такому задерикуватому стані приїжджають у Париж і Лондон. Великі майстри покірності і витяжки "во фрунт" удома, вони не хочуть підкоритися місцевим звичаям. Росіянина впізнають у великих готелях, тому що він кричить у спільному залі, регоче на всю горлянку й неодмінно протестує, що не можна палити в їдальні. Все це амбітність офіціанта, який вийшов за ворота панського будинку. З цим нерозривно зв'язана хвалькуватість. О. Гер-

цен: "Нам хочется, как четырнадцатилетним мальчикам, не только напиться, но и показать всему свету: "Вот, мол, как я нализался". А весь свет рассуждает иначе,— он, глядя на то, что русские обнажают, думает, качая головой, что же после этого скрыто-то у них? А там — ничего, как в ранце солдатском на параде, только вид, что туго набито".

Ну, хіба ж не та сама буслаєвщина, коли чомусь весь час хочеться скакати не вздовж каменя, як скачуть усі і як радила скакати рідна мати, а неодмінно впоперек каменя, як не скаче ніхто й мати рідна не радила?

Про цю саму буслаєвщину О. Герцен міркує й далі. Мовляв, дворянство, зрікаючись ладу життя народного, водночас уперто зберегло усі грубі панські звички — та ще й татарську неповагу до себе й до інших, не прищепилось аристократичне поняття честі, ні громадянське поняття честі, самобутності, а поза службою дворянин перетворювався з битого денщика в Петра I, який б'є; у селі йому була повна воля, тут сам він ставав капралом, імператором, вельможею і батьком вотчини. "Из этой жизни волка и просветителя вместе и вышли все колоссальные уродства — от Бироновых заплечных мастеров и Потемкиных большого размера до Биронов-палачей и Потемкиных в микрометрическом сокращении; от Измайлова, секущего исправников, до Ноздрева с оборванной бакенбардой; от Аракчеева всея России до баталионных и ротных Аракчеевых, заколачивающих в гроб солдата; от взяточников первых трех классов до голодной стаи пернатых, записывающих бедных мужиков в могилу, — со всеми неистощимыми вариациями пьяных офицеров, забияк, картежных игроков, героев ярмарок, псарей, драгунов, секунов, серальников. В их числе там-сям изредка попадался помещик, сделавшийся иностранцем для того, чтобы остаться человеком, или "прекрасная душа" Манилов, горлица-дворянин, воркующий в господском доме близ исправительной конюшни".

Зі знанням справи змальовано національні типи, національні характери, національну вдачу — яка вражаюча картина (звичайно ж, неповна), який іконостас (звичайно ж, тут не вичерпаний до краю, бо вичерпати нікому не до снаги)! Так що, все це відійшло в минуле, позначає відшуміле море часу? Ні ж бо, те самісіньке море часу шумить і сьогодні, з його безодні-прірви живими воскресають ті самі реліктові типи й характери, творячи ту

саму реліктову ментальність у своїй незглибимості й незмінюваності, й так само бачимо якого-небудь лібералa-демократа, "воркующего в господском доме близ исправительной конюшни", ото хіба що вся країна виглядає як "исправительная конюшня".

Цивілізація "исправительной конюшни" з лібералом-демократом, "воркующем в господском доме",— чи не цю самісіньку трагедію й частково фарс бачимо ми й сьогодні на неоглядних просторах імперії?.. Ото хіба твоя свідомість відмовляється вірити, що жива історія може бути водночас і трагедією, і фарсом, але це так, і якщо фарсом, то кривавим, коли історія уже бодай частково не фарс, а багатократна трагедія.

VII. Російський учений В. Єгоров, досліджуючи історичну географію Золотої Орди в XIII—XIV століттях, акцентує, що за 58 років свого існування в XIII ст. Золота Орда була найсильнішою державою в Європі й Азії. По всьому периметру своїх кордонів вона не припиняла воєнних дій. Будь-які конфлікти розв'язувалися силою зброї, й Золота Орда була джерелом цих будь-яких конфліктів. Вона ходила в походи, які мали грабіжницький характер. Ходила в походи, щоб посилити політичний тиск і данницьку залежність, водночас чинячи грабунки й забираючи полонених. Ходила в походи, щоб захопити нові території.

Таку саму політику Золота Орда проводила й щодо Русі: захопити якомога більше території і мати якомога більшу данину. Як засіб — періодичні військові експедиції й впровадження системи баскаків. Таке монгольське владарювання унеможливлювало накопичення значної військової сили у великого князя й підживлювало міжусобиці. За подібних умов хани з Золотої Орди, здавалося б, уже не агресори й грабіжники, а третейські судді, які залагоджують непорозуміння між руськими князями. Історики особливо підкреслюють, що якби хтось із князів не кликав, то золотоординське військо не появлялося б на Русі. Але ж бо річ у тому, що золотоординські хани проводили таку політику, що руські князі змушені були кликати їх, і їхня поява була не причиною, а наслідком, як підкреслює у своїй роботі В. Єгоров.

Князі Галицько-Волинської Русі не запрошували золотоординських ханів розв'язувати їхні внутрішні конфлікти, вони самі доволі успішно протистояли їхній експансії. То до якої політики вдалася Золота Орда? Нав'язувала

Галицько-Волинській Русі насильницьке союзництво, прагнучи політичного підкорення й ослаблення князівської влади, а й залучаючи князівські сили до походів на Литву, Польщу та Угорщину, ослаблювала ці сили, створювала міжрегіональне напруження, унеможливлювала їхнє об'єднання проти нашестя ординців і водночас сприяла черговому пограбуванню і розбою на всіх руських територіях, по яких проходили ханські війська.

Згодом Московія, дедалі формуючись як сильне державне утворення, вбираючи в себе, перетравлюючи, асимілюючи тюрксько-монгольські елементи, все більше та виразніше витворюючи свій ординський — специфічно московський — менталітет, не могла не вдатися до тих прийомів ведення зовнішньої політики, до яких традиційно вдавалася Золота Орда. Скажімо, ось із стосунками з Україною ще й такий приклад: кремлівські верховоди створили в Харкові так званий "український" уряд (ще при існуючому українському уряді в Києві) — й на інспірований заклик харківського "уряду" послали свої орди на Україну. Скажімо, вже договорившись із Гітлером, щоб анексувати держави Балтії, тут однаково було кремлівськими верховодами створено "народні уряди", на заклики яких начебто й послано сталінські дивізії. А події в Чехословаччині? Хіба не було сфабриковано лист "трудящих" празького ЧКД — і на "прохання" начебто самих чехів і окуповано Чехословаччину? А події в Афганістані? Хіба кремлівськими верховодами не було створено маріонетковий уряд, на прохання якого начебто й зреагували брежнєвські десантно-штурмові загони, захопивши Кабул? А про специфічну золотоординську політику Кремля щодо Західної України, себто Галицько-Волинської Русі, й говорити не доводиться. Так само як не станемо говорити й про всілякі "добровільні входження" інших народів до складу Росії, бо як то гарантувався їм вихід зі складу Росії і суверенні права кожного народу, бачимо сьогодні на численних кривавих подіях. Нинішня Чечня — постійно тиражований приклад. Політика Золотої Орди в аранжуванні Москви ніяк не модифікувалася, хіба що трохи змінилася риторика, але — не суть.

VII. Росія стояла на рабстві й на будь-яких формах закріпачення — й так само стоїть на різних формах закріпачення сьогодні. І чи не дивно, що розкріпачуватись вона не хоче, весь її державно-народний організм чинить опір цьому вкрай потрібному для неї ж, як і для інших,

розкріпаченню? Мабуть, дивно для інших, але для неї не дивно, бо чого б ото аж дуже дивуватись з себе самої...

Професор Московського університету по кафедрі російського права І. Бєляєв у 1860 році захистив докторську дисертацію "Крестьяне на Руси", є в нього "Лекции по истории русского законодательства". Я звернувся до його книги "Крестьяне на Руси", Москва, 1903. Коли і як постало закріпачення? Професор І. Бєляєв пише, що після смерті царя Івана Васильовича, в перші роки царювання Федора Івановича, податки в царську казну не могли значно не зменшитися, бо діла з Кримом, Литвою і Швецією були в такому стані, що московський уряд мав постійну потребу утримувати величезне військо і тримати в запасі великі суми грошей та інших засобів, на випадок війни з тим чи іншим із трьох немирних сусідів. А тому селяни й далі терпіли крайні утиски, й далі поселення більше порожніли, ніж заселялися, й далі землевласники та общини постійно турбувалися про те, щоб більше заявляти спорожнілих земель в ущерб казні або ж на лихо сусідам, які не встигли заявити свої землі спорожнілими. Такий вкрай розладнаний стан фінансових справ і "отягощение народа" нарешті спонукали московський уряд до нового, досі небувалого заходу — до загального прикріплення вільних селян до землі. Коли саме, в якому році відбувався цей новий захід, який зовсім змінив життя російських селян, ми не знаємо (можливо, в 1592 чи 1593 році). І. Бєляєв пише: "...неизвестно и то, в какой форме первоначально была введена эта новая мера, способствовавшая впоследствии грустному развитию рабства в России".

Що правда, то правда: "грустное развитие рабства в России".

Хочеться в даному разі акцентувати причину тотального пораблення в Росії, коли Росія з власної необхідності в ім'я такого самого "русского дела" і власної волі стає рабою, коли її народ стає народом-рабом в ім'я того самого "русского дела", в ім'я тієї самої "месіянської" ролі Росії: діла з Кримом, Литвою і Швецією були в такому стані, що московський уряд мав постійну потребу утримувати величезне військо й тримати в запасі великі суми грошей та інших засобів на випадок війни з тим чи іншим із трьох немирних сусідів. Тобто намагання загарбати чужі землі й уярмити інші народи привело з жорстокою історичною неминучістю до уярмлення народу власного. І я тут ще раз повертаюся до своєї суперечки

з істориком Соловйовим, що російський так званий "євроазійський простір" творився тільки в невигідному для Росії напрямку на схід. Та ні ж бо! Як ще раз бачимо, творився він і начебто у вигідному для Росії напрямку на Захід, але не завжди тут очікувалися вікторії, бо цьому Заходу з незрозумілих для російських істориків причин не хотілося, щоб його споконвічні терени стали раптом "исконно русскими" землями, російськими провінціями, тією жаданою "землею-матір'ю", де можна було б нарешті творити "історію-матір".

Цілком очевидно, не треба мати велику фантазію, щоб Росію-рабу побачити і в недавньому Радянському Союзі, який теж був Союзом-рабом, обернувши весь радянський народ на народ-раб, усі "народи Росії" на народи-раби: це були народи-раби колосального військово-промислового комплексу Радянського Союзу — раба, і з допомогою грандіозної збройної потуги цього військово-промислового комплексу наша "інтернаціональна держава народів-братів" уже змагалася не з якимись там Кримом, Литвою, Польщею, а по суті з усім світом, нав'язуючи всьому світу "русскую идею", "русское дело" під виглядом чи то соціалізму, чи то комунізму. "Коммунизм победит во всем мире!" Не переміг, а зазнав краху. Але це зовсім не означає, що зазнала краху "русская идея", і ми бачимо, як вона мімікрує і в яких способах виражається її самовиживання, неодмінно — за рахунок інших.

Тоді (можливо, у 1592 чи 1593 роках) відбулося закріпачення-поневолення-уярмлення не просто всіх селян, хоч би й на яких землях вони жили — на двірцевих чи чорних, на поміщицьких чи вотчинних, не просто було заборонено переходити від одного поміщика до іншого,— ця акція, безумовно, свідчила ще й про те, що прагнулося в такий спосіб якось укоськати славнозвісну "бродячу Русь", славнозвісну "вольницю", на якій Русь трималася і яка була її характерною рисою. Чи можна було домогтися якогось ефекту? Лише ефемерного. Бо, як то вже мовлено, бути за своєю природою рабом, який потребує поневолювати когось іншого,— це непереборна властивість, і закріпачений народ однаково залишився "бродячою Руссю", кріпость не змінила цієї особливості, так само, скажімо, як закріпачення в колгоспах уже в сталінський і в наш час теж не здатне змінити цю особливість. І тут хіба що хочеться акцентувати на цьому послідовному історичному намаганні самого народу (не тільки ж, звичайно, самих

правителів) уярмлювати, пораблювати самого себе, оцю мазохістську необхідність перебувати в кріпості — і водночас рватися з цієї кріпості, будучи за своїм душевним ладом "бродячою Руссю", та ще з допомогою соціалізму чи комунізму намагатися уярмлювати світ. Фантастичний Сізіфів клопіт! Лишень послухайте, як сьогодні в Державній Думі Росії чи в Верховній Раді України дебатується в різних аспектах проблема волі, скажімо,— давати чи не давати своєму народові право вільного економічного існування, а чи й далі тримати, як бидло, в державно-соціалістичному ярмі, самим собі присвоївши роль наглядача-визискувача.

Рабство наше теперішнє, ми це добре знаємо, й рабство вчорашнє неодмінно супроводжується й супроводжувалося грабіжництвом та здирництвом власть імущих. Ось із указу царя Бориса Федоровича від листопада 1602 року: "...и во крестьянской бы возке промежи всех людей боев и грабежей не было и сильно бы дети боярские крестьян за собою не держали и продаж бы им ни которых не делали. А кто учнет крестьян грабити и из за себя не выпускати, и тем от нас быти в великой опале".

Свідоме піклування про рабський стан кожного в так званій суспільній ієрархії — навіть у височайшому рескрипті на ім'я міністра народної освіти Шишкова (від 19 серпня 1827 року), де цар, "почитая народное воспитание одним из главнейших оснований благосостояния Державы, от Бога Мне врученной", вважав, що учень-вихованець "...также не стремился через меру возвыситься над тем, в коем, по обыкновенному течению дел, ему суждено оставаться". Тобто генеральний чиновник держави стояв за косність, за якої потенційному Ломоносову перекривалася дорога в науку й таким чином височайшим рескриптом закріплювалася думка, "що умственность вредна для России".

Рабство, кріпацтво в своїй позірно полярній структурі неодмінно передбачає деспота-самодержця, так само як комуністична кабала неодмінно передбачає комуністичного диктатора, й ми тепер є свідками, як материнське лоно Росії, яке в різний час із неминучою запрограмованістю народжувало і самодержців, і диктаторів, сьогодні з того самого незмінно живородящого лона намагається випродукувати чергову "сильну руку" — хай то юний монарх з династії Романових, чи хай то психопатична гілка з якогось кривого юридичного дерева. Чи був Ленін тираном і деспотом? Безумовно. Чи був Сталін деспотом і тираном?

Безумовно. У "всеподданнейшем докладе" міністра народної освіти Уварова від 1843 року на ім'я царя: "Самодержавие составляет главное условие политического существования России... Спасительное убеждение, если Россия живет и охраняется духом самодержавия сильного, человеколюбивого, просвещенного..." І все це, звичайно, щоб поєднати "все выгоды нашего времени с преданиями прошедшего и надеждами будущего". Зрозуміло, що ці "надежды будущего" — це ми з вами, царський міністр і нам обіцяв райські втіхи від імені російського самодержавства, а які то втіхи — з народної пам'яті не зітреться ніколи. Авжеж, не повинно стертися. Але ж, знову таки, історія вчить того, що вона нічого не вчить, і, як той сказав, ще живе черево, яке здатне народжувати гада, й ми бачимо не такі вже й фальшиві потуги-позиви.

Повернуся ще до "всеподданнейшего доклада" графа Уварова. Відстоюючи засади "православия, самодержавия и народности", він розумів: "...направление... и его тройственная формула — должны были восстановить... все, что носило еще отпечаток либеральных и мистических идей: либеральных — ибо министерство, провозглашая самодержавие, заявило твердое "намерение возвращаться прямым путем к русскому началу, во всем объеме". Як бачимо, побиваючи противників "величия России", міністр освіти граф Уваров твердо й послідовно вказував "намерение возвращаться прямым путем к русскому началу, во всем объеме". І тут ми вкотре повертаємося, як у казочці про білого бичка, як у зачарованому колі, до одного й того самісінького — до "русской идеи", до "русского дела", до "русского начала, во всем его объеме", а що всі ці поняття означали для російського народу і для "народов России", ми знаємо тяжким своїм історичним досвідом і злободенним побутом. А хіба сьогодні не кричать про ту саму "велич Росії", яку начебто втрачено і яку, звичайно, слід повернути, а яким способом повернути — всім відомо, інших способів не існує в природі: фенікс може відродитися лише в полум'ї, він святкує лише очищальну силу полум'я.

Як відомо, колись у Росії зачитувалися тим, що граф де Кюстін написав про Росію. Зокрема, йому належить і таке: "Должен ли подобный народ иметь деспотическое правление, или же жестокое правление создает столь негодный народ?" Запитання не випадкове, а закономірне, й граф де Кюстін лише сформулював запитання, окресливши

реальну проблему, яка завжди існувала й існує. І якщо виходити з цієї проблеми, яка видається вічною, можна сказати, що в ній усе взаємопов'язано, тут не можна відповісти "або—або", а можна відповісти "і те — й друге". Подібний етнос повинен мати деспотичне правління, він потребує такого правління, як наркоман потребує наркотиків, таке деспотичне правління з природи подібного етносу, це по-перше, а по-друге, деспотичне правління автоматично спонукає подібний етнос перебувати в тому стані та вигляді, в якому він перебуває, органічно потребуючи, знову ж таки, деспотичного правління.

Ще в ті часи, коли на Заході дебатувалося — вважати Русь азійською державою чи європейською і вважати її державою християнською чи нехристиянською, англієць Д. Флетчер написав книжку "Про державу Російську" (1591), де стверджував, що ця екзотична держава є "тиранічною державою", в котрій живуть "варварські московити". У своїй праці "Росія очима Європи" Дітер Гро писав, що в філософсько-історичній літературі кінця XVI і початку XVII століть згадки про Росію зустрічаються часто... Джованні Ботеро у своїх "Всесвітніх відносинах" (1596) приймає Москву в число європейських держав, але ставить її поряд із Туреччиною. Він також вважає можливим друге нашестя народів, і протиставляє "благородну й дорогоцінну волю" — "врожденному рабству" московитів. Джон Барклі у своїй праці (1607), що є джерелом звичаїв європейських народів, так характеризує Москву: плем'я, народжене для рабства, вороже всякій свободі, воно не бунтує, тільки якщо його пригнічують. Дітер Гро також посилається на акцентовану відміну між Росією і Європою в плані антитурецької ліги, в цьому плані рішуче виключається членство Росії, а також у творі міністра Генріха IV Сюллі, де говориться, що московити — це "варвари, з якими не можуть співробітничати цивілізовані християнські народи". І як тут ще не послатися на працю "Росія очима Європи"! З кайзерської канцелярії Фердинанда I в 1560 році в резиденцію в Римі направлено циркуляр, у якому говорилося, що Московський великий князь підкорить собі всю Ліфляндію і матиме панування над усім Балтійським морем. Він нападе на Німеччину, Нідерланди, Англію і таким чином захопить у свої руки всю морську торгівлю. В кінці документа проводиться аналогія з нашестям народів: готи, мовляв, теж, очевидно, прийшли з Півночі, й навіть римляни не могли їм протистояти. Дітер

Гро: знаменний сам факт, що в 1560 році "російська загроза" вже порівнювалася з нашестям народів!

Східна деспотія, де рабство сидить на рабстві і рабством поганяє... Йоганн Бальтазар Шупп казав про московита, що той скрізь, де в нього є можливість, пригнічує сильніше, ніж турок. А якщо виходити з філософської антропології, яка проголошує незмінність людської природи? Звичайно, важко й гірко академікові Д. Лихачову виходити з незмінної людської природи московита, тому-то він і декларує необхідність "уйти от самих себя", водночас відчуваючи фатальне — "нельзя уйти": хочеться нового самопізнання, але ж — гріхи старого самопізнання не пускають у сподіваний рай самопізнання нового, та ще ж і філософія історії не пускає. То що — опустити руки й не прагнути, не декларувати? Ні ж бо, звичайно, прагнути й декларувати нікому не заборонено, але тут ми з остобісілою приреченістю знову виходимо на візії "Білої Арапії"...

IX. Чи знаєте ви, що государ Микола I прекрасно грав на флейті? Так, Микола Палкін. І, мабуть, не гірше, ніж Б. Клінтон на саксофоні. Крім того, цар любив грати в карти — в баккара, хоч шеф жандармів Бенкендорф і заборонив таку гру. Проте сміливий цар не боявся самого Бенкендорфа, якого боялися всі. Без царського відома і його дозволу в Росії не зводилась — навіть не перебудовувалась жодна громадська будівля. Це був, як сказав О. Герцен, час "наружного рабства и внутреннего освобождения". Прес деспотичної влади пораблював і пораблював народ. Фанатичний доктринер, Микола I — наче КПРС — вважав себе відповідальним за все, що діялося в Росії, і є свідчення, що він був утаємничений навіть у кожну сварку будь-якого губернатора з будь-яким предводителем дворянства, керував побудовою будь-якої караульні у віддалених повітових містах. Чим більше він боровся з казнокрадством, злодійством і службовою несумлінністю, — тим пишніше вони розцвітали, а всю офіційну Росію душив формалізм. Цар вимагав сліпого послуху, намагаючись загнуздати невмируший хаос, постійно вдаючись до зброї жорстокості. Все сміливе й чесне заслано в сибірські рудники, а все рабське й підле склало основу народонаселення. Як говориться в одній книзі, видання 1910 року: на "фронтоні імперії" красувались лише загибель, люта реакція, нелюдські переслідування і подвоєний деспотизм; царський двір став головною гауптвахтою імперії, а інкві-

зиційна армія, схожа на таємну організацію поліцейських масонів, від Риги до Нерчинська мала своїх братів-шпигунів і сищиків; конала розтерзана й розбита Польща і війна на Кавказі ковтала військо за військом — під орудою бездарного та жалюгідного уряду.

Чи не нагадує ця картина (звичайно ж, неповна) нашу вчорашню і сьогоднішню дійсність, яку ми так добре спізнали? А чи не те нині казнокрадство і злодійство, що й за Миколи І? І якщо вже такий жорстокий цар не зміг впоратися (а він був украй послідовний у своїй жорстокості, "не поступався принципами"), то вже в наш час якийсь новітній диктатор, новітня тверда рука змогла б упоратися? Якими ж методами? Випробувані методи відомі. Як і "конечний результат" (М. Горбачов).

Як ілюстрації — ось приклади боротьби з "вітряками" — корумпованим чиновництвом — за часів Миколи І, цього "неудобоваримого тормоза". За редакцією М. Гершензона в 1910 р. у Москві вийшла книга "Эпоха Николая I". Ось деякі приклади з неї. За губернаторства в Казані генерал-лейтенанта Стрекалова два сенатори, граф Санті і Крушников, ревізували Казанську губернію, і всіх (!) чиновників віддано під суд. Слідство тривало вісім років, зрештою, з'ясовано, що чиновники начебто не винуваті, й усім їм повернуто жалування за вісім років... Чи не нагадує це й наші часи, коли високого казнокрада беруть під варту, ведуть слідство — й злодія випускають на волю за недостатністю доказів, бо спрацьовує кругова порука скорумпованого клану, але ж начебто й досягнуто певного ефекту в очах суспільства: боротьба ведеться!

(До речі, в книзі М. Гершензона розповідається не про такі вже й курйозні ситуації, які засвідчують кваліфікацію і компетентність урядовців. "Це хто до мене пише?" — запитає, бувало, петербурзький губернатор Ессен, коли правитель канцелярії подасть йому заяву. "Це ви пишете". "А, це я пишу. Про що?" Довідавшись, про що він пише, державний муж візував папір. Або інший приклад — про ериванського губернатора князя Андронникова, якому здавалось, що його обманює правитель канцелярії, і він вигадав спосіб пересвідчуватись, що його не обманюють. "Скажи правду, це вірно?" — запитував він правителя канцелярії, який підносив йому папір на підпис. "Вірно, ваше превосходительство". "Глянь на ікону, перехрестись!" Той подивиться на ікону, побожиться, — й тільки тоді князь Андронников перехреститься й підпише).

Губернатор Стрекалов любив слабку жіночу стать, яка йому, старому й лисому, віддячувала взаємністю, бо добре знала про щедрість генерал-лейтенанта: родичів жінок, які зіграли любов'ю, він нагороджував теплими місцями ісправників. За десять тисяч рубликів даних йому хабарів місцеві відкупники грабували обивателів так, як їм хотілося. Губернія скидалася на озеро, в якому велика риба жерла дрібну. Приватна особа була безсила проти цілого корпусу хабарників — пустих, нікчемних, неосвічених людей, але сильних єдністю, натхненних одним спільним бажанням грабіжництва, міцно спаяних для захисту один одного. Кілька років у Казані лютував поліцмейстер Поль — рідкісний виродок, рівних якому не було. Поль чинив зло заради самого задоволення чинити зло, закон і право для нього не існували, зажерливо любив чужі гроші, що було загальною слабкістю в ту пору, мав патологічний потяг до тілесних покарань і катував обивателів зовсім невинних. Поліцейському чину варто взяти живим зовсім непричетного до якої-небудь провини чоловіка й доповісти наступного дня поліцейському, що його затримано за п'янство та буйство, як Поль без будь-якої перевірки наказував його при собі ж розпластати й вишмагати. (Ох, це понуроностальгічне С. Говорухіна: "Какую Россию мы потеряли?")

В "Русской старине", 1880 рік, червень, надруковано записки І. Селіванова, а в цих записках ідеться, скажімо, про край Пензенський. Автор сам не вірить, що там діялось у 1830—1840 рр. Станові пристави, ісправники були просто на жалуванні у злодіїв, особливо конокрадів. Тому-то І. Селіванов вважає себе цілком правим, коли в одній із статей своєї книги "Конокрадство в Росії" пише, що для знищення чи зменшення конокрадства треба насамперед знищити комісарів, настановлених власне для знищення конокрадства, точно так само треба знищити чи значно зменшити число лісних чиновників, створених для зберігання лісів, якщо справді хочуть зберегти ці ліси. Чи можна, наприклад, повірити, що один становий пристав (пристави тоді проводили слідство), розшукуючи вкрадених коней, почав їх шукати в скрині у попа й знайшов — не коней, звичайно, а 800 рублів, які й конфіскував, розуміється, на свою користь.

Чи розказане не є зліпком з нинішньої дійсності? Зліпок. Ті самісінькі чиновники, ті самісінькі злодійство, грабіжництво, беззаконня, безкарність. Ось хіба що коней не крадуть, бо так догосподарювалися, що коні перевелися.

Але замість коней — нафта, цінні метали, особливо стратегічні — плутоній, цезій, уран та ін. Хто краде? Звісно, ті, хто зобов'язаний їх оберігати.

С. Говорухін: "Какую Россию мы потеряли?"

Та схаменіться, патріоти-вболівальники, бо ні в Росії ви її не загубили, ні ми тут, в Україні, її ще не загубили, вона була й залишилася такою самісінькою на так званому новому історичному витку, який так нагадує усі її попередні витки, які комусь хочеться в сув'язі бачити спіраллю, тобто — розвитком, але вкотре можна нагадати у зв'язку з таким розвитком слова О. Герцена: "...опускались руки, и мы останавливались, исполненные ужаса и печали, перед уродливым, капризным сфинксом русского развития". Таки невмирущий сфінкс — вигляньте лише через вікно надвір: "Какое, милые, у нас тысячелетье на дворе?" (Б. Пастернак). І знову викликаємо для порятунку тіні монархів — хай то Микола І з флейтою, хай то Микола ІІ... або хай то буде свіжокоронований монарх — із учорашніх комуністів-тенісистів: "нельзя уйти от самих себя...".

Ох, ці всенародні ілюзіони! Всенародні ілюзіони — це, мабуть, єдине, що постійно функціонує.

Мабуть, далі розповідає І. Селіванов, до Петербурга, нарешті, дійшли чутки про всілякі зловживання в Пензенській губернії, було призначено ревізію на чолі з сенатором. Сенатор приїхав увечері неждано, й коли звечоріло, вийшов з готелю, сів на звощика й наказав везти на набережну. "На яку набережну?" — запитав звощик. "Як на яку! — здивувався сенатор.— Хіба у вас їх багато? Адже одна тільки й є". "Та ніякої нема!" — вигукнув звощик... Виявилось, що на папері набережна прокладалася уже два роки й що на неї витрачено було кілька десятків тисяч рублів, а насправді її й не починали. Правда ж, мало не з комуністичної нашої дійсності картина? Скільки сказано про демонтаж комунізму в Україні, а насправді демонтажу й не починали, й ми все ще вглядаємося за світлий обрій — де там ще й сьогодні обіцяна "набережна" комунізму? А там, у Пензі!

"Какую Россию мы потеряли?" Та не будемо грітися втіхою, що втратили, є вона, сердешна, й ніде не поділася. Хіба ж не актуально звучить і сьогодні ось ця поезія О. Блока?

Русь моя, жизнь моя, вместе ль нам маяться?
Царь, да Сибирь, да Ермак, да тюрьма!

Эх, не пора ль разлучиться, раскаяться...
Вольному сердцу на что твоя тьма?

Знала ли что? Или в Бога ты верила?
Что там услышишь из песен твоих?
Чудь начудила, да Меря намерила
Гатей, дорог да верстов столбовых.

Лодки да грады по рекам рубила ты,
Но до Царьградских святынь не дошла...
Соколов, лебедей в степь распустила ты —
Кинулась из степи черная мгла...

За море Черное, за море Белое,
В черные ночи и в белые дни
Дико глядится лицо онемелое,
Очи татарские мечут огни...

Тихое, долгое, красное зарево
Каждую ночь над становьем твоим...
Что же маячишь ты, сонное марево?
Вольным играешься духом моим?

Як то вже говорилось, і Ф. Достоєвський мислив "протоками й Константинополем", але, як зауважує О. Блок у цьому вірші — "но до Царьградских святынь не дошла".

Отже, ця жадана "окраїна" залишилася неосвоєна.

А саме на цій "окраїні" марилося Москві утвердитись як... третьому Риму!

Х. Як сказав поет про Росію:

В судах черна неправдой черной
И игом рабства клеймена.

Чи не вражаючий колос-монумент: чоло Росії тавровано ігом рабства, і таврували ж, як відомо, "каленым железом", й таврувати — це не татуювати, тавро не виведеш, тавро назавжди. І сказано не якимось недоброзичливцем, а тим, хто це рабське тавро відчуває, як своє власне,— й не хоче цього тавра, але не може його ні позбутися, ні порятуватись від нього.

Лише виняткові одиниці здатні були об'єктивно, з болем та співчуттям проаналізувати безрадісну картину, яку являла собою імперія. До таких винятків належав О. Герцен, і в 1858 році він писав за кордоном, звідки імперія бачилася ще виразніше й контрастніше: "Дворец превращается в смирительный дом, везде дребезжит барабан, везде бьют палкой, бьют кнутом, тройка летит в Сибирь, император марширует, учит эспонтоном, все безумно, бесчеловечно, неблагородно; народ по-прежнему оттерт, смят, ограблен, дикое своеволие наверху... рабство, дисциплина, молчание, рунд и высочайшие приказы. И в то же время

Суворов на Альпах, под Требией и Нови, завязывает ту борьбу, которая привела всю континентальную Европу в Кремль, а нашу армию в Париж". Дикий розгул деспотії. — і водночас весь народ на дибі рабства, на цій дибі рабства конає все і, не забуваймо, конають "і мертві, і живі, і ненарожденні земляки мої", себто конали в минулому й ми з вами, наша свобода, й наша нинішня суверенна Україна теж конала в страшних муках, тому-то їй, Україні-мученици, тому-то нам, народу-страднику, так нелегко сьогодні сходити з диби, позбуватися психології рабської диби, вона ж уп'ялася в кров і плоть усіх поколінь, визначивши наші мрії та надії таки за мертвотним образом диби. То як же ми вилюднюємо — вчорашні й нинішні раби? Немає в нас біблійної Сінайської пустелі, щоб там блукати сорок літ, позбуваючись рабської психології, та й проводирів таких немає, як Мойсей, а є Сінайська пустеля нашої історії та нашого буття і надто реальна недоброї пам'яті комуно-соціалістична піфія, або ж — Янус на два лики — Симоненка та Мороза, які зі шкури вилузуються, щоб знову вести Україну в єгипетську неволю імпер-комунізму. Коли навчимося не по-рабськи мислити про демократію та ринок, про незалежність? Коли ми навчимося мислити, як вільні люди, а чи дух розтерзаний так і не захоче зійти з диби, призвичаївшись до її висоти як до висоти піднебесної? Господи, сохрани й помилуй.

XI. Справжня історія і замовчувалася, і подавалася в кривому дзеркалі. В одному з цензурних приписів 1848 року строго рекомендувалося: "Сочинения и статьи, относящиеся к смутным явлениям нашей истории, как-то: ко временам Пугачева, Стеньки Разина и т. п., и напоминающие общественные бедствия и внутренние страдания нашего отечества, ознаменованные буйством, восстанием и всякого рода нарушением государственного порядка, при всей благонамеренности авторов и самых статей их, неуместны и оскорбительны для народного чувства, и оттого должны быть подвергаемы строжайшему цензурному рассмотрению и не иначе быть допускаемы в печать, как с величайшею осмотрительностью, избегая печатания оных в периодических изданиях". Що царська цензура — що недавня радянська: одні й ті самі приписи, одне й те саме криве історичне дзеркало, яке не повинне відображати "буйство", бо це ж образливо для "народного чувства".

Відомий цензор Нікітенко у своєму щоденнику розповідає про цензора Мехеліна, який у 1849 році викреслив із древньої історії імена всіх великих людей, які боролися за волю батьківщини або ж дотримувалися республіканських поглядів — у республіках Греції й Римі, він викреслив без балачок, по суті ведучи хрестовий похід проти науки... Професор Давидов вимагав, щоб у підручнику історії Смарагдова було вилучено все, що стосується Магомета, тому що він, мовляв, "негодяй" і "основатель ложной религии"... Цензор Єлагін вилучив у фізиці вираз "силы природы", а в одній географічній статті не пропустив місце, де говорилося, що в Сибіру їздять на собаках, мотивуючи останню заборону необхідністю, щоб цю вістку неодмінно підтвердило міністерство внутрішніх справ... Цензор Ахматов зупинив друкування однієї арифметики, бо між цифрами якоїсь задачі побачив якісь крапки: він запідозрив лихий намір упорядника арифметики... Голова таємного цензурного комітету Бутулін навіть хотів вирізати деякі вірші з акафіста Покрові Божої Матері, вбачаючи в них небезпеку: "Радуйся, незримое укрощение владык жестоких и зверонравных" і "Советы неправедных князей разори, зачинающих рати погуби".

XII. Вам не забулося ім'я П. Кропоткіна,— це ім'я колись так гриміло! Беру до рук його "Речи бунтовщика", видання 1906 року, С.-Петербург. Навмання розгортаю — ось що він пише про державу: "...содержит целую армию чиновников, пауков-взяточников, смотрящих на мир сквозь грязные стекла своих канцелярий, теряющих здравый смысл среди бесконечной путаницы канцелярских бумаг. Это — шайка, имеющая одну религию — религию медного гроша, одну заботу — скорее примкнуть к той партии, будь она черная, лиловая или белая, которые гарантируют максимум оклада при минимуме работы".

Самодурство чиновників не знало меж, і, звичайно, це було самодурство в ім'я "величия России". Скажімо, у 1848—49 роках Захід спізнав усілякі рухи та заворушення, зовсім чужі "імперії зла", що нагадувала відомий крижаний дім, і вже в березні 1848 року заборонено відпускати у відрядження за кордон тих осіб, які працювали в міністерстві народної освіти: аби не привезли європейської зарази! Обмежено виписувалися з-за кордону без цензури книги і періодичні видання. Припинено викладання права європейських держав. Вилучено філософію з

університетського викладання, і князь Ширінський-Шахматов, який став міністром освіти, пояснював мету вилучення так: "ограждение от мудрований новейших философских систем". Чи не нагадує це все наше життя — буття за "залізною завісою" упродовж правління всіх генсеків, коли ми були надійно відгороджені від "мудрований", а охочих "помудровать", себто любомудрів-дисидентів, запроторювано до психушок чи до таборів?! З 1850 року викладачі перед початком курсу повинні були пред'являти точні програми викладання з переліків творів, якими користуватимуться, "чтобы в содержании программы не укрылось ничего, несогласного с учением православной церкви или с образом правления и духом государственных учреждений". У цьому драконівському наказі, скажімо, замість учення православної церки написати учення марксизму-ленінізму, а замість духу державних закладів написати рядянська влада й комунізм — і ми один до одного побачимо одну й ту саму машину терору й нищення будь-яких проявів вільної думки в ім'я самодержавства, тобто саме такого, а не якогось іншого "величия России".

Росія була країною рабів, а ми сьогодні — раби рабів.

Літератор князь П. Вяземський писав літератору декабристу М. Тургенєву у 1818 році з Варшави: "...мы на все смотрим, ни во что не всматриваемся. Черт знает, чем мы заняты! Нам все как будто недосужно. Поглядишь на нас, подумаешь, что мы думаем думу: ничего не бывало. На нас от рождения нашел убийственный столбняк: ни век Екатерины, со всею уродливостью своею, век, много обещавший, ни 1812 год — ничто не могло нас расшевелить. Пошатнуло немного, а тут опять эта проклятая медузина голова, то есть невежество гражданское и политическое окаменило то, что начинало согреваться чувством".

П. Чаадаєв у "Автобиографическом введении" (1878) писав: "Гоголь, хотя и малорос, то есть человек осторожный и себе на уме, бывал подчас чистокровный великорос, то есть кидался в крайности... Мы любим напролом и наудалую. Запой русскому человеку есть не только физическая болезнь, она и нравственная. Мы почти все делаем запоем, и дурное, и хорошее. Проспавшись и отрезвившись, мы не отвечаем за сказанное и сделанное нами в припадке своем".

Хтось, може, й захоче посперечатися з П. Чаадаєвим, спростувати, навести контраргументи (мовляв, що це за таке беззастережне твердження — і від свого імені, і від імені народу, й від імені інтелігенції — "мы почти все делаем запоем, и дурное, и хорошее. Проспавшись и отрезвившись, мы не отвечаем за сказанное и сделанное нами в припадке своем"), та мені сперечатись не хочеться, а хочеться згоджуватись, бо так було — й не змінилося.

XIII. Філософ Карл Ясперс, котрому, як відомо, так багато завдячує післявоєнна Німеччина за своє постання економічного і культурного фенікса з мертвого попелу гітлерівського тоталітаризму та за сьогоднішнє своє становище в "народів вольнім колі", говорив про те, що "завданням є те, що народи, які вже не такі неосвічені, ставали б якомога розсудливішими, розумнішими, відповідальнішими. Над цим працюють письменники і публіцисти, а також і філософи — щоправда, не дією, а радою". Народ не може стати народом-філософом, так само цілі народи не можуть стати народами-філософами, а хіба б цього — неможливого!— не хотілося б? І в такому разі відбулося б якнайповніше злиття філософії з політикою, а політики з філософією, бо таке їхнє поєднання було б найоптимальнішим для історії, яка сьогодні твориться на живу — й дуже часто криваву — нитку. На жаль, політики — не такі вже й філософи, далеко не філософи, політики-державці хворі якщо не на всевладдя, то на прагнення всевладдя, яке позбавляє їх відповідальності, а мова про контроль над ними — лише словоблуддя і демагогія для тих, хто не вміє чи не хоче бачити й чути. Чи можна сказати, що народ український чи російський є народами-філософами? Чи можна сказати, що в президентові Б. Єльцині щасливо поєднався політик і філософ? Де ж таке скажеш, коли його філософськими постулатами є бомби, ракети, смерть дітей і матерів, пролита кров чеченського народу, і цією кров'ю він нажлуктується в якомусь параноїдальному запої, й ніхто не здатен зупинити його, а сам він тим більше не здатен зупинитися... І в якій ролі тоді виступає світ, і в якій ролі виступаємо ми — як свідки, як мимовільні співучасники апокаліптичної вакханалії, і якою мірою ми політики чи філософи, або ж політики-філософи?.. І як тут не згадати безсмертного Тараса, його безсмертне слово — "Кавказ":

Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є

Живущої крові,—
Воно знову оживає,
І сміється знову!

Але скільки можна пити оту чеченську кров? Майже два століття. Чи це вже похмілля, яке не минає, бо ніколи не мине? А після гарячої чеченської крові чиєю ще гарячою захочеться впитись, бо ж не можна обірвати безперервний процес кривавого похмілля?

XIV. 4 листопада 1908 року О. Блок у вірші "Россия" писав:

Россия, нищая Россия,
Мне избы серые твои,
Твои мне песни ветровые —
Как слезы первые любви!

Тебя жалеть я не умею
И крест свой бережно несу...
Какому хочешь чародею
Отдай разбойную красу!

Пускай заманит и обманет,—
Не пропадешь, не сгинешь ты,
И лишь забота затуманит
Твои прекрасные черты...

Отже, як пише поет, "какому хочешь чародею отдай разбойную красу... пускай заманит и обманет,— не пропадешь, не сгинешь ты". Знаємо, всяким "чародіям" віддавала вона свою "розбійну красу". Знаємо, заманювали й обманювали, та ще ж річ і в тому, що вона сама собі на голову кликала всілякого штибу заманювачів та обманювачів, така вже її особливість, що зі свого нутра народжувала їх — і хіба це не було перманентним станом її пропадання і вічно триваючим станом її загибелі? Й так само, здається, сьогодні відбувається, що на авансцені її новітньої історії, як завжди, є гострий попит на її "розбійну красу", й фалангу цих заманювачів та обманювачів вона спородила зі свого живородящого лона, й укотре ми є свідками її розкладу й руйнації, які... комусь хотілося б сприймати за нове становлення, бо ж завжди хочеться сподіватися цього конструктивного становлення, прогресу... але чи ідея нового прогресу знову не обернеться ідеєю викривленого, спотвореного прогресу, й вираз доброзичливого очікування на наших обличчях не перетвориться на конвульсійну гримасу жаху та болю?

1995

ЗМІСТ

Слово при одержанні премії Фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів 5

ПОЕЗІЇ

"ПИСЬМО ЗЕМЛІ" (1981)

"Древо поезії під небеса виростає..." 10

На березі блакитного і зеленого морів

Перший місяць весни 11
Пісня про півня . . . 11
"Опали з яблунь визрілі слова..." 12
"Мандрує день за літніми вітрами!" 12
"До мене грім у хату залетів" . 13
На березі блакитного і зеленого морів 13
"Дитинство? Казочка про білку" 14
"Черничка-ніч запалить свічі..." 14
Білий вірш про білий мармур . 14
"Половіє тиша в веснянім житі" . . . 15
"Зазирну в душу волошки — побачу блакить" 15
Розуміння 15
Оселя грози . . . 15
"Запилені музейні черепки... 16
"Осінь" 16
"Взимку я назвав тебе квіткою. І навесні... 17
"Я не знаю, хто ти, звідки ти..." 17
Лебеді у полі 17
Птиці 18

Народжені сонячним вітром

"Ми живемо отут, на землі, край Чумацького Шляху... 19
"Весь світ — це музики руда тверда й сувора" 20
"Що ластівка у небі написала..." 21
"Вознесіння квіток і трави, вознесіння пташок і любові!.." 21
"В океані повітря, що хлюпа на долах земних..." 22
"Як добре жити при свічках каштанів!" 22
"Із Марфою ми стали гомоніти..." 23
"Хто пісню для гледичії склада?" 24
"Ромашко — Офеліє з рідного отчого поля... 24
"Зелена плоть садів, осяяних плодами" . . . 25
"Ми народжені сонячним вітром. Дбайливо сповиті... 25
"Із кожним роком дальшаєш мені..." . 26
"Гей, Остапе Вересаю, наш Гомере невмирущий... 27
"На хмарах горбатих громи роз'їжджають возами... 28
"Ластівки літають над водою..." . . 29
"Спомин про нічку-петрівочку видивом встане хрещатим..." 29
"Весна зіткала вчора гобелен..." 30
"У тирлича весняного — бельканто... 30
"Не води весняні, а музика флейти розлита... 31
"Я сьогодні погляди збираю..." 31
"Защебетала за вікном ластівка... 31
"На тоненьких гілках надії..." 32
"Мій син малює крила літакам... . 32
"Весна. Розквітнув ломикамінь. М'ята" 32

"Стриножені коні хропуть уночі за горою" 33
"Експромт грози, її палке натхнення..." 34
"Бузки. І дощ. І солов'ї хмільні..." . . . 34
"Нарядившись у квіти й любисток, весна веселилась" 35
"Хто де живе, а я — у неба дзвоні..." 35
"Конвалії цвітуть у молодій траві..." . . 36
"Ніч прилітає надвечір, коли починає смеркати" 37
"На березі мого серця..." 37
"Чого ти приходиш до мене — уранці, удень і вночі?" 37
"Де ти, хато, бабина стріхата?" 38
"Я знов сьогодні археолог" 38
"...І враз на чужині постане... . . 39
"Так знай, що став я Місяцем твоїм..." 40
"Відро защебетало у криниці" . . 40
"Шукаєм папороть. Усе життя шукаєм" 41
"Ти — мов галактика. До того ж — чорноброва" 41
"Малиново. Хрещато. Бузково" 42
"Мов купальське гильце, в срібну нічку на Івана Купала... 42
"Блакитний час, прикинувшись водою..." 43
"Діти улітку складають гербарій..." 44
"Невже тоді забудеться — колись ми... 44
"Сосни гудуть на шоломі піщаного згірка... 44
"Ти — віра й надія" 45
"Пітони. Тритони... У клітці дріма ягуар" 45
"Дзвіночок сміху — мій син — прокидається вранці" 46
"Рятуємо чисте повітря. Рятуємо воду..." . . 47
"Я твоя... шепотіли вуста, шелестіли, мов трави" 47
"Грались патронами. Грались гранатами. Грались затворами" 47
"Лежачий камінь у траві лежить" . . . 48
"Княгине картопле, як народ наш тебе поважає..." 49
"Куди б поїхати, скажіте,— в світи близькі, в світи далекі?" 50
"У дереві кожному скрипка, говорять, живе..." 50
"В посушливе літо — в душі чебреці вигоряють... 51
"Вчора ще недоспілі, а нині уже переспілі..." . 51
"Осінь ходить на милицях, дзвонить медалями" . . 52
"Чи вам не здається, що гру ви програли, маестро?" 52
"Колись давно тобою марив..." . 53
"Губи жіночі, ждучи поцілунку..." 54
"Притулюся щокою..." . 54
"Такі близькі чомусь мені... . 54
"Осінь — у барвистому намисті" . . . 54
"От і все... Мов зоря, одгоріло кохання..." 55
"О пів на шосту, ввечері, в селі..." 55

Тайнопис природи

"В дні першотворення Всевишній повелів..." 57
"Тайнопис бузини — коральної та бжини..." 58
"Цей ліс і луг, це поле — предковічні!" 58
"Ведуть мене до лісу молодого" 59
"Луги читаю я по нотах..." . 59
"В темряві не видно солов'я..." . 60
"Журавель серед бабиних конопель... 60
"Ген кульбаба — себто баба біла..." 60
"Це літо почалось з містифікацій..." 61
"Дівчинка зі скрипкою біжить" 61

"Білим пухом тополиним все застелено довкола... 62
"Рідне все мені в рідним краю..." 63
"В душі моїй передчуття живе..." 63
"З-під лісового корча б'є джерельце русявої, чистої тиші" 63
"Де колись ти опустила погляд..." 64
"...сонце вечірнє..." 64
"Це воли полові надходять із поля чи сутінки?" 64
"Скупаюсь у небі, яке у воді голубіє..." 64
"Врубелівські кольори дощового вечора в червні... 64
"Береза хвалиться жіночим сяйвом кіс..." 65
"Валторни вітру сяють в небесах..." 65
"Мідний дзвін озвався... Мідні звуки... 66
"Прийди, як мла весняна. Як туман... 66
"Ця ніч прийшла так, як Мамай приходив... 67
"Липовий чай із медом, липові пахощі літа... 67
"Село. Обійстя" 67
"Город — це розкішна проза, написана в стилі бароко..." 68
"Десь вулкан могутній діє. Як він зветься? Невідомо... 68
"Послухайте, як солов'ї співають!" 69
"В траву осінню забріда гончак" 70
"Так, відчуття втрати. Звідки воно? Не знаю" 70
"Десь пробігла тут куницю по сніжку по голубому..." 71
"Вночі збирають пшеницю в колгоспі. Комбайн..." 72
"Увечері, на барикадах світла й мли..." 72
"Парча заморська і єдваби..." 72
"Полином зацвіло ім'я любові" 74
"Грудка землі б'ється в грудях 74
"Із криниці польової випив..." 74
Пісня для Олександра Білаша 74
"Заклинаю почуттям і словом..." 75
"Свої крила сьогодні віддав за коріння..." 75
"Учора в лузі пасся білий кінь..." 75
"Любове, де ми будем жити?.." 76
"Нумізматика осені кличе мене в нумізмати!" 76
"Де небо? Де баштан?.. І там, і там — сузір'я" 77
"Осінь карбує по міді. По золоту осінь карбує" 77
"Діапазон голосу — діапазон твоєї пристрасті..." 78
"В полях минулого жовтіють копи..." 78
"Дуби прийшли із сивого століття..." 78
"Студене слово шепотом печальним..." 78
"І світло першої сніжинки..." 78
"На породіллю схоже надвечір'я..." 79
"У вересні цвіркунчики сюрчать, мов затялись" 79
"Осіння тиша ходить на пуантах..." 80
"Пульсує вуж у сірім бур'яні..." 80
"Яблука на голому гіллі..." 80
"Пора прощання — осінь — надворі..." 81
"Як мороз той у сурми сурмив — були сурми блискучі й холодні..." 81
"Малював твоє обличчя на веселому снігу... 82
"Графічно різьблена картина..." 82
"Новорічна ялинка — напевне — таки птеродактиль... 83
"Знову білі верети снігів на ялинах та буках" 83
"Ілюзії інею — білі й чисті, святкові..." 84
"Зимою — блискавка! Зимою — грім ударив!.." 84
"Пора! Мені пора давно завчити... 84

"ЧАС І ПРОСТІР" (1983)

В терново-вому світі

"Земля із відстані великої — зоря..." . 86
"Оправу вбрано у небачений орнамент" 87
"В терновому світі..." 87
"Співа зозуля — птаха сіробока..." 88
"А я нітрохи з того не дивуюсь..." 89
"Вечеряли — з солов'ями..." 90
Словник природи 91
"Чому, скажіте, не мартин сріблястий..." 92
"Щоб мене зневіра не скосила..." 94
"Гордине лісова, черлена гілко..." 95
"Минаючи, дитинство не минало" . 95
"Скажи мені, березо в рідним краї..." 96
"Ватра у саду подібна жінці" 97
"Усе це — ми..." . . 98
"Не писанкар, не ткач і не мосяжник..." 98
"Пливуть віки, мов кораблі Колумба..." 100
"Знаєш ти про те, а чи не знаєш..." 102
"Мимоволі сьогодні здається..." . 103
"Мов дівчина, ласкава ця вода..." 103
"Послухаймо, як в рідним краї..." 104
"Ще не відлітувало красне літо" 105
"Увечері цвіте в саду калина..." . 106
"Озвися словом, наче шелест рути..." 106
"Кому повім?.. Кому повім..." . . . 107
"Добре тобі — маєш крила дощів за плечима... 108
"Весняною червневою порою..." . 108
"Зізнаюся — нічого вже не треба..." 109
"Знову осінь, знов у дальній вирій..." 109
"Пожуримось, бо чом не пожуритись... 110
"Осінь усміхається, зітхає" . . 110
"Ще день, ще два — і осінь обнесе..." 111
"Згадую, як опадало листя..." 112
"Не ходіть на руїни любові..." . . . 113
"Небо осені — мовби ломами нарубана книга... 113
"Чи я релікт з епохи міоцену..." . 114
"Так діялось в усі часи — й тепер..." 114
"Хто скаже, хто пояснить, розтолкує?.." 115
"Час минулий вже не воскресити..." . . 115
"Мій вересню, мій князю, мій владико!" 116
"Ізнов, черкнувши гострими крильми, злітають..." 117
"Завчу напам'ять голоси журавлів піднебесних..." 118
"Я — пішохід..." 118
Листи 119
У ювелірній майстерні осені . . 120
"Цей світ, либонь, олюднювався сам... 121
"Весна без пострілів — минулась" 122
"А день — як вестерн" . 123
"Бджілка вилетіла з зимівника... 123
"Причувається, мабуть..." 124
Музичний двовірш . . . 124
"По хвилях натовпу вечірніх..." . . . 125
"Поезіє, хто батько твій? Хто мати?.." 126
"Уже пора. Пора гасити..." 126

"Світить місяць — пройда та безбожник..." 127
"Ця яблуня — галактика космічна" 127
"Гончарний сонця круг!.." 128
"Зима десант на білих парашутах..." 128
"Жінку звати Кометою..." 129
"Раненько по снігах прийди до мого дому" 130
"Хто я, звідки!.." 130
"Так позавчора, вчора, нині..." 131
"Народивсь любити і страждати..." 131
"Кину грудочкою снігу у вікно твоє вечірнє..." 132
"Питаєте, із ким живу" 132
"Осінній вечір заховав під крило голову..." 133
"Осінній день такий журливий вдався..." 133
Спомин 133
Вірші Тичини 133

"ЖИВЕМО НА ЗОРІ" (1984)

Вірші з Чумацького Шляху

Алмаз зорі 134
"Це дивина, що ми їх не напишем... 134
"За суттю вітер — мармуровий..." 135
Чоботар 136
Каменеруби 137
Глина 138
"Морок брилою впав — чорний мармур, важкий та похмурий..." 139
"Наче метафора — кожен віднайденний камінь" 140
Звертаюсь до обрів 141
"То в байраці туман а чи валка чумацька з туману?.." 142
Пекторалъ 144
Гроза 144
"Згадаймо пісню ту, що сіль везла із Криму..." 145
В тринадцяте літо 146
"Сага в степу у берегах-кайданах... 148
Камінна баба 148
На лядах 149
"Як звід літописний, що в древньому знайдений храмі..." 150
"Звугліли грона безу..." 151
Осінній вечір у селі 152
"Горіхів натрушено й нарвано яблук червоних" 153
На святі грому 154
Григорій Сковорода 155
"Ця ніч засне чи не засне..." 156
Дзеркало 157
Рожевий спогад про повоєнне село 158
"У дитинстві бігли до криниці..." 159
Собачий бубон 160
"Наші ігри дитячі... 162
"Дубовий сволок угорі... 162
Катеринка 163

Перунів цвіт

Лад 165
Кольори 166
"В екстазі — вересень і поле..." 167
"Як тобі, серце, ведеться на ярмарку цьому..." 168
Осінь Багрянородна 169
"Як наспіє у природі час..." 170

"Невже це листопад?.." 171
"В пасма мряки заплетено гроно калини" 172
Дві білки 172
На лови 173
"Знов дерева в невигойних ранах... 175
"Ідуть сніги у вовняних кожухах..." 175
Розмова з зимою 176
Троїсті музики 177
Зима 178
Балада про вовків 179
Лисиця-вогнівка . . 181
"Зима на грудях рве сорочку білу... 181
Сад 182
"На гіллі запеклись, наче кров, і цвітуть, наче кров, снігури..." 184
Сова 184
"Вже підсніжник зацвів, сон-трава зацвітає..." 185
Ранні обльоти 186
Весна читає вірші Тичини 187
Вітер 188
"Біла, як молоко, пролилась біля хати... 189
Ластівки . 190
Перунів цвіт . . 191
"Й сьогодні так, немов після війни... 192
Антикваріат 193

В світобудові солов'їв

Ліра 195
"Вже посланці весни — солов'ї — вірчі грамоти нам уручили" 196
"Зелене вино із зеленого листя варила..." 196
Півень . . 197
"Медові стільники, і айстри на столі... . 198
"Ведмедем у бурому листі барложиться осінь... 198
У січні, в просинці . . 199
"Печалився і печалюсь сам собою... . 200
"Відсвяткуймо себе на престольній осінній землі... 201
"Забулася про нас весна..." 202
"Сіро-жовтого вечора, кольором у вовчицю... 202
"Білопілля зими — як моєї душі білопілля... 203
"Знов ластівки у небі зацвіли..." 204
"Ти мені обіцяла писати..." 204
Яблуня 205
"Птахи в піднебессі помирають..." 206
"Так все просто, а я не збагну..." 206
"Тут, де старі окопи затекли..." . 207
"О, як співає небо над землею!.." 208
В світобудові солов'їв 208
"А ти — ще правда, ти — ще Суламіф..." 209
Поїдем до моря 210
"Присвіти мені лицем своїм..." 211

"НАПЕРЕДОДНІ НИНІШНЬОГО ДНЯ" (1989)

Напередодні нинішнього дня. *Ескіз поеми покоління*

Весно моя, на порі ти вже стала

"Наче в дні першотворення, прагнем до суті й до кореня!.." 217
"Як пошарпані акордеони, увечері півні співали" 217
Тітка Лебедиха і місяць . . 218
"Сам не знаю, чому ці слова збереглися... 219

"З імлавої імли, з-поміж багать осінніх... 220
"Невідомо, чому так здається..." 222
"Узлісся. Берези колючим обплутано дротом..." . . 223
"Знову не пишуться вірші, і знову не пишеться проза... 224
"Баба Ликора приносила хліба від зайця..." 225
"Червонястий, з гребенем-сурмою..." 226
"У туманному спомині тане туманом туманним... 226
"Невмируще в віках побратимство..." 227
"В колодязь, що мохом оброслий..." 228
Хата 229
"Вакханалії рясту в зеленому полум'ї трав... 230
Далека елегія . . . 230
"Хлів обібрався у зелений мох... 231
Повоєнна ідилія з русалками 232
"Ніхто не сіяв, а вони ростуть... . . . 232
"Зигзагами зламались грому чорні ребра..." 234
"Токують у лісах, на вирубках токують..." 234
"Земля, світаючи, всміхнулась..." . 235
"Зелена ріка прибуває по краплі..." 236
"Сніги зів'яли, й води в'ялі..." 237
"Схоже на жінку в бажанні, прослалося поле... 237
"Зелений шовк зорі простелим на землі..." 238
"Інкрустоване зорями небо..." . 238
"Берези світяться, як ікла вовчі... 239
"Терористичні акції весни..." . 239
"Нічого вже, здається, не благаю..." 240
"І вітер краплистий, і мряка, й туману куріння..." 240
"В вирі вирію вирла вирлаті вирують..." 241
"Місяць, як ніж гайдамацький, блищить у глибокому броді" 242
"Коли з вирію знов прилетять журавлі..." . . 242
"Місячні плями — як вибухи світла рушничні" 243
"Хто сказав — не збулося? Та ні — як могло, так збулося..." 244

Літо крила зняло і летить над землею, як птиця

"Літо крила зняло і летить над землею, як птиця" 245
"Сосновий сонця брус на обрії лежить" 245
Буря 246
"Діброва — це мати усього живого в діброві" 247
"Липневі дощі — наче джунглі..." 248
"Дивно знати про те, що собі не належу ніколи" 248
"Наче соколи сизі, у полі сизіють жита" 249
"Завжди є в самоствердженні потреба..." 250
"Дощ блакитними ризами сяє..." 250
"І невже в небуття відійде та галява сунична... 251
"Розорана чорноземна вода..." 252
"Гроза — мов Божий гнів, мов кара темно-кара... 252
"Барвиста мова риб — це кольори веселки..." 253
"Синіють сливи, наче синій град..." 254
"Хтось хмару яблукасту запряга..." 254
"Скільки одвічної правди в голосі черні чубатої!.." 255
"У маків — свято. В соняшників — свято" 255
"З прачасу, з давнини ми прочиняєм двері... 256
"Гайда — у золото, у бронзу, у залізо!" 257
У беззоряних надриськах степу 258
"Охороняйте дивовижну ковилу!" 259
"Ізгорбивши, немов шуліка, плечі... 259

"Строфа — немов бурштин... 260
"В сосновому козубі зібрані сяють суниці" 260
"Де річка в'ється, де боброва гать..." 261
"Волоті жовті пірамідальні громового зілля... 262
"Не скоро ще на чебрецевий ранок благословиться" 262
"Джерело, як ластівка, щебече..." 263
"Україно — мамо, сестро, жінко... 263
"Фіолетовий, густий цвіт вечірньої зливи... 264
"Так де ж той хміль ночує уночі..." 264
"Гроза у сурми заячала..." 265
"І горілиць — в траву, у чебреці блакитні... 266
"Рало місяця річку оре..." 266
"Дощ сліпий. Липневе надвечір'я" 267
"Шоломи вечорів у полинах Вкраїни... 267
"Я торкнусь до тебе димом уст..." 268
"Туман у берегах ріки — як молоко в дійниці" 268
"Навіщо нам слова?.. Нехай про нас забудуть!" 269
"Яросте, народжувана млою..." 270
"В темній верші далекого неба, де хвилями хмари... 270
"Гроза нарве волошок в небі синіх..." 271
"Либонь, з усього я надивувавсь..." 272
"Розвидняється, світять каштани..." 272
"Ноче моя, розплету тобі коси я..." 273
"Вечірнє небо — наче полини" 273
"І що нам домисли, що помисли..." 274
"Куди мені в розхристаному полі... 275
"Хай говорять, що хочуть, волошки у житі... 275
"Знову білий парус обірвало..." 276
"Обнімись зі мною на розлуку... 277
"З добрими, журливими очима... 277

День яблуком-сонцем із неба, як з дерева, пада

"Їде куниця на возі, колеса на грудді гуркочуть... 279
"І листопад, і дощ, і гнізда спорожнілі..." 279
"Моя посестро, юносте сива, калино!.." 280
"Тече туман у берегах ріки..." 281
"По блакитному небу, що впало в калюжі осінні... 282
"Ще брили темряви, мов мармуру, лежать..." 283
"Вітри-забороди палять синій гай..." 284
"Погріб селянський славлю, що схожий на мавзолей..." 285
"Жили золотоносного вітру тремтять ув осінньому лісі" 285
"Мед щільниковий ми їли на пасіці в лісі..." 286
"Земля осіння — наче пантеон!" 286
"Віжками — ключ журавлиний, ті віжки тримає літо..." 287
"Пасльону, тютюну і кропу пряне мево" 288
"В повітрі пахне кріп, досліпе пахне сіно" 289
"Серпню мій, серпню мій, царствений місяцю року... 289
"Горби горбаті горблять спини..." 290
"Полум'я згуснло — і жаром застигло червоним... 291
"Рудою білкою пожовклий лист біжить..." 291
Еклектика лісу 292
"Ген ясен під вікном горить вогнем кислатим" 293
"Бринить джерело, мов порвалась струна у бандури" 294
"Сонця проміння лежить прядив'яне, лежить полотняне" 295
"Вітру натхнення зіходить на сад вересневий..." 296
"Молоти з рогу — це липи вузласте коріння..." 297

"Ніч вереснева вдарила крилом..." 297
"Із опалого листя у лісах кореваї вже місяться..." 298
"Весільним рушником — у північ — в'ється шлях... 299
"І вересень, як селезень, летить..." . . 300
"Ніч прийшла милосердна, схиляюся ночі доземно" 300
"Осіння пошта вчора принесла..." . 301
"Верблюжа шерсть степів, і шерсть степів овеча... . 302
"Із блакитного жбана небесного ллється високе вино..." 302
"Ген осінь пастушить у полі, і торба пастуша у неї..." 303
Смеркає в полі 304
Карнавал 305
"Голубою таріллю небеса над світом перевернулись!" 306
"З вогню верби — та в полум'я тополі..." . 307
"Перекотиполе у полі — неначе мандрований дяк... 308
"Юна моя, неможлива моя, небувала..." 308
Свати 309
"Журавлі високі пролітають... . . . 310
"Жовтень горів і конав у багряній гангрені... 310
"І чорнобривці, і жоржини, і мороз..." . . 311
"Дуб — як балада. В панцир із листя улитий" 312
"Немов рахман, стемніє небо..." . . . 312
"Той солов'їний дощ, який нам не забути... 313
"Поміж беріз та поміж кленів..." 314
"Осінньою жовтневою порою..." . . 314
"Заграй мені, мій смутку, в гожу пору... 315
"Листок скотився по липі, мов сльоза..." 316
"Світильники беріз у лісі загорілись" 316
"Ув айстри заквітчалася дорога..." . . . 316
"Вже скоро відгримлять дубів червоні дзвони..." . 317
"Розлучаємось. Сонце стоїть, як просмолений човен" 318
"Вечірня мга, дим від багать, і попіл..." 318
Ожинова рілля 319
"Вогнем горластим північним тече..." 319
Двірничка 320
"Десь вода є мертва. І вода жива" 321
"Коли захворію, тоді..." 321
"Я рибу на річці ловлю день при дні" 322
"Відцвітуть, погаснуть, відкигичуть..." . . 322
"Звідкіль в душі моїй холодний вітер дме?" . 323
"На вільшаному листі, любове, на листі опалім... . . . 324
"Порвалися струни бандури — у небі висять блискавками..." 324
Дні зимові — як амфори з білого дива снігів
"Дні зимові — як амфори з білого дива снігів..." 325
"Станем легендами... Чом би із часом не стати!" 325
"Досвіток. Сутінки бурі — як бурі ведмеді" . . 326
"Льодостани душі... Серце, як криголам, в льодостанах" 327
"Повітря холодне, мов крига..." 328
"Таємниці весняного саду — давно відцвіли" 328
"Сани біліють у лузі, в сани запряжено вітер... 329
"Сиза чайка на воді дніпровій..." 330
"Пуржить пурга — й не видно за пургою... 330
"Проміння місячне — немов кістки слонові" 331
"Тут губи беріз побіліли. Тут губи калин..." 331
"Із якого коріння, із листя якого і цвіту..." 332
"Весна запізнилась, барилась..." 333

"Замело — горизонти землі, горизонти душі, горизонти любові" 333
"В оцей рядок — неначе в міф!" 334
"Чорна фактура дерев. Та ще рів сухожилля і вени" 334
"Весна, як молодість, минає..." . . 335
"І снігу намело, і сонце — як вітрило... 336
"Уранці в небі сонце й місяць світять..." 337
"Скажіте ви, бо сам про те не знаю..." 337
"В день оцей зимовий знати хочу..." 338
"Сонце уранці сурмить, наче півень..." 339
"Як струмок цей замерз?.. Він співав, як сопілка" 339
"Зима передбачається сувора..." 340
Майстер мозаїки 341
"Срібні оркестри зими розтають — чи розтали... 342

З ПОЕЗІЙ ОСТАННІХ РОКІВ

Крематорій нації (*До 800-річчя міста Чорнобиля*)
"Розколовся чорний грім..." 343
"Ви їдете за море?.." 343
"В небі місяць — як Сковорода... 344
"Видубичі. В річку заглядаю..." . 344
"Зима — немов єгипетська чума" . 344
"Сіє пурга, а ворони — як чорне вугілля... 345
"П'є пиво бочкове князь Кий біля Дніпра... 345
"Весна заплакана, весна стоїть в сльозах..." 346
"Біблія степу у чорному крепі. Над степом... 347
Українка 347
"Білої зими далеке іго!.." . . . 350
"Все зганьблено. Спаплюжено. Розп'ято" 351
"Лимонний сік вечірньої зорі..." 351
"— Як живете, вкраїнці?!" . . . 351
"Князює місяць в синьому князівстві... 352
"Куди біжить дорога..." . 352

СТО ВІРШІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Без дороги ходить дощ

Качка 353
Лис зустрів у лісі лиса 353
Їжачиха і їжак 354
Мамо, стало холодно . . 354
Дві лисички — дві сестрички 355
Фонтан . . 356
Синя скриня 357
Ворона з Лісабона і крук із Прилук 358
Знов прийшла на землю осінь 359
Без дороги ходить дощ 359
Великий трудівник 360
Павучиха з павуком 361
Говорило шило з милом 361
Цар Горох і хлопчик Ох 362
Сонячний зайчик . 363

Зайці в полі варять борщ

Чубарочки 364
Кіт-рибалка 364
Лис у лісі 364
Оркестр 365
Зайці в полі варять борщ 365

Миші люблять калачі 366
Дикобраз 366
Кожушок 366
Колискова . . . 367
Спи, звірятко-лисенятко 369
Чарівники . 370
Баба Снігова 371
Добре мчати на санчатах 372
Сію, сію, засіваю . 372
Ходить Баба Снігова 373
Мамо, ніч-циганка 374
Вечір в Україні 375
Горщик 375
Дідько 375
Біб . . . 375
Дядько-ракоїд 375
Зірка 376
З'їли місяць сіроманці 376
Ранок-янгол 376
Женька 376

Бестіарій

Равлик 377
Коза 377
Ігуана 377
Лось 377
Бобер 377
Кріт 378
Куниця 378
Кіт 378
Овечка 378
Білка . . . 378
Кіт і собака 378
Кіт і миші 379
Вовк 379
Кінь 379
Яки 379
Хрущ 379
Зайці 379
Качка 380
Бабаки 380
Кажан 380
Рак . . . 380
Зубр і гава 380
Сом 380
Баран 381
Цапки 381
Щука . 381
Жайвори 381
Щур 381
Лящі 381
Сорока . 382
Крокодил 382
Корова 382
Їжаки 382
Шпак 382

Півень 383
Синичка 383
Одуд 383
Нутрії 383
Лиска 383
Зозуля 384
Мурахи 384
Єнот 384
Жаби і жабур 384
Кобра 384
Баран . . . 385
Засміявся наш собака 385
Оленятко 385
Тхір 385
Горобчик 385
Гіпопотам 386
Носороги-рогоноси 386
Кріль і джміль 386
Лев 386
Росомаха 386
Жираф 387
Бегемот 387
Лосі . 387
Перепелиця 387
Гіпопотам . . 388
Чапля і чапленята 388

СТАТТІ

Пекторалъ 390
Буслаєвщина, або ж Не вздовж, а впоперек каменя... 400
Безодня, або ж Іван Грозний: "Все воры" . . . 414
Ментальність орди, або ж Творення "євроазійського простору" 430
Оргія, або ж Ефект мухомора . . . 459
Гусячі багнети, або ж Г. Державін: "Поля и грады — стали гробы" 481
Знак Чечні 502
Знак Хіви 519
Раби рабів, або ж "Какую Россию мы потеряли?" 534

Літературно-художнє видання

ЄВГЕН ПИЛИПОВИЧ
ГУЦАЛО

Твори в п'яти томах

Том п'ятий

ПОЕЗІЇ, СТАТТІ

Упорядник *О. А. Воронцина*

Художнє оформлення *І. М. Гаврилюка*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *Л. М. Смолянюк*
Коректор *Т. Г. Білецька*

Здано до складання 02.10.97. Підписано до друку 01.12.97.
Формат 84x108 1/32. Папір друкарський № 1.
Гарнітура тип Таймс. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 30,24. Умовн. фарбовідб. 30,24.
Обл.-вид. арк. 28,183. Тираж 3000 пр. Зам. 7—210.

Державне спеціалізоване
видавництво художньої літератури "Дніпро".
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Свідоцтво № 02473116 від 23.11.95.

АТ "Київська книжкова фабрика".
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Гуцало Є. П.

Г97 Твори в 5 т. Т. 5: Поезії, статті.— К.: Дніпро, 1997.— 576 с.

ISBN 5-308-01673-9

До п'ятого тому творів визначного українського письменника, лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, ввійшли його поезії різних років та вибрані статті.

Г $\frac{4702640201-016}{205-97}$ Без оголош. ББК 84УКР6